

વડોદરા દેશી કેળવણી ખાતું.

શ્રીકુમારપાલ પ્રબંધ.

શ્રીજિનમંડનગણિકૃત સંસ્કૃત પ્રાકૃત મૂલ ઉપરથી.

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ

સેનાપ્રાસખેલ સમશેર બહાદૂર એમની

આજ્ઞાથી

ભાષાંતર કરનાર

મગનલાલ ચુનીલાલ વૈવ.

વડોદરા સરકારી છાપખાનામાં છાપ્યો.

વિ. સંવત ૧૯૫૧ ઈ. સન ૧૮૯૫.

કિંમત રૂ. ૧-૧૨-૦

પ્રસ્તાવના.

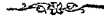
શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબની સ્વારી કઠી પ્રાંતમાં ગઈ હતી, તે વખતે પાટણના પ્રખ્યાત જૈન ભંડાર તેઓ સાહેબના જોવામાં આવતાં તેમાંના ઉપયોગી અને દુર્લભ ગ્રંથોની નકલો લેવાનું તથા તેમાંથી સારા ગ્રંથોની પસંદગી કરી તેનું દેશી ભાષામાં ભાષાંતર કરવાનું કરમાન થયું.

જનસમૂહમાં ફેળવણીનો બહોળો પ્રસાર દેશી ભાષાની મારફતે થવાનો વિશેષ સંભવ હોવાથી પ્રાકૃત ભાષાઓનું સાહિત્ય (પુસ્તક ભંડોળ) વધારવાની અગત્ય શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબને જણાઈ. એટલે સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી ભાષામાંથી સારાં પુસ્તક પસંદ કરી તેમનું મરાઠી તથા ગૂજરાતી ભાષાઓમાં ભાષાંતર કરાવવાની કિંવા તે આધારે સ્વતંત્ર પુસ્તકો રચાવવાની આજ્ઞા કરવામાં આવી.

કુમારપાળ પ્રબંધ, પાટણ જૈન ભંડારોમાંથી મેળવેલા ગ્રંથો પૈકી જે જે ભાષાંતર માટે મુકરર થયા છે તે માહિતો એક ગ્રંથ છે અને તેનું ભાષાંતર રા. રા. મગનલાલ ચુનીલાલ વૈદ્ય રહેવાસી વડોદરાના એમની પાસે ધનામ આપી કરાવવામાં આવ્યું છે.

ઉ. દ્વા.

ઉપોદ્ધાત.

શ્રીજિનેંદ્રના મત પ્રમાણે આ પ્રવાહ રૂપે ચાલતા આવેલા જગતમાં પ્રાણિમાત્ર યથામતિ પ્રવર્તે છે. છીપમાં રૂપાની ભ્રાંતિ જેમ જગતને મિથ્યા માનનારા અદ્વૈત વાદીઓ સત્ય બ્રહ્મમાં મળી જવાની ઇચ્છા રાખે છે, દ્વૈતમતવાળા પરમાત્મત્વ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને જડવાદીઓ પંચત્વ પામ્યા પછી કંઈજ નથી એમ ધારી વ્યવહાર પુરતો કૃત્યાકૃત્યનો વિચાર કરી રાત્રદિવસ વિષયની તૃપ્તિ માટે મથન કરે છે; પણ સેવ્ય સેવકનો ભેદ અને અભેદ માનનારા બંને મોક્ષ, નિર્વાણ, બ્રહ્મત્વ, કૈલાસ, વૈકુંઠ, બેહસ્ત અને સાદ્વેશન વિગેરે અનેક નામોથી કહેવાતું શાશ્વત સુખ મેળવવા ચિત્તને જેમ બને તેમ પ્રવૃત્તિમાંથી આકર્ષી નિર્વૃત્તિ-પર લક્ષ રાખવાનું એક મતે બતાવે છે. પરંતુ કહેવું અને લખવું સહેલું છે પણ તે પ્રમાણે વર્તવું એ ઘણું કઠિન છે. કહ્યું છે કે,

કથણી કથે સૌ ઢોઈ,
રહણી અતિ દુર્લભ હોઈ;
કહણી સાકર સમ મીઠી,
રહણી અતિ લાગે અનીઠી.

(ચિદાનંદજી.)

મહાપુરુષો કહી બતાવવા કરતાં પોતેજ કરી બતાવે છે અને સંકટ સમયે પણ ધૈર્ય રાખી નીતિધર્મનું ઉદ્દલંઘન કરતા નથી; તેથી કરીને તેમના ઉપદેશ તરફ લોકોનું વળણ પણ બહુધા થયા વગર રહેતું નથી. એવા નરવીરો પૂર્વે ઘણા થઈ ગયા છે. તેમાંના એકાદનું દ્રવ્યક્ષેત્રકાળભાવની યોગ્યતા પ્રમાણે અનુકરણ કર-

(૨)

વામાં આવે તો ખરેખર કલ્યાણ થયા વગર રહે નહીં. સર્વ શાસ્ત્રોની પણ એજ શિક્ષા છે કે, મહાજનો યેન ગતઃ સ પંથાઃ “ મહાપુરુષો જ રસ્તે ગયા તેજ માર્ગ. ” મતલબ કે મહાપુરુષો જ રીતે વર્ત્યા હોય તે રીતે વર્તવું. એવા પરમાર્થ માટે સ્વાર્થનો ભોગ આપનારા મહાપુરુષોનાં નામ અમર રાખવા જીના વખતમાં ગામની ભાગોળે પાલિયા ઉભા કરવામાં આવતા હતા અને હાલ સુધરેલા દેશોમાં તેમનાં ખાવલાં ઉભાં કરવામાં આવે છે, જે જોનારને આ જગત નાશવંત છે અને આખરે મૃત્યુ એક દિવસ મૂકનારું નથી એમ શિખવી કીર્તિ અને પરોપકારાર્થે પ્રાણ તૃણવત્ ગણવાની પ્રેરણા કરે છે. તેવીજ રીતે મંદિરોમાં પધરાવેલી દેવની મૂર્તિયો દેવના શીલ, શાંતિ, દયા અને ક્ષમા વિગેરે ગુણોનું પૂજનારને સ્મરણ કરાવે છે. પણ એ બધું થવાને આધિજાને લાકડી અને ભૂલેલાને ભોમિયાની માહક ઇતિહાસ એજ ખરું સાધન સમજવામાં આવે છે.

આ ભરતખંડમાં એક વખતે ઘણીજ સુધારણા થઈ હતી એમ પ્રાચીન અનેક ગ્રંથો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. તથાપિ તેવા વખતમાં પણ આ દેશમાં પાશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે ઇતિહાસ લખી રાખવાની ચાલ હતી એમ દેખાતું નથી. તો પણ પ્રસિદ્ધ પુરુષોનાં ચરિત્ર લખવાં, તેમના પ્રબંધો યોજવા અથવા તેમના રાસ રચવા, એ રીત પૂર્વે પણ જૈનોમાં થોડા ઘણા પ્રમાણમાં હતી અને તેજ લેખો હાલ આપણા દેશનો ઇતિહાસ તૈયાર કરવામાં આધારભૂત થયેલા છે. મિ. ફોર્બસે રાસમાળામાં ઇતિહાસ સંબંધે જે કંઈ અજવાળું નાખ્યું છે તે પણ એજ સાધનોથી. હાલ તે સર્વે સાધનો પ્રગટ કરવાનું કામ સરસ્વતીભક્ત અને પાશ્ચાત્ય-દેશાનુલવી પ્રતાપી શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ મહારાજ સાહેબ તરફથી જરી થયું છે. પરમાર્હત કુમારપાળ રાજનો પ્રબંધ પણ એક ઐતિહાસિક સાધન છે. કુમારપાળના અતિ અદ્ભુત ચરિત્રે ઘણા વિદ્વાનોના ચિત્તનું હરણ કર્યાનું જણાય છે. જૈનાચાર્ય

(૩)

શ્રીહેમચંદ્રે વ્ધાશ્રય મહાકાવ્યમાં તેનું કીર્તન કર્યું છે, શ્રીસોમ-
તિલકસૂરીએ કુમારપાળપ્રતિબોધચરિત્રમાં તેના ગુણ ગાયા છે,
શ્રીમેદતુંગાચાર્યે પ્રબંધચિંતામણિમાં તેનો અધિકાર આણ્યો છે
અને ખંભાતના શ્રાવક ઋષભદાસે તેનો રાસ રચ્યો છે. આ સર્વ
અંથો ઇતિહાસ સંબંધે કંઈ ને કંઈ નવીન પ્રકાશ પાડે તેવા હોવા-
થી પ્રસિદ્ધિને પાત્ર છે.

કુમારપાળ પ્રબંધમાંથી ગૂર્જર દેશના ઇતિહાસનો ઘણો ભાગ
આપણને સમજવા સરખો છે. એમાં અણહિલપુર (પાટણ) ની
સ્થાપનાથી કુમારપાળના રાજ્યના અંતસુધી પૃથ્વીનું રક્ષણ કર-
વામાં અગ્રેસર ગણાતા નામાંકિત ૩૬ ક્ષત્રિય કુલો પૈકી ચાવડાદિ
કુલોની સંક્ષિપ્ત માહિતી આપેલી છે. સિદ્ધરાજ જયસિંહને બંગા-
લામાં આવેલા મહોબકપુર (મહોત્સવપુર) ના રાજા મદનવર્મા
સાથે સમાગમ થયાનું આજ પ્રબંધમાં જોવામાં આવે છે, જ
ખીના જનરલ કનિંગ્હામ કૃત હિંદુસ્તાનની પ્રાચીન ભૂગોલમાંની
હકીકતને પુષ્ટિ આપે છે. તેમજ જૂદા જૂદા દેશના રાજાઓની
સાથે યુદ્ધ કરી દેશ સર કરવા, વિદ્યાકલાકૌશલ્યાદિને ઉત્તેજન
આપવું, નીતિ અને દયા ધર્મનો પ્રસાર કરી હિંસાદિ દુષ્ટ કાર્યો
બંધ પાડવાં, શ્રીસોમેશ્વર અને શ્રીશત્રુંજયાદિ તીર્થોના જીર્ણોદ્ધાર
કરવા અને શ્રાવકોનાં ખાર વ્રત લેવાં ઇત્યાદિ નાનાપ્રકારના વિષયોનું
મનોરમ વિવેચન આ અંથમાં આપેલું છે. એટલુંજ નહીં પણ
તે કાળમાં વિદ્યાકળા ડટલી ઉજ્જવલ સ્થિતિને પામેલી હતી અને
રાજ્યવૈભવાદિ દેશસ્થિતિ કેવા પ્રકારની હતી ઇત્યાદિ બાબતોનું
આ પ્રબંધ ઉપરથી સહજ જ્ઞાન થાય છે. વધારે શું? પણ તે
સમયની રાજકીય, ધાર્મિક અને સામાજિક સ્થિતિનું આ પ્રબંધ
એક ઉત્તમ ચિત્ર છે અને તે વાંચતાં આપણે જાણે તેજ ભાગ્યશાળી
સમયમાં છીએ કે શું? એવો ભાસ થવા જાય છે.

(૪)

એ મૂલ પ્રબંધ ગીર્વાણ અને પ્રાકૃત ભાષામાં પંદરમી સદીના જૈન પંડિત શ્રીજિનમંડનગણિની કલમથી લખાયેલો છે. એમની વિદ્વત્તા વિષે અને તે પણ પૂર્વાચાર્ય કૃત ગદ્યપદ્ધતી વ્યાપેલા આ ગ્રંથ ઉપરથી મારા જવાબે વિચાર દર્શાવેલો એ અનુચિત કહેવાય. તો પણ એમણે કરેલા આ, શ્રાદ્ધગુણ વિવરણ અને યોગશાસ્ત્રાવચૂરિ વિગેરે અત્યાર સુધીમાં મળી આવેલા ગ્રંથો ઉપરથી એમના બહુશ્રુતપણા વિષે મને સંશય રહેતો નથી.

એ મૂળ પ્રબંધનું ગૂર્જર ભાષાંતર કરવામાં સરકારી પ્રત શિવાય બીજી બે પ્રતોનો મેં ઉપયોગ કર્યો હતો. તેમાંની એક પ્રત આ સમયમાં જગતના પંડિતોને માન્યવર જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રીકાંતિવિજયજી મહારાજ અને બીજી વડોદરા મેહેતાપોળના તપગચ્છના ઉપાશ્રયના પ્રાચીન સંગ્રહમાંથી યતિ શ્રીચંદ્રવિજયજી એમણે આપવાની કૃપા કરી હતી. તે બંને પ્રતો લગભગ ગ્રંથ રચનાના સમયમાંજ લખાયેલી છે. તેમાં મેહેતાપોળના ઉપાશ્રયના પ્રાચીન સંગ્રહમાંની પ્રત તો બીજી પ્રતોમાં નહીં એવી કેટલીક ઉપયુક્ત માહિતી આપે છે. ભાષાંતરમાં બંને ત્યાં સુધી મૂળને અનુસરવાનો યથામતિ પ્રયત્ન કર્યો છે. તો પણ વિષયનો જલદીથી ખ્યાલ આવે તેટલા કારણસર જૂદાં જૂદાં ભાગો કદપતાં ગ્રંથની સત્યતા અને ખુબી ન બગાડવા હેતાં જૂજ. ફેરફાર ન ચાલે થયો છે તે મારે જણાવવું જોઈએ. કઠિન અને ઘણા ખરા પારિભાષિક શબ્દોની જે તે સ્થળે ટીપો આપી કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોનો કોષ જોડવામાં આવ્યો છે.

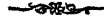
હવે મને પ્રતો આપનાર સાહેબોનો અને ભાષાંતર સંબંધે સૂચના આપનાર મારા ગુરુ મહારાજ અને ઈષ્ટ મિત્રોનો ઉપકાર સ્વીકારી આ મારા પ્રથમ લઘુ પ્રયાસનું પરિણામ વાંચક વર્ગ

(૫)

સમક્ષ અર્ચણ કરું છું અને તેઓ એમાંથી જે કંઈ યોધ મળે
તેનો સદુપયોગ કરી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને એવાં કામોને
ઉત્તેજન આપવા વિશેષ ઉત્સાહિત કરશે એવી આશા રાખું છું.
મુકામ વડોદરા. કાર્તિક શુદ્ધ ૫, વિક્રમ સંવત્ ૧૯૫૦.

મ. ચુ. વૈદ્ય.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ	વિષય	પૃષ્ઠ.
	મંગલાચરણ.	૧-૨
	પીઠિકા.	૨
૧ લો—	અણહિલપુરની સ્થાપના અને આવકા- વંશ.	૩-૬
	ચૌલુક્યવંશ-મૂળરાજથી કર્ણદેવ.	૭-૧૪
૨ બે—	સિદ્ધરાજ જયસિંહ-દિગ્વિજયાદિ વર્ણન	૧૫-૨૬
૩ બે—	શ્રીહેમાચાર્ય-જન્માદિ વૃત્તાંત.	૨૭-૩૮
૪ થો—	શ્રીહેમાચાર્ય-સિદ્ધરાજને ધર્મસન્મુખ ક- રવો અને સિદ્ધહૈમવ્યાકરણની રચના.....	૩૯-૪૭
૫ મો—	શ્રીહેમાચાર્ય-કુમારપાળને સત્વધારણ અને પરસ્ત્રીસંગનિષેધ સંબંધી ઉપદેશ.	૪૮-૫૭
૬ કો—	સિદ્ધરાજજયસિંહ-પુત્રમાટે પ્રયત્નમાં કુમા- રપાળનું દેશાટન.	૫૮-૮૫
૭ મો—	કુમારપાળ-રાજ્યાભિષેક.	૮૬-૯૧
૮ મો—	કુમારપાળ-વિજયયાત્રા.	૯૨-૧૦૩
૯ મો—	કુમારપાળ-રાજવિનોદ.	૧૦૪-૧૦૮
૧૦ મો—	કુમારપાળ-શ્રીસોમેશ્વરનો જીર્ણોદ્ધાર અને શ્રીહેમાચાર્ય ઉપર નિષ્ઠા.	૧૦૯-૧૧૬
૧૧ મો—	કુમારપાળ-હેમાચાર્ય સાથે બ્રાહ્મણોનો વાદ- વિવાદ.	૧૧૭-૧૨૩
૧૨ મો—	કુમારપાળ-હેમાચાર્યનો તત્વોપદેશ.	૧૨૪-૧૩૧
૧૩ મો—	કુમારપાળ-દેવબોધિ સંન્યાસીનું જૈનધર્મ	

(૨)

ભાગ

વિષય

પૃષ્ઠ.

- સંબંધી શ્રદ્ધા ફેરવવામાં નિષ્ફળ થવું. ૧૩૨-૧૩૮
- ૧૪ મો—ધર્માત્મા રાજર્ષિ કુમારપાળ—શ્રાવક ધર્મનો
અંગીકાર અને હેમાચાર્યનો દયા સંબંધી
ઉપદેશ. ૧૩૯-૧૪૯
- ૧૫ મો—પરમાર્હત કુમારપાળ—અહિંસા ધર્મનો પ્ર-
સાર. ૧૫૦-૧૬૨
- ૧૬ મો—રાજર્ષિ કુમારપાળ—કૃપાસુન્દરીનું પાણિય-
હણ, મોહનો પરાજય અને ધર્મરાજ્યસ્થા-
પન. ૧૬૩-૧૭૭
- ૧૭ મો—સૌરાષ્ટ્રના સમરરાજની હાર, ઉદયન મં-
ત્રીનું મરણ અને શ્રીશત્રુંજયાદિનો ઉદ્ધાર. ૧૭૮-૧૮૮
- ૧૮ મો—સપ્તલક્ષના રાજાને જીતી સાળવી લો-
કાને પાટણમાં લાવવા અને ધર્મનિંદ-
કાનું ઠેકાણું આવવું. ૧૮૯-૧૯૧
- ૧૯ મો—ધર્મનું સેવન અને બાર વ્રતનું ગ્રહણ ૧૯૨-૨૨૨
- ૨૦ મો—સાત ક્ષત્રનું પોષણ. ૨૨૩-૨૩૭
- ૨૧ મો—યાત્રા..... ૨૩૮-૨૬૧
- ૨૨ મો—કુમારપાળનો પૂર્વ જન્મ અને લૂતારોગ-
નિવારણ. ૨૬૨-૨૬૯
- ૨૩ મો—હેમાચાર્યનો મોક્ષ સંબંધી ઉપદેશ, આમા
સની ચાંદની અને જૈન ધર્મ ઉપર પ્રા-
લભ્યનો દ્વેષ હોવાનું કારણ. ૨૭૦-૨૭૪
- ૨૪ મો—શ્રીહેમાચાર્ય અને કુમારપાળનો અંત-
કાળ. ૨૭૫-૨૮૨

શુદ્ધિ પત્રક.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧૬-૧૮	સદા ઉદયવડે શોભનારા અને નિરંતર પોતાની વા- ણી રૂપી પ્રભાથી જગતનો ઉદ્યોત કરવા ઇચ્છનારા સૂ- ર્ય સમાન તે ગુરૂ મહારાજ જયવંતા વર્તે.	સદા ઉદયવડે શોભનાર જેમની વાણી રૂપી પ્રભા નિરંતર જગતમાં ઉદ્યોત ક- રવાની લાલસાવાળી છે તે શ્રી ગુરૂ રૂપી સૂર્ય જયવંતો વર્તે.
૧	૨૧-૨૩	જે સુમન પંડિત રૂપી સુમન પુષ્પમાં લમરીની પેઠે વાસ કરે છે અને જેનું મહાત્મ્ય સંગીતની શ્રેષ્ઠ- તામાં સમાયલું છે.	જે સુમન (પંડિત) રૂપી સુમન (પુષ્પ) ની લમરી છે. અને જેના ગુણનો વૈભવ સમ્યક્ પ્રકારે ગવાયલો (પ્ર- સિદ્ધ) છે.
૧૫	૫	સિદ્ધરાજ જયસિંહ	સિદ્ધરાજ જયસિંહ-દિ- ગ્વિજયાદિ વર્ણન.
૨૯	૨૯	ખાંડ.	તળેલા પદાર્થ.
૧૧૭	૫	હુમાર્ય સાથે	હુમાર્ય સાથે.
૧૭૮	૨૩	૭ હાથ.	૦૧૧ હાથ.
૨૧૧	૨૬	સ્નેહ શિવાયનું.	વિગય શાક વિગેરે શિવાયનું.
૨૧૧	૨૮	ખાંડ.	તેલ.

वंशवृक्ष.

आवडा वंश.

चौलुक्य वंश.

वनराज.
सं. ८०२ भां गादी
६० वर्ष राज्य.

योगराज.
३५ वर्ष राज्य.

क्षेमराज.
२५ वर्ष राज्य.

लुवड.
२६ वर्ष राज्य.

वैरसिंह.
२५ वर्ष राज्य.

रेत्नादित्य.
१५ वर्ष राज्य.

सामंतसिंह.
७ वर्ष राज्य.

लीलादेवी.

राज.

लुवड.

कृष्णादित्य.

चंद्रादित्य.

सीमादित्य.

लुवनादित्य.

भीम.

हंडक.

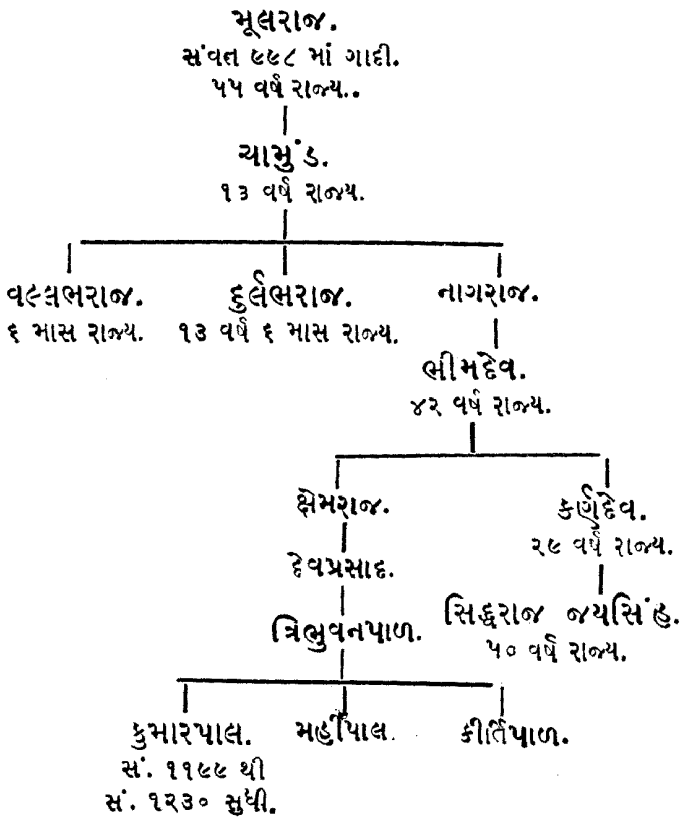
भूलराज.

संवत् ८८८ भां गादी.
५५ वर्ष राज्य.

(૨)

ચૌલુક્ય વંશ.

ૐનમ:

પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ જિનમંડલુગણિ મહારાજ વિરચિત
શ્રીકુમારપાળ પ્રબંધ ગૂર્જર ભાષાંતર.

મંગલાચરણ.

ૐનમઃ શ્રીમહાવીરજિનેંદ્રાય પરાત્મને ॥

પરબ્રહ્મસ્વરૂપાય જગદાનંદદાયિને ॥ ૧ ॥

ઓમકારના સ્મરણપૂર્વક જગતને આતંદ આપનાર પર-
બ્રહ્મસ્વરૂપ પરમાત્મા શ્રીમહાવીર જિનેંદ્રને નમસ્કાર થાઓ.

સાર્વાઃ સર્વેપિ કુર્વન્તુ કરસ્થાઃ સુખસંપદઃ ॥

સ્વનામસ્થાપનાદ્રવ્યભાવૈઃ પાવિત્રવિષ્ટપાઃ ॥ ૨ ॥

પોતાના નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવથી જગતને પાવન
કરનારા સર્વ તીર્થંકરો સુખસંપદાને કરસ્થ (હસ્તગત) કરો.

જીયાત્સ શ્રીગુરુઃ સૂર્યઃ સદામ્યુદયમાસુરઃ ॥

યસ્ય વાચઃ પ્રમાઃ શશ્વદ્વિશ્વમાસનલાલસાઃ ॥ ૩ ॥

સદા ઉદયવડે શોભનારા અને નિરંતર પોતાની વાણીથી
પ્રભાથી જગતને ઉદ્યોત કરવા ઇચ્છનારા સૂર્ય સમાન તે ગુરુ મહા-
રાજ જયવંતા વર્તે.

સુમનઃસુમનોમૃંગી સંગીતગુણવૈભવા ॥

સરસ્વતી જગન્માતા પુનીયાન્મે સરસ્વતીમ્ ॥ ૪ ॥

જે સુમનપંડિતથી સુમનપુષ્પમાં ભમરીની પેઠે વાસ
કરે છે અને જેનું માહાત્મ્ય સંગીતની શ્રેષ્ઠતામાં સમા-

૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

યહું છે, તે જગદ્માતા સરસ્વતી મારી સરસ્વતી (વાણી) ને પાવન કરો.

પીઠિકા.

પૂર્વે શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરનાર શ્રેણિક વિગેરે ઘણા પ્રભાવિક શ્રાવકો રાજપદવીને ધારણ કરી ગયા, પરંતુ જગતમાં અત્યંત આશ્ચર્યકારક અહિંસાપ્રવર્તન વિગેરે ગુણોથી કુમારપાળ રાજાની તુલનાને પહોંચે એવો કાઠ થયો નથી. એક પ્રાચીન ગ્રંથકાર પણ લખેછે કે, શ્રીજૈન કુમાર નરપતિએ તેની આજ્ઞામાં રહેનાર અઢાર વિશાળ દેશોમાં પ્રસરેલી હિંસા તેના પ્રતાપથી ચૌદ વર્ષપર્યંત આદરપૂર્વક બંધ કરાવી અને કીર્તિને અમર રાખવા કીર્તિસ્તંભ સમાન ચૌદસે રમણીય જિનમંદિરો બંધાવી પોતાના પાપનો તદ્દન નાશ કર્યો; માટે હું મારી રસનાને પાવન કરવા ચૌલુક્ય વંશમાં અદ્વિતીય મૌકિક સમાન, જેનું હૃદયકમળ શ્રીજૈન મર્મપર લાગેલા રસના આવેશથી પ્રકૃષ્ઠિત રહેતું હતું, જે સર્વ જીવોપર ડયા રાખતો હતો અને જે શ્રીહેમચંદ્ર સુરીંદ્રના ચરણકમલની ઉપાસના કરતો હતો તે પરમાર્હત કુમારપાળ રાજાના સંબંધમાં શ્લોક પ્રબંધ લખું છું.

૧ પ્રતાપી.

ભાગ પહેલો.

૩

ભાગ ૧ લો.

અણહિલપુરની સ્થાપના અને ચાવડાવંશ.

આ ભારતભૂમિમાં ક્ષત્રિયો તેમના નામપ્રમાણે ક્ષત્ર એટલે રાજ્યનું રક્ષણ કરવામાં હમેશ અગ્રભાગ લેતા હતા. કાળાનુક્રમમાં તેમના જૂદા જૂદા છત્રીશ વંશો થયા, તેમનાં નામ:—

૧ ઇક્ષ્વાકુ, ૨ સૂર્ય, ૩ સોમ (ચંદ્ર), ૪ ચાદવ, ૫ પરમાર, ૬ ચાહમાન (ચોહાણ), ૭ ચૌલુક્ય, ૮ છિંદક, ૯ સિલાર, ૧૦ સૈંધવ, ૧૧ ચાપોતકટ (ચાવડા), ૧૨ પ્રતિહાર, ૧૩ ચંદુક, ૧૪ રાટ, ૧૫ કૂર્પટ, ૧૬ શક, ૧૭ કરટ, ૧૮ પાલ, ૧૯ કરંક, ૨૦ વાઙ્ગલ, ૨૧ ચંદેલ, ૨૨ ઉહિલ, ૨૩ પૌલિક, ૨૪ મૌરિક, ૨૫ ચંદુચાણક, ૨૬ ધાન્યપાલક, ૨૭ રાજપાલક, ૨૮ અમંગ, ૨૯ નિકુલ, ૩૦ દધિલક્ષ, ૩૧ તુરુદલિયક, ૩૨ હૂણ, ૩૩ હરિયક, ૩૪ નટ, ૩૫ માપર અને ૩૬ પૌષર. આમાંના ચૌલુક્ય વંશના ભૂવડ નામે રાજા વિક્રમ સંવતના સગભગ આઠમાં સૈકાની વચમાં જાણે છત્રીશ લાખ ગામોથી આબાદ હોય એવા કન્યકુબ્જ (કનોજ) દેશની કલ્યાણી નામની રાજધાનીમાં રાજ્ય કરતો હતો. તેણે ચાવડાવંશના જયશિખર રાજાનો પરાલભ કરી મેળવેલી ગૂર્જર-ભૂમિ તેની પુત્રી મિનજદેવીને કન્યુકસ્થાનમાં આપી હતી.

એ પ્રસંગે તે ગૂર્જરભૂમિના વઢિયાર પ્રદેશમાં આવેલા પંચાસર ગામની નજીકના કોઈ જંગલમાં શ્રીશીલસૂરિ નામના જૈનાચાર્ય શકુન એવાસાઈ જઈ ચઢ્યા. તેમણે ત્યાં ઝાડીમાં એક વૃક્ષની શાખાએ બાંધેલી ઝાળીમાં એક ભવ્ય બાળકને સૂતેલો જોઈ પાસે ઉભેલી તેની માતાને પૂછ્યું, ભદ્રે! તમે કાણ છો? તે બાઈએ જવાબ દીધો કે, “હું રણભૂમિમાં પડેલા ગૂજરાતના રાજાની રાણી છું; પરંતુ કનોજ દેશના ભૂવડરાજાના ભયથી ચાવડા કુળના કમળખંધુ

૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

આ મારા કુંવરની રક્ષા કરવા અહીં રહીશું.” પછી ત્રીજે પહેરે પણ તે વૃક્ષની છાયાને ઝાળી ઉપર સ્થિર રહેલી જોઈ તે આચાર્યે “ભવિષ્યમાં આ કોઈ મહાન્ નરેશ્વર થશે” એમ વિચારીને તે બાળકનું ‘વનરાજ’ એવું નામ પાડ્યું. પછી ગામમાં જઈ આવકાને તે સર્વ હુકીકત કહીને તેમનીપાસે તે બાળકનું સારીરીતે રક્ષણ કરાવ્યું. જ્યારે તે આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે બીજા બાળકોનીસાથે છત્ર આમરાદિ રાજચિન્હો કદપી કીડા કરવા લાગ્યો.

પીઞ્ઞ પાણીયં સરવરમ્મિ પિઠિં ન દિંતિ સિહિંદિમા ॥

હોહી જાળ કલાવો પયડ ચિય સાહણ તાળ ॥ ૧ ॥

સિંહણના બચ્ચાં સરોવરમાંથી પાણી પીને કદી પાછી પૂઠે નજ કરે. કેમકે, જમની ડોકઉપર ચાળ આવવાની હોયછે તે સિંહકિશોરને સ્વાભાવિકરીતેજ તે ગુણ પ્રાપ્ત થાયછે.

પણ પેલા બાળકાથી તો વનરાજનો પ્રતાપ જરવાયો નહીં. એમ કટકોક વખત ચાલતાં આવકાએ તેના ઉત્તમ ગુણોથી ઉસ્કરાઈ તેની મા રૂપસુંદરીને તેને કોઈ શૂરવીરપાસે રાખવાની સલાહ આપી. તેથી તેણીએ પોતાના ભાઈ શૂરપાળનીસાથે વનરાજને બહારવટ કરવા મોકલ્યો.

પ્રથમ વનરાજે કાકર ગામમાં કોઈ શેઠને ઘેર ખાતર પાડ્યું. ત્યાં પ્રવેશ કરતાંજ દહીંના ગોરસામાં તેનો હાથ પડવાથી તે થોડુંક દહીં ખાઈ બીજા સર્વ વસ્તુઓ પડી મૂકી જતો રહ્યો. પ્રાતઃકાળે તે શેઠની પુત્રી શ્રીદેવીએ ગોરસામાં પડેલી હાથની રેખાઓ ધીથી ભરેલી જોઈ વિચાર્યું કે, “આ કોઈ મોટા ભાગ્યશાળી પુરૂષ જણાય છે. તે મને બધું સમાન છે, માટે હું તેનાં દર્શન કર્યા શિવાય ભોજન કરીશ નહીં.” વનરાજને એવી પ્રતિજ્ઞાની ખબર પડી, તેથી તેણે

૧ ટીકા- સિંહણનાં બચ્ચાં પાણીમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ (પડછાયો) જણાય તેને સિંહ માની પૂઠ ન કરે; કારણ કે, તેમનો જાતિસ્વભાવજ એવો હોય છે કે, રણમાં પૂઠ ન ખતાવવી.

ભાગ પહેલો.

૫

ખીજી રાત્રે ત્યાં જઈ શ્રીદેવીએ ગુપ્તરીતે ભોજન વસ્ત્રાદિથી કરેલો સત્કાર સ્વીકાર્યો અને પ્રસન્ન થઈ રાજ્યાભિષેકસમયે તેનીપાસે ભગિનીતિલક કરાવવાનું વચન આપી વિદાય થયો.

વળી એક વખત વનરાજે વગડામાં જાંબ (ચાંપા) નામના ફાઈ વાણિયાને રોક્યો, તેથી પેલા વાણિયાએ એકદમ ગુસ્સે થઈ પોતાનીપાસેનાં પાંચ બાણોમાંથી બે બાણ જમીનઉપર ફેંકી દીધાં, ત્યારે વનરાજે પૂછ્યું કે, “તમે આમ કેમ કર્યું?” તેણેલ્યો, “તમે ત્રણ જણ છો અને બાણ પાંચ છે, માટે એ બેની શી જરૂર છે?” તેના એવા જવાબથી વનરાજે આ ફાઈ પરાક્રમી ચતુર પુરૂષ છે એમ ધારી તેને વચન આપ્યું કે, “ મારા રાજ્યાભિષેકસમયે હું તમને મારા મુખ્ય પ્રધાન નિમીશ. ” જાંબ તે વચન મસ્તકે ચઢાવી થોડી વાટખરચી આપીને ચાલતો થયો.

એક વખત ભૂવડે ગૂજરાતમાં રાખેલું પંચકુળ (સૈન્ય) સૌરાષ્ટ્રદેશમાંથી છ મહિને ખંડણી ઉધરાવી ૨૪ લાખ સૈન્યો અને ૪૦૦ પાણીદાર ઘોડા લેઈ ફરતું હતું, તેનાઉપર વનરાજે એકદમ હુમલો કરી સર્વસ્વ હરી લીધું. પછી એક વર્ષ કાલુંભાર નામના વનમાં રહી ધીમે ધીમે કનોજની રાજસત્તાનો અંત આણ્યો અને નવીન રાજધાની વસાવવાસાડ ભૂમિનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. તેવામાં તેને અણહિલ નામનો ફાઈ ભરવાડ મળ્યો. તે ભરવાડે જે જગામાં સસલાથી ખીને ફૂતરો નાઠો તે જગા ખતાવી. વનરાજે સાનંદાશ્ચર્યમાં તે જગો પસંદ કરી, તે ભરવાડના નામથી વાસ્તુશાસ્ત્રના સર્વ ધોરણોને અનુસરી વિશાળ અણહિલપૂર પાટણ વસાવ્યું. પછીથી તે નગરને ખાઈથી વિંટાયલા કિલ્લા, રાજમાર્ગો, દેવાલયો, રાજમહેલો, હવેલીઓ, સલામંડપો, રંગમહેલો, ભૂમિગૃહો, શિરોગૃહો, વિહારસ્થાનો, આરામસ્થાનો, અનાયાશ્રમો, પરબડીઓ, ધર્મશાળાઓ, દાનશાળાઓ, અશ્વશાળાઓ,

૧ અગાસીઓ અથવા ખતાવટી પહાડઉપર ગરમીની મોસમમાં બેસવા અથવા ફરવાની જગા.

૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

હસ્તિશાળાઓ, આયુધશાળાઓ, હુન્નરશાળાઓ, નાટકશાળાઓ, 'કોઠાગારો અને ભંડારો' ઇત્યાદિથી સારીરીતે શણગાર્યું. વિક્રમ સંવત ૮૦૨ માં શ્રીશીલસૂરિપાસે જૈન મંત્રોવડે રાજ્ય સ્થાપના કરાવી, પચાસ વર્ષની ઉમરે ગાદીએ બેઠો. આ પ્રસંગે પ્રથમ વચન આધ્યાપ્રમાણે તેણે શ્રીદેવીપાસે રાજતિલક કરાવ્યું અને સર્વ રાજ્યભાર વહન કરવાને સમર્થ જાળવને મહામંત્રી નિમ્બો.

સદરહ્ સમારંભ થઈ રહ્યા પછી તે પુણ્યાત્મા કૃતજ્ઞ ભૂપતિએ પોતાના ગુરૂ શ્રીશીલસૂરિના ઉપદેશથી પંચાસરથી પાટણમાં મહોત્સવસાથે શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા આણી અને પંચાસરા પાર્શ્વનાથના નામનું સુવર્ણ કળશોથી સુશોભિત મોટું મંદિર બંધાવીને તેમાં એ મૂર્તિ પધરાવી; અને તેજ મંદિરમાં પોતાની આરાધક મૂર્તિ પણ બેસાડાવી.

ગૂર્જરાતનું આ રાજ્ય આપ્રમાણે વનરાજના સમયથીજ જૈન મંત્રોવડે સ્થાપેલું હોવાથી જૈનમતના દ્રેષીઓ તેની વિશેષ સ્તુતિ કરતા નથી. વનરાજ સાઠ વર્ષ રાજ્ય કરી એકસો દશ વર્ષની ઉમરે સ્વર્ગવાસી થયો. પછી યોગરાજ, ક્ષેમરાજ, ભૂવડ, વૈરસિંહ, રત્નાદિત્ય અને સામંતસિંહ એમણે અનુક્રમે ૩૫, ૨૫, ૨૮, ૨૫, ૧૫ અને ૭ વર્ષ ગૂજરાતની ગાદી દીપાવી. એ રીતે આવડા વંશને તાબે ગૂજરાતનું રાજ્ય એકંદર ૧૮૬ વર્ષ સુધી રહ્યું. પછી તેમની કન્યાના વંશમાં એટલે ઐલુક્ય વંશમાં ગયું.

૧. કોઠારો (અનાજ વિગેરેના).

૨. ભંડારો-ખજાના.

ભાગ પહેલો.

૭

ચૌલુક્યવંશ-ભૂળરાજથી કર્ણદેવ.

કનોજ દેશના ભૂવડ રાજને કર્ણદિત્ય નામનો પુત્ર થયો. તેનો પુત્ર ચંદ્રાદિત્ય અને ચંદ્રાદિત્યનો સોમાદિત્ય થયો. સોમાદિત્યના પુત્ર ભુવનાદિત્યને રાજ, ખીજ અને દંડક એ ત્રણ સહોદર પુત્રો થયા. તેમાંના પાટવી કુંવર રાજના મનમાં એવો વિચાર ઉઠ્યો કે, દેશાટનથી વિવિધ પ્રકારના અદ્ભુત દેખાવો નજરે પડે છે, સન્મન અને દુર્નમમાં તદ્વાવત સમજાય છે અને પોતાની શક્તિનો પણ અનુભવ થાય છે; માટે મારે પણ દેશાવલોકન કરવા જવું, એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી તે બહાર નિકળી પડ્યો. ફરતાં ફરતાં અણહિલ્લિપૂર આવી પહોંચ્યો. તે વખતે ત્યાં ચાવડા વંશનો છેલ્લો રાજ સામંતસિંહ અશ્વક્રીડા કરતો હતો, તે જોવા ઉભો રહ્યો. રાજએ તેવામાં ઘોડાને વગરવાંકે ચાપૂક મારી, તેથી ખેદ પામી કુંવર હા! હા! કરી ઉઠ્યો. રાજના કાને તે શબ્દ પડ્યો. તેથી કુંવરને યોદ્ધાવી હા! હા! કરવાનું કારણ પૂછ્યું. કુંવરે કહ્યું કે, “ ઘોડાની મનોહર ગતિ છતાં આપે વિનાકારણ ચાપૂક મારી, તેથી માંડ અંતઃકરણ દુઝાયું. ખીજું કંઈ કારણ નથી. ” ત્યારે નરપતિએ તેને પોતાનો ઘોડો ફેરવવા આપ્યો. દૈવયોગે કુંવર અને અશ્વનો સંયોગ તો ઠીક થયો: કારણ અશ્વ, શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, વાણી, વીણા, નર અને નારી એ સર્વની યોગ્યતા અને અયોગ્યતાનો આધાર તેમને ઢળવનાર પુરૂષઉપર રહે છે. પેલા વાજક્રીડામાં કુશળ કુંવરે પોતાની અદ્ભુત ચાલાકી બતાવી સર્વને મોહિત કરી નાંખ્યા. રાજને તેના આચરણ વિગેરે ઉપરથી તે મોટા કુળનો હોય એમ લાગ્યું. કહ્યું છે કે,

અમળંતાળવિ મજ્જઈ માહ્યં સુપુરિસાળ ચરિણ ॥

કિં બુલંતિ મળીઓ જાઓ સહસ્તેહિં ધિપ્પંતિ ॥ ૧ ॥

સત્પુરૂષોનું માહાત્મ્ય તેમના મ્હોડેથી કહ્યા વગર તેમના ચરિત્રવડે સમજાય છે. જે રત્નો હજારોની કિંમતથી વેચાય છે, તે શું બોલે છે ?

૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

એમ વિચારી સામંતસિંહે પોતાની બેન લીલાદેવીને રાજવેરે મોટા આગ્રહથી પરણાવી. થોડો વખત વીત્યાપછી લીલાદેવીને ગર્ભ રહ્યો; પણ એટલામાં તેણીનું અકાળ મૃત્યુ થયું. ત્યારે પ્રધાનોએ બાહોશીથી તેનું ઉદર ચીરાવી બાળકને બહાર કાઢ્યો અને તે વખત મૂળનક્ષત્ર હોવાથી તેને ‘મૂળરાજ’ એવું નામ આપ્યું. મૂળરાજના જન્મથી રાજ્યાદિકની વૃદ્ધિ થવા લાગી. સામંતસિંહે એક દિવસ દારૂના ઘેનમાં મૂળરાજને ગાદીઉપર બેસાડ્યો અને શુદ્ધિ આવતાં ઉઠાડી મૂક્યો. આ વખતે આવડાઓની હાંસી થઇ કહેવત ચાલી કે, “ભાઈ! એતો આવડાઓનું ઘન છે.” ફરીથી જ્યારે તે મદ્ય સામંતસિંહે મૂળરાજને રાજ્યાસનપર બેસાડ્યો ત્યારે મૂળરાજે મામેા ગાંડો છે, એમ કહીં મારી નાખ્યો, અને પોતે વિક્રમ સંવત ૯૯૮ થી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તે અતુલ બળવાન અને પરાક્રમી હતો. તે ક્ષિતિપતિએ પોતાના પ્રતાપથી તમામ સરહદપરના રાજ્યોને વશ કર્યા, તથા કચ્છના લાખા નૃપનો પરાજય કર્યો, તેનું કિંચિત્ ખ્યાન આ સ્થળે આપું છું.

કચ્છ દેશમાં પરમારવંશનો કીર્તિરાજ નામે રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેની કુંવરી કામલતા એક દિવસ બાલ્યાવસ્થામાં રાત્રે ઢાઘ ભુવનમાં પોતાની સખીઓસાથે વરવહુની રમત રમતી હતી. તે વખતે સ્તંભના ઓથે અંધારામાં લપાઇ રહેલા કુલ્હડ નામના ઢાઘ પશુપતિને સ્તંભની બ્રાંતિથી ‘આ મારો વર’ એમ કહી તે બાળા રમતના ઉમંગમાં બાઝી પડી; તેથી પેલો પશુપતિ ચમકીને હાલી ઉઠ્યો. તેને કુંવરીએ નજરમાં ધાલી મૂક્યો. પછી વર્ષાતરે તેને વિવાહયોગ્ય જણી સુજ્ઞ અને કુલીન વરો દેખાડવામાં આવ્યા. તે સર્વનો અનાદર કરી તે પતિવ્રતા બાળા તે પશુપતિને જ વરી. પરસ્પર પ્રેમ રાખનાર તે દંપતીથી કાળાંતરે લાખા નામનો તેજસ્વી પુત્ર પેદા થયો. તે કીર્તિરાજના પછી ઢાઘથી જીતાય નહીં એવો કચ્છનો અધિપતિ થયો. તેણે અગીઆરવાર મૂળરાજના સૈન્યને ત્રાસ પમાડી હઠાવી મૂક્યું; પરંતુ એક વખત મૂળરાજે લાગ જોઇ તેને કપિલકોટમાં ઘેરી લઇ દ્વંદ્વયુદ્ધપર

ભાગ પહેલો.

૯

આણ્યો. ત્રણ દિવસમાં તેની અજ્ય પતાકા પડાવી લીધી અને ચતુર્થ દિવસે પોતાની કુળદેવીનું સ્મરણ કરી તેની સહાયથી લાખાને સ્વધામ પહોંચાડ્યો. આથી સંતોષ ન પામતાં મૂળરાજે રણભૂમિપર પડેલા લાખાની દાઢીના પવનથી હાલતા વાળને અપમાનપૂર્વક પગથી સ્પર્શ કર્યો. તે જોઈ પતિવ્રતાના ઉચ્ચતમાં એકનિષ્ઠ લાખાની માતાએ શ્રાપ દીધો કે, “ તું અને તારા વંશજો લૂતા (ઠોઠ) રોગથી નાશ પામજો. ”

મૂળરાજે ૫૫ વર્ષ નિષ્કંટકપણે રાજ્ય કર્યું. એક દિવસ સંધ્યાની આરતી થયાપછી તે બેઠો હતો, તેવામાં એક અનુચરે આવી રાજ્યે થુંકેલા તાંબૂલમાં કીડા બતાવ્યા, તે જોઈ મૂળરાજે ગભ્રિકતું દાન દેઈ સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો અને અઢાર પહોરે જમણા પગના અંગુઠામાં પોતાના હાથે અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી સ્વર્ગલોક પહોંચ્યો.

તેના પછી આમુંડરાજે ૧૩ વર્ષ પૃથ્વીનું પાલન કર્યું અને તેના પુત્ર વલ્લભરાજે ગાદીપર બેઠા પછી માત્ર છ માસ તેનું સુખ ભોગવ્યું. તેની પાછળ તેનો લઘુ અંધુ દુર્લભરાજ ૧૧ વર્ષ ૬ માસ રાજ્યઋદ્ધિ ભોગવી વૈરાગ્ય આવવાથી પોતાના ભત્રિજા ભીમદેવને રાજ્ય સોંપી યાત્રા કરવા નિકળી પડ્યો. ફરતાં ફરતાં માળવે જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં મુંજરાજે તેને રાજચિન્હનો ત્યાગ અગર યુદ્ધ બેમાંથી એક કબૂલ કરવાની ફરજ પાડી. યુદ્ધ કરવાથી ધર્મમાં અંતરાય થશે, એમ વિચારી દુર્લભરાજે શાંત વૃત્તિથી લગવાં કપડાં ધારણ કર્યાં. આ બતાવની ભીમદેવને ખબર પડતાં ગૂજરાત અને માળવા વચ્ચેના વિરોધનું બી રોપાયું.

ભીમદેવને બે રાણીઓ હતી. તેમાંની પટ્ટરાણી બકુલદેવીએ ક્ષેમરાજને અને બીજી ઉદયમતીએ કર્ણદેવને અનુક્રમે જન્મ આપ્યો. તે બે રાજકુમારો રામલક્ષણનીપેરે પરસ્પર પ્રીતિભાવ રાખતા હતા. ટોઢાંએક પ્રસંગે ભીમદેવે કર્ણની માતાઉપર પ્રસન્ન

૧૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

થઈ કર્ણદેવ નાનો છતાં તેને રાજ્ય આપવાનું વચન આપ્યું. તે ૪૨ વર્ષ રાજ્ય કરી સ્વર્ગે સિધાવ્યો. હવે સૌંદર્ય, ગાંભીર્ય અને પ્રજાપ્રુદ્ધિ આદિ ઉત્તમ ગુણોથી ભૂષિત ક્ષેમરાજ રાજ્યલાયક હોવાથી કર્ણદેવે રાજ્યની ઈચ્છા ન કરી; પણ રામની પેઠે ક્ષેમરાજ પોતે પિતાનું વચન યાદ લાવી મોટા આગ્રહસાથે કર્ણદેવને રાજ્યપર બેસાડ્યો. તે લોકોમાં 'ભોગી કર્ણ' ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. તેને મિનળદેવી નામની એક રાણી હતી. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે થયો.

કર્ણાટક દેશમાં જયકેશી નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને મિનળદેવી નામની એક કદ્દીપી કન્યા હતી. તે એક દિવસ તેના પિતાનીપાસે રાજસભામાં બેઠી હતી; તેવામાં કેટલાક સોમેશ્વરના યાત્રાળુઓએ ત્યાં આવીને શ્રીસોમેશ્વરની યાત્રાનું વર્ણન કર્યું. તે સાંભળવાથી મિનળદેવીને પૂર્વભવનું સ્મરણ થયું કે, “હું પૂર્વે બ્રાહ્મણી હતી. તે વખતે બારમાસના ઉપવાસ કરી તેના ઉદ્ધાપનમાં પ્રત્યેક વ્રતીને બાર બાર વસ્તુઓ આપી હું શ્રીસોમનાથની યાત્રા કરવા નિકળી. માર્ગમાં બાહુલોડ ગામ આવ્યું; ત્યાં આગળ યાત્રાળુઓપાસેથી કર લેવાતો હતો. તે આપવાની શક્તિ નહીં હોવાથી હું આગળ જતી અટકી પડી અને તેજ વખતે પ્રભુપાસે મારા તપના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં આ કર મૂકાવનારી થવાની પ્રાર્થના કરી મરીને અહીં રાજપુત્રી થઈ.” પછી ઋતિસ્મરણવાળી તે કન્યાએ સદર કર છોડાવવાસાથે ગૂર્જરેશ્વર શ્રીકર્ણદેવને વરવાની પોતાની અભિલાષા સ્વપિતા જયકેશી આગળ દર્શાવી; તેથી તેણે તે કન્યા શ્રીકર્ણદેવને વિવાહમાં આપી. પણ પછી જયકેશીના સાંભળવામાં આવ્યું કે, મિનળદેવીની કદ્રૂપતાવિષે કાઠરીતે કર્ણદેવને ખબર પડવાથી હવે તે મિનળદેવીતરફ અનાદર બતાવે છે; તેથી તેણે કર્ણદેવને માટે કદાચ હું લેઈ બેઠેલી પોતાની સ્વયં-

૧ પૂર્વે જન્મના જ્ઞાનવાળી.

૨ ખોટી હતી.

ભાગ પહેલો.

૧૧

રવા કન્યાને ઢાઠિ સોનૈયા, બે હાજર પાણીદાર અશ્વ અને મંત્રીઓ વિગેરેસાથે પાટણ મોકલી દીધી. અહીં કર્ણદેવે શુભ વૃત્તિથી તેની કદ્દપતાની જાતે ખાત્રી કરી લેઈ તેને પરણવાને ના પાડી. તેથી મિનળદેવીએ સાક્ષાત્ મૂર્તિમતી દેવકુંવરીઓસમાન પોતાની આઠ સખીઓસાથે નૃપતિને સ્ત્રીહત્યા આપવા અગ્નિપ્રવેશ કરી બળી મરવાની તૈયારી કરી. કર્ણની માતા ઉદયમતીએ પણ તેમનું દુઃખ જોઈ ન રહેવાયાથી તેમનીસાથે પ્રાણત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. કહ્યું છે કે,

સ્વાપદિ તથા મહાંતો નયાંતિ સ્વેદં યથા પરાપત્સુ ॥

અચલા નિજોપહતિષુ પ્રકંપતે મૃઃ પરવ્યસને ॥ ૧ ॥

“ મહાપુરૂષોને જટલો બીજની આપદામાં ખેદ થાય છે તેટલો પોતાની આપદામાં નથી થતો. પૃથ્વી પણ પોતાનાપર ધા પડતાં અચળ રહી પારકાના સંકટવખતે કંપાયમાન થાય છે. ”

કર્ણદેવ સ્વમાતાના આવા આગ્રહથી કંટાળી, મરજી ન હતી તોપણ તે કન્યાને મહાજનપાસે તેના મામાનું કાર્ય કરાવી પરણ્યો. પણ પરણીને તરત ત્યાગ કરી દષ્ટિમાત્રથી પણ તેની સંભાવના કરવાનું મૂકી દીધું. આમ જટલોક વખત ગયા પછી એક દિવસ કાઠ ગાનતાન કરનારી રૂપવાન નટીઉપર રાજનું મન ગયું. તેની અમાત્યોને ખબર પડવાથી તેમણે મિનળદેવીને આબેહૂબ નટીનો વેષ આપી રાજપાસે મોકલી દીધી. તે તર્કટની ખબર નહીં હોવાથી કર્ણદેવને નટી ભોગવ્યાબદ્ધ પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. ત્યારે મંત્રીઓએ સર્વ હકીકત જાહેર કરી. તે સાંભળી રાજ ધણે હર્ષ પામ્યો. તે મિનળદેવીની કુશિથી પ્રતાપી જયસિંહદેવનો જન્મ થયો. તે બાળકુમાર ત્રણ વર્ષની લઘુવયે સ્વયમેવ રાજસિંહાસન પર ચડી બેઠો; તે જોઈ રાજ્યે જોશીઆને બોલાવી પૂછ્યું કે, “આ સમય કેવો છે? ” તેમણે જવાબ દીધો કે, “ મહારાજ હમણાં રાજ્યાભિષેકનેલાયક મહામુહૂર્ત છે. ” તે સાંભળી રાજ્યે તેજ વખતે જયસિંહ કુંવરને રાજ્યાભિષેક કર્યો.

૧૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

એક વખત જયસિંહદેવને એકલો રાજ્યનું પાલનકરવા મૂકી કર્ણસમાન દાનેશ્વરી કર્ણદેવ યાત્રા કરવા નિકળ્યો. માર્ગમાં દેવ પાટણથી આણીગમ સાત કોસ છેટેથી શ્રીસોમનાથનો પ્રાસાદ જોઈ તેણે એવો અભિગ્રહ કર્યો કે, “જ્યારે હું પાપક્ષય હાર, ચંદ્રાદિત્ય કુંડળ, શ્રીતિલક અને બાબુબંધ શ્રીસોમેશ્વર દેવને ચઢાવી એકાગ્ર ચિત્તે ભક્તિપૂર્વક તેમની પૂજા કરીશ” ત્યારે અન્નપાણી લેઈશ; નહીંતો તાંબૂલ પણ ગ્રહણ નહીં કરું. ” પછી દેવપાટણમાં આવી કર્ણદેવે સ્નાન કરી સદરહુ આભૂષણો માગ્યાં; ત્યારે કૌષાધિપતિ નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો કે, “ મહારાજ નિકળતી વખતે મને સૂચના નહીં થવાથી તે આભૂષણો પાટણમાં રહ્યાં છે. ” તે સાંભળી રાજનું મન ઘણું ઉદાસ થયું. આ વખતે મદનપાલ નામનો માંડલિક રાજ તેનીપાસે બેઠેલો હતો તે બોલ્યો, “ મહારાજ આપ દીક્ષગીર શા માટે થાઓ છો ? મારીસાથે મંત્રસિદ્ધિમાં વિશારદ શ્રીધનેશ્વરસૂરિ પધાર્યા છે. તે આપના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરશે. આ સમયેચિત ભાષણથી રાજને હિંમત આવી, એટલે તેણે સૂરિશ્વરપાસે જઈ પ્રાર્થના કરી. સૂરિશ્વરે આકર્ષણ વિધાના બળથી ઇષ્ટ આભરણો મંગાવી આપ્યાં. તેથી કર્ણદેવે સૂરિને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, “ મહારાજ, આપે મારો અભિગ્રહ પૂર્ણ કરી મને જીવિતદાન આપ્યું છે, માટે આ રાજ્યનો સ્વીકાર કરો. ” સૂરિ બોલ્યા, “ રાજેન્દ્ર, અમારે રાજ્યથી પ્રયોજન નથી. માત્ર બે નવરાત્રમાં જીવહિંસાનું નિવારણ કરાવો. ” ભૂપતિએ હાથ જોડી કહ્યું કે, “ હું આપની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવું છું ”

પછી કર્ણદેવે સૌરાષ્ટ્રમંડળ પોતાને તાબે કરી વામનસ્થળીમાં જઈ સન્નિવસનને ત્યાંનો દંડનાયક નિમ્ત્ર્યો અને મદનપાળે વિજ્ઞપ્તિ કરવાથી શ્રીધનેશ્વરસૂરિસાથે તે રેવતાચળપર ચડ્યો. ત્યાં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું દેવાલય જીર્ણ કાષ્ટમય જોઈ શ્રીધનેશ્વર સૂરિએ ભાગ્યશાળી સન્નિવસનને તેનો ઉદ્ધાર કરવાસાડ એવો ઉપદેશ કર્યો કે, “ જો આ બાબત જાણી ગયેલાં અને પડી ગયેલાં જિન મંદિરોનો ભક્તિપૂર્વક ઉદ્ધાર કરે છે તેઓ ભયંકર ભવસમુદ્રમાંથી

ભાગ પહેલે.

૧૩

પોતાના આત્માને ઉદ્ધારે છે. પોતાના આત્માને ઉદ્ધારે છે એટલું જ નહીં, પણ પોતાના કુળને અને જિનભુવન જોઈ અનુમોદન કરનાર બીજા અશક્ત ભવ્ય જીવોને પણ ઉદ્ધારે છે. જેઓ સુવર્ણ, માણેક, અને રત્નાદિનાં જિનપ્રાસાદો કરાવે છે તે પુણ્યભૂતિઓનાં ઉત્તમ ફળ તો કોણ જાણે? પરંતુ જિનચૈત્યમાં વાપરેલા કાષ્ઠાદિના જેટલાં પરમાણુ હોય તેટલાં લાખ વર્ષ તે ચૈત્ય બંધાવનાર સ્વર્ગસુખ ભોગવે એ વાતનો પ્રસિદ્ધ છે. વળી નવીન જિનમંદિર કરાવવાથી જેટલું ફળ થાય છે તેનાથી આઠ ગણું ફળ જીર્ણ મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવવાથી થાય છે. આગમમાં જિનકલ્પી મુનિઓને પણ રાજ, મંત્રી, અમાત્ય, શેઠિયા અને જમીદારોને ઉપદેશ કરી જિનભૂતિ અને જિનાયતનનો ઉદ્ધાર કરાવવાનું કહેલું છે. ”

પછી સન્નજને પોતાના ગુરૂ શ્રીભદ્રેશ્વરસૂરિ અને સંધને સાથે લેઈ કર્ણદેવની પાછળ જઈ જીર્ણોદ્ધારસાડી યાચના કરી; ત્યારે તે ઉદાર નરપતિએ સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ જીર્ણોદ્ધાર ખાતે ખર્ચ કરવાની પરવાનગી આપી અને પછી તે પાટણતરફ પાછો વળ્યો. હવે ઉદાર બુદ્ધિના સ્વામી ભદ્રેશ્વરસૂરિએ સન્નજનસાથે અષ્ટમ તપ કરી અંબિકા દેવીનું સ્મરણ કર્યું. તેથી દેવીએ પ્રત્યક્ષ યથા કહ્યું કે, “ તમે શામાટે માડું સ્મરણ કરો છો? ” સૂરિ બોલ્યા “ આ સન્નજન શ્રીનેશ્વર ભગવાનના ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે. માટે તેને તમારો આદેશ આપી પાપાણની ખાણ બતાવો.” દેવીએ કહ્યું, “ ઠીક, પણ સન્નજનનો આવરદા ટુંકો છે. ”

તે સાંભળી સન્નજન બોલ્યો, “ ત્યારે તો મારે અવશ્ય તીર્થોદ્ધાર કરવો જોઈએ. કારણ, પરલોકમાં ગમન કરનારાઓનું ધર્મ એજ પૌથેય છે. કહ્યું છે કે, જમ દીવો ઝાંખો બળે તો તેલ પૂરવું, ઝાડ સૂકાય તો પાણી રેડવું, ટહાડ પડે તો ડગલો પહેરવો, ઉનાળાનો તાપ લાગે તો જળધરમાં પેસવું, આણ વાગે તો નિર્ધાત

૧. ત્રણ ઉપવાસ.

૨ ભાથું. ૩ જેમાં વાત (પવન) પ્રવેશ કરી ન શકે એવું.

કવચ ધારણ કરવું અને રોગ થાય તો ઔષધ લેવું; તેમ મરણનો મહા ભય નહીં આવે તો ધર્મનું સેવન કરવું એ સત્યુદ્ધેષને ઉચિત માર્ગ છે. ”

આ પ્રમાણે અંબિકાની આજ્ઞાથી સન્નિવૃત્ત પાપાણની ખાણ મેળવી. છ માસમાં શ્રીનેમીશ્વર ભગવાનનું ચૈત્ય કળશસુધી લાવી મૂક્યું. પણ જ્યેષ્ઠ સુદિ ૫ ને દિવસે એકાએક શિરોવેદના થવાથી તેને દેવીનું વચન યાદ આવતાં મરણવિષે આત્રી થઈ. તેથી તેણે પોતાના પુત્ર પરશુરામને દ્વજરોપણ કરવાનો આદેશ આપી પોતે શ્રીભદ્રેશ્વરસૂરિપાસે સંસ્તારવ્રત અંગીકાર કરી આઠ દિવસ અનશન પાળી સ્વર્ગે સિધાંયો. પછી તેના પુત્ર પરશુરામે તેની આજ્ઞા પ્રમાણે દ્વજરોપણ કર્યું.

હવે કર્ણદેવના મનમાં એવું આંધું કે, “ એકજ સ્થળમાં બે રાજાઓની સત્તા શામાટે જોઈએ ? ” તેથી તેણે આશાપદ્મીમાં લાખ ભિલ્લસાથે રહેનાર પ્રબળ હુજબળવાળા આશા નામના ભિલ્લપતિને જીતી લેઈ ત્યાં આગળ પોતાના નામથી કર્ણાવતી નામની નગરી વસાવી. તે એકંદર ૨૯ વર્ષ રાજ્ય કરી સ્વર્ગે ગયો.

૧ મરણસમય નજીક જાણી, શરીર ઇંદ્રિયો વિગેરે ઉપરથી મમતા મૂકવાના સંકલ્પપૂર્વક પથારીમાં શયન કરવું તેને સંસ્તારવ્રત (સંયારો) કહે છે.

૨ અન્નપાણીનો ત્યાગ કરી.

ભાગ ૨ નો.

સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

હવે જયસિંહદેવ પોતે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેણે સમુદ્ર મર્યાદિત પૃથ્વી જીતી અર્બર નામના સૂરને સિદ્ધ (વશ) કર્યો; તેથી તે સિદ્ધરાજના અપર (બીજ) નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. તેના પ્રતાપથી સર્વ અધિકારીઓ થરથર કંપતા હતા. આ વખતે સૌરાષ્ટ્રમાં સન્નજનની પછી તેનો પુત્ર પરશુરામ દંડાધિપ થયોહતો. તેને પણ ચિંતા થઈ કે, મારા પિતાએ શ્રીગિરિનારના ઉદ્ધારમાં ખરચી નાંખેલી ઉપજ જયસિંહદેવ માગશે તો હું ક્યાંથી આપીશ? તેથી તેણે વામનસ્થળીના શાહુકારોપાસે જઈ ઉપરની હકીકત જાહેર કરી. ત્યારે તેમણે તેનીવતી સર્વ ઉપજ આપવાનું માથે લીધું. એવામાં જયસિંહદેવ પણ વિજયયાત્રા કરતો કરતો વામનસ્થળીમાં જઈ પહોંચ્યો અને પરશુરામનીપાસે ઉપજ માગી. પરશુરામે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે, “ મહારાજ મેં સર્વ ઉપજ રેવતા-ચળઉપર નિર્ભય સ્થાનકે સ્થાપન કરી છે; માટે કૃપા કરી ત્યાં પધારો. ” ત્યારે બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, “ મહારાજ, આ પર્વત લિંગાકાર છે, માટે ન ચઢાય. ” પણ કર્ણદેવ પૂર્વે તે પર્વતપર ચઢ્યાહતા એવી ખાત્રી થવાથી જયસિંહદેવ પોતે પણ તે પર્વતપર ચઢ્યો. ત્યાં જઈ ગજેન્દ્રપદ કુંડમાં સ્નાન કરીને શ્રીનેમીશ્વર ભગવાનની પૂજા કરી. પછી ધર્મશાળામાં આરામ લેવાને બેસી ત્યાં પ્રાસાદની રમ્યતા નિહાળી બોલ્યો કે, જણે આ અલૌકિક પ્રાસાદ કરાવ્યો છે તેનાં માતપિતાને ધન્ય છે ! ” જયસિંહદેવને એ પ્રમાણે પ્રસન્ન થયેલો જોઈ પરશુરામ બોલ્યો, “ મહારાજ, આ પૃથ્વીપર શ્રીકર્ણદેવ અને મિનળદેવી એ બેનેજ ધન્ય છે. જમના આપ પુત્રરત્ન છો. કારણ ત્રણ વર્ષની સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ ખરચી મારા પિતા સન્નજને અર્પાવેલો ‘ કર્ણવિહાર ’ નામનો આ પ્રાસાદ છે. માટે જો આપની

૧૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

પ્રાસાદ બંધાવ્યાનું પુણ્ય લેવાની મરજી હોય તો આ પ્રાસાદ, અને ઉપજ લેવાની મરજી હોય તો તે શાહુકારોને ઘેરથી અપાવું.” પરશુરામનાં આવાં નમ્ર વચનોથી રાજાને ઘણો આનંદ થયો; અને તે બોલ્યો કે, “સન્નજને એ બહુ સાડું કામ કર્યું છે. મને તેથી ઘણો સંતોષ થયો છે. હવે જે કંઈ અધુરું હોય તે કાળજીપૂર્વક પૂરું કરાવો.” એમ કહી દેવની પૂજના ખર્ચસાડ ખાર ગામ ધર્માદાય આપી શ્રીસિદ્ધાચળ ગયો. ત્યાં પણ બ્રાહ્મણોએ તલવારો કાઢી ઉપર ચઢવાનો નિષેધ કર્યો. ત્યારે સિદ્ધરાજ લાગ જોઈ રાત્રે પર્વતપર ચઢી ગયો અને પ્રાતઃકાળે શ્રીયુગાદિ દેવની પૂજાસ્તુતિ કરી દેવદાયમાં ખાર ગામ આપી ઉતર્યો. ત્યાંથી ક્ષેમકુશળ અણહિલ્લપૂર આવ્યો અને ‘ચક્રવર્તી’ એવું વિરૂદ્ધ ધારણ કરી પૃથ્વીનું પાલન કરવા લાગ્યો.

એક વખત અણહિલ્લપૂરના કેટલાક બ્રાહ્મણ અડસઠ તીર્થોની યાત્રા કરી હિમાલયપર્વતપર ગયા. ત્યાં ઔષધીઓની શોધમાં ફરતાં અચળનાથ નામનો ઢાઢ યોગી તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યો. તેને નમસ્કાર કરી તેઓ તેનીપાસે બેઠા, એટલે તે યોગીએ પૂછ્યું કે, “તમે ક્યાંથી પધાર્યા?” બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે, “અણહિલ્લપૂર પાટણથી.” ત્યારે યોગિનીપાસે બેઠેલી સિદ્ધિ બુદ્ધિ નામની બે ચેલીઓ બોલી, “ત્યાં રાજા ઢાણ છે?” બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે, “સિદ્ધચક્રવર્તી જયસિંહદેવ.” ‘સિદ્ધ ચક્રવર્તી’ એ વિરૂદ્ધનું શ્રવણ માત્ર સહન ન થવાથી તે બે યોગિનીઓ એકદમ સિદ્ધરાજની પરીક્ષા કરવા કદલીપત્રપર બેસી આકાશ માર્ગે તેની સભામાં આવી. સિદ્ધરાજે રાજસભાસાથે હભા થઈ પ્રણામ કરી સુવર્ણમય આસનપર બેસાડી પૂછ્યું કે, “મારા ઉપર આજે ક્યાંથી અનુગ્રહ કર્યો?” યોગિનીઓ બોલી, “રાજેન્દ્ર, આપનો ‘સિદ્ધચક્રવર્તી’ વિરૂદ્ધ જગતમાં અતિ પ્રખ્યાત થયો છે. તે કળા મંત્ર, તંત્ર, આસન, પવન, ધારણા અને અણિમામહિમાદિ આઠ મહા સિદ્ધિઓ પૈકી શેના અતિશયપણાથી એટલો બધો પ્રસાર

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

૧૭

પામ્યો છે તે જોવાની ઇચ્છાથી અમે હિમાલયપર્વતથી અત્રે આવીએ છીએ. ” રાજાએ નિર્વિષેણાપિ સર્પેણ કર્તવ્યા મહતી ફટા, વિષં ભવતુ વા મા વા ફટાટોપો ભયંકરઃ (ઝેર વગરના સાપે પણ મોટી ફણા કરવી, ઝેર હોય અથવા ન હોય તોપણ ફટાટોપ તો ભયંકરજ રાખવો.) એ ન્યાયથી ‘ કળાકૌશલ્ય આપને ધીમે ધીમે બતાવવામાં આવશે. પણ હમણાં તો આપ ઉતારે પધારી સ્વસ્થ થાઓ ’ ઈત્યાદિ બહુમાનયુક્ત શીતળ વચનોથી આનંદિત કરી એકવાર તે યોગિનીઓને કોઈ આવાસમાં મોકલી દીધી. પછીથી મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, અહીં શો ઉત્તર દેવો ? આ યોગિનીઓ મહાવિકટ છે, તેથી કોઈ પણ અતિશયયુક્ત કળા બતાવ્યા શિવાય છૂટકો થાય તેમ નથી. નહીં તો વિરૂદ્ધ જશે ! રાજ્યકાર્યની ચિંતામાં બિલકુલ દુરસદ મળતી નથી ઇત્યાદિ જવાં તેવાં બાનાં બતાવી છ મહિના તો કાઢી નાખ્યા. નગરમાં કળા જણનારા અનેક પડ્યા છે, પરંતુ યોગિનીઓફી વાધણેના મુખઆગળ ટકી શકે તેવો એકે જણાતો નથી. આ સંસારમાં સર્વ સુખના સાથી છે. સંકટ આવે કોઈ દાદ દેતા નથી. કલું છે કે:—

સહપરિજનેન વિલસતિ ધીરો ગહનાનિ તરતિ પુનરેકઃ ॥

વિષમેકેન નિપીતં ત્રિપુરજિતાસહ સુરૈરમૃતં ॥ ૧. ॥

“ ધીર પુરુષો વિલાસ ભોગવતીવખતે પોતાના પરિવારને સાથે રાખે છે, પણ સંકટસમુદ્રનું ઉદ્ધવન તેમને એકલાનેજ કરવું પડે છે. જુવો, ત્રિપુરારિએ અમૃતપાનસમયે સર્વ દેવતાઓને સાથે રાખ્યા છતાં વિષપાન તેમને એકલાનેજ કરવું પડ્યું હતું. ”

આ પ્રમાણે ચિંતામાં ને ચિંતામાં તે દિનપ્રતિદિન ક્ષીણ થવા લાગ્યો. નગરમાં પણ એવી વાત પ્રસરી કે, રાજાજી મહાસંકટમાં આવી પડ્યા છે, પણ રાજવર્ગમાંથી કોઈ કળાવાન નિકળતો નથી. સાંતુ મંત્રીએ રાજાને દુર્બળ થતો જોઈ એકાંતમાં પૂછ્યું, “ મહારાજ,

આપ શી ચિંતામાં છો ? ” રાજા બોલ્યો, “ હું સિદ્ધિબુદ્ધિના પ્રશ્નની ચિંતામાં છું. એ બાબતમાં તમારી શી સલાહ છે ? ” મંત્રીએ વિનંતિ કરી કે, “ એ બાબત વિચારવા જવી છે, માટે બીજી વખતે આવીશ, ” એમ કહી તે વિદાય થયો.

એક દિવસ સાંજે હરિપાળ સાકરિયો પોતાની હવેલીના ઝરખામાં ઉભો હતો. તે વખત તેના પુત્ર સજ્જને તેને પૂછ્યું કે, “ પિતાજી, આપણા મહારાજા મહાસંકટમાં આવી પડ્યા છે, તેમાંથી મુક્ત થાય એવો કોઈ ઉપાય આપની ધ્યાનમાં આવે છે ? ” હરિપાળ બોલ્યો કે, “ કર્ણદેવના રાજ્યમાં એવી તો ઘણીએ આફતો ઉઠાવી દીધી; પણ હાલ રાજકુળમાં કોઈ મારો ભાવ પૂછતું નથી અને રાજા પોતે નટવિટવેશ્યાપ્રિય થઈ ગયો છે માટે આપણે તટસ્થ રહી કૌતુક જોવું એમાંજ મજા છે. ” આ વાત તે ઝરખાનીચે થઈ પોતાના મકાનપર જતા સાંતું મંત્રીના કાને પડી. તેણે જઈ તત્કાળ રાજાને નિવેદન કરી. રાજાએ પ્રાતઃકાળે ફરીફરીને ત્રણવાર હરિપાળને બોલાવવા મોકલ્યું. ત્યારે હરિપાળે કહાવી મોકલ્યું કે, “ રાજાની સેવા કરવાથી ધર્મમાં અંતરાય થાય છે, માટે મારી આવવાની ખુશી નથી. ” પછી રાજાને સમજાયું કે તે માનનો બહુ ભૂખ્યો છે; તેથી ખુદ મંત્રીને બોલાવવા મોકલ્યો. મંત્રીએ સુખાસનમાં બેસી તેને ઘેર જઈ બહુ માનપૂર્વક બોલાવ્યો. ત્યારે તે બોલ્યો કે, “ હમણાં પૂજના વખતે આપ મારા સધર્મી ભાઈ પધાર્યા છો, માટે હું આપને મારા અતિથિ તરીકે ગણું છું. આ સંસારમાં ખરું જોતાં અતિથિ અને અપવાદી એ બેજ મારા બાંધવો છે. અતિથિ મને સ્વર્ગની નિસરણી બતાવે છે અને અપવાદી મારા પાપનું હરણુ કરે છે. ” એમ કહી મંત્રીને પોતાની સાથે સ્નાન, દેવપૂજા અને ભોજનાદિ કરાવી તેની સાથે રાજા પાસે ગયો.

રાજાએ કહ્યું કે, “ કાકા, આજ કાલ તો આપનાં દર્શન ઘણાં દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. ”

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

૧૯

હરિપાળ બોલ્યો, “આર્તા નરા ધર્મપરા ભવંતિ, વૃદ્ધા નારી પતિવ્રતા. (દુઃખી પુરુષો ધર્મમાં તત્પર થાય અને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ પતિવ્રતા થાય) એ ન્યાયથી આજે કાકા કહી બોલાવો છો અને બાકી તો નામ પણ નથી લેતા.”

રાજાએ કહ્યું કે, “હવે મશ્કરીની વાત પડતી મૂકીને ઢાઈ એવી યોજના ઉઠાવો કે જેથી માફ વિરૂદ્ધ ન બન્ય.”

હરિપાળ બોલ્યો, “ઠીક ત્યારે, મને એક શ્વેત ચંદ્રહાસ લોહની બનેલી તલવારની મૂઠ અપાવો.”

રાજાએ તે પ્રમાણે મૂઠ અપાવી, એટલે હરિપાળે બુદ્ધિચાતુર્યથી આઠ દિવસમાં તેનાઉપર ચંદ્રહાસ લોહના જવું ઝળકતું એક સાકરનું પાનું લાગુ કર્યું. પછી સાંતુ મંત્રીએ તે તલવારને સાફ એક રત્નજડિત સોનાની મ્યાન કરાવી અને એ પ્રમાણે પ્રપંચથી બનાવેલી શર્કરામય તલવારની સર્વ હકીકત રાજાને નિવેદન કરી. રાજાએ બીજા દિવસે પ્રભાતે યોગિનીઓને રાજસભામાં બોલાવી. ત્યાં નગરના લોકો પણ ચર્ચા બેવા એકત્ર થયા. સભા ભરાઈ રહી, એટલે સાંતુ અને હરિપાળ રાજાપાસે ઉભા થઈ બોલ્યા કે, “સિદ્ધચક્રવર્તીદેવ, આ યોગિનીઓને આવે ઘણો વખત થયો છે; માટે આજે ઢાઈ અપૂર્વ કળા દેખાડી સભાજનોના ડાઠ પૂરો.

સિદ્ધરાજ—“ભો! યોગિનીઓ, આપ કંઈ કંઈ કળાઓ જાણો છો અને આપના ગુરુનું નામ શું છે તે કૃપા કરીને કહો.”

યોગિનીઓ—“અચળનાથ.”

રાજા—“મારા ગુરુ પણ તેજ છે.”

એરીતે વાર્તાપ્રસ્તાવ ચાલતો હતો તેવામાં પ્રતિહારી પ્રવેશ કરી બોલ્યો, “દેવ, કલ્યાણકટકતા પ્રમાણે રાજના મંત્રીઓ દ્વારા આગળ આપની આજ્ઞાની રાહ બેઠા ઉભા રહ્યા છે, માટે જોવી મહારાજની મરજી.”

૨૦

ભાગ બીજો.

રાજ—“ તેમને જલદીથી અહીં બોલાવી લાવ. ”

પ્રતિહારી તેમને સભામાં તેડી લાવ્યો, એટલે રાજ્યે તેમને આદરસત્કાર આપી યોગ્ય આસનપર બેસાડ્યા. પછી તેઓ ઉભા થઈ હાથ જોડી બોલ્યા, “ દેવ, અમારા સ્વામી પ્રમાડિ રાજ્યે સોળ હાથી, બાર રત્નાદિથી ભરેલી પેટીઓ અને બીજી વસ્ત્રાદિ ઘણી મૂલ્યવાન વસ્તુઓ આપ મહારાજધિરાજને ભેટ મોકલી છે. તે બે ત્રણ દિવસમાં અત્રે આવશે. માત્ર અમે આપના દર્શનની ઉત્કંઠાથી આગળ આવ્યાછીએ. વૈરિક્ષયકારી આ ખર્જ પણ દેવયોગ્ય જાણી સાથે લાવ્યાછીએ, ” એમ કહી કપડાના સાત વેષ્ટનમાંથી બહાર કાઢી રાજના કરમાં આપી. રાજ્યે મ્યાનમાંથી ખેંચી પોતે અવલોકી સર્વ સભાજનોને દેખાડી. સાંતુ અને હરિપાળે હાથમાં લેઈ તપાસી. યોગિનીઓએ પણ જોઈ. રાજ ફરીફરીને તેનાતરફ જોઈ કહેવા લાગ્યો કે, “ અહો, આ કેવા લોહની બની હશે? આવી સમશેર મારા જોવામાં કદી આવી નથી. ”

સાંતુ અને હરિપાળ—“ દેવ, આ રાજલીલા કેવી અદ્ભુત છે? ચંદ્રહાસ જોવાથી બસ થયું. હવે યોગિનીઓની સાથે આલાપ કરી કોઈ કળા વિશેષ ખતાવો. ”

રાજ—“ ભો યોગિનીઓ ! ગારૂડ, વિષાપહાર, અગ્નિસ્તંભ, છત્રીશ પ્રકારના આયુધશ્રમ અને જલોપરિચલન ઈત્યાદિ બહોંતેર કળાઓમાંથી કઈ કળા જોવાની આપની પુશી છે? ”

સાંતુ—“ દેવ, બીજી કળાઓ વારંવાર જોવામાં આવે છે, માટે આજ તો લોહ ભક્ષણ કરવાનું અપૂર્વ કૌતુક દેખાડો. ”

રાજ—“ ઠીક ત્યારે, એક લોઠાની સાંકળ લાવો. ”

મંત્રી (ધીમે રહીને)—“ સ્વામિન, બીજા લોઠાની શી જરૂર છે? આ તલવારનું જ ભક્ષણ કરો એટલે બસ. ”

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

૨૧

આ સમયે સર્વ લોકો હાહાકાર કરી ઉઠ્યા. પણ તેમના અને યોગિનીઓના દેખતાં રાજ તલવારનું ફલક (પાનું) ઝપાટાબંધ ચાવી ગયો; અને જ્યાં મૂક ચાવી છે તરત મંત્રીએ હાથ પકડી કહ્યું કે, “ મહારાજ, આપની આ અદ્ભુત કળા જોઈ અમે ધણા ચકિત થયા છીએ માટે હવે બસ કરો. આતે શો ગજબ ! સારમય તીક્ષ્ણ ફલક ખાધ ગયા ! વારૂ, હવે આ શેષ યોગિનીઓને આપો. એમની કળા પણ જોઈએ.

રાજ—“ ઉચ્છિષ્ટ મુદ્રિ એમને શી રીતે અપાય ? ”

મંત્રી—“ મહારાજ ધાતુને છોછ લાગતી નથી. ”

રાજ—“ ઠીક ત્યારે, જળથી પ્રક્ષાલન કરી આપો. ”

પછી મંત્રીએ સાતવાર પ્રક્ષાલ્લી યોગિનીઓને આપવા માંડી, એટલે તેઓ બોલી કે, “ ભો રાજેન્દ્ર ! આવી અપૂર્વ શક્તિને ધારણ કરનાર આપને સિદ્ધચક્રવર્તી વિરૂદ્ધ ખરેખર શોભા આપે છે. ”

એ પ્રમાણે ચમત્કૃતિ પામેલી તે યોગિનીઓ સ્વસ્થાનકે ગઈ. લોકોપણ સાનંદાશ્ચર્યમાં વિસર્જન થયા અને જયસિંહ દેવનો સિદ્ધચક્રવર્તી વિરૂદ્ધ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થયો.

બારમા રૂદ્રનો પ્રસિદ્ધ બિરૂદ્ધ ધારણ કરનાર સિદ્ધરાજે દ્વિગ્વિ-જય કરતાં બાર વર્ષે માળવા દેશની રાજધાની ધારાનગરી લીધી. તે મહા યુદ્ધમાં ત્રણ ડોટ તોડી નગરીમાં પ્રવેશ કરવા જતાં દરવાજાની લોઢાની ભુંગળો ભાંગતાં સિદ્ધરાજના યશઃપટલ નામના હસ્તિના પ્રાણ વ્યંતર યોનિમાં ગયા, અને માલવેન્દ્ર નરવર્મા (યશોવર્મા) રાજ જીવતો પકડાયો. આ યુદ્ધમાં પોતાની તલવાર બારવર્ષસુધી ખુદ્દી રહી તેથી કોપાયમાન થઈ સિદ્ધરાજે તે તલવારને નરવર્માના ચર્મની મ્યાન કરાવવાની ભયંકર પ્રતિજ્ઞા કરી, અને તે માટે તેના પગની થોડી ચામડી ઉતારી પણ ખરી. એટલામાં સિદ્ધરાજના મંત્રીઓ આવી પહોંચ્યા. તેમણે વિનંતી કરી

કહ્યું કે, “મહારાજ, નીતિશાસ્ત્રમાં રાજ્ય અવધ્ય કહ્યો છે; માટે આપે એને જીવતો છોડવો જોઈએ.” ત્યારે રાજ્યએ તેને કાષ્ટપંજરમાં નખાવ્યો. પછી બીજા અનેક દેશો જીતી વિપુલ ધન મેળવી તે શ્રીપાટણ આવ્યો અને બહાર સીમમાં સૈન્યનો પડાવ નાખી રહ્યો. તેવામાં કોઈ પરદેશી ભાટ તેની રાજસભામાં આવી બોલ્યો કે, “અહો, શ્રીસિદ્ધરાજ મહારાજનો સભા પણ મદનવર્માના જેવી મનને વિસ્મય પમાડે તેવી છે !”

રાજા— “મદનવર્મા કોણ છે ?”

ભાટ— “દેવ, પૂર્વ દિશામાં મહોબકપૂર નામનું એક નગર છે, ત્યાં બુદ્ધિશાળી મદનવર્મા નામે રાજા રાજ્ય કરે છે. તે મહાદાની, ભોગી, ધર્મી અને ન્યાયી છે. તેના નગરનું વર્ણન હજાર વાર જોયા છતાં પણ કોઈનાથી થાય તેમ નથી. જો આપને મારા વચન પર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો કોઈ બાહોશ મંત્રીને મારી સાથે મોકલો, એટલે તે જાતે જોઈ આવી આપને સર્વ હકીકત નિવેદન કરશે.”

તે પછી રાજ્યએ ખાત્રી કરવા પોતાના એક હુશીઆર મંત્રીને તે ભાટની સાથે મોકલ્યો. તે ત્યાં છ માસ રહી આવી રાજ્યને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો કે, “દેવ, અહીંથી નિકળ્યા અમે વસંતોત્સવમાં ત્યાં પહોંચ્યા. તે મહોત્સવના સમારંભમાં ત્યાં વસંત અને અંદોલાદિ રાગોમાં ગીતો ગવાય છે. લલનાઓ શૃંગાર સજ્જ વિલાસમાં આમતેમ કરે છે. કામદેવની બ્રાંતિમાં નાખનાર લાખો યુવાન પુરૂષો મરજીમુજબ વિલાસ ભોગવે છે. રસ્તાઓ પર યક્ષકર્દમ એટલે કેસર, ચંદન, બરાસ અને કસ્તુરીવિગેરે સુગંધીમય પદાર્થોથી છંટકાવ થાય છે. દેવાલયોમાં મહાપૂજાઓ રચાય છે. ઘેરઘેર સારાં સારાં ભોજનની તૈયારીઓ ચાલે છે. રાજ્યની દાનશાળામાં કોઈને ભાતદાળ મૂકવામાં આવતાં નથી. અને કદા-

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

૨૩

ચિત્ ચૂકથી તેમ થાય તો તે સંઘટ હાથી ગેપે થયા જેવું ગણાય છે. રાજના સ્વાશે નગરની ચોતરફ ફરી લોકોને પાનનાં ખોડાં વહેંચે છે. ધૂળેટીનો ઉત્સવ કર્પૂરના ચૂર્ણથી રમવામાં આવે છે. વાણિયા રાત્રે દુકાનો ઉઘાડી મૂકી પોતાને ઘેર જાય છે અને પ્રાતઃકાળે આવીને પાછા બેસે છે. લોકો માત્ર આચાર તરીકે ઉદ્ભવ કરે છે, બાકી ખીજ પ્રકારે પણ તેમના અર્ચની સિદ્ધિ થવાનાં સાધનો જોવામાં આવે છે. રાજનાં દર્શન મને થયાં નથી, પણ એટલું તો મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, તે નારીકુંજર કદી પણ રાજસભાને અલંકૃત કરતો નથી. નિરંતર સાક્ષાત્ ઇંદ્રનીપેઠે હાસ્ય અને લીલામાં નિમગ્ન રહે છે.” એ પ્રમાણે મંત્રીનું કથન સાંભળી સિદ્ધરાજ અપરિમિત સૈન્ય લેઈ મહોબકપૂરતરફ પ્રયાણ કર્યું અને થોડા વખતમાં તે નગરથી આઠ દોસ છેટે આવી પડાવ નાખ્યો. તેનું આગમન સાંભળી સર્વ દેશ ક્ષેત્રી ઉઠ્યો, અને મહોબકનગર પણ સ્થાનથી ચલાયમાન થયું. તે જોઈ મદનવર્માના પ્રધાનોએ જ્યાં દિવ્ય ઉદ્યાનમાં તે સહસ્ર અંગનાઓ સાથે વિલાસ કરતો હતો ત્યાં જઈ કહ્યું કે, “ મહારાજ, ગૂજરાતના જયસિંહદેવે આપણા નગરની સમીપે સૈન્ય સાથે પડાવ નાખ્યો છે, માટે શી આજ્ઞા છે ? ”

મદનવર્મા હસીને બોલ્યો, “ બાર વર્ષ સુધી યુદ્ધ કરવા ધારાનગરીમાં પડી રહ્યો તેજ સિદ્ધરાજ કે ? જાઓ, તમે જઈને એને કહો કે, તમે તો કૈબાડિ રાજ છો. જે તમે અમારી ભૂમિ લેવાની ઇચ્છા ધરાવતા હો તો અમે લઢવાને તૈયાર છીએ; પણ પૈસાના ભૂખ્યા હો તો તે તમને મળશે. કેમ તમારી સલાહમાં એ વાત બેસે છે ? હું ધારું છું કે, ધન આપવાથી આપણે કંઈ તૂટી જવાના નથી. વાર, દ્રવ્ય સાર દુષ્ટ કર્મો કરનાર સિદ્ધરાજને ચિરકાળ જીવવા દો ! ” એટલામાં સિદ્ધરાજ મદનવર્માના મંત્રીઓને ખંડણી

આપવાનું કહેવડાવ્યું. તેમણે દૂત મારફત મસલતપ્રમાણે જવાબ આપ્યો. તેથી વિસ્મય પામી સિદ્ધરાજે દૃઢ કોટિ સૈન્યના માર્ગમાં મંત્રીઓએ તે તત્કાળ પૂરા ગણી આપ્યા. પણ તે લેઈ સિદ્ધરાજ પાછો ન ફરતાં મોરચાપરજ પડી રહ્યો. ત્યારે મંત્રીઓએ તેને પૂછ્યું કે, “હજી તમે દેશ છોડીને કેમ જતા નથી?” સિદ્ધરાજ બોલ્યો, “ઈંદ્રથીપણુ અધિકી લીલાના સાગર તમારા સ્વામીને જોવાની મારી ઈચ્છા છે.” તે સાંભળી મંત્રીઓએ મદનવર્માપાસે જઈ કહ્યું કે, “દેવ, દ્રવ્યથી સંતોષેલો ક્વેશી રાજવણી બીજું માગે છે—તે આપના દર્શનની ઉત્કંઠા રાખે છે.” મદનવર્માએ આજ્ઞા કરી કે, “આવવા દો.” એટલે મંત્રીઓએ તેપ્રમાણે સિદ્ધરાજને સૂચના આપી. તેથી તે પરિમિત સૈન્યસાથે મદનવર્માના ઉદ્યાનમાં ગયો. ત્યાં મદનવર્માને મજબૂત કિલ્લાની અંદર રહેવાનો મહેલ આવેલો હતો. તેની આબુખાબુ એક લાખ યોદ્ધાઓની ચોકી રહેતી હતી. કિલ્લામાં પ્રવેશ કરી સિદ્ધરાજ જ્યાં મધ્યમાં આવ્યો એટલે દ્વારપાળે કહ્યું કે, “ફક્ત ચાર માણસો લેઈને અંદર પધારો.” સિદ્ધરાજ તેના કહેવાપ્રમાણે વર્તી અંદર ગયો. અને અનુક્રમે સોનાના તોરણવાળાં સાત બારણાં, સોના-ચાંદીની વાવો, જૂદાજૂદા દેશની ભાષા અને વેષમાં વિચક્ષણ અપાર સૌભાગ્યવાળી સ્ત્રીઓ, મૃદંગ ઢોલ વાંસલી અને વીણા વિગેરે વાજિંત્ર કળામાં આસક્ત પરિવારનાં ગીત, નંદનથી ચઢી-આતું ઉદ્યાન, હંસ સારસ વિગેરે પક્ષીઓ, સોનાનાં વાસણો, કદ-ળીપત્ર જેવાં કોમળ વસ્ત્રો અને કામોદીપન કરનાર ઉત્તમ પુષ્પના કરંડિયા એ સર્વ જોતો જોતો આગળ આલ્યો; એટલે પરિમિત રત્ન અને મોતીનાં આભરણોથી અલંકૃત, સુવર્ણકાંતિ મધુરસ્વર કંમળવન્નેત્ર ઉન્નતનાસિકા પુષ્પગાત્ર અને સર્વાંગલક્ષણોથી સુશોભિત, યૌવનાવસ્થામાં વિરાજમાન, સાક્ષાત્ મદનસમાન મદનવર્મા તેની નજરે પડ્યો. મદનવર્મા પણ તેને આવતો જોઈ જરા સામો જઈ ભેટ્યો. અને પછી સુવર્ણમય આસનપર બેસાડી હસિત વદનથી બોલ્યો,

૧ કમળનાજેવી આંખો.

ભાગ બીજો.

૨૫

“ ભો સિદ્ધેન્દ્ર, આજ અમારા પૂર્ણ પુણ્યનો ઉદય થયો કે આપ જેવા અતિથિ કૃપા કરી પધાર્યા. ”

સિદ્ધરાજ—“ રાજેન્દ્ર, આવું નમ્ર વચન વાપરવું મિથ્યા છે અને મંત્રીઓપાસે ‘ એ તો કબાડિ નૃપ છે ’ એમ જે કહ્યું હતું તે સત્ય છે. ”

મદનવર્મા (હસીને)—“ આપને તે કોણે કહ્યું ? ”

સિદ્ધરાજ—“ આપના મંત્રીઓએ. વાડ, પણ મારી નિંદા કરવામાં આપનો શો ઉદ્દેશ છે ? ”

મદનવર્મા—“ દેવ, આ કળિયુગનો સમય, અદ્ય આયુષ્ય, પરિમિત લક્ષ્મી, તુચ્છ બળ અને તેમાં પણ પૂર્ણ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલું રાજ્ય યથાન્યાયે ન ભોગવતાં જે પરદેશમાં ભટક્યા કરે તેનાથી બીજો કબાડિ રાજા કોણ ? ”

સિદ્ધરાજ—“ સત્ય છે. ધન્ય છે આપને કે, જેનું આવું અભિધાન છે. આપના દર્શનથી અમે અમારું જીવિત સફળ માનીએ છીએ. ઈશ્વરકૃપાથી આપ ચિરકાળ રાજ્યશ્રી ભોગવી આનંદમાં રહો ! ”

પછી સિદ્ધરાજ ઉભો થયો, એટલે મદનવર્માએ તેને પોતાનું દેવાલય તથા ભંડાર વિગેરે દેખાડ્યાં. તેથી તેમના પરસ્પર પ્રેમમાં વિશેષ વૃદ્ધિ થઈ. વિદાય થતી વખતે મદનવર્માએ સિદ્ધરાજને ૧૨૮ પોતાના પાત્ર અંગરક્ષકો આપ્યા. તેઓ સકુમાર હોવાથી તેમાંના અડધા તો માર્ગમાંજ મરણ પામ્યા; અને અડધા-ઓએ માત્ર સિદ્ધરાજની સાથે પાટણ અલંકૃત કર્યું. તે પ્રસંગે કવિ-યોએ સિદ્ધરાજની આપ્રમાણે સ્તુતિ કરી:—“ જણે મહોબકપૂરના મદનવર્મા રાજાને જીત્યો અને ૯૬ કોટિ સૈન્યના માન તરિકે મેળવ્યા, જણે પાટણમાં ગંભીર પાણીના તરંગોથી આકાશનો

૨૯

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

સ્પર્શ કરનાર સાક્ષાત્ પૂર્ણિમાના ચંદ્રમંડળસમાન સરોવર ખં-
ધાળ્યું, જેણે તેજ સરોવરાના કિનારાપર કૈલાસ જેવો મનોહર જેના
ઉપરની ધ્વજાનું વસ્ત્ર વાયુથી ફડફડતું હતું અને જે જાણે મૂર્તિ-
માન (નરપતિનો) યશજ હોય નહીં એમ શોભતો હતો એવો કીર્તિ-
સ્તાંભ સ્થાપન કર્યો અને જેણે ભુજબળથી દુષ્ટ અર્બર નામના
સૂરને સિદ્ધ (વશ) કરી બીજાઓને માન્ય સિદ્ધચક્રવર્તી બિરુદ
ધારણ કર્યું તે શ્રી જયસિંહદેવ જેમ આરામિક (માળી) આરામ
(ખાગ) નું રક્ષણ કરે તેમ રૂદ્ર ઉપદ્રવોના નાશપૂર્વક વાત્સલ્ય
કયારાથી સિંચન કરીને ભૂમિનું પાલન કરે. ”

ભાગ ત્રીજો.

૨૭

ભાગ ૩ જો.

શ્રીહેમાચાર્ય-જન્મદિવ્યતાંત.

એક વખત જૈન શ્વેતાંબર મતની કૌટિક ગણુની વજ્ર શાખાના ચંદ્ર ગચ્છમાં અલંકારભૂત શ્રીદત્તસૂરિ મહારાજ વિહાર કરતા વાગડ દેશના વટપદ્રપૂરમાં પધાર્યા. તે વખતે ત્યાં યશોભદ્ર નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેનું અંતઃકરણ સ્વભાવથીજ દ્યાર્દ્ર હતું. સૂરિરાજ તે નરપતિના ભુવનની નજીક કાંઈ પ્રાસુક (નિદોષ) ઉપાશ્રયમાં ઉતર્યા. તેમના આગમનની ખબર સાંભળી યશોભદ્ર રાજા એક દિવસ તેમને વાંદવાસાડ ગયો. સૂરિવર્યે તે સમયે તેને ધર્મચોગ્ય જાણી નીચેપ્રમાણે ધર્મોપદેશ દિધો:—

“આ સંસારમાં મૂળદેવ કાર્પટિકને આવેલા રાજ્ય આપનાર પૂર્ણ ચંદ્રના સ્વમનીપેઠે મનુષ્યજન્મ પામવો અતિદુર્લભ છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર તેના પુરૂષાર્થો ગણાય છે; તેમાં પણ ધર્મ એ શ્રેષ્ઠતમ છે. ધર્મની સહાયશિવાય બીજા પુરૂષાર્થો સાધ્ય થઈ શકતા નથી. જેમકે,

ધર્મોયં ધનવલ્લભેષુ ધનદઃ કામાર્થિનાં કામદઃ ।

સૌભાગ્યાર્થિષુ તત્પદઃ કિમપરં પુત્રાર્થિનાં પુત્રદઃ ॥

રાજ્યાર્થિષ્વપિ રાજ્યદઃ કિમથવા નાનાવિકલ્પૈર્નૃણાં ।

તત્તિકં યન્ન કરોતિ કિં ચ કુરુતે સ્વર્ગાપવર્ગાવપિ ॥૧॥

ધર્મ એ ધનાર્થીને ધન, કામાર્થીને કામ અને સૌભાગ્યાર્થીને સૌભાગ્ય આપનાર છે. વધારે શું? પુત્રાર્થીને પુત્ર અને રાજ્યાર્થીને રાજ્ય પણ તેજ આપે છે. અથવા નાના વિકલ્પો કરવાની શી જરૂર છે? પુરૂષોને એવી કંઈ વસ્તુ ઇષ્ટ છે, જે ધર્મ નથી આપી શકતો?

૧. મૂળદેવ કાપડીના દક્ષિંતસાર જીવો ઉત્તરાધ્યાયન વૃત્તિ હાપેલી).

અરે ! એતો સ્વર્ગ અને મોક્ષસુધીનાં સુખો ચખાડી શકે છે. જીવદયાએ ધર્મની જનની (માતા) કહેવાય છે. તે દેવતાઓને પણ માનવા યોગ્ય છે, માટે તેની (દયાની) વૈરિણી હિંસાનો બુદ્ધિવાન પુરૂષોએ આદર કરવો ન જોઈએ. જેઓ હિંસાનો ત્યાગ નથી કરતા તેમનાં દાન, શીલ, સત્ય, તપ, જપ અને પૂજા એ સર્વ નિષ્ફળ જાય છે. આપણા દેહમાં એક સાધારણ કાંટો વાગે છે, તો આપણને પીડા થયા વગર રહેતી નથી; તો પછી શસ્ત્રોના તીવ્ર ધા મારી બીજા પ્રાણીઓનો વધ કેમ થાય ? ” આ ઉપદેશામૃત સાંભળી યશોભદ્ર નૃપ બોલ્યો, “મહારાજ, આપનું કથન સર્વ સત્ય છે. પરંતુ નિરંતર આરંભમાં મર્યા રહેનાર અમારા જેવા સંસારીઓથી સમ્યક્ પ્રકારે જીવદયા શીરીતે પળાય ? તથાપિ હવેથી નિરપરાધી ત્રસ જીવોનો વધ કરવાનું હું આપનીપાસે પ્રૈત્યાખ્યાન કરું છું. ”

પછી કોઈવાર તે નરપતિ વર્ષાઋતુમાં નગર બહાર બાળેલાં ખેતરાં જોવા ગયો. ત્યાં કોઈ ખેડુતે બાળેલાં મૂળિયાં અને ધાસના ઢગલામાં એક સાપણને બળેલી જોઈ મનમાં ખેદલાવી વિચારવા લાગ્યો કે, “ અહો ! આ ગૃહવાસ વિવેકી પુરૂષોએ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. તેમાં અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓનો ધાત કરનારા આરંભો કરવા પડે છે. જે અસાર દેહને માટે ભોગી પુરૂષો દુર્ગતિનાં કારણભૂત પાપોનું આચરણ કરે છે તે દેહને કમકમાટ ઉપજે એવાં વારંવાર કષ્ટો આપી વ્યાધિયો ક્ષીણ કરી નાખે છે, જે યૌવનથી મોહિત થઈ લોઢા પોતાના મનમાં હિતાહિતનો કંઈ પણ વિચાર કરતા નથી તે યૌવનને જમ દાવાગ્નિ વનને બાળે તેમ વિકાળ જરા બાળી નાખે છે અને જે પ્રભુતાથી મદાંધ થઈ

૧. જીવના બે ભેદ છે. સ્થાવર અને ત્રસ (જંગમ). પોતાની મેળે હાલીચાલી ન શકે એવા શરીરરૂપ એક ધ્વજિવાળા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવર કહેવાય છે. તથા એ શિવાયના પોતાની મેળે હાલીચાલી શકે એવા પ્રાણીઓ ત્રસ કહેવાય છે. ૨. પચ્ચખાણ. સંકલ્પ. નિયમ.

ભાગ ત્રીજો.

૨૬

જીવો મદિરાપીત પુરુષોનીમાફક બિલકુલ કૃત્યાકૃત્ય જોતા નથી તે પ્રભુતા જીવી રીતે વરસાદનો નાશ થતાં પર્વતમાં વહેતી નદી-ઓનો વેગ બંધ પડે છે તેવી રીતે પુણ્યનો નાશ થતાં એકદમ ત્રુટી પડે છે. ” આપ્રમાણે વૈરાગ્ય આવવાથી તે નરપતિ પોતાના પ્રધાનને સાથે લેઈ ડિંડણ ગામમાં વિરાજમાન શ્રીદત્તગુરુપાસે ગયો અને પૂર્વે કરેલાં સર્વ પાપોનું આલોચન કર્યું. પછી કંઠે પહેરેલો એકોવલી હાર વેચી શ્રીવર્ધમાનસ્વામીનું નવીન મંદીર બંધાવીને પંચ મહોત્રત અંગીકાર કર્યા અને દીક્ષાના દિવસેજ તે રાજમુનિએ પડ્વિકૃતિનો ત્યાગ કરી એકાંતર ઉપવાસ કરવાનો અભિપ્રાય લીધો. થોડા વખતમાં સિદ્ધાંતનું અધ્યન કરી ઝીતાર્થ થયા, એટલે ગુરુએ તેમને આચાર્ય પદવી આપી. પછી ઘણા કાળ-સુધી સંયમ પાળી અંતસમયે તેર દ્વિપણ કરી સ્વર્ગે ગયા.

તેમના પછી શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિ પદ્મધીશ થયા અને શ્રીપ્રદ્યુમ્ન-સૂરિની પાટે શ્રીગુણસેનસૂરિ મહારાજ ગુણના સમુદ્ર થયા. તે ગુણસેનસૂરિના શિષ્ય શ્રીદેવચંદ્રસૂરિ એકલવિહાર કરતા ધંધુકા નગરમાં પધાર્યા. તે નગરમાં ચાચિગ નામે મોઢવંશનો (મોઢ વાણિયાની જાતનો) એક શેઠિયો રહેતો હતો. તેની ભાર્યા

૧. આલોચન શબ્દનો અર્થ ‘સારી રીતે’ પ્રકાશવું એવો થાય છે. દરરોજ સવારે સાંજે, પંદરે દહાડે, ચાર મહિને, વર્ષે અથવા બારે સારા ગુરુ (જૈન સાધુ) નો યોગ આવે ત્યારે પોતે કરેલાં સર્વ પાપોની પશ્ચાત્તાપપૂર્વક માફી માગવી તેને આલોચના (આલોચણ) લેવી એમ કહેછે ૨. એક સેરનો.

૩. શ્રી મહાવીર સ્વામી, જૈનોના ચોવીસમા તીર્થંકર.

૪. અહિંસા (જીવ મારવા નહીં), સુનૃત (સાચું બોલવું), અસ્તેય (ચોરી ન કરવી), અહ્ર (સ્ત્રીસંભોગનો ત્યાગ કરવો) અને અકિંચનતા (દ્રવ્ય ન રાખવું) એ પાંચ જૈન સાધુઓનાં મહા વ્રતો છે.

૫. દૂધ, દહીં, ધી, તેલ, ગોળ અને ખાંડ એ છ વિકૃતિ (વિગત) કહેવાય છે. ૬. નિયમ. ૭. જૈન સિદ્ધાંતના અર્થ જાણનાર. ૮. ઉપવાસ.

૩૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

પાહિનીને એક દિવસ શ્રીગુરુમહારાજને રત્નચિંતામણિ અર્પણ કર્યાનું સ્વપ્ન આવ્યું. પ્રાતઃકાળે તે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ શ્રીદેવચંદ્ર સૂરિપાસે જઈ તે સ્વપ્નનું ક્ષણ પૂછ્યું. સૂરીશ્વરે કહ્યું કે, “એન, તમને ચિંતામણિસમાન પુત્ર પ્રાપ્ત થશે; પરંતુ તમે તે પુત્રરત્ન ગુરુમહારાજને અર્પણ કરશો અને તે શ્રીજૈન શાસનનો ઉદ્ધોત કરનાર મહાન્ આચાર્ય થશે.” એ પ્રમાણે શ્રીગુરુના મુખથી સ્વપ્નનું ક્ષણ સાંભળી આનંદિત થયેલી પાહિનીને દૈવયોગે તેજ દિવસે ગર્ભ રહ્યો, અને અનુક્રમે વિક્રમ સંવત્ ૧૧૪૫ ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ ની રાત્રે પુત્ર પ્રસવ થયો. તે વખતે આકાશમાં દેવવાણી થઈ કે, “આ પુરૂષ મહાન્ તત્ત્વવેત્તા અને જિનેશ્વર ભગવાનની પેઠે શ્રીજૈન શાસનનો સ્થાપન કરનાર સૂરિશેખર થશે.” પછી જન્મોત્સવપૂર્વક સ્વજનોએ તે બાલકનું ચાંગદેવ નામ પાડ્યું. તેની પાંચ વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યારે એક દિવસ તેની માતાસાથે તે મોઢ વસાહિકા(મોઢવશી)માં દેવવંદન કરવા ગયો અને ત્યાં દેવવંદનાર્યે પધારેલા શ્રીદેવચંદ્રગુરુના આસનઉપર બાલ્યાવસ્થાના ચપલ સ્વભાવથી ચઢી બેઠો. તે જોઈ ગુરુએ પાહિનીને કહ્યું, “હે સુશ્રાવિક, પ્રથમ મેં કહેલું સ્વપ્નનું ક્ષણ યાદ છે? હવે તે સક્ષણ થવાનું છે.” પછી બાળકના અંગ લક્ષણો જોઈ તેઓ ફરીથી બોલ્યા, “જો આ ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મ્યો હોય તો સાર્વભૌમ રાજા થાય, બ્રાહ્મણ અગર વણિકના કુળમાં અવતરેલો હોય તો મહા અમાત્ય થાય અને જો દીક્ષા ગ્રહણ કરે તો આ કલિયુગમાં કૃતયુગ પ્રવર્તીવે તેવો થાય.” એ પ્રમાણે ગુરુના વચનામૃતથી ઉલ્લાસ પામી પાહિની પુત્રસહિત પોતાને ઘેર ગઈ. ગુરુપણ ધર્મશાળામાં આવી શ્રીસંધને એકત્ર કરી સાથે લઈ ચાચિગ શેઠને ઘેર ગયા. એ વેળાએ ચાચિગ શેઠ પરગામ ગયેલા હતા; માટે પાહિનીએ શ્રીસંધને ‘ભલે પધાર્યા’ ઇત્યાદિ માનયુક્ત શબ્દોથી આદરસત્કાર કરી પ્રસન્ન કર્યો. પછી શ્રીસંધે ચાંગદેવની યાચના કરી. તે સાંભળી હર્ષિત થયેલી પાહિનીના નેત્રમાંથી હર્ષના અશ્રુની ધારા

ભાગ ત્રીજો.

૩૧

વહેવા લાગી અને જોકે તે પોતાને રત્નગર્ભા માનતી હતી તોપણ ચિંતામાં પડી. એકતો ચાંગદેવનો પિતા 'મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને તેપણ પરદેશ છે. આણીગમ શ્રીસંધ સ્વયમેવ ઘેર પધારી પુત્રની યાચના કરેછે. અહીં મારે શું કરવું? એવા વિચારમાં એક ક્ષણ તો તે સ્તબ્ધ બની ગઈ. પણ પછીથી તેના મનમાં આબ્યું કે, જેના ધરનું આંગણું શ્રીસંધ પાવન કરેછે તેને ઘેર કદપતડ ઉગેછે, ચિંતા-મણિ તેના હાથમાં લોટેછે અને ત્રણ લોકની લક્ષ્મીપણ તેને વરેછે. જેના પ્રભાવથી પૃથ્વી ફલદ્રૂપ, મેઘ અનુકૂળ અને મહાસાગર કુંભ જન્મ થતાં અને જેમના આંજીવીકમાં આકાશનેવિષે ઉદ્યોત કરનારા સૂર્યચંદ્ર નિરંતર રહેતા એવા શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન જે શ્રીસંધને નમસ્કાર કરતા તે ભુવનત્રયનો ગુરુ શ્રીસંધ કોને માન્ય ન હોય? એવી સમયોચિત બુદ્ધિ થવાથી તે માનિનીએ શ્રીસંધ-સહિત ઘેર પધારેલા ગુરુ મહારાજને કદપવૃક્ષતુલ્ય ગણી પોતાના સ્વજનોની અનુમતિ મેળવી પોતાના અતિપ્રિય પુત્ર ચાંગદેવને અર્પણ કર્યો. તે વખતે ગુરુએ શ્રીસંધસમક્ષ તે બાળકને પૂછ્યું, “હે વત્સ, તીર્થંકર ચક્રવર્તી અને ગણધરોએ સમ્યક્પ્રકારે સેવેલી, દેવ દાનવ અને મનુષ્યના સ્વામીઓએ મહિમા કરવા યોગ્ય, અને મુક્તિવધૂના સંગમની દૂતી જે દીક્ષા તેનું ગ્રહણ કરીશ?” તે સાંભળી પૂર્વભવમાં ચારિત્રાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ‘દીક્ષા’ શબ્દના શ્રવણમાત્રવડે તે બાળકના મનમાં પરમ સંવેગ આબ્યો; તેથી તેણે ‘ૐ’ એટલે ‘હા’ એવો શબ્દ ઉચ્ચારણ કર્યો. પછી માતા અને સ્વજનોએ અનુમતિ આપેલા અને સંયમપરના અનુરાગથી પવિત્ર થયેલા તે બાળકને લેઈ તીર્થયાત્રા કરતા ગુરુમહારાજ કર્ણાવતી પધાર્યા. ત્યાં ઉદયન મંત્રીને ઘેર બાળરક્ષકોએ મંત્રીના છોકરાંની સાથે તે બાળકનું પણ

૧. જેનથી ઇતર મત માનનાર. ૨. ઘડામાં માથ તોટલો. ૩. ચરણક્રમણમાં.
 ૪ મોક્ષરૂપી સ્ત્રી ૫ સર્વ પ્રકારના પ્રાપ્તમય બ્યાપારનો ત્યાગ કરવામાં વિદ્ધ કરનાર
 ૬ નાશ ૭ વૈરાગ્ય.

પાલન કર્યું. તેના સંયમ લેવાના પરિણામ જોઈ સંધના તમામ લોકો તેને ધન્યવાદ દેઈ માન આપવા લાગ્યા અને ધીમેધીમે વિનયાદિ સદ્ગુણો શીખી તે બાલક ઘણો વિચક્ષણ થયો.

હવે અહીં ચાચિગશેઠ પરગામથી ઘેર આંચો એટલે પાહિનીએ પોતાને ઘેર શ્રીસંધસહિત ગુરૂ પધાર્યાની અને તેમને પુત્ર અર્પણ કર્યાની સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળ્યા બરોબર પુત્ર ઉપરના રાગથી પુત્રનું દર્શન કરતાં સુધી સમસ્ત અહારનો ત્યાગ કરી ચાચિગ શેઠ કર્ણાવતી ગયો. ત્યાં શ્રીદેવચંદ્રસૂરિને વંદન કરી તેમના વદન-કમળથી ધર્મદેશના શ્રવણ કરવા બેઠો. એટલે અવસરજ તે ગુરૂ-મહારાજ ખુબીથી પુત્રસંબંધી ઉપદેશપર આ પ્રમાણે ઉતરી પડ્યા: “જેનું ચિત્ત ગહન માર્ગને વિષે પણ સુખસાગરમાં મગ્ન અને પરબ્ર-હ્મમાં લીન રહે છે તેનાથીજ તેનું કુળ પવિત્ર થાય છે, માતા કૃતાર્થ બને છે અને વસુધા ભાગ્યવતી ગણાય છે. કોઈ પુત્ર અતિ વિમળ જ્ઞાને કલંક લગાડે છે, કોઈ પુણ્યનો નાશ કરનાર વ્યસનોવડે લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, કોઈ માખાપને સંતાપ આપે છે, કોઈ જોખનમાં સ્ત્રી વશ થઈ બેસે છે, કોઈ બાળપણમાં કાળના ઝપાટામાં આવી બચે અને કોઈનાં અંગોપાંગ ખોડખાંપણવાળાં થાય છે. પરંતુ સર્વાંગે સુંદર જ્ઞાનાદિ ગુણનો સમુદ્ર અને વીતરાગના. માર્ગની ઉદ્દોષણ કરનાર પુત્ર તો પૂર્ણ પુણ્યના યોગથીજ પ્રાપ્ત થાય છે.” એ પ્રમાણે તે ત્યાગી સૂરિના મુખાવિંદથી ધર્મદેશના શ્રવણ કરતાં ચાચિગનું મન પ્રમુદિત અને પ્રસન્ન થયું. તે વખતે ઉદયનમંત્રી પણ ત્યાં વંદનાર્થે આંચો હતો. તે ચાચિગ શેઠને ધર્મબંધુની ખુદ્ધિથી પોતાને ઘેર લેઈ ગયો. ત્યાં ભોજન વિગેરે કરાવ્યા પછી ચાંગદેવને તેના ખોળામાં બેસાડી પંચાંગપ્રસાદપૂર્વક ત્રણ વસ્ત્ર અને ત્રણ લાખ રૂપિયા ભક્તિસહિત વિદાયગિરીમાં આપવા મંડચો. ત્યારે ચાચિગ શેઠ હશીને બોલ્યો, “મંત્રીજી, ઉત્તમ ક્ષત્રિયનું મૂલ્ય ૧૦૮૦

ગજેંદ્ર, અતિવંત અશ્વનું ૧૭૫૦ ગજેંદ્ર અને સામાન્ય વણિકનું ૯૯ ગજેંદ્ર મૂલ્ય ગણાય છે. આપતો પણ લાખ ખતાવી બણે ઘણા લાખ આપતા હો તેમ માનોછો. પણ મારો પુત્ર અમૂલ્ય છે અને તેના ઉપરની આપની લક્ષિત તેથી પણ અમૂલ્ય છે, માટે મારા પુત્રની કિંમતમાં આપની લક્ષિતજ રહો. મારે દ્રવ્યનું કંઈપણ પ્રયોજન નથી. એતો મને સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી. તોપણ હું આપને મારો પુત્ર અર્પણ કરું છું.” એ પ્રમાણે યાચિગ શેઠનું બોલવું સાંભળી ઉદયનમંત્રી પ્રસન્નચિત્તે તેના સામું બેઠો બોલ્યો, “ ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! આપ જેવા સત્પુરુષને આ યોગ્યજ છે. પરંતુ આપ મને અર્પણ કરોછો તેના કરતાં બે ગુરૂમહારાજને અર્પણ કરો તો વધારે સારું ગણાય. કારણ મારીપાસે તે યોગીમહર્ષવત્ સર્વને નમસ્કાર કરવાથી કેવળ અપમાનને પાત્ર થશે અને તેમનીપાસે તો ગુરૂપદ્વી મળવાથી બાલેંદુવત્ મહાપુરુષોને પણ વંદ્ય થશે. માટે એવિષે ઉંડો વિચાર કરવો બેઠો.” યાચિગ શેઠે કહ્યું, “ મને આપનો વિચાર માન્ય છે.” પછી સકળ શ્રીસંધને એકત્ર કરી તેમના સમક્ષ રત્નના કૈરંડકપ્રમાણે રક્ષણ કરવા યોગ્ય અને ઉદ્દુંબરપુષ્પનીપેઠે અતિદુર્લભ પોતાના પુત્રને ક્ષેમાશ્રમણપૂર્વક શ્રીગુરૂપ્રતિ સમર્પણ કર્યો. આ સમયે શ્રીગુરૂવર્ય બોલ્યા, “ ધનધાન્યના દાતાર કદી કોઈને કોઈ મળી આવે છે; પરંતુ પુત્રનું દાન આપનાર પુણ્યવાન પુરુષો તો મહા દુર્લભજ હોય છે. ધનધાન્યાદિ સંપદામાં સંતતિ એ સારભૂત ગણાય છે અને તેમાં પણ પુત્રરત્ન વિશેષ ગણાય છે. માટે પુત્રનું દાન સર્વ દાનમાં શ્રેષ્ઠ છે. સ્વર્ગમાં રહેલા પિતર પણ પોતાના પુત્રને બિનેશ્વર ભગવાનની દીક્ષાથી દીક્ષિત અને મોક્ષનો અભિલાષી બેઠો દેવતાઓની સભામાં ઘણો હર્ષ પામે છે. મહાભારતમાં પણ કહ્યું છે કે, જ્યાં સુધી કુળમાં પવિત્રાત્મા યતિપુત્રનો જન્મ નથી થયો ત્યાં

૧ નાના (બીજના) ચંદ્ર પ્રમાણે. ૨ કંડીઓ. ૩ ઉમયડાના ટુલ ૪ પંચાંગ નમસ્કારપૂર્વક. ૫ સંપત્તિ.

સુધી પિંડની આકાંક્ષાવાળા પિતરો સંસારમાં જ લખ્યા કરે છે.” એ સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા ચાચિગ અને ઉદયનમંત્રીએ મહા મહોત્સવ કરી વિક્રમ સંવત્ ૧૧૫૪ માં ચાંગદેવને દીક્ષા અપાવી અને તે વખતે ગુરૂએ તેને સોમદેવ મુનિ એવું નામ અર્પણ કર્યું.

એક વખત સોમદેવ મુનિ કોઈ વૃદ્ધ મુનિસાથે નાગપુરમાં ધનદ નામના શેઠને ઘેર ગોચરી ગયા. ત્યાં અહારમાં ઘેંશ મળવાથી આગળ ચાલતા વૃદ્ધમુનિપ્રતિ તે કહેવા લાગ્યા કે, મહારાજ, “ આ શેઠને ઘેર આવું અસંમંજસ કેમ? આંગણામાં તો સુવર્ણનો ઢગલો કરી મૂક્યો છે અને ભોજનમાં ઘેંશ ખાય છે ! ”

વૃદ્ધમુનિ—“દુર્ભાગ્ય વશથી નિર્ધન થયેલા આ શેઠે નિધાનગત (દાટેલા) દ્રવ્યને કોયલા બાણી બહાર કાઢી ઢગલો કર્યો છે.”

સોમદેવ—“ભારી દૃષ્ટિએ તો એ સર્વ સુવર્ણ માલમ પડે છે.”

આ સર્વ સંવાદ ઝરખામાં બેઠેલા શેઠના સાંભળવામાં આવ્યાથી તેણે એકદમ નીચે ઉતરી બાલમુનિને બોલાવ્યા અને કોયલાના ઢગલા ઉપર તેમનો હાથ મૂકાવ્યો. એટલે તે પરબ્રહ્મનું તેજ સહન ન થવાથી તે ઢગલાનો પ્રેચ્છાયક વ્યંતર દેવતા નાશ પામ્યો અને તે સર્વથા સુવર્ણમય થઈ ગયો. એ બતાવથી ચમત્કાર પામેલા તે શેઠ અને શ્રીસંઘે મળી સોમદેવમુનિને ‘હેમચંદ્ર’ એવું અપરનામ અર્પણ કર્યું. પછી વયની સાથે જ્ઞાન, તપ અને વિનયાદિ ગુણોમાં વૃદ્ધિ પામતા તે હેમચંદ્રમુનિએ પોતાના ઔદાર્ય, ગાંભીર્ય અને ધૈર્યાદિ ગુણસમૂહવડે પોતાના ગુરૂ, ગચ્છ અને સંઘની પ્રીતિ સારીરીતે સંપાદન કરી.

પરબ્રહ્મ પરમપુરૂષ શ્રીઋષભદેવે યુગની આદિમાં સ્વકન્યા બ્રાહ્મી (સરસ્વતી) ને ૧૮ માતૃલિપિમાં પ્રવીણ કરી હતી. એ

ભાગ ત્રીજો.

૩૫

બ્રાહ્મીદેવીની મૂર્તિ શ્રીકારમીર દેશમાં હતી. તેથી ત્યાં જવાસાડ શ્રીહેમચંદ્રે ગુરૂની આજ્ઞા લઈ વિહાર કર્યો. એટલે બ્રાહ્મીદેવીને ચિંતા થઈ કે, મિથ્યાત્વરૂપ અધિકારથી ભયંકર કલિકાળમાં જૈન-ધર્મપ્રભાવક હેમચંદ્રને માર્ગમાં બહુ વિપ્નો આવતાં મિથ્યા શ્રમ પડશે. એમ વિચારી તે ભગવતી દેવી દિવ્યરૂપ ધારણ કરી મધ્ય રાત્રિના સમયે દર્શન દેવા આવ્યાં. એ વખતે શ્રીહેમચંદ્ર પદ્માસનમાં બેસી સત્ય પરબ્રહ્મની મુદ્રા અને સમાધિયોગમાં અંતઃકરણ સ્વાધીન રાખી ધ્યાનાંરૂઢ થયેલા હતા. તે જોઈ પ્રસન્ન થઈ દેવી બોલી કે, “જ શરીરને નિયમમાં રાખી ઈંદ્રિયોને વશ કરેછે, નેત્રનું ફરકવું રોકી સર્વ સંકલ્પની જાળનો નાશ કરે છે, મોહાંધિકારને દૂર કરી વિશ્વપ્રદીપક તેજનો પ્રસાર કરેછે અને પરમાનંદ સિંધુમાં પ્રવેશ કરવાનું જાણે છે તે ધ્યાનાવલંબીઓને ધન્ય છે! આવા મુનિયોને કાર્યસિદ્ધિ સંકલ્પમાત્રથીજ થાયછે; તેથી તેઓ કશાની ઇચ્છા રાખતા નથી અને ઇચ્છાનો નાશ થતાં મળતા સુખનો અનુભવ ગુરૂપ્રસાદથી તેમનેજ હોયછે. તોપણ સર્વ પુરૂષાર્થમાં પ્રવીણ આ મહાપુરૂષ નિરંતરિય કલિકાળમાં શ્રીજૈન-ધર્મનો પ્રભાવક થનાર છે, માટે મારે એને સહાય કરવી જોઈએ.” એમ ધારી તે ભગવતી દેવી શ્રીવિદ્યાના પ્રવાદ અને સંવાદમાં સુંદર એવા કેટલાક મંત્રો આત્માયસહિત આપીને અંતરભૂત થઈ, એટલે હેમચંદ્ર ત્યાંથી પાછા ફર્યા.

પછી તેમણે કળાકૌશલ્યમાં પ્રવીણતા મેળવવા ગુરૂની આજ્ઞાથી ગૌડદેશ તરફ વિહાર કર્યો. તે વખતે તેમનીસાથે શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ અને શ્રીમલયગિરિસૂરિ એ નામના બીજા ગચ્છના આચાર્યો પણ હતા. માર્ગમાં ખિલ્લૂર નામે ગામમાં એક રોગાર્ત મુનિ મળ્યા. તેમને ^૩વૈયાવૃત્ય કરી સ્વસ્થ કર્યા. ત્યારે તે મુનિએ ગિરિનાર તીર્થના દર્શનની અભિલાષા બતાવી. તે જોઈ હેમચંદ્રે તે ગામના મુખી

શ્રાવણને પોતાની તેમનેસાડે એક સુખાસનની ગોઠવણ કરાવી. પણ પ્રાતઃકાળે પોતાને સર્વમંડળસહિત ગિરિનારપર્વતપર જોઈ તે સાનંદાશ્ચર્યમાં પડ્યા. એટલામાં શાસનદેવી ધર્શન આપી તેમના ગુણની સ્તુતિ કરી બોલી કે, “તમારા ભાગ્યવંતોના સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ અહીં રહેથીજ થશે. માટે ગૌડદેશતરફ જવાનું બંધ રાખો.” એમ કહી તે દેવી અનેક મહામંત્રો અને મહાઐશ્વર્યો આશ્નાયસહિત આપી પ્રભાવ બતાવીને અંતર્ભૂત થઈ.

કોઈ વખત શ્રીહેમચંદ્રના ગુરુએ તે ત્રણ મુનિયોને કાળી-ઔદશને દહાડે શુભ મુહૂર્તમાં સાધવાનો શ્રીસિદ્ધચક્ર મંત્ર આશ્નાયસહિત બતાવ્યો. પશ્ચિમી સ્ત્રી ઉત્તરસાધકપણું કરે તોજ ભાગેલું વર આપે, અન્યથા ન આપે એવો તે મંત્રનો આશ્નાય હોવાથી તે મુનિયો પશ્ચિમી સ્ત્રીની શોધમાં ફરવા લાગ્યા. ફરતાં ફરતાં કુમારગામમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ગામની બહાર કોઈ ધોબીએ ધોઈને સૂકવવા પાથરેલી એક સુગંધમય સાડી જોઈ તેમણે તે ધોબીને પૂછ્યું, “ભાઈ, આ સાડી કોની છે ?” ધોબી બોલ્યો, “એતો અમારા ગામના અધિકારીની સ્ત્રીની છે.” એ સાંભળી મુનિયો ગામમાં ગયા અને અધિકારીએ આપેલા આશ્રમમાં ઉતર્યા. તેમની પાસે તે અધિકારી નિરંતર ધર્મોપદેશ સાંભળવા આવવા લાગ્યો; અને તેની ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થયાથી તેમના જ્ઞાન, ક્રિયા, વૈરાગ્ય અને અપ્રમાદાદિ ગુણો ઉપર તેનો ખરેખરો ભાવ બેઠો. એક દિવસ તેણે હર્ષથી મુનિયોપ્રતિ વિનંતી કરી કે, “મહારાજ, આપ પરબ્રહ્મ સદા નિરુપૃહી રહોછો. તોપણ મારાથી સાધ્ય થઈ શકે એવું યોગ્ય કાર્ય ફરમાવી અનુગ્રહ કરશો.” મુનિયોએ તેને પોતાના મનનો અભિપ્રાય જાણતાર, ગુણાનુરાગી, ગંભીર અને વિચક્ષણ જાણી કહ્યું કે, “અમારી શ્રીસિદ્ધચક્રમંત્ર સાધવાની ઈચ્છાછે, પણ તે મંત્ર પશ્ચિમી સ્ત્રીના ઉત્તરસાધકપણા વગર સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી.

સાંભળવા પ્રમાણે આપની સ્ત્રી પત્નિની છે, માટે આપ તેને લેઈ અમારી સાથે શ્રીરેવતાચળપર કાળીચૌદશને દિવસે પધારી અમારું ઉત્તરસાધકપણું કરો અને સાધન કરતી વખતે જો આપની દૃષ્ટિએ અમારામાં જરાપણુ વિકાર માલમ પડે તો તત્કાળ અમારો શિર-ચ્છેદ રરી નાખજો. ”

આ સાંભળી અધિકારી સાનંદાશ્ચર્યમાં પડ્યો. આ મુનિયો તૃણ અને મણિ તથા લોહ અને સુવર્ણ એ સર્વના ઉપર સમદૃષ્ટિથી જુવે છે અને નિરંતર પરબ્રહ્મ સમાધિનું સાધન કરે છે; માટે જો તેમણે ઈચ્છેલું ઉત્તમ કાર્ય મારી સ્ત્રીવડે મર્યાદાસહિત થતું હોય તો ભલે થાઓ. એમાં વધારે વિચાર કરવાની શી જરૂર છે? એમ સૂક્ષ્મરીતે ચિંતવન કરી તે વીર પુરૂષે તે મુમુક્ષુઓની સાથે પત્નિની સ્ત્રી લેઈ ઉક્ત દિવસે રેવતાચળનું શિખર અલંકૃત કર્યું. પછી સુલધ્યાનમાં ધીર તે અંતગારેએ શ્રી અંગિકા દેવીના સાન્નિધ્યથી સર્વ પૂર્વ કૃત્ય કર્યું અને શ્રીરેવતાચળના અધિષ્ઠાતા દેવની સમક્ષ શ્રીગુરૂએ ખતાવેલી ત્રિધિપ્રમાણે પત્નિની સ્ત્રીને ઉત્તરસાધક બનાવી રાત્રીના ત્રીજા પ્રહરે આબ્હાન, અવગુંઠન, મૂદ્રા, મંત્રન્યાસ અને વિસર્જનાદિથી શ્રીસિદ્ધચક્ર મંત્રનું સાધન કર્યું. ધ્યાનાંતે તે મંત્રના અધિષ્ઠાતા ઈંદ્રના સામાનિકદેવ શ્રીવિમળેશ્વરે પ્રત્યક્ષ થઈ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી સ્વેચ્છિત વર માંગવા કહ્યું. ત્યારે શ્રી હેમચંદ્રે રાત્રને પ્રતિબોધ પમાડનાનું, શ્રીદેવેંદ્રસૂરિએ શ્રીકાંતિપુરનો પ્રાસાદ સેરીષક નગરમાં આણવાનું અને શ્રીમલ્લયગિરિ મહારાજે શ્રીસિદ્ધાંતની વૃત્તિ કરવાનું, એ રીતે તે ત્રણ મહાત્માઓએ પૃથક્ પૃથક્ વર માગ્યાં. તે આપી દેવ અંતર્ભૂત થયો. પછી તે ત્રણ મુનિવરોની ધ્યાનમાં ધીરતા, બ્રહ્મચર્યમાં દૃઢતા અને દેવતાએ પ્રશંસા કરી તેમને આપેલા વર, એ સર્વથી ચકિત થઈ પ્રાતઃકાળે પેલા અધિકારીએ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચી પ્રભાવના કરી લોકમાં ખતેલી હકીકત બહાર કરી.

૧. સાધુ. ૨. મારવાડમાં રાણીગંજ સ્ટેશન પાસે દેશ છે તેની કથા આને મળતી છે, પણ ગામનું નામ મળતું હોય એવું સ્મરણ નથી.

૩૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

એ પ્રમાણે દેવતાએ આપેલા વર અને વિદ્વત્તાદિ ગુણોથી
 રંજિત થઈ નાગપુરના ધનદ શેઠે મહામહોત્સવ કર્યો અને શ્રી
 સંઘ અને ગુરુની સન્મતિથી હેમચંદ્ર મુનિને આચાર્યપદ અર્પણ
 કર્યું. પછીથી હેમ જોવી કાંતિ અને ચંદ્રના જોવા આલ્હાદક ગુણોથી
 તે મુનિ હેમાચાર્યના નામથી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થયા.

ભાગ ૪ થો.

શ્રીહેમાચાર્ય-સિદ્ધરાજને ધર્મ સન્મુખ કરવો
અને સિદ્ધહૈમ વ્યાકરણની રચના.

એક વખત સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવે રાજપાટિકામાંથી પાછ ફરતાં શ્રી હેમાચાર્યને જોયા અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “ શું આ સાક્ષાત્ ધર્મ છે અથવા અમૃતનો સમુદ્ર છે? અહો! એ તો પાપ તાપનું હરણ કરી ચક્ષુને આનંદ આપનાર મુનિરાજ છે. મારે એમને વંદન કરવું જોઈએ. ” એમ વિચારી તે પોતાના હાથીને રોકી કંઈ બોલવા જતો હતો તેટલામાં સૂરિરાજ બોલ્યા, “ ભો સિદ્ધેન્દ્ર! આપના ગજરાજને આગળ વધાવો. ઇન્દ્રના મદ-માતા હસ્તિયો એનાથી પરાલવ પામે! આપ પૃથ્વીનું ધારણ કરનાર હોવાથી તેમનું શું ચાલે? ” આ ભાષણથી રાજ ચમત્કાર પામ્યો અને બોલ્યો કે, “ મહારાજ! આપ કૃપા કરી નિરંતર મારીપાસે પધારશો. ” એવી મુનિને વિજ્ઞાપિ કરી તે પોતાના મહેલ ભણી વિદાય થયો. હેમાચાર્ય પણ ‘ મહિનાથ, મહાતીર્થ, મહૌષધી અને મુનીશ્વરોનાં દર્શન અદ્ય ભાગ્યવાળાને બહુધા દુર્લભ હોય છે ’ એમ વિચારી વખતોવખત રાજસભામાં જઈ સિદ્ધરાજનું મનરંજન કરવા લાગ્યા.

એક વખત સિદ્ધરાજે સર્વ મતવાળાને સ્વસ્તુતિ અને પરનિન્દામાં તત્પર જોઈ સંસારસમુદ્ર તરવાસાઝ ધર્માદિ બ્રહ્મવાની ઇચ્છાથી શ્રીહેમાચાર્યને પૂછ્યું, “ મહારાજ, કયો ધર્મ સંસારસાગરથી પાર ઉતારનાર છે? ” સૂરીશ્વરે આ વખતે સર્વ મતને બાધ ન આવે તેવી રીતે પુરાણમાંના શંખાખ્યાનનો અધિકાર સંભળાવ્યો. તે આ પ્રમાણે:—

“ પૂર્વે શંખપુર નામના નગરમાં શંખ નામનો કોઈ શેઠિયો રહેતો હતો. તેને યશોમતી નામની એક સ્ત્રી હતી. કાળાંતરે યશો-

મતી ઉપરથી સ્નેહ ઉતરી જવાથી શંખશેઠ બીજી સ્ત્રી પરણ્યો અને ત્યારથી નવીન સ્ત્રીને વશ થવાથી યશોમતીના સામું જોવાનું પણ છોડી દીધું. આથી ખેદ પામી યશોમતી મનમાં વિચારવા લાગી કે, ‘રંકની સ્ત્રી થવું સારું, વિધવાપણાની વેદના સહેલી સારી, નરકવાસ ભોગવવો સારો પણ શોકથી પરાભવ ખમવો ખૂરો! જેમ શીતળા નામ છતાં ફેડલી દાહ ઉત્પન્ન કરેછે અને મધુર નામ છતાં વિષ પ્રાણ હરણ કરે છે, તેમ બેહેન કહેવાયા છતાં શોક પણ અતિ દુઃખ દે છે. દૈવ તેનો નાશ કરો!’

“એક દિવસ તેણીએ કંટાળી ગોડ દેશથી આવેલા ડોઈ કળાવંતને ઘેર જઈ તેની સેવા ઉઠાવી પુરૂષને પણ કરવાનું ઔષધ મેળવ્યું અને લાગ જોઈ પોતાના સ્વામીને ભોજનમાં ઘાલી ખવડાવ્યું. તેના પ્રભાવથી શંખશેઠ બગદિયો થયો. તે વાત બહાર પડવાથી લોકો યશોમતીની બહુ નિંદા કરવા લાગ્યા. પણ ઉતારની ખબર નહીં હોવાથી તેણીને તેના દુષ્કૃત્ય માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા શિવાય બીજો માર્ગ રહ્યો ન હતો. એક દિવસ બપોરે સૂર્યનાં ઉજ્જ્વળ કિરણોથી સંતાપ પામ્યા છતાં તે ડોઈ બોડમાં પોતાના પતિવૃષભને ચરાવતી ડોઈ વૃક્ષ નીચે બેઠી અને આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેતી મૂકી વિલાપ કરવા લાગી. દૈવયોગે શિવપાર્વતી વિમાનમાં બેસી આકાશ માર્ગે ત્યાં થઈ જતાં હતાં, તેમના કાને તે વિલાપ પડ્યો. તે સાંભળી પાર્વતીના મનમાં દયા આવવાથી શિવજીને તેના દુઃખનું કારણ પૂછ્યું. શિવજીએ ‘એતો તમારી સ્ત્રી જાતિની લીલા છે, જેના યોગથી પુરૂષ બળદ થઈ ગયો છે.’ એમ ઉપહાસ કરી સર્વ હકીકત યથાસ્થિત કહી સંભળાવી, એટલે પાર્વતીએ પૂછ્યું કે, ‘એવી ડોઈ ઔષધી છે કે જેના પ્રભાવથી એ પાછો પુરૂષ થાય.’ ત્યારે શિવજીએ પાર્વતીનો અત્યાગ્રહ થવાથી કહ્યું કે, ‘આજ વૃક્ષનીચે મનુષ્યત્વ લાવનાર ઔષધી છે.’ એ પ્રમાણે વાર્તાલાપ કરી તેઓ આગળ ગયાં. આ સર્વ ચર્યા યશોમતીના સાંભળવામાં આવવાથી તેણીએ મનુષ્યત્વ લાવનાર દિવ્ય ઔષધી કઈ છે તેની

ભાગ ચોથો.

૪૧

ખબર ન હોવાથી તે ઝાડની છાયાને આંકા કરી તેમાં ઉગેલી દર્ભાદિ સર્વ વનસ્પતિયો એકઠી કરી અને પોતાના પતિવૃષભના મહોડા આગળ નાખી. તે આધારી શિવજીના કહ્યા પ્રમાણે તે બળદ તત્કાળ પુરૂષ થયો. તે બેઈ યશોભતીને ઘણો આનંદ થયો અને લોકો પણ તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

“ રાજેન્દ્ર, જમ તે દિવ્યૌષધી દર્ભાદિથી આચ્છાદિત થઈ હતી, તેમ આ યુગમાં સત્ય ધર્મ અન્ય ધર્મોથી આચ્છાદિત થયો છે. પરંતુ સર્વ ધર્મોનું સેવન કર્યાથી કદી કોઈને દિવ્યૌષધી પ્રમાણે શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે અહિંસા, સત્ય વચન ઇત્યાદિ સામાન્ય વ્રતોથી સર્વ ધર્મોનું આરાધન કરો. ” એ સાંભળી રાજ અને બીજ સભાસદો ઘણા ખુશી થયા. બીજ પ્રસંગે સિદ્ધરાજે ધર્મ સંબંધી વિશેષ ખુલાસો પૂછ્યો. ત્યારે શ્રીહેમસૂરિએ કહ્યું કે:—

પાત્રે દાનં ગુરુષુ વિનયઃ સર્વસત્વાનુકંપા ।

ન્યાય્યા વૃત્તિઃ પરહિતવિધાંવાદરઃ સર્વકાલમ્ ॥

કાર્યો ન શ્રીમદપરિચયઃ સંગતિઃ સત્સુ સમ્યગ્ ।

રાજન્ સેવ્યો વિશદમતિનાં સૈષ સામાન્યધર્મઃ ॥૧॥

“ પાત્ર બેઇ દાન આપવું, ગુરૂનો વિનય કરવો, પ્રાણીપર દયા રાખવી, ન્યાયથી વર્તન કરવું, પરોપકાર તરફ લક્ષ આપવું અને કદીપણ લક્ષ્મીનો મદ ન કરતાં સત્પુરૂષોનો સંગ કરવો એ નિર્મળ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોને સેવવા યોગ્ય સામાન્ય ધર્મ છે. ” દાનના સંબંધમાં પાત્રાપાત્રવિષે પાંડવોવચ્ચે સંવાદ થયો હતો અને તે મહાભારતમાં આ પ્રમાણે આપેલો છે:

ભીમ—“હે યુધિષ્ઠિર, મૂર્ખ તપસ્વી અને પંડિત શૂદ્ર એ બે દ્વારઆગળ ઉભા હોય તો કોને દાન આપવું ઘટિત છે ? ”

યુધિષ્ઠિર—“ખંધુ ભીમ, તપનું સેવન સુખેથી થઈ શકે છે, પણ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કષ્ટથીએ થવી કઠિણ પડે છે. માટે. હું તો પંડિતને પૂજીશ. મારે તપથી પ્રયોજન નથી.”

અર્જુન—“નરેન્દ્ર, કૃતરાના આમડામાં ભરેલા ગંગાજળ અને ઘરના ઘડામાં ભરેલા દૂધની પેઠે અપાત્રમાં રહેલી વિદ્યા શું કળ આપે ?”

દ્વૈપાયન—“અરે, તમે શા માટે વિવાદ કરો છો ? એકલી વિદ્યા અથવા એકલા તપથી પાત્રતા આવતી નથી, પણ જનામાં એ બન્ને હોય છે તેજ પાત્ર ગણાય છે. ”

જે વખત સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમહાલયનું કામ ચાલતું હતું, તે વખત મંત્રીએ પણ રાજવિહાર નામનું શ્રીમહાવીરસ્વામીનું ચારદ્વારી મંદિર બંધાવવા માંડ્યું હતું. તેની ઠાઠીએ જઈ સિદ્ધરાજને બપોર કહ્યાર્થી તે પોતે ત્યાં જોવા ગયો અને શ્રીહેમાચાર્યને પૂછ્યું કે, “ આમાં અને શિવાલાયમાં વિશેષ શું છે ? ” સૂરીશ્વર બોલ્યા, “ મહેશ્વરના કપાળે માત્ર ચંદ્ર હોય છે અને જિનેન્દ્રના પાદાંતે નવ અહો મૂર્તિમંત હોય છે, એ વિશેષ છે. ” સિદ્ધરાજે તે ન માનતાં વાસ્તુશાસ્ત્ર જાણનાર સૂત્રધાર (સલાટ) લોકોને પૂછ્યું. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, “ સામાન્ય લોકોના ઘરનું દ્વાર પાંચ શાખાનું, રાજના મહેલનું સાત શાખાનું, રૂદ્રાદિ દેવના મંદિરનું નવ શાખાનું અને શ્રીજિનેશ્વરના પ્રાસાદનું એકવીસ શાખાનું દ્વાર હોય છે. અન્ય દેવના મંદિરમાં એકજ મંડપ હોય છે અને શ્રીજિનેશ્વરના મંદિરમાં દરેક દ્વારે સત્તાવીસ એ પ્રમાણે ચાર દ્વારના મળી એકસો ને આઠ મંડપ હોય છે. વળી વધારેમાં શ્રીજિનેશ્વરને ત્રણ છત્ર, સિંહાસન, પદ્માસન અને પાદાંત નવ અહો હોય છે અને તેમની મૂર્તિ શાંત દષ્ટિવાળી હોય છે. તે રચના જોઈ ખીજ દેવની કરાવે અને સૂત્રધાર કરે તો તે બન્નેને વિદ્ય થયા વગર રહે નહીં. આ વાત સર્વજ્ઞ ભગવાને વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલી છે. ” આપ્રમાણે સૂત્રધારના મુખથી હકીકત સાંભળી સિદ્ધરાજ ઘણો પ્રસન્ન થયો તેથી તેણે પોતાને હાથે તે મંદિર ઉપર સુવર્ણ કળશનું આરોપણ કર્યું. એ પ્રસંગે જયમંગળ નામના જૈન મુનિકવિ બોલ્યા કે,

મહાલયા મહાયાત્રા મહાસ્થાનં મહાસરઃ ॥

યત્કૃતં સિદ્ધરાજેન ક્રિયતે તન્ન કેનચિત્ ॥ ૧ ॥

“ મોટી ઇમારતો, મોટી યાત્રાની જગ્યાઓ, મોટાં સ્થાનકો અને મોટાં જળાશયો જેવાં સિદ્ધરાજે કરાવ્યાં તેવાં ખીજ કોઈથી ન થાય. ”

એક વખત શ્રીહેમાચાર્ય સિદ્ધરાજના આગ્રહથી પાટણમાં ચતુર્ભાસ રહ્યા હતા અને શ્રીચોમુખજીના મંદિરમાં શ્રીનેમિનાથના ચરિત્રનું વ્યાખ્યાન કરતા હતા. તેમની અમૃતસમાન વાણી ધણું શ્રદ્ધાળુ શ્રોતા જનોને આકર્ષણ કરતી હતી. તેમનીસાથે પરદર્શનીઓ પણ આવતા હતા એક દિવસ સૂરીશ્વરે તે ચરિત્રમાંથી ક્રમમાં આવ્યા પ્રમાણે પાંડવોની દીક્ષા અને શત્રુંજયગમનનો અધિકાર વાંચ્યો. તે સાંભળી મત્સરયુક્ત બ્રાહ્મણોએ જઈને સિદ્ધરાજને કહ્યુંકે, “રાજેન્દ્ર, પેલા શ્વેતાંબરો અતિ શૂદ્ર છે. તે મિથ્યા વાદીઓ વ્યાખ્યાન કરતી વખતે સભામાં સર્વ દર્શનના લોકોની સમક્ષ શ્રીભારતમાં કહેલું પાંડવોનું કેદારગમન અને શંભૂપાસનાદિનું ઉત્થાપન કરે છે. એપ્રમાણે અનુચિત આચારની પ્રરૂપણા કરનાર તે ધર્મદ્રેષીઓને આપે જરૂર નિવારવા જોઈએ.” તે સાંભળી રાજા બોલ્યો, “ભો વિપ્રો ! રાજા વગરવિચારે સાહસ કરતા નથી. હેમાચાર્ય સર્વસંગત્યાગી મહામુનીશ્વર છે. તે પ્રાણતિ પણ મૃષાવાદ બોલે તેમ નથી. તોપણ પ્રાતઃકાળે તેમને બોલાવીને ત્રિચારીશું એટલે સર્વ સમજશે.” બ્રાહ્મણોએ કહ્યું, “દીક મહારાજ, જેવી આપની મરજી.” પછી પ્રાતઃકાળે રાજાએ શ્રીહેમસૂરિને બોલાવી સર્વ સામંત, રાજગુરુ અને પુરોહિત સમક્ષ પાંડવોના મુક્તિ ગમનાદિનું વર્ણન પૂછ્યું. ત્યારે સૂરિએ કહ્યુંકે, “અમારા શાસ્ત્રમાં પૂર્વ સૂરિયોનું એપ્રમાણે કથન છે અને મહાભારતમાં તેમના હેમાદ્રિગમનનું વર્ણન છે; પરંતુ જે પાંડવોનું અમારા શાસ્ત્રમાં વર્ણન કર્યું છે તેજ પાંડવોનું વ્યાસશાસ્ત્રમાં કીર્તન કર્યું છે ઠી ખીજનું તેની અમને ખબર નથી.”

રાજા—“હેમ મુનીશ્વર, પાંડવો પણ પૂર્વે બહુ થઈ ગયા છે?”

સૂરિ—“રાજેન્દ્ર, સાંભળો. ભારતમાં યુદ્ધ કરતાં ગંગાપુત્ર ભીષ્મે પોતાના પરિવારને બોલાવી કહ્યું કે, તમારે મારા પ્રાણ બચ ત્યારે જે જગાએ પૂર્વે ઢાઢને દહન કરવામાં ન આવ્યું હોય તે જગાએ મારા દેહનો સંસ્કાર કરવો. જ્યારે ન્યાયસંગ્રામ કરી ભીષ્મપિતામહ ગતપ્રાણ થયા ત્યારે તેમના વચનને માન આપી તેઓ સર્વ હેમપર્વતના શિખરઉપર ગયા અને ત્યાં અગ્નિ સંસ્કાર કરવા લાગ્યા. તે વખતે દેવવાણી થઈ કે, અત્ર મીમશંતં દગ્ધં પાંડવાનાં શતત્રયં । દ્રોણાચાર્યસદૃશં તુ કર્ણસંરવ્યા ન વિદ્યતે ॥ (આ સ્થળે સો ભીમ, ત્રણસો પાંડવ, હજાર દ્રોણાચાર્ય અને અસંખ્ય કર્ણોને પૂર્વે દહન કરવામાં આવ્યું છે). સિદ્ધેન્દ્ર, આ ભારતનું વાક્ય છે, એમ જાણીને અમારા શાસ્ત્રકારોએ પાંડવોની મુક્તિનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. હાલ શ્રીશત્રુંજયપર્વતપર અને નાશિક નગરમાં શ્રીચંદ્રપ્રભસ્વામીના પ્રાસાદમાં પાંડવોની મૂર્તિઓ વિદ્યમાન છે. આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત હોવાથી પૂર્વે ઢાઈ પણ જૈન પાંડવો થઈ ગયા છે, એ વાર્તા પ્રમાણસિદ્ધ છે.”

સૂરિનાં આ વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો, “ભો વિપ્રો, હવે અહીં ઉત્તર ઘો. આ જૈનર્ષિ મહા સત્યવાદી છે અને તમે સર્વ જમ આવ્યું તેમ મિથ્યાભિમાનમાં બકવાનુંજ સમજેછો. પછી રાજાએ સૂરિને પૂજનાદિ સત્કારપૂર્વક વિદાય કર્યા અને તેમણે સ્વસ્થાન અલંકૃત કર્યું. આ પ્રમાણે શ્રીહેમાચાર્ય તેમના વાણી રૂપી કિરણોથી જયસિંહ દેવના સંદેહસમૂહરૂપ અંધકારને દૂર કરી જૈનધર્મરૂપ કમળને પ્રકાશિત કરતા સૂર્ય જેવા દીપતા હતા.

જ્યારે જયસિંહદેવ માળવેથી વિજય મેળવી પાટણ આવ્યો ત્યારે અનેક કવિઓએ તેની અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કરી, તે જોઈ શ્રીહેમાચાર્યે પણ તેને પોતાના ધર્મનો પ્રભાવક જાણી આ નીચેના શ્લોકમાં શુદ્ધિત કર્યો.

૧. આડમા તીર્થકર. ૨. ગુપ્ત્યો. શ્લોકમાં રાજના ગુણનું વર્ણન કર્યું.

ભૂમિં કામગવિ સ્વર્ગોમયરસૈરાસિંચ રત્નાકરા ।

મુક્તાસ્વસ્તિકમાતનુધ્વમુદુપ ત્વં પૂર્ણકુંભીભવ ॥

ધૃત્વા કલ્પતરોર્દલાનિસરઊર્લૈદિશ્વારણાસ્તોરણા ।

ન્યાષત્ત સ્વકરૈર્વિજિત્ય જગતીં નન્વેતિ સિદ્ધાધિપઃ ॥૧॥

“ હે કામધેનુ ! તું તારા ગોમયરસથી ભૂમિનું સિંચન કર, હે રત્નાકરે ! તમે મોતીના સ્વસ્તિક (સાથીઆ) પૂરે, હે ચંદ્ર ! તું જળથી ભરેલા કુંભ જેવો થા અને હે દિગ્ગજ ! તમે પણ તમારા સરળ કર(શૂંડ)વતે કલ્પવૃક્ષનાં પત્રો લાવી તોરણો ખાંધો. કારણ, શ્રીસિદ્ધરાજ જગતમાં વિજય કરી પધારે છે. ” આ કાવ્ય સાંભળતાંજ તેમાંની અદ્ભુત અર્થચાતુરીથી ચમત્કાર પામી રાજ સૂરિનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. તે સહન ન થવાથી બ્રાહ્મણે બોલી ઉઠ્યા, “ મહારાજ ! એમણે આ બધી વિદ્વત્તા અમારા વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રોમાંથી મેળવી છે. ” એટલે રાજ સૂરિસામું બેઠ બોલ્યો કે, “ આ શું કહે છે ! ” સૂરિએ જવાબ દીધો, “ મેં તો પૂર્વે ખાલ્યાવસ્થામાં શ્રીમહાવીરસ્વામીએ સુધર્મેન્દ્રની આગળ વ્યાખ્યાન કરેલા શ્રીજૈનેન્દ્ર વ્યાકરણનું અધ્યયન કર્યું છે. ” આ સાંભળી રાજ બોલ્યો, “ એ બધી પ્રાચીન વાત પડતી મૂકી ઠાઈ આધુનિક અંધકારનું નામ આપો. ” સૂરિએ કહ્યું, “ જે આપ સહાય કરો તો હું પોતેજ નવીન પંચાગી વ્યાકરણ રચું. ” રાજએ તેમ કરવાનું કપૂર કર્યું. એટલે સૂરિએ શ્રીકાશમીર દેશના પ્રવર નામે નગરના સરસ્વતી ભંડારમાંથી આઘવ્યાકરણોની આઠ પ્રતો મંગાવી આપના વિજ્ઞાપના કરી. રાજએ તે વાત માન્ય રાખી પોતાના મંત્રીઓને પ્રવરપુર મોકલ્યા. તેમણે ત્યાં જઈ શ્રીભારતીનું આરાધન કરી સંતુષ્ટ કરી. તેથી તે દેવીએ પોતાના અધિકારીઓને આદેશ કર્યો કે, “ હું શ્રીહંમાચાર્ય શ્વેતાંબરઉપર અતિ પ્રસન્ન છું અને પુરૂષાકારમાં મારી દ્વિતીય મૂર્તિ તે મુનિ છે. માટે તેનેસાડ પ્રતો કાઢી આપો. ” અધિકારીઓએ પોતાની સ્વામિનીની આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રતો અર્પણ કરી. તે લેઈ મંત્રીઓ પાટણ આવ્યા અને રાજને શારદાનાં વચન કહી

સંભળાવ્યાં. તેથી આશ્ચર્ય પામી રાજા બોલ્યો, “ ધન્ય છે મારા દેશને, જેમાં આ મહાભાગ્યશાળી પુરૂષ વિચરે છે. ” પછી સૂરિને મંત્રીએ આણેલી પ્રતો આપી. તે લેઈ તેમણે એક વર્ષમાં તે સર્વનું અવગાહન કર્યું અને તેમાંનો સારસાર લેઈ બીસ દ્રોણાદિથી પરિપૂર્ણ સવાલાખ શ્લોકનું સિદ્ધહૈમ નામનું નવીન પંચાંગી વ્યાકરણ રચ્યું. પછી તે વ્યાકરણને રાજવાલ્ય હસ્તિના કુંભસ્થળ ઉપર પધરાવી શ્વેત છત્રચામરાદિ ઠાઠથી રાજસભામાં આણ્યું અને સર્વ વિદ્વાનોની સમક્ષ વાંચી સંભળાવ્યું. રાજાએ તેની ઉત્તમપ્રકારે પૂજા કરી પોતાના સરસ્વતીભંડારમાં પધરાવ્યું. આ વખતે શ્રીહૈમસૂરિનો મહિમા સહન ન થવાથી બ્રાહ્મણોએ રાજાને કહ્યું કે, “ મહારાજા ! આ વ્યાકરણના શુદ્ધાશુદ્ધત્વની પરીક્ષા કર્યાવિના તેને સરસ્વતીભંડારમાં સ્થાપન કરવું યુક્ત નથી. શુદ્ધાશુદ્ધની પરીક્ષાસાથે તે પુસ્તકને કાશ્મીરદેશમાં ચંદ્રકાંત શ્રીબ્રાહ્મી મૂર્તિ સામેના જળકુંડમાં પ્રક્ષેપ કરવું અને જો તે જવું ને તેવું કોઈ નિકળે તો તેને શુદ્ધ બાણવું. ” આવીરીતે બ્રાહ્મણોએ ભમાવ્યાથી રાજા સંશયાકુળ થયો અને તેણે મંત્રીઓને તથા પંડિતોને વ્યાકરણસાથે કાશ્મીર મોકલ્યા. તેમણે ત્યાં જઈ ત્યાંના રાજા અને પંડિતોની સમક્ષ તે પુસ્તક સરસ્વતી કુંડમાં મૂક્યું. એટલે બે ઘડીએ શ્રીસારદાની કૃપાથી અને કલિકાળસર્વજ્ઞ શ્રીહૈમસૂરિએ રચેલું હોવાથી પરમશુદ્ધ તે પુસ્તક જેવું ને તેવું કોઈ બહાર નિકળ્યું તે જોઈ સર્વ લોકો ધણા વિસ્મય પામ્યા ! પછી કાશ્મીરના રાજાએ પ્રધાનવિગેરેને સન્માન આપી વિદાય કર્યા અને તેમણે પાટણ આવી જળમાં પુસ્તક પ્રક્ષેપ કર્યા વિગેરેનો સર્વ વૃત્તાંત સિદ્ધરાજાને જાહેર કર્યો. તેથી સાનંદાશ્ચર્ય પામી તેણે ત્રણસો લાહિયા બોલાવી ત્રણ વર્ષસુધી તે વ્યાકરણની પ્રતો લખાવી અને પોતાના રાજ્યની પાઠશાળાઓમાં મોકલી દીધી. ત્યારથી સર્વ દોષ તેનું પઠનપાઠન કરવા લાગ્યા. એ વ્યાકરણની પ્રશંસા કરતાં એક કવિ કહે છે કે,

૧. જોઈ. અવગાહન કર્યું. ૨. રાજાને બેસવાનો.

ભાગ ચોથો.

૪૭

भ्रातः पाणिनि संवृणु प्रलपितं का तंत्रकथाकथा ।
 मा कार्षीः कटु शाकटायन वचः क्षुद्रेण चांद्रेण किम् ॥
 कः कंठाभरणादिभिर्वठरयत्यात्मानमन्यैरपि ।
 श्रूयंते यदि तावदर्थमधुराः श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥१॥

“ હે ભાઈ પાણિની ! હવે તું તારો લવારો બંધ રાખ, હે
 વરફિય ! તારું વ્યાકરણ કંથા જેવું છે, એટલે તને તો શું કહું ?
 હે શાકટાયન ! તું તારાં કટુ વચન કાઢીશજ નહીં અને હે ચંદ્ર !
 તારું વ્યાકરણ નિઃસાર છે, માટે તારીતો વાતજ નથી કરતો.
 જ્યાંસુધી શ્રીહેમચંદ્રની અર્થમાં ગંભીર અને મધુરવાણી આ
 જગતમાં વિદ્યમાન છે, ત્યાંસુધી કંઠાભરણાદિ ખીજાં વ્યાકરણો
 ભણી કયો પુરુષ પોતાની બુદ્ધિને જડ કરે વાડ ? ”

એપ્રમાણે સિદ્ધરાજ નૃપતિને ધર્મસન્મુખ કરી સર્વત્ર
 વિહાર કરવાને ઉત્સુકતા રાખનાર શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ દેવતાના આદે-
 શથી બહુધા પાટણમાંજ રહ્યા.

ભાગ. ૫ મો.

શ્રીહેમાચાર્ય-કુમારપાલને સત્વધારણ અને
પરસ્ત્રીસંગનિષેધસંબંધી ઉપદેશ.

હવે તે ભીમદેવનો પુત્ર ક્ષેમરાજ દધિસ્થલી (દેથલી) માં રહેતો હતો. ત્યાં તેને દેવપ્રસાદ નામનો પુત્ર થયો. દેવપ્રસાદને ત્રિભુવનપાળ નામનો પુત્ર થયો. એક દિવસ ત્રિભુવનપાળની સ્ત્રી કાશ્મીર દેવીને ઉત્તમ ગર્ભનાં પ્રભાવથી “સમુદ્રમર્યાદિત પૃથિવીનું” પાલન કરું, પ્રાણીઓને અભયદાન દેઉં અને વ્યસનોનો નિષેધ કરું” એવા શુભ દોહદ (ડોહળા) થયા. ત્રિભુવનપાળે તે પૂર્ણ કર્યો. પૂરે દહાડે પુત્ર પ્રસવ થયો. તે આગળ જતાં કુંમારના જેવો તેજસ્વી અને પૃથિવીનું પાલન કરનાર થશે એમ વિચારી દોહદાનુસારે માતૃપિતાએ તેનું કુમારપાળ નામ પાડ્યું. કુમારપાળપછી કાશ્મીરદેવીએ મહીપાળ અને કીર્તિપાળ નામના બીજા બે કુંવરો અને પ્રેમળદેવી તથા દેવળદેવી નામની બે કન્યાઓને જન્મ આપ્યો. તેમાંની પ્રેમળદેવીને જયસિંહદેવના સેનાપતિ કૃષ્ણદેવેરે અને દેવળદેવીને શાકંભરીના રાજાવેરે પરણાવી. તેમજ કુમારપાળનો ભોપળદેવી રાજકન્યા સાથે વિવાહ કર્યો. એ પ્રમાણે કુમારપાળાદિ ત્રણ પુત્રરત્નોવડે ત્રિભુવનપાળ અપૂર્વ વૈભવથી ત્રિભુવનમાં શોભવા લાગ્યો.

એક વખત કુમારપાળ જયસિંહદેવની હજીરમાં પાટણ આવ્યો. ત્યાં રાજસભામાં રાજાનીપાસે બેઠેલા હેમાચાર્યને જોઈ તેના મનમાં આવ્યું કે, આ કળાસાગર જૈન મુનીશ્વર રાજાને પણ માન્ય છે; માટે નિશ્ચયે તેમના દર્શનથી મારા પુણ્યની રાશિ સમ્યક્પ્રકારે ઉત્સાસને પામશે, એમ વિચારી તે સૂરિની પાછળ તેમની પોષધશાળામાં

૧ કાર્તિકસ્વામી. ૨ ઉપાશ્રય (અપાસરો).

ભાગ પાચમો.

૪૯

ગયો. એક દિવસ સૂરિપાસે ગુણસંબંધી ચર્ચા ચાલતાં કુમાર-
પાળે પ્રશ્ન કર્યો કે, “આ દુનિયામાં પુરૂષોના સર્વ ગુણોમાં કયો
ગુણ શ્રેષ્ઠતમ છે ?”

સૂરિએ કહ્યું કે, “હું પરદારસહૌદર્ય-યુક્ત એકલા સત્ત્વ
ગુણનેજ સર્વ ગુણોમાં મુખ્ય માનું છું. કારણ સત્ત્વ એ સર્વ
ગુણગુણમાં મસ્તકમણિ જયશ્રીને આપનાર અને સર્વ પદાર્થની
સિદ્ધિ કરવામાં લોકોત્તર કામધેનુસમાન છે. બત્રીસ લક્ષણોથી અધિક
સદ્લક્ષણ તરીકે સત્ત્વ પ્રસિદ્ધ છે. સત્ત્વવાન પુરૂષોમાંજ સર્વ પુરૂ-
ષાર્થોની સ્થિતિ પ્રતિષ્ઠા પામી રહેલી છે. કહ્યું છે કે,

પ્રયાતુ લક્ષ્મીશ્વરભાવા ગુણા વિવેકપ્રમુખાઃ પ્રયાન્તુ ॥

પ્રાણાશ્ર ગચ્છન્તુ કૃતપ્રાયાણા મા યાતુ સત્ત્વન્તુ નૃણાં કદાચિત્ ॥૧॥

“અપણ સ્વભાવવાળી લક્ષ્મી જાઓ, વિવેકપ્રમુખ ગુણ-
જાઓ અથવા પ્રયાણ કરેલા પ્રાણ જાઓ; પરંતુ પુરૂષોનું સત્ત્વ
કદાપિ ન જાઓ.” સકળ કાર્ય કરવામાં સમર્થ એવો એકજ પુત્ર
થાઓ. વધારે સંતિતનું શું પ્રયોજન ? એકલો ચંદ્રજ દિગ્વધૂના
મુખમંડળને પ્રકાશિત કરે છે. બાકીનો તારાગણ તો ઉગ્યા છતાં
પણ તેમ કરવાને સમર્થ થતો નથી. સાત્ત્વિક શરીર આપણા હાથમાં
છે અને રિક્તિ દૈવને આધીન છે, માટે સત્ત્વ ન છોડવું. કહેવત છે કે,
“જ્યાં સાહસ ત્યાં સિદ્ધિ.” જુઓ ! લંકા જીતવાની હતી, સમુદ્ર
પગે ઉતરવાનો હતો, રાવણ પ્રતિપક્ષી હતો અને વાનરો સહાય
કરનારા હતા; તેવી સ્થિતિમાં પણ રામચંદ્રે એક સત્ત્વથી રણભૂમિ-
પર રાક્ષસસૈન્યનું દળન કરી નાખ્યું. સૂર્યપણ એક ચક્રનો રથ,
જુજંગ પીડિત સાત અશ્વ, નિરાલંબ માર્ગ અને અરણ્ય (પગવગ-
રનો) સારથિ એવા અનુષંગિકોથી પ્રતિદિન અપાર આકાશના અંત-
સુધી જાય છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, મહાપુરૂષોની

૧ પરસ્ત્રી એન સમાન ગણવાનું વ્રત. ૨ દિશા રૂપી સ્ત્રી. ૩ આધાર વિનાનો.

૫૦

શ્રીકુમારપાલ પ્રબંધ.

કાર્યસિદ્ધિ તેમના 'ઉપકરણ'માં નહીં, પણ તેમના સત્ત્વમાંજ રહેલી છે. હાથીનું શરીર સ્થૂળ છતાં તે અંકુશને વશ થાય છે. શું તે અંકુશ હાથી જેવડો હોય છે? દીવો પ્રગટ થવાથી અંધકાર નાશી જાય છે. શું તે અંધકાર દીવો જેવડો હોય છે? વજ્રથી હણાયલા પર્વતો પડી જાય છે. શું તે પર્વતો વજ્રના જેવડા હોય છે? ખરું જોતાં તો જનામાં તેજ (પ્રતાપ) હોય છે તેજ પરાક્રમી નિકળે છે; મટ સ્થૂલતાઉપર ન ભૂલાતાં ઉદ્ધોગપરાયણ પુરૂષોએ હમેશ સત્ત્વને ધારણ કરવું. સત્ત્વથી અસાધ્ય કાર્યની પણ સિદ્ધિ થાય છે. પવન-પુત્ર હનુમાને સાત્ત્વિક અર્જુનના સત્ત્વથીજ પ્રશસ્ત થઈ તેને લંકામાં-લેઈ જઈને ^૧ સ્વર્ણકુમાર આપ્યો હતો. મહાભારતમાં તે વિષે આ પ્રમાણે કથાનક છે:-

કુરુક્ષેત્રમાં સ્વસ્તિથી રમ્ય હસ્તિનાપુર નામનું નગર છે. ત્યાં પુણ્યશ્લોકી સત્યવાદી યુધિષ્ઠિર રાજા પૂર્વે રાજ્ય કરતો હતો, પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતા તે નરેન્દ્રે એક વખત રાજસૂય નામના યજ્ઞનો પ્રારંભ કર્યો. તે યજ્ઞમાં દક્ષિણા આપવાસાથે અર્જુનને સ્વર્ણકુમાર લેવાને લંકા મોકલ્યો. તે વગરવિલ્લખે રથમાં બેસી પ્રયાણ કરી નિર્વિખંધ સેતુખંધ આગળ પહોંચ્યો; ત્યાં એકાએક તેનો રથ સ્થિર થઈ ગયો. તે જોઈ અર્જુને વિચાર્યું કે, નિરંતર અસ્ખન્નિતપણે વાયુવેગથી પણ અધિક ચાલનાર મારા રથને જાણે શેકયો છે? પછી તે રથમાંથી નીચે ઉતરી આગળપાછળ જેવા લાગ્યો; પણ પાષાણાદિશિવાય બીજી અડચણ દીઠી નહીં. ત્યારે રથની ચોતરફ ભ્રમિત ચક્ષુથી ભ્રમણ કરી જરાવાર ઉભો રહ્યો. એટલામાં કમળતંતુથી પણ અધિક સૂક્ષ્મ અને કામળ એક તંતુ તેના જેવામાં આવ્યો. તેથી વિસ્મય પામી વિચારમાં પડ્યો કે, આ તંતુથી મારો રથ શી રીતે શેકાયો? પછી અતિ ક્રોધ આવવાથી તે તંતુને ખૂબ માર્યો, પણ તેથી તે છેદાયો નહીં.

૧ સાહિત્યો. ૨ સોનાનો પુરૂષ. ૩. ખંધ વિનાનો.

ભાગ પાંચમો.

૫૧

ત્યારે ખૂબ માથાકૂટ કરી તેને હાથથી તોડવા માંડ્યો. તેમાં પણ ફાળ્યું નહીં, ત્યારે તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી બેરબેર પ્રહાર કર્યો. તેથી ઉલટું શસ્ત્ર ભાગી ગયું, પણ તંતુને તો જરાએ ઈજા ન આવી. ત્યારે છેવટે થાકીને તેનું મૂળ શોધી કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં એક પૂછડી હલાવતો ઉંદર તેની દ્રષ્ટિએ પડ્યો. તે ઉંદર રથે વીંટાઈ ગયો અને તેની પૂછડીમાંથી એક તંતુ નિકળ્યો. તેને અર્જુને પૂછ્યું કે, “તું આવો મહાબળવાન ઉંદર કોણ છે? સ્વમાર્ગે જતા મારા રથને તે કેમ રોક્યો છે? તારું સ્વરૂપ પ્રગટ કર. ખરું ધારણ હોય તે સત્વર કહે. ઉંદરમાત્રથી કદી કોઈનો રથ રોકાયો સાંભળ્યો નથી; તેથી આ કોઈ દેવાદિનો પ્રભાવ હોવો જોઈએ. કારણ,

येमज्जन्ति निमज्जयन्ति च परान्ते प्रस्तरा दुस्तरा ।

वार्षो वारि तरन्ति वानरमदान्संतारयन्ते पि च ॥

नैते प्रावगुणा न वारिधिगुणा नो वानरानां गुणाः ।

श्रीमद्वाशरथेः प्रतापमहिमा सो यं समुज्जृम्भते ॥ ૧ ॥

“ પોતે ડૂબે અને બીજને ડૂબાડે, એવા જે દુસ્તર પાષાણો-એ સમુદ્રના જળપર તરી વાનરભટાને તાર્યા તેમાં પાષાણુનો, અથવા સમુદ્રનો, અથવા વાનરોનો ગુણ ન હતો; પરંતુ એ સર્વ શ્રીમદ્વાશરથિ રામચંદ્રના મહિમાનો પ્રતાપ હતો.” અર્જુનનું આવું વચન સાંભળી ઉંદરે તેજ ક્ષણે તે કૃત્રિમ રૂપનો ત્યાગ કરી હનુમાનનું પ્રકટ રૂપ ધારણ કરી કહ્યું કે, “ ભો પાંડવ શ્રેષ્ઠ ! ખરી વાત સાંભળો. હું શ્રીમદ્ રામચંદ્રનો સેવક હનુમાન છું. જ્યારે દૂરાત્મા રાવણ સીતાને હરણ કરી લેઈ ગયો ત્યારે રામચંદ્રજીએ વાનરોપાસે પથ્થરથી આ સેતુબંધ બંધાવ્યો અને તેના-વડે સૈન્યસહિત સમુદ્રનું ઉદ્ધવન કરી. લંકામાં જઈ પૌંડ્રસ્થને યમદ્વાર પહોંચાડ્યો. પછી ઉંદર યુદ્ધિથી વિભીષણને લંકાનો

૫૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

અધિપતિ નિમી સીતાસહિત સ્વરાજધાનીતરફ પાછા ફરતાં રામે આ માર્ગથી બીજો પુરૂષ ન જાય એવા હેતુથી મને અહીંનો રક્ષક નિમ્નો છે. આ આપનો રથ મેંજ રોક્યો છે. માટે હે અર્જુન! લંકા જવાને વૃથા પ્રયાસ મા કરો. ” માણ્ણિની એ ઉક્તિ સાંભળી સત્વથી અધિક શોભતો પાંડવ બોલ્યો, “ હે મહાભાગ કપિકુલોત્તમ ! આપનું કહેવું સત્ય છે; પરંતુ મારે તો યજ્ઞમાં ઋષિયોને દક્ષિણા આપવાસાથે સ્વર્ણ લાવવા લંકા જવુંજ જોઈએ. આપને પણ આ સુકૃતનો ભાગ મળશે. કારણ કૃત, કારિત અને અનુભતિ એ ત્રણ પ્રકારથી પુણ્યાંશ મળે છે. પોતાની મેળે કરનાર, બીજાની પાસે કરાવનાર, પ્રસન્ન મનથી અનુભતિ આપનાર અને સહાય કરનાર, એ સર્વેને શુભાશુભમાં સરખું ફળ મળેછે, એમ તત્ત્વવેત્તાઓનું કહેવું છે. મહાસત્ત્વોએ આરંભેલું કાર્ય કોની મગદુર કે ભાગી પાડે ? એ પુરૂષો તો જે તે પ્રકારે પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ કર્યા વગર રહેજ નહીં. ” આ વચનથી કુદ્ધ થયેલો પવનાત્મજ બોલ્યો, “ હે પાંડવતાજ ! આપનો ગર્વ ભારી છે. પણ ક્ષત્રીરામચંદ્રજીજ આ માર્ગે ગયા છે. બીજો કોઈ પુરૂષ ગયો નથી; માટે જો શક્તિ હોય તો અન્ય માર્ગે જઓ. ” અર્જુન બોલ્યો, “ હું તો જઈશ, પણ આપ તો આજ માર્ગના રક્ષક છોને ? કારણ ક્ષેત્રપાળ પોતાના ક્ષેત્રનું રક્ષણ કરેછે. કંઈ સર્વ જગતનું નથી કરતો. ” પછી અર્જુને ધનુષ્યને કુંડળાકાર કરી વજ્ર જેવી મજબૂત પાજથી ઉતરી શકાય એવો નવો સેતુબંધ બાંધ્યો. તે જોઈ માનવંતાઓને માન્ય પવનસૂતે વિસ્મય પામી “ હું તેની દૃઢતા જોઉં, ” એમ પાંડવપ્રતિ પૂછ્યું. ત્યારે સાક્ષાત્ ઇંદ્રભૂએ કહ્યું કે, “ ભલે જીવો. ” પછી વક્રમુખના તે કપિએ સાત તાડ જેવડું લાંબુ રૂપ કરી વારંવાર ઉંચા ઉંચા ઉછળી સેતુઉપર જીસકા માર્યા; પણ શિલાની પેઠે કોઈપણ જગોએ તે જરાએ નમ્યો નહીં. આવું તેનું બાણ કૌશલ્ય જોઈ ચકિત થયેલો વાનરપતિ બોલ્યો, “ હે મહાસત્ત્વ, આપને ધન્ય છે. હવે સુવાર્ણથી પ્રયોજન છે કે લંકા જવાથી ? ”

ભાગ પાંચમો.

૫૩

અર્જુને ઉત્તર આપ્યો કે, “સુવર્ણથી.” પછી તેના સત્વથી સુપ્રસન્ન થયેલા કેસરીસૂતે ક્ષણવારમાં ઢાટિ સ્વર્ણકુમાર લાવી અર્પણ કર્યા; તે લેઈ પાંડુપુત્રે સ્વનગરમાં આવી યજ્ઞનું સર્વ કાર્ય સમાપ્ત કર્યું.

એ પ્રમાણે નિઃસીમ સત્વથી સ્ફુરાયમાન લીલાયુક્ત ગુણોવડે અભિલાષિત અર્થની સિદ્ધિ થતી એમ વિવેકી પુરુષોએ પુરુષાર્થની પ્રસિદ્ધિ કરવા અર્જુનનીપેટે ચઢતા ઉદ્યવાળી સત્વ પ્રધાન શુદ્ધ ગુણરૂપી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરવી. સત્વ પણ જ્યારે પરદાર-સહોદરવ્રતથી સંજીવિત હોય છે ત્યારેજ પુરુષને લોહાત્તર પ્રતિષ્ઠાનો હેતુ થાય છે. વિવેકવિનાનું એકલું સત્વ તો સિંહ, વાઘ વિગેરેના સત્વનીમાફક આકારમાત્રનું વહન કરનારું છે. એટલે કે, વિચારવગરનું એકલું સત્વ (સાહસ) જનવરી જેરને મળતું છે; માટે પોતાની પ્રતિષ્ઠા, ધર્મ અને વિજયાદિની વૃદ્ધિ કરવા ઈચ્છનારે પરસ્ત્રીથી વિરક્ત રહેવું એમએ. કારણ,

તાવલ્લોકવિલોચનામૃતરસસ્તાવન્મનો વલ્લભં ।

તાવદ્ધર્મમહત્ત્વસત્યવિલસત્કીર્તિપ્રતિષ્ઠાપદં ।

તાવદ્ભૂમિપતિપ્રસાદભવનં તાવચ્ચ સૌભાગ્યભૂઃ

યાવન્નો પરદારસંગરાસિકો લોકેઽથવન્માનવઃ ॥ ૧ ॥

“ જ્યાંસુધી પુરુષ પરદારાસંગનો રસિક થયો નથી ત્યાં સુધીજ તેનાઉપર લોકોની અમી દૃષ્ટિ રહી તેનું ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે; અને ત્યાંસુધીજ તે ધર્મ, મહત્ત્વ, સત્ય, વિલસતી કીર્તિ અને પ્રતિષ્ઠાનું પાત્ર, રાજના પ્રસાદનું ભવન અને સૌભાગ્યની ભૂમિ બની રહે છે. ” માટે જે જીવિત્વને વલ્લભ ગણતા હો તો પરાંગનાનો સંગ મૂકી દો. એક મૃગલોચના સીતાના નિમિત્તજ રાવણના દશ મસ્તકો ભૂમિપર રોળાયાં. હરિહરિ ! ત્રિકુટ શિખરપર આવેલી લંકા જેની રાજધાની હતી, ઉછળતો સાગર જેના નગરની પરિખા (ખાધ) રૂપ હતો; કુંભકર્ણ જેનો બંધુ હતો, જગદ્વિજેતા ઇંદ્રજિત જેનો પુત્ર હતો અને જેણે હજારો

૫૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

અદ્ભુત વિદ્યાઓ સંપાદન કરી હતી, તે લંકાશ્વર પણ પરસ્ત્રીની આકાંક્ષા કરવાથી પ્રતાપ અને વૈભવ રહિત થઈ એ દશાને પ્રાપ્ત થયો ! સ્વસ્ત્રી સ્વાધીન છતાં નીચ પુરૂષ હોય તેજ પરદારલંપટ થાય. સરોવર જળથી ભરેલું છતાં કાગડો હેય તેજ કુંભોદકનું પાન કરે. જીવી રીતે પરકાંચોને પોતાનાં કહી બહુમાન લેવા જનારો કા (અધમ) પુરૂષ સમસ્ત કવિઓમાં હીનત્વ પામી અલં (પૂરતો) નિંદનીય થાય છે, તેવીજ રીતે પરદારાને પોતાની કહી બહુમાન લેનારો લંકાપુરૂષ (રાક્ષસ) મસ્તક વિહીન થઈ નિંદનીય થાય છે. સાધારણ લોકાના મ્હોડેપણુ સાંભળીએ છીએ કે,

જે પરદારપરંમુહ તે વુચ્છિ નરસીહ

જે પરિરંભઈ પરરમાણિ તાહ ફુસિજ્જઈ લીહ ॥ ૧ ॥

અપ્પડં ધૂલિહિં મેલિડં સયણહ દીધડં છાર

પાણિ પાણિ માથા ઢંકણડં જિણિ જાઈ હરદાર ॥ ૨ ॥

“જે પરસ્ત્રીથી પરાક્રમ્ય હોયછે તે નરસિંહ કહેવાયછે; અને જે પરરમણીસાથે રમણુ કરેછે તેમની યશરેખા ભૂસાધ બાયછે, તે પોતાના આત્માને ધૂળથી મલિન કરેછે, સ્વજનને છાર દેછે અને ડગલે ડગલે નીચું ધાલવાનું વેરી લેછે.” કુલીન પુરૂષો પ્રાણાંતે પણ પરસ્ત્રી સંભોગ અને પરદ્રવ્યહરણુ કરતા નથી. જુઓ ! શ્રીવિષ્ણુ પાસે કંઈ પણ એવીજ પ્રાપ્તિ કરી હતી કે, હે નરશ્રેષ્ઠ, કદીપણુ મારાથી પરસ્ત્રી અને પરદ્રવ્ય પર ખોટી પ્રીતિ ન થાય, તેમ મારી જીભે પરનિંદા પણ મા થાઓ. જે ઉત્તમ પુરૂષો પરસ્ત્રીને માતા સમાન ગણેછે તે કદીપણુ યમયાતનાના ભોગ થઈ પડતા નથી અને જે મનથી પણ પરકલત્રને સેવતા નથી તેજ ઉભય લોકમાં પૃથ્વીના ખરા ધારણુ કરનારાછે; માટે ધર્મીઓ પુરૂષોએ એકવીસમો નરક લેઈ જનાર પરદારાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. પલ્લપુરાણમાં સીતાહરણુ સમયે અરણ્યમાં જડેલાં સીતાનાં

લાગ પાંચમો.

૫૫

કુંડળોવિગેરેનાં ઉપલક્ષણો પૂછતાં રામચંદ્રજી આગળ લક્ષ્મણે કહ્યું છે કે, કુંડળને જાણતો નથી, તેમ કંકણને જાણખતો નથી; પરંતુ નિરંતર ચરણ કમળનું વંદન કરવાથી ફક્ત નૂપુર (કક્ષાં) ને હું જાણખું છું. વળી પુરાણોમાંજ કહ્યું છે કે, દેવતાનાં બેરૂપ હોય છે. એક સ્થાવર અને બીજું જંગમ. તેમાં સ્થાવર જળરૂપ અને જંગમ દેવતામય. એક વખત ગંગા જંગમરૂપ ધારણ કરી સ્વર્ગમાં ગઈ. તે વખતે સભામાં બેઠેલા ઇન્દ્રે કાર્યની વ્યવસ્થામાં તેનો આદરસત્કાર ન કર્યો. તેથી ગંગા રીસાઈને પાછી ફરી. તે બેઈ દેવતાંઓએ ઇન્દ્રને બોલાવી કહ્યું. એટલે ઇન્દ્રે પાછળ જઈ પગે પડી પાછી તેડી આણી અને સન્માનપૂર્વક સિંહાસનઉપર બેસાડી પૂછ્યું, “હે માત, તું પાછી કેમ ગઈ.”

ગંગા—“જેના વદનપર આનંદનો અંકુર દેખાતો હોય, જે બેસવાને સાડ આસન આપતો હોય અને જે મધુર ભાષણે આગમનનું પ્રયોજન વિગેરે પૂછતો હોય તેને ઘેરજ જવું, બીજને ઘેર જવામાં શો સાર? માનવગરનું અમૃત શા કામનું? તેના કરતાં ટુંપો આત્રી મૃત્યુ થાય તેવું માનભેર વિષે પીવું સાડ.”

સુરેન્દ્ર—“જગત્રયના લોકે કરેલી હત્યાની સહસ્ર કાટિને ધારણ કરનારી અંબા શી રીતે શુદ્ધ આવતી હશે? એવી ચિંતામાં વ્યથિત હોવાથી મારાથી તારો સત્કાર ન થયો. કારણ જે પાપિષ્ઠો બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી, બાળક, ગાય, માતા, પિતા, બંધુ અને પુત્રના વધ કરે છે અને પરદારમાં આસક્ત હોય છે તે સર્વ તારા જળમાં સ્નાનપાન કરવાથી પાપરહિત થાય છે, એવી લોકાક્રિત સંભળાય છે.”

ગંગા—“હું હમેશ વિષ્ણુના ચરણ કમળમાં રહી તેમની રજનું પ્રક્ષાલન કરું છું, તેથી તેના સ્પર્શવાળું પાણી પવિત્ર થાય છે.”

સુરેન્દ્ર—“હે માત, તને તો બ્રમ થયો છે, જેણે ૧૮ અક્ષૌહિણી સેનાનો સંહાર કર્યો, જેણે બત્રીશલક્ષણા પુરૂષમાં રક્ત બલિને છળ કર્યું અને જેણે ભીમના પુત્ર ધટાત્કચને હણી તેના મસ્તકને

૫૬

શ્રી કુમાર પાલ પ્રબંધ

સ્તંભ ઉપર સ્થાપન કરી યુદ્ધાંતે પ્રશ્ન પૂછી કહેવાડાવ્યું કે, ' મેં રિપુના શિરનો છેદ કરતાં હરિને જોયો ' એવા હત્યાહત વિષ્ણુના પાદધાવનથી તારામાં કેવી રીતે શુદ્ધિ આવે ? ”

ગંગા—“ ત્યારે મહાદેવના મસ્તકમાં મારો વાસ હોવાથી મારામાં નિર્મળતા આવે છે. ”

સુરેન્દ્ર—“ એ પણ હું ન માનું. કારણ બ્રહ્માના પાંચમા મુખને ગર્દભના સ્વરથી ખરેખર ઓલતાં કાપી નાખ્યું, તેના પાપની શુદ્ધિ કરવા મહેશ્વરે ઉલટી તને મસ્તકે ધારણ કરી છે. તેવીજ રીતે બ્રહ્માના કમંડલુમાં તારો નિવાસ હોવાથી પણ તારામાં નિર્મળતા આવી ન શકે. કારણ, તે પોતાની પુત્રી સરસ્વતીની ઈચ્છા રાખે છે; તેથી તેનો તો સંસર્ગ પણ કરવો યોગ્ય નથી. કહ્યું છે કે, મહત્સેવા દ્વારમાહુર્વિમુક્તે સ્તમોદ્ધારં યોષિતાંસંગિસંગં (મહા પુરુષોની સેવા એ મુક્તિનું દ્વાર છે અને સ્ત્રીસંગીનો સંગ એ નરકનું દ્વાર છે).”

ગંગા—“ ત્યારે પરદાર, પરદ્રવ્ય અને પરદ્રોહનો ત્યાગ કરવાના શ્રેષ્ઠગુણથી અલંકૃત પુરુષના ચરણ પખાલવાથી હું પવિત્ર થાઉં છું. જેમ અગ્નિમાં ધાતુનું શોધન કરતાં અગ્નિને શ્યામતા આવતી નથી તેમ મને પાવન કરતાં તે ગુણનિધિયોને મારા પાતિકનો લેશમાત્ર પણ લાગતો નથી. ”

ઈત્યાદિ શ્રી હેમસૂરિ પાસેથી ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરી શુભ કર્મનો ઉદય થવાથી કુમારપાળે પરનારી સહોદર વ્રત અંગીકાર કર્યું. તે સમયે શ્રી હેમાચાર્ય બોલ્યા,

પ્રસરતિ યથા કીર્તિર્દિશુ ક્ષપાકરસોદરા ।

મ્યુદયજનની યાતિ સ્ફાર્તિ યથા ગુણપદ્ધતિઃ ॥

કલયતિ પરાં વૃદ્ધિ ધર્મઃ કુર્કર્મહતિક્ષમઃ ।

કુશલજનને ન્યાય્યે કાર્યં તથા પથિ વર્તનં ॥ ૧ ॥

ભાગ પાંચમો.

૫૭

“જથી ચંદ્રની સહોદર કીર્તિ દિશાઓમાં પ્રસાર પામે,
 કલ્યાણની માતા ગુણશ્રેણી વિસ્તાર પામે અને કુકર્મની હાનિ
 કરનાર ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ વૃદ્ધિ પામે તેમ સુખકારક ન્યાય માર્ગમાં પ્રવર્તવું.”
 એ પ્રમાણે ઉપદેશામૃતનું પાન કરી કુમારપાળ સ્વસ્થાનકે ગયો
 અને કેટલાએક દિવસ જયસિંહદેવની સેવામાં રહીને દધિસ્થલી
 તરફ વિદાય થયો.

૫૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૬ ફો.

સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ-પુત્રભાટે પ્રયત્નમાં

કુમારપાળનું દેશાટણ.

હવે રાજ્ય કરતાં સિદ્ધરાજને કેટલાંક વર્ષ તો દિવસની માફક વહી ગયાં; પણ ગૃહસ્થધર્મરૂપ વૃક્ષનું ફળ સંતાન પ્રાપ્ત થયું નહીં, તેથી તે શલ્ય અંતઃકરણમાં ધારણ કરી વિચારવા લાગ્યો કે, મારે માથે પળિયાં આવ્યાં તો પણ જન્મ દુર્ભાગીને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી તેમ મને પુત્રનું દર્શન થતું નથી. લોકો કહે છે કે, સૂર્યવિના આકાશ, ન્યાયાવના વિક્રમ, સિંહવિના વન, ચંદ્રવિના રાત્રી, બળવિના પરાક્રમ અને તેજવિના લક્ષ્મી એ જન્મ શોભતાં નથી, તેમ પુત્રવિના કુળને શોભા આવતી નથી. પુત્રના અંગના સ્પર્શથી જ સુખ મળે છે, તેના સોળમા ભાગ જટલું સુખ કમળના હાર, ચંદ્રના પ્રકાશ અને અમૃતના છાંટાથી મળતું નથી. સ્તંભવિના ઘર, આત્માવિના દેહ અને મૂળવિના તરૂં એ જન્મ રહી શકતાં નથી, તેમ પુત્રવિનાનું કુળ સ્થિરતા પામતું નથી. એ પ્રમાણે વિચાર કરી સિદ્ધરાજે હરિવંશ પુરાણ વિધિપૂર્વક સાંભળ્યું તથા અનેક દેવદેવીઓની આધાર્મિક વિગેરે મિથ્યોપચાર કર્યા. પણ પુત્રપ્રાપ્તિ થવી ભવિતવ્યતાને આધીન છે. પછી હેમાચાર્યની સાથે તીર્થયાત્રા કરવા નિકળ્યો. માર્ગમાં સૂરિને પગે ચાલતા જોઈ સિદ્ધરાજે સુખાસનમાં બેસવાની વિનંતી કરી. ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું કે, વાહનાદિપર બેસવાથી પરજીવને પીડા થાય છે, માટે યતિયોને તેમ કરવું યોગ્ય નથી. દિવસે ઉઘાડા પગે ચાલનારાજ ખરા યતિ છે, બીજા વાહનમાં બેસનારા તો નામના યતિ છે. તે સાંભળી રાજા દૂણામને બોલ્યો કે, “તમે તો ખરેખરા

ભાગ છઠ્ઠો.

૫૬

મૂર્ખ છે. દેહરાક્ષિતો ધર્મઃ (દેહની રક્ષા કરવામાં ધર્મ સમાયલો છે), એટલું પણ નથી જાણતા. ” એમ ગુસ્સામાં બોલી તે આગળ ચાલ્યો. હેમાચાર્ય પણ પોતાનો અનાદર થયો જાણી ત્રણ દિવસ સુધી રાજને મળ્યા નહીં. તેથી રાજ સમજ્યો કે, સૂરિ રીસાયા છે અને બ્રાહ્મણોના સ્વેચ્છિક વિચારોથી લડાઈતું ધર ઉત્પન્ન થશે. એમ વિચારી સૂરિતું સમાધાન કરવા તે તેમના તંબુઉપર ગયો. તે વખતે સૂરિ પોતાના શિષ્યવર્ગસાથે કાંજનો અહાર કરતાહતા, તેથી થોડોવાર બહાર ઉભો રહ્યો. સૂરિ ભોજન કરી રહ્યા એટલે અંદર જઈ પગે પડ્યો અને કહ્યું કે, “ મહારાજ હુંતો જડ છું, મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ” પછી તેમનીસાથે શ્રીશત્રુંજયની યાત્રા કરી દેવદાયમાં બાર ગામ આપ્યાં. ત્યાંથી ગિરિનાર જઈ શ્રીનેમિનાથનાં દર્શન કર્યા અને ત્યાં ધર્મી પુરુષોનેમાટે એ નિયમ ઠરાવી આપ્યાઃ રાજએ પણ આસન ઉપર બેસવું નહીં, પલંગ ઉપર સુવું નહીં, અતિ અહાર કરવો નહીં, સ્ત્રીની સુવાવડ કરવી નહીં અને વલોણું વલોવવું નહીં. એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી તે દેવ પાટણ ગયો. ત્યાં સોમેશ્વરનાં દર્શન કરી ઢાડીનાર ગયો. ત્યાં શ્રીઅંબાદેવીને ભક્તિપૂર્વક પૂજી શ્રીહેમાચાર્યને વિનંતી કરી કે, “ આપ વિશેષ તપ કરી જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિલોકન કરો અને અંબાદેવીને પૂજો કે, મારાપછી ગાદીપતિ હોણુ થશે. ” સૂરિએ ત્રણ ઉપવાસ કરી અંબાદેવીને આરાધી નિર્ણય કરી લીધો અને રાજને જણાવ્યું કે, “અનેક ઉપાય કર્યા છતાં તમને પુત્ર થનાર નથી. તમારી પાછળ ગાદીએ બેસનારની હકીકત આ પ્રમાણે છેઃ તમારા પિતા કર્ણના મોટાભાઈ ક્ષેમરાજનો દેવપ્રસાદ નામનો પુત્ર છે, તે પવિત્ર બુદ્ધિવાળો દધિસ્થલીમાં રહે છે. તેના પુત્ર ત્રિભુવનપાળને કુમારપાળ, મહીપાળ અને કીર્તિપાળ એ નામના ત્રણ પુત્રો છે. તેમાંનો કુમારપાળ તમારી પછી જગત્રપસિદ્ધ રાજ થશે અને તે સંપ્રતિ રાજની પેઠે પૃથ્વીઉપર શ્રીજૈન ધર્મનો પ્રસાર કરશે. ”

સિદ્ધરાજને સૂરિનાં એ વચન વજના ધા જેવાં લાગ્યાં; તેથી તે એકદમ પાટણ આંચો અને દેવીના વચનની ખાત્રી કરવાને જોશીઓને પૂછ્યું. તેમણે પણ તાત્કાલિક લગ્નના બળથી ઉપર પ્રભાણેજ કહ્યું. પછી એક પુરોહિત આંચો, તેના કહેવાથી રાજ પગે ચાલી ખલે ગંગાજળની કાવડ લઈને દેદારપુત્રનીપેઠે સોમનાથ પાટણ ગયો. ત્યાં શ્રદ્ધાપૂર્વક ત્રણ ઉપવાસ કરી પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સોમનાથનું આરાધન કર્યું. એટલે દેવે દર્શન દેધ કહ્યું કે, “તને સંતતિનું સુખ નથી. તારી પાટે અતિશય પરાક્રમી કુમારપાળ બેસશે.” તે સાંભળી રાજ દીનતાથી બોલ્યો, “હે શંભો! તું ઇચ્છત ફળદાતા કહેવાય છે પણ જો તું મને એકપણ પુત્ર આપે નહીં તો તારી એ પ્રસિદ્ધિ શા કામની?” પછી શંભુ અંતર્ભૂત થતાં બોલ્યા કે, “તું પુત્રને યોગ્ય નથી.” રાજએ શિવને ગંગોદક તથા બહુવિધ ભોગથી સંતુષ્ટ કર્યા છતાં પુત્રપ્રાપ્તિ થઈ નહીં તેમાં દેવનો કંઈ દોષ ન ગણાય. એવી કાર્યસિદ્ધિ ભાગ્યને આધીન છે.

नमस्यामो देवान् ननु हतविधेस्ते पि वशगा ।

विधिर्वैद्यः सो पि प्रतिनियतकर्मैकफलदः ॥

फलं कर्मावत्तं यदि किममरैः किं च विधिना ।

नमःसत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥૧॥

“આપણે ફળને માટે દેવને નમસ્કાર કરીશું! ના. દૈવ આગળ તેનું કંઈ ચાલતું નથી. ત્યારે શું વિધિને લજીશું? ના. તે પણ ફક્ત કરેલા કર્મનું ફળ આપનાર છે. જ્યારે ફળપ્રાપ્તિ કર્મોધીન રહેલી છે ત્યારે દેવતા અને દૈવને માનવાની શી જરૂર છે? જનાથી વિધિ પણ વધી શકતો નથી, તે સત્કર્મને નમસ્કાર થાઓ.”

પછી વિચારમાં ને વિચારમાં અતિખેદ પામતો સિદ્ધરાજ પાટણ આંચો અને લવિષ્યના રાજ કુમારપાળને મારવાથી પોતાને સોમેશ્વરની કૃપાથી પુત્રપ્રાપ્તિ થશે, એવી મિથ્યા કલ્પના કરી કુમાર-

પાળઉપર દ્વેષ ધારણ કરવા લાગ્યો. દુનિયામાં વગરકારણે ક્રોધ કરનાર અસંખ્ય છે, કારણપ્રતિ ક્રોધ કરનારા સંખ્યાતા છે અને કારણ હોવા છતાં ક્રોધ નહીં કરનારા એવા તો પાંચજ નિકળે છે. જગતમાં તૃણ, જળ અને સંતોષથી પોતાની આજીવિકા નભાવનાર મૃગ, મત્સ્ય અને સજ્જનોના પારધી માછી અને લખાડી પુરૂષો એ અનુક્રમે વિનાકારણે શત્રુઓ છે. પ્રથમ કુમારપાળના પિતા વિગેરેને મારી નાખી કુમારને મારવાના ઇરાદાથી સિદ્ધરાજ છૂપા મારા મોકલી ત્રિભુવનપાળને મારી નખાવ્યો. કુમારપાળ તેમની ઉત્તરક્રિયા કરી પાટણ ગયો અને ત્યાં રાજકીય મંડળમાં તેમના વધની શોધ કરવા લાગ્યો. તેમાં એક આત્મ તરફથી માલમ પડ્યું કે, છૂપા મારાઓની મારફતે ત્રિભુવનપાળનો ધાત કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી કુમારપાળે ખેદ પામી મનમાં વિચાર કર્યો કે, ધિક્કાર છે તે રાજ્યને જેને માટે મૂઠ પુરૂષો વીરભોગી એટલે ચોદ્ધાઓનો ભોગ લેનાર આહુવાળા પોતાના પિતા, બંધુ અને પુત્ર વિગેરેને શત્રુવત્ હણે છે. આ પ્રસંગ મને ભોજ રાજ્યે તેના કાકા મુંજ પ્રતિ કહેલી વ્યાજેક્ષિત યાદ લાવે છે.

માંધાતા સ મહીપતિઃ કૃતયુગાલંકારમૂતો ગતઃ ।

સેતુર્યેન મહોદધૌ વિરચિતઃ કાસૌ દશાસ્યાંતકઃ ॥

અન્યે ચાપિ યુધિષ્ઠિરમ્ભૃતયો યાવદ્વાન્ ભૂપતે ।

નૈકેનાપિ સમં ગતા વસુમતી મન્યે ત્વયા યાસ્યતિ ॥ ૧ ॥

“સત્તયુગનો અલંકાર માંધાતા રાજ ગયો, મહાસાગરમાં સેતુ બાંધી રાવણને મારનાર રામચંદ્રજી ગયા અને યુધિષ્ઠિર વિગેરે ખીજ રાજ્યો પણ ચાલ્યા ગયા. તેમાંના ક્રોધનીસાથે પૃથ્વી ગઈ નથી; પણ હું ધારૂં છું કે હે રાજન્! તમારી સાથે તો આ વસુધા જરૂર આવશે!” ખીજઓ કંઈ કારણ મળવાથી દુશ્મનવત્ વર્તે છે. પણ આ સિદ્ધરાજ તો વગરકારણે મારાઉપર દુરાશયી થયો છે. માટે મારે વખત ન ગુમાવતાં કંઈ નિર્ભય સ્થાનકે જવું જોઈએ.

એમ ધારી તે પોતાના બનેલી કૃષ્ણદેવ(કહાનદેવ)પાસે ગયો અને પોતાનો સર્વ વિચાર જણાવ્યો. ત્યારે કહાનદેવ બોલ્યો, “ માથાઉપર નખળા દહાડા આંચા ત્યારે મહેશ્વરને પણ લિક્ષા-વૃત્તિથી નિર્વાહ કરવો પડ્યો હતો, તો બીજા પ્રાણીઓની શી વાત કરવી? માટે ધીરજ રાખી સારા દિવસ આવતા સુધી તમારે વેશ પલટી ગુપ્ત રીતે દેશાંતરમાં ફરવું. હું તમને વખતો વખત ચર (ગુપ્ત દૂત) મારફતે રાજસૂત્રની ખાતમી આપતો રહીશ.” કુમાર-પાળને એ સલાહ ગમી અને તે પ્રમાણે ગોઠવણ કરવાસાથે પોતાને સ્થાનકે ગયો. સજેદેકં કુલસ્યાર્થે ગ્રામસ્યાર્થે કુલં સજેત્; ગ્રામં જન-પદસ્યાર્થે આત્માર્થે પૃથિવીં સજેત્. (કુળના અર્થે એક પુરૂષને, ગામના અર્થે કુળને, દેશના અર્થે ગામને અને આત્માના અર્થે પૃથ્વીને ત્યાગ કરવો.) એ નીતિવાક્યપ્રમાણે કુમારપાળ દધિ-સ્થળીમાં પોતાની સ્ત્રી ભોપળદેવી અને બીજા પરિવારને મૂકી જટા-ધારી થઈ દેશાંતરમાં નિકળી પડ્યો. કેટલાક દિવસ પછી રાજસૂત્ર જાણવાની ઈચ્છાથી પાછો પાટણ આંચો અને કર્ણમેરૂ પ્રાસાદના ખત્રીસ ભરડા(પૂજારી)માં ભળી ગયો. જયસિંહદેવ તેને માર-વાનેમાટે ચો તરફ ખોળ કરાવતો હતો. ભરડાઓને એ વાતની ખબર હતી. તેમણે કેટલાંક લક્ષણો ઉપરથી કુમારપાળને ઝાળખી રાખે અને ચાડી ખાધી. તેથી રાખે બીજા દિવસે એ બધા ભર-ડાઓને જમવા તેડયા. ત્યાં પગ ધોતી વખતે પાની ઉપરની રેખા, છત્ર અને મત્સ્યાદિ લક્ષણોથી કુમારપાળને ઝાળખી ધ્યાનમાં રાખ્યો અને તેને જમી ઉડયા પછી મારવાનો નિશ્ચય કર્યો ‘ મનો-મન સાક્ષી ’ એ પ્રમાણે કુમારપાળને પણ શંકા થઈ. તેથી અરધું પરધું જમી સટકી જવાની તક જોતો હતો, એવામાં સિદ્ધરાજ ભરડાઓને ધોયેલાં વસ્ત્ર આપવાની વ્યવસ્થા કરવા જમદારખા-નામાં ગયો. તે જોઈ કુમારપાળ ઉલટીનું ખાનું કાઢી બહાર નિકળ્યો અને લાગ જોઈ આલિંગ નામે કુંભારના ઘરમાં પેસી ગયો. તે કુંભારે તેને વાસણના ઢગલામાં સંતાડ્યો. તેની પાછળ રાખનાં માણસો ગયાં; પણ તેમનો કંઈ પત્તો ન લાગ્યો તેથી પાછાં ફર્યા. રાત્રે કુમાર-

ભાગ છઠો.

૬૩

પાળની કુંભારસાથે મિત્રતા બંધાઈ. કેમકે, સંકટ સમયે સહાય કરે તેજ ખરો મિત્ર કહેવાય. નીતિશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

અર્થેન કિં કૃપણહસ્તમુપાગતેન ।

શાસ્ત્રેણ કિં વહુશઠાચરણાશ્રિતેન ॥

રૂપેણ કિં ગુણપરાક્રમવર્જિતેન ।

મિત્રેણ કિં વ્યસનકાલમનાગતેન ॥ ૧ ॥

“ જમ કૃપણના હાથમાં ગયેલું દ્રવ્ય, દુરાચરણીમાં રહેલી વિદ્યા અને ગુણ તથા પરાક્રમ રહિતમાં રહેલું રૂપ ઉપયોગનું નથી, તેમ આપત્તિ વખતે ઉપયોગમાં નહીં આવનાર મિત્ર કામનો નથી.” સિદ્ધરાજે જમદારખાનામાંથી બહાર આવી વસ્રદાન દેવા માંડ્યું. પણ તે વખતે કુમારપાળ જોવામાં આવ્યો નહીં, તેથી કોપાયમાન થઈ તેને જીવતો પકડવામાટે સેનાપતિને હુકમ આપ્યો અને જણાવ્યું કે, જો તમે તેપ્રમાણે નહીં કરો તો તમને તેની સ્થિતિએ પહોંચાડીશ. રાજનો એપ્રમાણે હુકમ થતાં સેનાપતિ કેટલાક માણસો લઈ કુમારપાળની શોધમાં નિકળી પડ્યો અને કુમારપાળ પણ પ્રાતઃકાળે બીજે સ્થળે જવા નિકળ્યો. દૈવયોગથી પેલા માણસો આવી લાગ્યા. પણ દૂરથી ઉડતી ધૂળ, પગના પડધા અને ઘોડાના ખોંખારા વિગેરેથી કુમારપાળ ચેત્યો. તેથી ભયભીત થઈ ધુજતા શરીરે આગળ નાઠો અને બોરડીના વનમાં પાંદડાં એકડાં કરનાર એક પુરૂષને ‘મારું રક્ષણ કરો. મારું રક્ષણ કરો’, એમ દીન વાણીથી કહેવા લાગ્યો. તેણે દયા કરી પાંદડાના ઢગલામાં સંતાડી ઉપર કાંટાનું આચ્છાદન કર્યું. કુમારપાળ પણ તે કાંટાથી દુઃખ થયા છતાંએ આંખો મીચીને મરેલાની માફક પડી રહ્યો. એટલામાં પેલા માણસે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે પેલા ખેડુને પૂછ્યું કે, “તેં કાંઈ માણસને અહીંથી જતો જોયો છે.” ખેડુએ કહ્યું કે, “ભાઈ હું તો મારા કામમાં હતો તેથી મને કંઈ ખબર નથી.” પછી આસપાસની ગ્રામીમાં જોઈ જોઈને થાક્યા, ત્યારે તેમણે પાનાના ઢગલામાં ભાલો

ઘોચી બેયો; પણ તેમાં કાંઈ જણાયું નહીં, તેથી હારીને પાછા ફર્યા. તે જણી સિદ્ધરાજ નિરાશ થઈ એવું બીડું ફેરવ્યું કે, ‘જે કોઈ કુમારપાળની ભાળ લાવશે તેને મનવાંચિત ફળ આપીશ.’ એ વચનનો લાભ લેવા ઘણા સુભટો જૂદી જૂદી દિશાએ નિકળી પડ્યા.

હવે રાત્રે ખેડુએ કુમારપાળને કાંટામાંથી કાઢ્યો. તે વખતે એના સર્વ શરીરમાં કાંટા વાગવાથી લોહી વહેતું હતું અને મરણ-તોલ અવસ્થા થઈ હતી; છતાં ખેડુપ્રતિ બોલ્યો કે, “પ્રાણનું રક્ષણ કરવું એ મોટામાં મોટો ઉપકાર કહેવાય છે, તે પ્રમાણે આ કષ્ટમાંથી ઉગારી તમે મારાપર અણહદ ઉપકાર ચઢાવ્યો છે. જુઓ ! ચંચા-પુરૂષ ક્ષેત્રની રક્ષા કરે છે, પરછંડીઓ હવેલીઓનો ખચાવ કરે છે, રક્ષા (રાખોડી) દાણા સડતા મટાડે છે અને દાંતમાં લીધેલું તણ જીવને ઉગારે છે તો પછી સાક્ષાત્ પુરૂષ શું ન કરે ? સુભાષિતકાર કહે છે કે, જમ કાન કુંડળથી નહીં પણ શાસ્ત્રશ્રવણથી શોભે છે અને હાથ કંકણથી નહીં પણ દાનથી શોભે છે, તેમ દયાવંતોની દેહ અંદનલેપથી નહીં પણ પરોપકારથી શોભે છે. આ પૃથ્વી ઉપકાર કરનારા અને કરેલો ઉપકાર જાણનારાઓએ જ ધારણ કરેલી કહેવાય છે. હે ભાઈ, તમે મને જીવિતદાન આપ્યું છે તેથી તમારા ઋણમાંથી હું છૂટું તેમ નથી. તો પણ મારો વખત આવે હું તમને ભાઈ પ્રમાણે ખદલો આપીશ. એમ કહી તેને ભીમસિંહ એવી સંજ્ઞા આપી જટા ભેદલ કરાવી દધિસ્થલી જવા નિકળ્યો. રસ્તામાં એક ગ્રાહ નીચે વિસામો લેવા બેઠો. ત્યાં એક ઉંદરને રૂપિયા કાઢતો બેઠો તે કેટલા રૂપિયા કાઢે છે તે જોવા લાગ્યો. એટલામાં તે ઉંદર ૨૧ રૂપિયા કાઢી તેમના ઉપર નાચ્યો, બેઠો અને સૂતો. પછી તેમાંથી એક રૂપિયો લેઈ દરમાં પેઠો. એ ક્રિયા બેઈ કુમાર-પાળે વિચાર કર્યો કે, ભોગ ભોગવવાના નથી, ગૃહકાર્ય કરવાનાં નથી, રાજને વેરો આપવાનો નથી, કાઈની પરોણાગત કરવાની

ભાગ છઠો.

૬૫

નથી અને તીર્થયાત્રાદિ સત્કાર્યો પણ કરવાનાં નથી છતાં ઉંદર જેવાં પ્રાણીઓ લલુતાથી દ્રવ્ય ગ્રહણ કરે છે. તેથી હું ધારું છું કે, આ લોકમાં ધન જેવી બીજી મોહની નથી. પછી કુમારપાળ બાકી રહેલા વીસ રૂપિયા ઉઠાવી લઈ ઉંદરની ચિકિત્સા જેવા લાગ્યો. એટલે તે ઉંદર દરમાંથી બહાર આવી રૂપિયા શોધવા લાગ્યો પણ નહીં મળવાથી તરત માથું ફૂટીને મરી ગયો. તે જોઈ કુમારપાળ વિભાસવા લાગ્યો કે, ધન, જીવિત, સ્ત્રી અને બીજી વસ્તુઓને માટે નિરંતર તૃષ્ણા રાખનારા ગયા, જશે અને જાય છે. માટે બીજાને હણીને અથવા નમીને મેળવેલું ધન અને સુખ કંઈ કામનું નહીં. ઉભયલોક સાધવા ઇચ્છનારને માટે તો વિપત્તિજ ઉત્તમ છે. સંપત્તિ તેમના કામની નથી. પછી કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હોવાથી ફૂખો બેસી ગઈ હતી. રસ્તામાં એક શેઠની દીકરી પીયર જતી હતી, તેની સોબત થઈ. તેણીએ બ્રાતૃસ્નેહથી તેને ચોખ્ખાનો કરંબો ખાવા આપ્યો. તે ઉચિત સત્કારથી સંતોષ પામી કુમારપાળ ચાલ્યો,

करचलुअ पाणी पणवि अवसरदिन्नेण मुच्छिओ जीयइ

पच्छा मुआण सुंदरिं घडसयदिन्नेण किं तेण ॥ १ ॥

जं अवसरे न हूअं दाणं विणओ सुभासियं वयणं

पच्छा गयकालेण अवसररहिणं किं तेण ॥ २ ॥

“હે સુંદરિ ! મૂર્ચ્છિત માણસને આણી વખતે એક ચાંગળું પાણી પણ મળે તો તેથી તેના પ્રાણનું રક્ષણ થાય અને તેના મુવા પછી જે કોઈ સો ધડા પાણી રેડે તો તે સર્વ વ્યર્થ જાય. પ્રસંગ આવે જો દાન ન અપાય, વિનય ન થાય અને સુભાષિત ન કહાય તો અવસર ગયા પછી શા કામનું ? ” જુઓ ! શંભાકા વખતે રાજા તૃણને માટે પોતાનો હાથ પસારે છે અને વખત ગયા પછી હૃદયનો હાર પણ ઉતારી નાખે છે. એક તરફ ઐશ્વર્ય અને બીજી તરફ ગુણની

૧ રાજ્યાભિષેકની એક ક્રિયા. ૨ પ્રસંગાનુસાર આવરણ.

ઢાટિ એમ રાખીએ. તો ઐચિત્યવિનાનો ગુણસમૂહ વિષતુલ્ય નીપજે. પછી કુમારપાળને માલમ પડ્યું કે, તે બાઈ ઉમરા ગામના દેવસિંહ શેઠની દેવશ્રી નામે પુત્રી છે તેથી તેણીને છૂટા પડતી વખતે વચન આપ્યું કે, “ મારા રાજ્યાસન વખતે હું તારી પાસે ભગિની તિલક કરાવીશ. તેં મારાઉપર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. ” એમ કહી કુમારપાળ દધિસ્થળી ગયો. ત્યાં સિદ્ધરાજના સૈન્યે આવી ઘેરો ઘાલ્યો. તેથી તે નાસીને સજ્જનનામે કુંભારના ઇંટના નિમામાં પેસી ગયો. સજ્જને પણ તેને સારી રીતે ઇંટોથી ઢાંકી દીધો. કુમારપાળ તેમાં શ્વાસ નહીં લેવાયાથી શયવત્ પડી રહ્યો. દુશ્મનો ચારે તરફ તપાસ કરી પાછા વળ્યા એટલે સજ્જને કુમારપાળને બહાર કાઢ્યો. રાત્રે વોસિરિ નામનો જીનો બ્રાહ્મણ મિત્ર મળ્યો. તેના દેખતાં કુમારપાળે સજ્જનને કહ્યું કે, “ કેટલાક નામથી અને કેટલાક ગુણથી સજ્જન હોય છે અને તું તો ઉભય રીતે સજ્જન નિવડ્યો છે. અઘાપિ જયસિંહદેવ પ્રતિકૂળ દૈવની પેઠે અનુકૂળ થયો નથી. માટે તું મારા કુટુંબને અવંતિ લેઈજા હું તો વોસિરિસાથે દેશાંતર ફરતો રહીશ. એ રીતે તેમની વાતચીતથી સજ્જનના માખાપને ઉજગરો પડ્યો, તેથી કંટાળીને બોલ્યાં કે, “ અલ્યા સજ્જન, શું એ તને ચિત્રકૂટનો પટ્ટો આપવાનો છે અને વોસિરિને લાટ દેશ આપવાનો છે, જે તમે એની સાથે ફેગટ ઉજગરો કરો છો. સજ્જનના માખાપનું આ બોલવું મજાક ભરેલું હતું, તો પણ કુમારપાળે પોતાને શુભ શકુનની વાણી થઈ એમ માન્યું અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે,

દારિદ્ર્યમેવ દૌર્ભાગ્યં દેહિનાં યદધિસ્થિતઃ ॥

જલ્પન્નપિ જને ન્યેષાં ભવત્યરિરિવાપ્રિયઃ ॥ ૧ ॥

ગુણજ્ઞો પિ કૃતાજ્ઞો પિ કુલીનો પિ મહાનપિ ॥

પ્રિયંવદો પિ દક્ષો પિ લોકંપ્રીણો ન નિર્ધનઃ ॥ ૨ ॥

દારિદ્ર્ય એજ પ્રાણીઓને દુર્ભાગ્ય છે. તેના યોગથી સારો માણસ પણ કંઈ બોલવા બંધ તો તે બીજાઓને શત્રુ જેવો અપ્રિય

ભાગ છઠ્ઠો.

૬૭

લાગે છે. નિર્ધન માણસ ગુણુજ હોય, કૃતજ હોય, કુસીન હોય, મહાન્ હોય, પ્રિયંવદ હોય અથવા ચતુર હોય તો પણ તે લોકપ્રિય થતો નથી.

પછી કુમારપાળ સજ્જન સાથે પોતાના કુટુંબને અવંતિ મોકલી દેશવટે નિકળ્યો. ભોજન ન મળવાથી એક દિવસ તો ખેંચ્યો. પણ ખીજ દિવસે કડકડીને ભૂખ લાગવાથી વોસિરિને તેની તજવીજ કરવા કહ્યું. વોસિરિએ જવાબ દીધો કે, “આજે તો માતાજી ભોજન આપશે.”

કુમારપાળ—“માતાજી કોણ?”

વોસિરિ—“નિરંતર યત્ન વગર મળનારી, રાજઓને નમાવનારી, નરકમાંથી ઉદ્ધાર કરનારી, ભિક્ષુકોની માતા અને સાધુઓની કલ્પલતા ભગવતી ભિક્ષા દેવી.”

એમ કહી વોસિરિ ગામમાં ગયો અને ભિક્ષામાં મળેલા પદાર્થમાંથી કરંબાનો ઘડો વસ્ત્રથી ઢાંકી બાકીના પદાર્થો કુમારપાળને બતાવ્યા. તે બંને જણા ખાધને સૂતા. કુમારપાળને રાત્રુના ભયથી નિરાંતે ઉંઘ આવી નહીં; તોપણ અમસ્તો આંખો મિચીને પડી રહ્યો. થોડી વારે વોસિરિ તેને ઉઘેલો જણી ઉઠ્યો અને ઘડો ઉઘાડી કરંબો ખાવા લાગ્યો. તે જોઈ કુમારપાલ મનમાં બોલ્યો કે, વિપ્રાઃ સ્વમાવતો પિ મુક્તેર્ન તૃપ્યાન્તિ (બ્રાહ્મણો સ્વભાવથીજ ખાતાં ધરાતા નથી) એ વાત ખોટી નથી. આ બિચારો અત્ર પણ છાતું રાખે છે. પછી તે બેઠો થયો એટલે વોસિરિએ કહ્યું કે, “ ઇચ્છા હોય તો આવી જાઓ.”

કુમારપાળ— “પણ પહેલાં એકલા કેમ ખાધું?”

વોસિરિ— “મને દાન આપનારીએ કહ્યું કે, આ પદાર્થ રાત્રે પણ હિતકારક છે; તેથી મેં લગ્યાધને લીધો અને કાંઈ ન બગાડે તેટલા સાડ ગુમ રાખ્યો. તમારા સૂતા પછી ખાઈજેયો અને સારો

લાગવાથી તમને બોલાવ્યા. મારા જેવા ભિક્ષુકનું મોત થાય તેની હરકત નહીં, પણ તમારા જેવા જગતના આધારનું મૃત્યુ થવું ન બેઠએ, એમ વિચારી મેં તમને પ્રથમ દેખાડ્યો નહીં.”

તે સાંભળી કુમારપાળ વિચારવા લાગ્યો કે, “હું તો નીચની માફક એને માટે બલતું જ ધારતો હતો અને એનો તો મારા ઉપર અતિ પવિત્ર પ્રેમ જણાય છે. કહ્યું છે કે, દૈવના વશથી સાત્ત્વિકોનું દ્રવ્ય જાય પણ સત્ત્વ ન જાય અને શરીર ક્ષીણ થાય પણ ચિત્ત ક્ષીણ ન થાય. કદાચિત્ જરાને લીધે તેમનું રૂપ ફરે પણ બુદ્ધિ ન ફરે અને પ્રાણ જાય તોપણ તે પરાપકાર કરવાનું ન ચુકે.”

એ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરી કુમારપાળે કરંબો ખાધો અને પછી બન્ને જણા આગળ જવા નિકળ્યા. ફરતા ફરતા સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)ની બહારના પ્રાસાદઆગળ આવી પહોંચ્યા. તે વખતે શ્રીદેમાચાર્ય પણ ત્યાં બૈહિર્ભૂમિ આવ્યા હતા. તેમણે સર્પના મસ્તકઉપર ગંગેટક નાચતો બેઠો અને આંખોમાં આંસુ હોવા બેઠા. પછી દિશાઓનું અવલોકન કરતાં કુમારપાળ આવતો નજરે પડ્યો. પણ કુમારપાળે તેમને ઓળખ્યા નહીં, તેથી વિસ્મય પામી સૂરિ તેને માનભેર પોતાના ઉપાશ્રયમાં લેઈ ગયા અને પાછલી ઓળખાણ આપી વાતચિત કરી. ત્યારે કુમારપાળે પ્રશ્ન કર્યો કે, “મને કોઈ દિવસે સુખ થશે કે નહીં?” સૂરિ નિમિત્તાદિનું અવલોકન કરી તેનો ઉત્તર આપવા જતા હતા એટલામાં ઉદયન મંત્રી પરિવારસાથે ત્યાં વાંદવાને આવી પહોંચ્યા. તેમને બેઠો કુમારપાળે તેમની હકીકત પૂછી, ત્યારે સૂરિએ કહ્યું, “એ મૂળ મારવાડના શ્રીમાળ જ્ઞાતિના વાણિયા છે. એમનું નામ ઉદયન છે. એક વખત ચૌમાસામાં રાત્રે તે ધી ખરીદવાને નિકળ્યા. માર્ગે ચાલતાં કેટલાક માણસોને એક ક્યારામાંથી બીજા ક્યારામાં પાણી ઉલેચતા બેઠો પૂછ્યું કે,

૧. દિશાએ. શૌચ જવા.

૨. એક જાતનું જનાવર.

ભાગ છકો.

૬૯

‘ તમે કોણ છો ? ’ તેમણે જવાબ દીધો કે, ‘ અમે અમુક અમુકના નોકર છીએ. ’ ત્યારે ફરીને પૂછ્યું કે, ‘ અમારા નોકરો ક્યાં છે ? ’ પેલા માણસોએ સહેજસહેજ જવાબ દીધો કે, ‘ કર્ણાવતીમાં. ’ તે સાંભળી ઉદયન શકુનની ગાંઠ વાળી કુટુંબસાથે કર્ણાવતીમાં રહેવા આન્યા. ત્યાં વાયડા જ્ઞાતિએ બંધાવેલા શ્રીઅજીત નાથના પ્રાસાદમાં દર્શન કરવા ગયા. દર્શન કરીને નિકળતી વખતે કોઈ છીપણુ શ્રાવિકાએ તેમને પૂછ્યું કે, ‘ ભાઈ તમે કોના પરોણા છો ? ’ ઉદયને કહ્યું કે, ‘ બેન, અમે પરદેશી છીએ. કોઈની ઝાળખ નથી. તેથી તમારી મરજી હોય તો તમારાજ પરોણા થવા ઈચ્છીએ છીએ. ’ બાઈ બોલી, ‘ ભલે, મારે ત્યાં પધારો. ’ એમ કહી તેણીએ પોતાને ત્યાં તેડી જઈ વાણિયાને ત્યાં રસોઈ કરાવી જમાડ્યા અને પોતાના ઘરમાં રહેવાની જગો આપી. ત્યાં રહેવાથી દૈવયોગે ઉદયન ધનવાન થયા. એટલે તે ઘર ઉકેલી નવેસરથી બાંધવાનો વિચાર કરી પાચો ખોદાવ્યો. તેમાં દ્રવ્ય નિકળ્યું, તે છીપણુને આપવા માંડ્યું. પણ તે ભક્તી બાઈએ ન લેતાં જણાવ્યું કે, ‘ એતો તમારા નસીબનું છે. ’ લક્ષ્મીની અગમ્ય ગતિ છે. તે વખતે ઉદોગીપાસે જતી નથી અને આળસુપાસે જાય છે. વખતે તે બંનેપાસે રહેતી નથી અને વખતે રહે છે. હાલ સિદ્ધરાજે એમને અહીંના મંત્રી નિમ્યા છે. એમણે કર્ણાવતીમાં અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળના ચોવીસ તીર્થંકરોની પ્રતિમાથી અલંકૃત બહોતેર જિનાલયવાળો વિશાળ પ્રાસાદ બંધાવ્યો છે. એમને જુદી જુદી સ્ત્રીઓથી થયેલા બાહડ, આંબડ, ચાહડ અને સોલા નામે ચાર પુત્રો છે. ” એ પ્રમાણે સૂરિમુખથી ઉદયનને વૃતાંત સાંભળી કુમારપાળે ચિંતવ્યું કે, “ લક્ષ્મી આવેથી નહીં હોય તે થાય છે અને લક્ષ્મી ગયેથી જ હોય તે પણ તેની સાથે જાય છે; માટે સર્વ ગુણની આધાર તે લક્ષ્મી જયવંતી વર્તે છે. ” પછી સૂરિએ કુમારપાળેને તેના પ્રશ્નના ખુલાસામાં કહ્યું કે, “ હે ગુણાધાર કુમાર, તમને વિક્રમ સંવત ૧૧૯૯

ના માર્ગશીર્ષ વધ ૪ ને રવિવારને દિવસે પુણ્ય નક્ષત્રમાં ત્રીજા પહેારે રાજ્ય મળશે. જે તે પ્રમાણે ન થાય તો હું નિમિત્ત જોવાનું છાડી દઉં.” એ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરીને સૂરિએ તે દિવસવારનો એક પત્ર કુમારપાળને તથા બીજા ઉદયન મંત્રીને આપ્યો. તેમના એ અદ્ભુત જ્ઞાનથી અમત્કાર પામી કુમારપાળ બોલ્યો કે, “જે આપનું આ વચન સાચું પડશે તો હું આપને શ્રીક્ષિતિપતિ નિમી રાજહંસની પેઠે આપણા ચરણકમળનું સેવન કરીશ.” સૂરિએ કહ્યું, “અમારે રાજ્ય શા કામનું? જે તમને રાજ્ય મળે તો આમ રાજની પેઠે પરમેશ્વરના (તીર્થંકરના) ધર્મનો પ્રભાવ કરજો.” રાજ્યે તે વચન અંગીકાર કર્યું. પછી સૂરિએ ઉદયન મંત્રીને કુમારપાળનું સર્વ સ્વરૂપ જણાવ્યું. એટલે તેણે કુમારપાળને પોતાને ઘેર બહુમાન પૂર્વક લેઈ જઈ સ્નાન, ભોજન અને શયનાદિથી સત્કાર કર્યો. એમ કેટલાક દિવસ કુમારપાળ મંત્રીને ઘેર રહ્યા પછી જયસિંહ દેવને તેની ખબર પડી, તેથી તેણે કુમારપાળને મારવા માટે સૈન્ય મોકલ્યું. સૈનિકોએ આવી શોધ કરવા માંડ્યો એટલે કુમારપાળ મંત્રીના ઘરમાંથી નિકળી સૂરિની શાળામાં નાઠો અને દીનતાથી બોલ્યો કે, “મારી રક્ષા કરો. મારી રક્ષા કરો.” કંઈલાસાગર સૂરિએ તરતજ તેને ભોંયરામાં ઉતાર્યો અને તેનું દ્વાર ન જણાય તેવી રીતે પુસ્તકની ગાંસડીઓથી બંધ કર્યું. એટલામાં સૈનિકો ફરતા ફરતા શાળામાં આવ્યા અને કાઈ ચાડિયાના કહેવાથી બોલ્યા કે, “તમારા ઉપાશ્રયમાં કુમારપાળ છે તેને બહાર કાઢો.” આ વખતે પ્રાણીનું રક્ષણ કરવામાં મહાપુણ્ય છે અને જૂઠું બોલવામાં અલ્પ પાપ છે, એમ વિચારી સૂરિએ કહ્યું કે, “અહીં કુમારપાળ નથી.” પછી સૈનિકોએ રાજની પ્રતિજ્ઞા આપી ત્યારે સૂરિએ સત્ય પણ

૧ રાજ.

૨ કોઈને ખોટું લાગે અથવા નુકસાન કરે એવું સત્ય વચન પણ બોલવાની શાસ્ત્રમાં મના છે. કાણા માણસને કાણા કહેવો એમાં કંઈ ખોટું એટલે અસત્ય નથી પણ તે વચન તે કાણા માણસને અપ્રિય લાગે તેટલા માટે તે બોલવાની છૂટ

ભાગ છઠ્ઠો.

૭૧

અપ્રિયકારી અને અણુહિતકારી ન બોલવું એમ ધારી તે પ્રતિજ્ઞા, લીધી. તોપણ સૈનિકાએ વિશ્વાસ ન આવવાથી સર્વત્ર તપાસ કર્યો અને તેમાં કંઈ માલમ ન પડ્યું ત્યારે પાછા ફર્યા. પછી સૂરિએ કુમારપાળને બહાર કહાડ્યો અને કહ્યું કે, “તમારા સૈનિકાનું બોલવું સાંભળ્યું ?” કુમારપાળે જવાબ દીધો કે, “મહારાજ, હું તો આપની સમયસૂચક વાણી જોઈને ચકિત થઈ ગયો. આપનો ધર્મ દયા મય છે, એમ પૂર્વે માત્ર સાંભળ્યું હતું, પણ આજે તો તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે. સુખમાં ઉપકાર કરે એવા ઘણા હોય છે, પણ સંકટમાં આવે ત્યારે રક્ષણ કરનારા આપ સાત્ત્વિકોના અગ્રેસર એકજ છે, આપના ઉત્તમ ગુણોથી મોહિત થઈ હું આપનો ભક્ત થયેલો હતો; પણ આજ તો મને જીવિતદાન આપ્યું છે, તેથી હું આપનો વેચાયેલો દાસ થયો છું. પૂર્વે ભવિષ્યકથન વખતે મેં આપને રાજ્યાર્પણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી પણ હવે તો આ જીવિત પણ આપને અર્પણ કરું છું.”

પછી મંત્રીએ વાટખર્યો આપી તે લઈ કુમારપાળ વડોદરે સિંધાવ્યો. ત્યાં ક્ષુધાર્ત થવાથી કટુક નામે વાણિયાની દુકાનેથી શેઝલા ચણા માગ્યા. વાણિયાએ પૈસા લીધા શિવાય તે પટલામાં ન નાખ્યા; તેથી રોષે ભરાઈ કુમારપાળે ઉઠાવતાને તલવાર દેખાડી. એટલે વાણિયાએ ગભરાઈ કહ્યું કે, “ઠાકોર સાહેબ, આ બધાએ ચણા તમારા છે. મેં કંઈ તમને ના કહી છે?” વાણિયાના એવા નમ્ર વચનથી કુમારપાળનો રોષ શમ્યો અને ઉગામેલી તલવાર મ્યાનમાં ઘાલતાં તે બોલ્યો કે, “ઠીંચણસુધી લાંબાં મેલાં કપડાં પહેરનારા, મિત્ર પાસેથી પણ પહેલું ભાડું ચુકાવનારા અને એક ઢાડી જીવી ન જીવી રકમને પણ પ્રાણથી અધિક ગણનારા કિરાટકો (ભીલો)

નથી. તેવીજ રીતે કોઈ પુરૂષ બીજને મારવાના ઇરાદાથી શોધતો હોય તો તે માણસને આપણને ખબર હોય તોપણ પેલા બીજ પુરૂષનો પત્તો ન બતાવવો એવો શાસ્ત્રનો આદેશ છે. કારણ જો તેને ખરો પત્તો લાગેતો તેનાથી પેલા બીજના મોતનો સંભવ રહે છે.

૭૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ઉપર સ્વર્ગ થકી વજ્ર પડેા. "પછી તે જટાધારી (કુમારપાળ) લડ્ય ગયો. ત્યાં એક શાકુનિક હતો, તેને સવારમાં મળીને પૂછ્યું કે, "મારે શુભ દિવસ ક્યારે આવશે?" ત્યારે તે શાકુનિક બહાર શકુન બેવા લાગ્યો. તે વખતે એક પરિપુષ્ટ અંગવાળી દુર્ગા (દેવ ચકલી) શ્રી મુનિમુવ્રત સ્વામીના પ્રાસાદઉપર બેસીને ખાતી હતી, તેણીએ શુભ ચેષ્ટા કરી દેવળના આમલસાર, કળશ અને દ્વન્દ્વકંડ ઉપર અનુક્રમે બે ત્રણ અને ચાર સ્વરો કર્યા. તે બેધ શાકુનિકે કુમાર-પાળને કહ્યું, "જિનલક્ષિતના પ્રભાવથી તમારી વાંચના વિશેષે સિદ્ધ થશે." ત્યાંથી કુમારપાળ ઢાલાપુર ગયો. ત્યાં એક દાનભો-ગાદિથી પરિપૂર્ણ સર્વાર્થસિદ્ધ નામના યોગીને સેવા કરી પ્રસન્ન કર્યો. તેથી તે યોગીએ બે મંત્રો આપવા માંડ્યા. તેમાં એક રાજ્ય-પ્રાપ્તિનો અને બીજો સ્વેચ્છિત ધન પ્રાપ્તિનો મંત્ર હતો. પહેલા મંત્રની સાધનામાં ઘણાં વિઘ્નો આવે તેમ હતું, તોપણ સાત્વિક કુમારપાળે તે અંગીકાર કર્યો અને યોગીએ બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે સાધવા માંડ્યો. છેવટે કાળીચોદશની રાત્રે રમશાનમાં જઈ મડદાની છાતીઉપર અગ્નિકુંડ રચ્યો અને પોતે તે મડદાની ઢેડઉપર બેસી હોમ આપવા લાગ્યો. એટલામાં તે ક્ષેત્રનો અધિપતિ દેવતા વિક્રાળ રૂપ ધારણ કરી કુમારપાળની સામે આવી બોલ્યો, "રે મુર્ખ, તેં મને સંતોષ્યા શિવાય આ શું આરંભ્યું છે?" પણ કુમારપાળ તેથી જરાએ ડગ્યો નહીં. તેણે પોતાનો જપ ચાલુ રાખ્યો અને સાધનાંતે મહા-લક્ષ્મી પ્રત્યક્ષ થઈ બોલી, "હે ધીર હું તને ગૂંજરાતનું સર્વ રાજ્ય આપું છું. પણ તે તારા મનોરથ પાંચ વર્ષ પછી ફળશે."

પછી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થવાથી કુમારપાળ તે યોગીને નમીને ફરતો ફરતો કલ્યાણકોરક દેશના કાંતિપુર નામના નગરમાં ગયો. ત્યાં એક દિવસ તે નગર ચર્ચા બેવા નિકળ્યો. નગરની બહાર દુષ્ટોએ ઠાઈ માણસનો શિરચ્છેદ કરવાથી તેનું ધડ એકલું પડેલું

૧ શિખર ઉપરનો આમળાવાંબો ભાગ.

હતું. તે જોવાને કેટલીક સ્ત્રીઓ મળી હતી અને તે કૌતુકથી માંહોમાંહે વાતો કરતી હતી. કુમારપાળ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો અને ચર્ચા જોવા ઉભા રહ્યો. એવામાં એક સ્ત્રી બોલી, ‘મને લાગે છે કે એના વાળ સુંદર હશે, કાન લાંબા હશે, દાઢી ભરકાવ હશે અને દંતપંક્તિ મનોહર હશે. તંબોળનું વ્યસન પણ હશે ખરું.’ બીજી બોલી, ‘એમાં તે શી નવાઈ કહી ? જો એની પીઠઉપર વાળનો ધસારો છે, ખભાઉપર કુંડળના કાપા છે, નાભિપર્યંત દ્વિયની ગૌરતા એની દાઢીની દીર્ઘતા દેખાડી આપે છે, તાંબુલના ચૂર્ણથી એનો અંગુઠો ચર્ચિત છે અને નિરંતર કોમળ દાંતના ધસવાથી એની કનિષ્ઠિકા લાલ થયેલી છે.’ એ પ્રમાણે સ્ત્રીઓના તર્ક સાંભળી બહુરત્ના વસુંધરા (પૃથ્વીપર અનેક રત્નો હોય છે), એમ વિચારી કુમારપાળ અમૃતસાગર સરોવર ઉપર ગયો અને તેમાં સ્નાન કરી પાળ ઉપરના દેવમંદીરમાં પેઠા. ત્યાં ઠાઠ^૧ સ્થવિરને મસ્તક પૂજતો જોઈ તેમ કરવાનું પ્રયોજન પૂછ્યું. ત્યારે સ્થવિરે જણાવ્યું કે, ‘આ નગરમાં પૂર્વે મકરધ્વજ નામે રાજ થઈ ગયો. તેણે આ સરોવર ખંધાવ્યું હતું. તેમાંના કમળના દોડામાંથી એક વખત કુંડળસહિત મસ્તક નિકળ્યું. તે ‘એકથીજ બુડે છે’ એવું બોલીને દરરોજ પાછું જળમાં ડુબી જવા લાગ્યું. રાજાએ પંડિતોને તેનો અર્થ પૂછ્યો. તેમનાથી ચાર મહિના વહી ગયા તો એ ખુલાસો થયો નહીં. ત્યારે રાજાએ થાકીનેઠટલાક બ્રાહ્મણોને વૃદ્ધોનીપાસે પરદેશ મોકલ્યા. કારણ, જટલું એક વૃદ્ધ જણે તેટલું કરોડો જીવાનીઆ નબળીશકે. પેલા બ્રાહ્મણો ફરતા ફરતા મારવાડમાં ગયા. ત્યાં એક સ્થવિર મળ્યો. તેને એ વાત પૂછી. ત્યારે તેણે તેનો પિતા બતાવ્યો અને વળી તેણે તેના દાદાપાસે જવાનું કહ્યું. તે વૃદ્ધની ઉંમર ૧૨૦ વર્ષની હતી, તેનીપાસે બ્રાહ્મણોએ રાજના પ્રશ્નનો ખુલાસો માગ્યો. ત્યારે તેણે ભોજન વિગેરેથી સત્કાર કરી કહ્યું કે, ‘હ્યો આ ચાર કુરકરિયાં. એનાથી તમારો વાટનો ખર્ચ વળી જશે.’ બ્રાહ્મણોએ તે કુરકરિયાં ચાલી શક-

શે નહીં, એમ જાણી કમરે બાંધ્યાં. પછી તૈયાર થઈ સંદેહનો ઉત્તર માંગ્યો. એટલે વૃદ્ધ બોલ્યો, ‘સંશયનો નિકાલ તો થઈ ગયો.’

બ્રાહ્મણો—‘કેવી રીતે ?’

સ્થવિર—‘તમે પંડિત થઈ એટલું પણ નથી જાણતા કે કૂતરાં, ગધેડાં, ચંડાળ, મધપાત્ર અને રજસ્વલા સ્ત્રી એટલાંનો સ્પર્શ કરવાથી સચેત્ર (માયાબોળ) સ્નાન કરવું પડે છે. આવી રીતે શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલો સ્પર્શ બ્રાહ્મણોથી કેમ થાય ?’

બ્રાહ્મણો—‘આપે કહ્યું કે, કુરકરિયાં બહુ મુદ્દયવાન છે, ત્યારે અમે તે લીધાં. લોભને લીધે શું નથી કરતા ?’

વૃદ્ધ—‘એક લોભથીજ સર્વ જગત ખૂટે છે.’

આ ઉત્તરથી બ્રાહ્મણોનો સંદેહ ભાંગ્યો, એટલે તે પાછા આગ્યા અને એક વિસ્તારપૂર્વક પુસ્તક રચી રાજાને ખતાવ્યું. તે જોઈ રાજા બોલ્યો, ‘જે તમારો અર્થ સાંભળી મસ્તક ફરીને જળ-માંથી બહાર ન નિકળે તો હું ખરી વાત માનું. પછી તેમ કરી જોતાં મસ્તક જળમાંજ રહ્યું અને તેની પ્રસિદ્ધિ કરવા રાજાએ આ મંદીર બંધાવી તે મસ્તકને દેવસ્થાનકે સ્થાપ્યું.’ તે સાંભળી કુમારપાળ આશ્ચર્ય પામ્યો અને થોડો વખત ત્યાંજ રહી આગળ ચાલ્યો.

મલ્લિનાથ દેશમાં ઠાલંબપદ્મ નામે નગર હતું. ત્યાંના ઠાલંબસ્વામી નામે રાજાને મહાલક્ષ્મીએ એવું સ્વપ્ન આપ્યું કે, “તારા નગરમાં ગૂજરાતનો ભવિષ્યનો રાજા જટાધારીનો વેશ લઈને આવે છે, માટે તેનો તું સારો સત્કાર કરજે.” તે ઉપરથી તે રાજાએ પોતાની હૃદમાં ચારેતરફ માણસો મોકલી તપાસ કરાવ્યો. પણ કુમારપાળ તેમને તે નગરનીજ સીમમાં મળ્યો, એટલે તરત તેને માનપૂર્વક રાજાપાસે લઈ ગયા. રાજાએ ઉભા થઈ અર્ધાસનઉપર બેસાડ્યો અને કહ્યું કે, “મહાલક્ષ્મી માતાએ મને આપનાસંબંધમાં સ્વપ્ન આપ્યું છે, માટે આ રાજ્ય અંગીકાર કરો.” કુમારપાળે તે લેવા ના પાડી. ત્યારે રાજાએ નમ્રતાથી વિનવ્યું કે, “આપની

ભાગ છઠો.

૭૫

ખીજી શી સંભાવના કરે? ” કુમારપાળ બોલ્યો કે, “ મારી અહીં આબ્યાની યાદગિરી રહે તેમ કરે. ” તે ઉપરથી રાજાએ તેના નામથી એક પ્રાસાદ બંધાવવાનો વિચાર કર્યો. પણ બાર ગાઉ ફરતા નગરમાં પ્રજાનું મન દુખાવ્યા શિવાય અનુકૂળ જગો યત્ન કરતાં ન મળી. ત્યારે પોતાના મહેલની જગામાંજ નવો પ્રાસાદ બંધાવીને તેનું કુમારપાળેશ્વર નામ પાડ્યું, અને દેશ ચલણી નાણામાં કુમારપાળના નામનો સિક્કો પડાવ્યો. તે બેઈ કુમારપાળને ધણો આનંદ થયો અને બોલ્યો કે, “ વાહ ! મારાઉપર એમની ઠટલી પ્રીતિ છે ! જેવું મનમાં હોય છે તેવું બોલેછે અને જેવું બોલેછે તેવુંજ વર્તે છે. અરેખર સાધુ પુરૂષો એવાજ હોય છે. જે વચન બોલવામાં મધુર પણ પરિણામે નિષ્ફળ હોય છે તે વચન નહીં પણ વચન એટલે એક જાતની ઠગાઈ છે. પણ સાધુ પુરૂષો ઉપકાર કરી પ્રત્યુપકારની ભીતિથી દૂર જતા રહે છે એ એક તેમના મનની કઠોરતા છે! ”

કાલંબપટ્ટનથી નિકળી કુમારપાળ પ્રતિષ્ઠાનપુર (પેઠણ) આબ્યો. ત્યાં બાવન વીરનાં સ્થાનઠા અને કુત્રા વિગેરે ખીજી રમણીય જગાઓ બેઈ ઉજ્જયિની ગયો અને પોતાના કુટુંબીઓને મળ્યો. ત્યાં એક દિવસ ફરતો ફરતો કુંડગેશ્વરના મંદીરમાં જઈ ચઢ્યો. તેની અંદર લિંગમધ્યે ફેણાથી મંડિત શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરી ચોતરફ બેવા લાગ્યો. એટલામાં એક પ્રશસ્તિ (શિલાલેખ) ઉપર તેની નજર ગઈ. તે વાંચતાં તેમાંથી એક એવી ગાથા નિકળી કે, પુણે વાસસહસ્ત્રે સયમ્મિ વરિસાણ નવનવઙ્ગ કલ્હિણ્ । હોહી કુમર નરિંદો તુહ વિક્રમરાય સારિચ્છો ॥ (પવિત્ર અગિયારશે નંવાણું વર્ષ વીત્યા પછી, હે વિક્રમરાજ, તારા જેવો કુમારપાળ રાજ થશે). કુમારપાળને તે ગાથામાં પોતાના જેવું નામ અને ૧૧૮૯ નો અંક સમજાયો. પરંતુ પૂરો ભાવાર્થ ધ્યાનમાં આબ્યો નહીં, તેથી ઠાઈ વૃદ્ધ વિદ્વાનને પૂછ્યું. તેણે કહ્યું કે, “પૂર્વે અહીં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર નામે જૈન મતના ધુરંધર પંડિત થઈ

ગયા. તેમણે સંસ્કૃત ભાષામાં ખત્રીશ ખત્રીશીઓ રચી શ્રીવીતરાગ તીર્થંકરની સ્તુતિ કરી, તેના પ્રભાવથી કુંડગેશ્વરનું લિંગ ફાટી તેમાંથી ધરણેન્દ્ર દેવતા શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમાસહિત પ્રગટ થયા. તે ચમત્કાર જોઈ રાજા વિક્રમાદિત્ય પંચમાર્હત થયો. તે રાજાએ તે આચાર્યના ઉપદેશથી દાનવડે સર્વ જગતને ઋણરહિત કરી પોતાનો સંવત્સર ચલાવ્યો. એક વખત તેણે ગુરુને પૂછ્યું કે, ‘હવે પછી ભારત ભૂમિમાં મારા જોવા બીજા કોઈ સાર્વભૌમ જૈન રાજા થશે ?’ ત્યારે ગુરુએ શ્રુતજ્ઞાનના ખળથી આ ગાથા કહી અને રાજાએ પ્રશસ્તિમાં દાખલ કરાવી. ” આ હકીકત સાંભળી કુમારપાળ સાનંદાશ્ચર્ય પામી બોલ્યો, “ ધન્ય છે આર્હતોની શક્તિને, તેમના જ્ઞાનને, વ્રતને, પરાપકારને અને અદ્ભુત હિતને! ”

પછી ભોપળદેવી અને વોસિરિ વિગેરે સ્વજનો સહિત ઉજ્જયિનીથી નિકળી દશપુર નગર આવ્યો. તે નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં એક યોગી નાકના અગ્રભાગઉપર નજર ઠેરવીને પદ્માસન વાળી શાંત વૃત્તિમાં બેઠેલો હતો. તેને જોઈ કુમારપાળે વિચાર કર્યો કે, “ આ દુનિયામાં ઘણાક પોતાના મનોરથ પૂરા કરવા પ્રાસાદ, વાવ, નદી, તળાવ અને ઉપવનોની કીડામાં આશ્ચર્ય પામી પોતાનું આયુષ્ય ગાળે છે; પણ તે કરતાં જાણી પર્વતની ગુફાઓમાં વાસકરી ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિનું ધ્યાન ધરે છે અને પક્ષીઓ જેમના ઉત્સંગમાંથી નિર્ભયપણે આનંદાશ્રુ જળનું પાન કરે છે તે મહાત્માઓને ધન્ય છે! ” થોડી વારે તે યોગીએ ધ્યાન છોડ્યું, એટલે કુમારપાળે નમસ્કાર કર્યો. ત્યારે યોગી બોલ્યો, “ જે સર્વ અણિમાદિ લબ્ધિયો રૂપી કમળના રમ્ય વનમાં રતિનો ત્યાગ કરી પવિત્ર મુક્તિરૂપ હંસી તરફ આદરપૂર્વક લક્ષ આપે છે, જે મનોવૃત્તિનો નિરોધ કરી પરબ્રહ્મા પ્રમોદરૂપ જળનું પાન કરે છે અને જે રૂડી રીતે સમતારૂપ કમળ ઉપર સ્થિતિ કરે છે તે મહાત્મારૂપ હંસને નમ-

ભાગ છઠો.

૭૭

સ્કાર થાઓ. ” કુમારપાળે પૂછ્યું, “યોગી મહારાજ, સ્નાન, દાન, જ્ઞાન અને ધ્યાન એનું ખરું સ્વરૂપ શું છે?” યોગીએ કહ્યું, “મનનો મેલ કાઢવો તે સ્નાન, પ્રાણીને નિર્ભયપણું આપવું તે દાન, તત્ત્વોના અર્થનો સારો બોધ થવો તે જ્ઞાન અને મનને વિષયથી વિરક્ત રાખવું એ ધ્યાન.” કુમારપાળે એ ઉત્તરથી સંતોષ પામી તે યોગીની પ્રશંસા કરી.

પછી ફરતો ફરતો ઠેકઠેક દિવસે ચિત્રકૂટ પહોંચ્યો. ત્યાં શ્રીશાંતિનાથના પ્રાસાદમાં રામચંદ્ર નામના મુનિ મળ્યા તેમને વાંઘા, અને નવાઈ લાગવાથી ચિત્રકૂટની ઉત્પત્તિ પૂછી. ત્યારે મુનિ બોલ્યા, “પૂર્વે રઘુવંશમાં ચિત્રાંગદ રાજ થઈ ગયો. તેની પાસે ઠાઈ યોગી વાઘનીસાથે નિરંતર નવીન ફળ લાવી મૂકવા લાગ્યો. એમ કરતાં કરતાં છ માસ વીત્યા ત્યારે રાજ્યે તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. એટલે યોગીએ કહ્યું કે, ‘આપ ખત્રીશલક્ષણો છો માટે આપની સહાયથી મારા મંત્રની, સિદ્ધિ થાય તેમ છે.’ રાજ બોલ્યો, ‘તે લક્ષણો કયાં કયાં છે ? યોગીએ કહ્યું, ‘નાભિ સ્વર અને સત્વ એ ત્રણ ગંભીર હોય, છાતી કપાળ અને મુખ એ ત્રણ વિશાળ હોય, વક્ષસ્થળ કુક્ષિ નાસિકા મુખ અને ખભા એ છ ઊંચાં હોય, સિંગ પીઠ ગરદન અને જાંઘ એ ચાર નાનાં હોય, આંખના ખુણા હાત પગ તાળવું એઠ અને જીભ એ લાલ હોય, હાંત આંગળીઓના પર્વ (સાંધા) કેશ ત્વચા અને નખ એ સૂક્ષ્મ હોય અને હડપચી લોચન બાહુ નાસિકા અને સ્તન વચ્ચેનો અંતર એ દીર્ઘ હોય તે રાજ્ય સુખ આપનાર ખત્રીશ લક્ષણો કહેવાય છે. માટે જો તમે કાળી ઔદશની રાત્રે ચિત્રકૂટઉપર મારા ઉત્તર સાધક થાઓ તો મારો મંત્ર સિદ્ધ થાય. રાજ તેની સાથે તે પર્વતઉપર ગયો. મંત્રી પણ પાછળથી ગયો. તે વખતે રાજ બેઠેલો હતો અને યોગી હોમની સામગ્રી તૈયાર કરતો હતો, તે જોઈ મંત્રીએ રાજને સાનમાં કહ્યું કે, ‘આ યોગી આપને હોમીને સુવર્ણપુરૂષ સાધવા ધારે છે

૧ પગે લાગ્યો.

માટે સાવચેત રહેજે.’ પછી યોગીએ અગ્નિકુંડ પ્રગટાવી જાપ કરવા માંડ્યો અને રાજાને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેવા કહ્યું. ત્યારે રાજા શંકા આવવાથી બોલ્યો, ‘આપ યોગીશ્વર આગળ થાઓ.’ યોગી રાજાને વિશ્વાસ લાવવા આગળ થયો. પણ પછી જ્યો પાછો ફરીને રાજાને હોમવા જાય છે તેવો રાજાએ મંત્રીની સહાયથી તેનેજ હોમી દીધો. તેની પાછળ વાધ પણ પડ્યો અને તેમાંથી સુવર્ણપુરુષ ઉત્પન્ન થયો. રાજા તેને પૂજનપૂર્વક સાથે લઈ પોતાના મહેલમાં આવ્યો અને યથેચ્છ દ્રવ્ય ખર્ચ કરી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. પછી તે રિદ્ધિનું રક્ષણ કરવા સારૂ મંત્રીને આદેશ કર્યો કે, ‘ચિત્રગિરિની પાસે કૂટ નામે કુર્ગ શૈલ (ટેકરી) છે તેના ઉપર ખંત લઈ એક મોટો કિલ્લો બંધાવો.’ મંત્રીએ હુકમને માન આપી તે કામ આરંભ્યું. પણ દૈવયોગથી દિવસે ચણે અને રાત્રે પડી જાય એમ થવા માંડ્યું. એવી રીતે છ મહિના ગયા તો પણ રાજાનો ઉત્સાહ મંદ ન થયો તે જોઈ કૂટાચળનો અધિપતિ દેવતા બોલ્યો કે, ‘રાજેન્દ્ર, અહીં કિલ્લો બંધવાની કાઈની તાગાદ નથી માટે તું તે કામ છોડી દે.’ રાજા બોલ્યો, ‘લો દેવ ! પ્રાણ જતાંસુધી પણ હું કિલ્લો બંધાવવા ગર રહેવાનો નથી. રાજાનો એવો આગ્રહ જોઈ દેવ બોલ્યો, ‘હીક ત્યારે. ચિત્રગિરિઉપર કિલ્લો બંધો અને તે તૈયાર થાય ત્યારે તેની સાથે મારું નામ અમર રાખો.’ પછી ચિત્રાંગદ રાજાએ ચિત્રગિરિઉપર દેવના નામથી ચિત્રકૂટ નામનું નગર બંધાવ્યું. તે નગરમાં ૧૪ હજાર ઠાઠિધ્વજે રહેવા આવ્યા તેથી લક્ષાધિપતિયોને માટે તળેટી બંધાવવી પડી. વળી પેલા દેવતાએ પણ પોતે ત્યાં વાસ કર્યો અને પોતાના શક્તિથી તલાવ કૂવા તથા વાવ વિગેરે બંધાવ્યા. આ નગરની શક્તિથી રણાં સદાશિવે પણ પાર્વતીઆગળ કહ્યું હતું કે, ‘ચિત્રકૂટ એ પૃથ્વીપર એક લોચન છે. તેવા બીજા લોચનમાટે મેદિની હાલ તપસ્યા કરે છે.’ કન્યકુબ્જના શંભલીશ રાજાએ લોક પરંપરાથી તે સ્વર્ણપુરુષની હકીકત સાંભળી, તેથી લલચ્યાઈને ૧૬ વર્ષ સુધી તેણે અમિત સૈન્યસાથે ચિત્રકૂટને ઘેરે ઘાલ્યો. પણ

કિલ્લો મજબૂત હોવાથી ફાવી શક્યો નહીં. છેવટે તેનું કારણ જાણવાને માટે ગુપ્ત દૂતોને મોકલ્યા. તેઓ આખા નગરમાં ફરવા લાગ્યા. તેમને લોકો ઘણા આખાદ દેખાયા. નગર ઘેરાયલું છતાં કોઈ ભયભીત અથવા ખૂમ પાડતું માલુમ પડ્યું નહીં. કારણ સર્વ કોઈ પોતપોતાના ધંધા રોજગારમાં મચેલા હતા. નગરચર્યા જોઈ પાછા ફરતાં તેઓ સુમતિ મંત્રીના ઘરના ઝરખાઆગળ આવ્યા. આ વખતે મંત્રી ઝરખામાં બેસી સ્વકન્યાસાથે વાત કરતો હતો, તે સાંભળવા ઉભા રહ્યા. તેમને જોઈ મંત્રીપુત્રી બોલી કે, 'પિતાજી, આ વાણિયા અહીં કેમ ઉભા છે?' મંત્રીએ કહ્યું, 'બેટા, એ વાણિયા નથી પણ આપણા નગરને ઘેરો ધાલનાર શંભલીશ રાજના દૂતો છે. તારો જન્મ થયો ત્યારથી તેઓ અહીં આવેલા છે. તું સોળ વર્ષની થઈ, તારું લગ્ન થયું અને તને પુત્ર પ્રાપ્ત થયો તો પણ તે રાજ અહીં પડી રહ્યો છે!' દૂતો ત્યાંથી છાવણીમાં ગયા અને શંભલીશને સાંભળેલી વાત જાહેર કરી. બીજે દિવસે ચિત્રાંગદ રાજની માનીતી બર્બરિકા નામની ગુણકાએ શંભલીશ ઉપર એક કાવ્ય લખી મોકલ્યું કે,

આરોહસચ્ચલેશ્વરં કિમુ શિશુઃ પોતોઞ્જિતઃ કિં તર ।

સંભોધિં કિમુ કાતરઃ સરમસં સંગ્રામમાક્રામતિ ॥

શક્યેષ્વેવ તનોતિ વસ્તુષુ જનઃ પ્રાયઃ સ્વકીયં શ્રમં ।

તદુર્ગગ્રહણગ્રહે ગ્રહિલતાં ત્વં શંભલીશ સજ ॥ ૧ ॥

‘શુ’ બાળક પર્વતપર ચડી શકે ? નાવ છોડી કોઈ મહાસાગર તરી શકે ? કદી કાયર પુરુષ રણસંગ્રામમાં જીતી શકે ? સમજી માણસ હોય તે તો શક્ય વસ્તુમાંજ શ્રમ કરે. માટે તું આ દુર્ગ લેવાની હદ છોડી દે.’ આ કાવ્ય વાંચી રાજને મન લાગણી થઈ, તેથી તેણે તે વેશ્યાને દ્રવ્ય આપી ફેડી. એટલે તેણીએ નગર લેવાની યુક્તિ બતાવી. તે એવી કે, ‘ચિત્રાંગદ રાજ ભોજન વખતે નગરનાં સર્વ દ્વાર ઉઘાડાં મૂકે છે તે તક જો સધાય તો ફતેહ થાય. નહીં તો ઈંદ્રથી પણ કાળાંતે તે કબજે આવે તેમ નથી.’ શંભલી-

શે એ પ્રમાણે કર્યું અને નગર તેને હાથ આપ્યું. તેણે અનેક પ્રકારે ચિત્રાંગદની અને સ્વર્ણપુરુષની શોધ કરી પણ પેતા લાગ્યો નહીં. ઢમઢે, દુશ્મનોના હાથમાં પોતાનું નગર ગયું બહુ ચિત્રાંગદે સ્વર્ણપુરુષસહિત દૂવામાં ઝંપાપાત કર્યો હતો તેમાં સ્વર્ણ પુરુષ દેવતાધિષ્ઠ હોવાથી અલોપ થઈ ગયો હતો. પછી થાકીને શંભલીશ ચિત્રાંગદના પુત્ર વરાહચુપ્તને ગાદીએ બેસાડી પુષ્કળ ખબરો લેઈ પોતાની રાજધાનીતરફ પાછો ફર્યો.” રામચંદ્ર મુનિથી એ પ્રમાણે વર્ણન સાંભળી કુમારપાળ તે પર્વતઉપર ચડ્યો અને દિશાવલોકન કરતો બોલ્યો કે, “અહીં રહીને બેતાં દૂરના પર્વતો ટેક રીચો. સરખા દેખાય છે, મોટાં ગામ નાનાં ધામ જેવાં દેખાય છે અને મહાનદીઓના પ્રવાહ પાણીની નીકો જેવા દેખાય છે.”

ચિત્રકૂટથી નિકળી કુમારપાળ જે સ્થળે રઘુવંશના કીર્તિધર રાજર્ષિના પુત્ર સુંદેશણ મુનિને પૂર્વ લવની માતા વાઘણે કરેલા ઉપદ્રવથી કેવળ જ્ઞાન થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત થયું હતું તે ભૂમિને નમન કરી કનોજ આપ્યો. ત્યાંની ભાગોળમાં આંખાનાં ઘણાં ઝાડ દીઠાં તેથી ઠાઈ રસ્તે જનારને પૂછ્યું કે, “અહીં આટલા બધા આંખા ઢમ છે?” પેલા માણસે જવાબ દીધો કે, “આ રાજ્યમાં આંખાના ઝાડ ઉપર કર લેવામાં આવતો નથી અને તેથી લોક તેનો વધારે ઉછેર કરે છે.” કુમારપાળે તે જવાબથી ખુશી થઈ પોતાના મનસાથે સંકટપ કર્યો કે, “રાજ થયા પછી મારે પણ આપ્રમાણે કર માફ કરવો.” ત્યાંથી કાશીમાં આપ્યો. ત્યાં દુરતાં દુરતાં ઠાઈ શેઠની મુલાકાત થઈ. તેણે તેનો વસ્ત્રાદિથી બહુ સત્કાર કર્યો. પણ બીજા દિવસે તેજ શેઠનું ઘર લુટાતું બેઈ વિસ્મય પામ્યો અને બીજા માણસોને તેનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. ત્યારે લોકોએ કહ્યું કે, “એ શેઠનું અકાળ મૃત્યુ થવાથી અને તેને ઠાઈ પુત્ર વારસ ન હોવાથી રાજના માણસો તેનું ધન લૂટી લેવા આવ્યા છે.” તે સાંભળી કુમારપાળ સંસાર સ્વરૂપનો વિચાર કરી બોલ્યો કે, “જેવી રીતે આ શેઠ એક ક્ષણમાં નાશ પામ્યો તેવી રીતે આ સર્વ જગત ક્ષણભંગુર છે. કીટકથી માંડી ઈંદ્ર પર્ય-

ભાગ છકો.

૮૧

તનાં પ્રાણીઓને મરણ એ તો નિશ્ચિત છે. બાંધવાદિનો સંબંધ એ એક ઝાડપર મળેલા પક્ષીઓના ટોળાના સંગ જેવો છે. તેમાં મરેલાનું પાછું આવવું તે પથ્થરતળે ચગદાયલા બીમાંથી ઝાડ ઉત્પન્ન થવાની આશા રાખવા જેવું છે. પણ અજ્ઞાન લોહો તે ન સમજતાં આત્માને મિથ્યા ક્લેશ આપે છે. ધિક્કાર છે તે રાજ્યને, જે રહેલું જવા અપુત્રીઓનું પણ પુત્રની માફક સર્વસ્વ હરણ કરે છે. જેમ કણિયા દુકાળની ઇચ્છા રાખે, જરિણી પતિનો વધ તાકે, વૈદ્ય રાજરોગથી પીડાતા માતબરને શોધે, નારદ લડાઈ સળગાવવાને તત્પર રહે, દોષગ્રાહી પરછિદ્ર ખોળે અને શાકિની છળને જીએ, તેમ રાજ હમેશાં અપુત્રિયા ધનવાનના મૃત્યુની રાહ જીએ એ બહુ ખેડની વાત છે. માટે હું તો મારા રાજ્યમાં અપુત્રિયાનું ધન નહીં લઉં”

એ રીતે પ્રતિજ્ઞા કરી કાશીથી નિકળ્યો પાટલીપુત્ર આવ્યો. ત્યાં નવનદે કરાવેલા સુવર્ણપર્વતનું વર્ણન સાંભળી વિચાર કર્યો કે, “જમના ધનથી આ ભૂમિ પગલે પગલે પૂરાયલી હતી અને જમણે લીલા માત્રથી આ ભૂવલય વશ કર્યું હતું તેવા રાજાઓ આ ભવરૂપી મહાસાગરમાં પરપોટાનીપેઠે નાશ પામ્યા. આ પ્રમાણે છતાં હું આમ ધન મેળવીશ, આમ રક્ષણ કરીશ, આમ વધારે કરીશ અને આમ ભોગવીશ, એવા તુરંગમાં મનને રૂંધી રાખું છું; પણ યમરાજની ખત્રીશીમાં મારો આત્મા સપડાયલો છે તેનો વિચાર કરતો નથી.” પછી રાજગૃહ નગરમાં ગયો. ત્યાં શાલિભદ્ર નામે શેઠની આશ્ચર્યકારક વાતો સાંભળી: “તે સ્વર્ગીય પિતાની સહાયથી હમેશ બ્રમરનીપેઠે સ્વર્ગભોગ ભોગવતો હતો અને તેની અર્ધાગનાઓ નિત્ય નિત્ય નવીન સુવર્ણનાં આભૂષણો નિર્માણની માફક ઉતારી નાખતી હતી. એક વખત જ્યારે તે નગરનો શ્રેણિક રાજ તેની હવેલીમાં પધાર્યાની માતા સુભદ્રાએ વધામણી મોકલી ત્યારે એણે કહાવ્યું કે, ‘માજી, જો એ શ્રેણિક નામનું કરિયાણું

મહા મોધું હોય તો આપ ગમે તે રીતે એને ખરીદ કરો. આપ કરશો તે મારે પ્રમાણ છે !” પછી જ્યારે માતાએ જણાવ્યું કે, ‘વત્સ, એ કરિયાણું નથી. એ તો આપણા મહારાજધિરાજ છે. ’ ત્યારે તે સાંભળી શાલિભદ્રને મન ખેદ થયો કે, ‘અહો ! હજી મારે માથે ધણી છે !’ પછી તે નીચે આવ્યો એટલે રાજાએ તેને આલિંગન કર્યું, તે પણ એને કલેશ રૂપ થઈ પડ્યું ! જમાંની શ્રેણિકની ચેલણુ રાણી એક પામી નહોતી તેવી ૧૬ રૂંઠકાંબલો એની ૩૨ વલ્લભા-ઓએ પગની રજ લુછીને ખાળમાં ફેંકી દીધી હતી !” એવીજ રીતે બીજા ધનાશેઠ, પુણિયા શ્રાવક અને અભયકુમાર મંત્રી વિગેરેનાં પરાક્રમે સાંભળી કુમારપાળે મનમાં વિચાર કર્યો કે, “ પૂર્વે મેળ-વેલું નથી, હાલ મળતું નથી અને ભવિષ્યમાં મળવાની ખાત્રી નથી તોપણ વાંછામાત્ર પરિગ્રહ છોડવાને અમે શક્તિમાન થતા નથી. માટે ધન્ય છે તે નિર્મળ બુદ્ધિવાળા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓને, જેઓ એકાંત નિઃસ્પૃહ થઈ વારંવાર ભોગવાય તેવા પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે. વિષયો ચિરકાળ વાસ કરીને પણ અવશ્ય જવાના. ત્યારે તે વિયોગમાં શો ભેદ છે જે પુરૂષો એમને પોતાનીમેળે નથી છોડતા ? વિષયોને તેમના આપથી જવા દેવાથી મનને પરિતાપ થાય છે અને આપણી મેળે તેમને છોડાવાથી તો અનંત શાંત સુખનો અનુભવ થાય છે. ” પછી ત્યાં નજીકના વૈભાર પર્વતપર ચડ્યો અને શ્રીમહાવીરસ્વામીના સમવસરણની ભૂમિ તથા શાલિભદ્રના પૌદ્ધપોપગમ અનશનની શિલા વિગેરે જોઈને ચિંતવન કર્યું કે, “અહો ! જેઓ હિમાચલના શિખર જેવા સુંદર પ્રાસાદોમાં દેવાંગ-નાઓએ શણગારેલા પલંગમાં સૂતા હતા તેઓએ અહીં જ્ઞાન જ્યોતનો પ્રકાશ થવાથી ભૂમિની બખોલોમાં અને પર્વતોની ગુફાઓમાં નિશાગમન કર્યું ! ”

૧. રત્નજેવી મૂલ્યવાન કાંબળીઓ.

૨. જેના ઉપર શાલિભદ્ર અન્નપાણીનો ત્યાગ કરી ઝાડનીપેઠે સ્થિર રહ્યા હતા તે પથ્થર.

પછી લોકપ્રસિદ્ધ કામરૂપ પ્રદેશમાં આઁયો અને ત્યાં કૌતુ-
કથી કામાક્ષી દેવીનું મંદીર બેવા ગયો. તે મંદીરમાં પૂજનમાં ઘણી સ્ત્રીઓ મળેલી હતી. સ્વરૂપમાં તે સર્વે સુરાંગનાઓના
ગર્વને હઠાવે તેવી હતી. તેમનામાં મર્યાદાનો અંશ દેખાતો નહોતો,
પણ કળા કૌશલ્યમાં નિપુણ હતી. તેમને જોઈ કુમારપાળના મ-
નમાં વિચાર ઉઠ્યો કે, “જે વયમાં મદિરાક્ષીઓની આડ ન
હોય તો સંસારનો નિસ્તાર દૂર નથી. અહો, આ જગત વિષય
વિષયી કેવું વ્યાકુળ છે ! જે ગર્ભવતીઓના સુંદર ભુજરૂપી લતા-
ઓના આલિંગનથી કુરૂપક, તિલક, અશોક અને આમ્રવૃક્ષ અ-
ત્યંત વિકાર પામે છે તેમના પૂર્ણ અંદ્રવત્ ગાર અને લીલા રસથી
વ્યાપ્ત મુખકમલને વારંવાર નિહાળી કયો કુશળ યોગી મનને નિ-
ર્વિકાર રાખી શકે ? આ ભુવન માત્ર કામાગ્નિના તીવ્ર સંતાપથી
પીડિત છે, એમ જાણીને યોગીવરો વિષયનો ત્યાગ કરી સંયમ
આરામથી રમણીય પ્રેમસમુદ્રના તીરનું નિરંતર સેવન કરે છે.”

પછી આગળ ચાલ્યો એટલે એક એવો દેશ આઁયો કે જ્યાં
સર્પનું રાજ્ય હતું. તેના રાજ્યમાં પ્રજાને લૌકિક કિંવા દૈવિક કોઈ
બતનો ભય નહોતો. કુમારપાળે કોઈ વૃદ્ધ પુરૂષને તે સર્પરાજ સં-
બંધી હકીકત પૂછી એટલે તેણે કહ્યું કે, “આ નાગકુમાર દેવે સ્થાપે-
લું નાગેન્દ્રપત્તન નામનું નગર છે. અહીં શ્રીકાંત નામે રાજા રાજ્ય
કરતો હતો. તે અત્યંત શ્રીમાન, દાતા, ભોક્તા, વિવેકી અને પ્રજા-
પ્રિય હતો. પણ જેવા તેવા કારણમાં ગુસ્સે થવાની તેને આદત
હતી. એક દિવસે ક્રોધના આવેશમાં તે મહેલની અંદર ફરતો હતો
તેવામાં થાંભલાસાથે માથું અથડવાથી મૂર્છા પામી નીચે પડ્યો,
પુત્ર ન હોવાથી ઓર્તધ્યાનમાં મરણ પામી સપ્ત ફેણો સર્પ
થયો અને બંડારમાં રહેવા લાગ્યો. મંત્રીઓ તેને વારંવાર બહાર

૧. શાંત. ૨. ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ-
તેમાં અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગ, ઇષ્ટ વસ્તુના વિયોગ, રોગનાં નિદાન અને આગ-
ળના વિચાર સંબંધી મનમાં ચિંતા કરવી તેને આર્તધ્યાન કહે છે.

મૂકી આંખ્યા, તોપણ તે ત્યાંને ત્યાં પાછો દાખલ થયો. રાજ્ય નિવારસી થવાથી શત્રુઓની આંખમાં આંખું અને લોકો મોટા સંકટમાં પડ્યા. તેમણે નગરસ્થાપક નાગદેવનું સ્મરણ કર્યું. તે દેવે જાંતિસ્મર નાગને દેવકુળનો બાણી લોકોને સમજાવ્યું કે, ‘પૂર્વે એ તમારો રાજા હતો માટે હવે પણ એનેજ રાજા રહેવા દો.’ તે દિવસથી અહીંની ગાદીએ સર્પરાજ છે.” આ વૃત્તાંત ઉપરથી કુમારપાળને ખાતરી થઈ કે, “કોઈ એ દુર્ગતિનો આપનાર છે, માટે ઉદય પામવાની ઈચ્છા રાખનારે પ્રથમ બુદ્ધિથી રોષમય અંધકારને દૂર કરવો જોઈએ. સૂર્યનારાયણ પણ રાત્રિના અંધકારને ભેદા વગર ઉદય નથી પામતા.” અહીં જોડા ક્ષાત્રી જવાથી તે મોચીઓના બબ્બરમાં ગયો. તે વખતે બાળચંદ્ર નામના એક મોચીએ તેને સારો વિવેક બતાવ્યો. તેણે કહ્યું કે, “મહારાજ, અમ્મ લવિષ્યમાં રાજા થવાના છો માટે મેં આ શકુનસાડ ખાસ તૈયાર કરી રાખેલી મોજડીઓ સ્વીકારો.” તેનો આગ્રહ જોઈ કુમારપાળે હાર્ષિત થઈને તે ભેટ કબ્બૂલ રાખી. અહીં તેને સિદ્ધરાજના મરણની અને પાટણમધ્યે પાડુકાના રાજ્યની ખબર મળી. તેથી ‘પાટણમાં કુમારપાળ રાજા થયાની ખબર સાંભળે એટલે તું ત્યાં આવજે’ એવી મોચીને સમજ આપી તે ઉજ્જયિની થઈ સિદ્ધપુર ગયો. ત્યાં પૂર્વે માનેલા બ્રાહ્મણ-મામાને ઘેર સર્વ કુટુંબ મૂકી પોતે એકલો પાટણ ગયો. ત્યાં તેનો બનેલી કૃષ્ણદેવ તેને મોટા માનસાથે પોતાને ઘેર લેઈ ગયો. એક દિવસ તેની બેન પ્રેમળદેવી તેને સ્નાન કરાવતી હતી તે જળમાં એકાએક દુર્ગાએ નાહીને સુસ્વર કર્યો. તે જોઈ કુમારપાળ દુર્ગાપ્રતિ બોલ્યો કે, “જે મારા નશીબમાં તને રાજ્ય દેખાતું હોય તો તું મારા મસ્તક ઉપર બેસીને સુસ્વર કરી કર્ણને આનંદ આપ.” ઈશ્વર કૃપાથી દુર્ગાએ ‘તને રાજ્ય છે’ એવો સુસ્વર કર્યો અને તે જોઈ એક શાકુનિક

૧. પૂર્વ ભવના સ્મરણવાળા.

૨. કાળી ચકલી-દેવ ચકલી.

ભાગ છકો.

૮૫

બોલ્યો કે, “ આજથી સાતમે દિવસે તમને રાજ્ય મળશે. ” કુમાર પાળ તે સાંભળી ઘણો હર્ષિત થયો અને તે નૈમિત્તિકને વિદ્વાન્ તરીકે સારો સત્કાર આપી વિદાય કર્યો.

ભાગ ૭ મો.

કુમારપાળ-રાજ્યાભિષેક.

હવે રાજ્યગાદી આપવાના સંબંધમાં સામંતો અને મંત્રીઓ વચ્ચે વાદ ચાલતાં સર્વાનુમતે એમ ઠર્યું કે, કૃષ્ણદેવે હઠકદારોને દરબારમાં રજુ કરવા. તેથી કૃષ્ણદેવ ખીજા બે કુમારોસહિત કુમારપાળને વસ્ત્રાભૂષણથી અલંકૃત કરી અશ્વઉપર બેસાડી રાજભુવનમાં તેડી લાવ્યો. પછી એક કુમારને સિંહાસનઆગળ બોલાવવામાં આવ્યો. ત્યારે તે મંત્રીઓને નમસ્કાર કરી બોલ્યો કે, “શું કહો છો ?” આ ઉપરથી મંત્રીઓને તે રાજ્યલાયક ન જણાયો તેથી તેનો નિષેધ કરી ખીજા કુમારને બોલાવ્યો. તેને સિંહાસન પાસે આવતાં ગલરાટ થવાથી વસ્ત્રનું પણ ભાન ન રહ્યું. તે જોઈ સભાસદોએ વિચાર કર્યો કે, જો પોતાનું એકલું અંગ ઢાંકવાને ગલરાય છે તે સમાંગ મહારાજ્યને કેવી રીતે સંભાળી શકશે ? માટે એ પણ ગાદીને લાયક નથી. પછી કુમારપાળને બોલાવ્યો. તે હાથમાં સમશેર રમાડતો પ્રકૃક્ષિત ચહેરાથી ખભા ઉપર ઉત્તરીય વસ્ત્ર નાખી ઉંચો શ્વાસ લેઈ સિંહાસનપર બિરાજમાન થયો. તે જોઈ બંદીજનો બોલી ઉઠ્યા કે, “લક્ષ્મી વંશપરંપરાથી આવતી નથી, તેમ શાસ્ત્રમાં પણ લખેલી નથી. માત્ર વીર પુરૂષો સમશેરના પ્રતાપથી તેનો ઉપભોગ લે છે. આ વસુંધરા વીરપુરૂષોનેજ ભોગવવા યોગ્ય છે”. કુમારપાલની આ પ્રમાણે ચેષ્ટા જોઈ કૃષ્ણદેવ વિગેરે સર્વ સામંતો ઘણા ખુશી થયા. પછી તેમણે વિક્રમ સંવત્ ૧૧૯૯ ના માર્ગશીર્ષ વધ ૪ ને દિવસે પુણ્ય નક્ષત્ર, મીન લક્ષ્મ અને ઉચ્ચ ગ્રહોનો યોગ આવેથી તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. આ વખતે કુમારપાળની ઉંમર ૫૦ વર્ષની હતી. આવો માંગળિક પ્રસંગ આવ્યાથી પ્રેમળદેવીવિગેરે રાજભગિનીઓએ મહોત્સવ માંડ્યો. સામંતો અને મંત્રીઓએ નજરાણામાં હસ્તિવિગેરેની

ભાગ સાતમો.

૮૭

ભેટ કરી નમસ્કાર કર્યો. કુમારપાળના મસ્તકપર આવેલી કલ્પગી પણ પોતાને કૃતાર્થ માની તેના સમગ્ર ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિનું સૂચવન કરતી હોય એમ દેખાવા લાગી. પછી કુમારપાલ રાજ પટગજઉપર સ્વાર થયો. મસ્તકે શ્વેત છત્ર ધરાયું. આસપાસ ચમરો વીંઝાવા લાગ્યા. વાજિત્રોના નાદથી દિશાઓ ગાજી રહી. એવા મોટા ઠાઠ માઠથી સ્વારી નિકળી. રસ્તે ચાલતાં લોકોના જયજયકારના શબ્દો સાંભળતી રાજમહેલમાં આવી પહોંચી. મિત્રકમળને ખિલવનાર અને અરિકૈરવને કરમાવનાર રાજ જોઈને ઠાનું મન હરણ ન થાય ?

ગામ, નગર અને દેશના રક્ષણસાથે ચોદ્ધઓનો સંગ્રહ કર્યો. કુનીતિનું દળન કરી સુનીતિને ફેલાવી. વ્રતીઓપર સમતા બતાવી. દેવળોમાં મહાપૂજાઓ ચાલુ કરી. સત્પુરુષોને માન આપી દુર્જનોને દૂર કર્યો. એ રીતે રાજ્યમાં સર્વત્ર શાંતિ પસરે એવા ઉપાયો લેવા માંડ્યા. ભોપલદેવીને પટરાણીની પદ્વી આપી અને પોતાને ઉપકાર કરનાર ખીજ માણસોને બહુમાનથી બોલાવી યોગ્ય બદલો આપ્યો. “ખીજએ કરેલો ઉપકાર જાણી તેના ઉપર જે પુરુષ પ્રત્યુપકાર કરે તેના સમાન ઈંદ્ર. ચન્દ્ર અને સૂર્ય પણ નથી ગણાતા. ઉપકાર વ્રત જેવું ખીજું એકે વ્રત નથી. તે આ લોકમાં પણ શીઘ્રમેવ પુષ્કળ ફળ આપે છે.” ઉદયન મંત્રીને મુખ્ય પ્રધાન નિમ્ણે. તે પુરુષ સ્વામીભક્ત, ઉત્સાહી, કૃતજ્ઞ, ધાર્મિક, પવિત્ર, માયાળુ, કુલીન, શાસ્ત્રજ્ઞ, સત્યભાષી, વિનીત, દીર્ઘદર્શી, નિર્વ્યસની, વૃદ્ધસેવક, ઉદાર, સાત્ત્વિક, પ્રાજ્ઞ, શૂર અને ચપળ હતો. વળી તે સ્વદેશી, રાજ પ્રજા અને પિંડનું સમાન હિત તાકનાર, નિઃસ્પૃહી અને સ્વભાવે શાંત હતો. તે બહુધા મિથ્યા વચન કાઢે તેવો નહોતો. સર્વ ધર્મોને માન આપી પાત્રની યોગ્યતા પ્રમાણે અધિકાર આપનાર હતો. ત્રણ વેદ, વાર્તા, દંડ અને નીતિમાં તેણે શ્રમ લીધેલો હતો. રાજએ તેને પ્રથમથીજ પરીક્ષા કરી પસંદ કરેલો હતો. તેના પુત્ર વાગ્બટને સર્વ રાજ્ય કારભારમાં સહાયક નિમી

આલિંગમંત્રીની પદવી આપી. આલિંગ કુંભારને ચિત્રકૂટની પટ્ટિકાનો સ્વામી બનાવ્યો. તે પટ્ટિકાને તામે ૭૦૦ ગામો હતાં. તેના વંશજે લાજ આવવાથી હાલ પોતાને ‘સગરા’ રજપૂતના નામથી ઓળખાવે છે. જમણે કાંટામાં ધાલી રક્ષણ કર્યું હતું તેમને પોતાના અંગ રક્ષકોમાં દાખલ કર્યા. વોસિરિ બ્રાહ્મણ-મિત્રને લાટ દેશ બક્ષીસ કર્યો. રાજતિલક કરનાર દેવશ્રીને ધોળકા આપ્યું. ચણા આપનાર દુકાનદારને વટપદ્રનો ઇનામદાર કર્યો.

એવી રીતે સર્વ ઉપકારી પુરૂષોને સંભારી સંભારી બોલાવ્યા, તે વખતે ધર્મપ્રાપ્તિનો અંતરાય હોવાથી શ્રીહેમાચાર્ય ન સાંભર્યે એવામાં તે આચાર્ય કુમારપાળને રાજ્ય મળ્યાના સમાચાર સાંભળી કર્ણાવતીથી પાટણ પધાર્યા. ઉદયન મંત્રીએ પ્રવેશોત્સવ કર્યો. આચાર્યે મંત્રીને પૂછ્યું કે, “રાજા અમને સંભારે છે કે નહીં?” મંત્રીએ કહ્યું, “ના.” કાઠક અવસરે નિમિત્તના બળથી સૂરિએ મંત્રીને કહ્યું કે, “તમારે આજે રાજાને નવી રાણીના મહેલમાં જવાની ના પાડવી. કારણ, ત્યાં ઉપદ્રવ થવાનો છે. જો કદાપિ રાજા બહુ આગ્રહથી પૂછે તો માઈ નામ આપજો.” મંત્રીએ સૂરિના વચનપ્રમાણે રાજાને કહ્યું. રાજા કબૂલ રાખી નવી રાણીના મહેલે સૂવા ન ગયો. રાત્રે એકાએક વિદ્યુત્પાતથી તે મહેલ બળી ગયો અને તેમાં રાણીનો ધાત થયો. આ આશ્ચર્યકારી બનાવ જોઈ ચમત્કાર પામેલો રાજા મંત્રીને પૂછવા લાગ્યો કે, “આવું મહોપકાર કરનાર અદ્ભુત ભવિષ્ય કાળનું જ્ઞાન કેને છે?” રાજાનો અતિ આગ્રહ જોઈ સૂરિસંબંધી આગમનપ્રમુખ સર્વ વૃત્તાન્ત કહ્યો. તે સાંભળી રાજાએ ખુશી થઈને સૂરિને સભામાં આવવામાટે વિનંતી કરાવી. સૂરિ સભામાં આવ્યા ત્યારે રાજાએ આસન ઉપરથી ઉઠી વંદન કર્યું અને હાથ જોડી બોલ્યો કે, ‘મહારાજ! હું આપને માઈ મુખ દેખાડવાને પણ સમર્થ નથી. આપે મને ભવિષ્યમાં રાજ્ય મળવાના સમયની ચિઠ્ઠી આપી હતી અને ખંભાતમાં મારા અવિષ્ણુ રક્ષણ કર્યું

ભાગ સાતમો.

૮૯

હતું. પરંતુ રાજ્ય મળ્યા છતાંએ નિઃકારણ ઉપકાર કરનાર આપ મને સાંભળ્યા નહીં. હું કોઈ પ્રકારે આપના ઋણમાંથી છૂટું તેમ નથી.” સૂરિએ કહ્યું, “કેકટ આત્માને શામાટે નિંદાછે? કારણ, તમારે પ્રત્યુપકાર કરવાનો સમય તો હમણાંજ આવેલો છે.” તે સાંભળી રાજા બોલ્યો, “મહારાજ! પ્રથમ મેં કબૂલ કરેલું રાજ્ય સ્વીકારી મારાઉપર કૃપા કરો.” ત્યારે સૂરિ બોલ્યા, “હે રાજા! અમને ત્યાગીને રાજ્ય કદપતું નથી. તેમ છતાં એ કૃત-જ્ઞતાથી પ્રત્યુપકાર કરવા ઇચ્છતા હો તો જૈન ધર્મનેવિષે તમારું મન અર્પણ કરો.” ત્યાર પછી રાજા બોલ્યો કે, “મહારાજ! હું આપના વચનપ્રમાણે સર્વ ધીમે ધીમે કરીશ. પરંતુ હું આપનો સમાગમ સર્વ કાળનેવિષે નિંધાનનીપેઠે ઇચ્છુ છું; માટે આ સભાનેવિષે નિરંતર પધારવા કૃપા કરશે.” રાજાની એ વિનંતી કબૂલ રાખી સૂરિ નિરંતર સભામાં સમયાનુસાર સ્વેપરદર્શનનું કથન કરવા લાગ્યા.

રાજાએ દિવસના આઠ ભાગ કરી પ્રથમ ભાગમાં રક્ષાસાઙ્ગ અર્ચનો વિચાર કરવો, બીજા ભાગમાં નગરના લોકોની રક્ષાનું ચિંતવન કરવું, ત્રીજા ભાગમાં દેવાર્ચા કરી ભોજન કરવું, ચોથા ભાગમાં ખજાનો તપાસવો, પાંચમા ભાગમાં બીજાં બધાં કામોમાંથી નિર્વૃત્ત થઈ ચરોને પરદેશ મોકલવા, છઠ્ઠા ભાગમાં મરજીમુજબ ફરવા નિકળવું, સાતમા ભાગમાં હાથી ઘોડા અને બાણ વિગેરેની રચના કરાવવી અને આઠમા ભાગમાં જય મેળવવા નવી સેના તૈયાર કરવાની ગોઠવણ કરવી. તેવીજ રીતે રાત્રિના આઠ ભાગમાં અનુક્રમે ૧ એકાંતમાં મોટા આમ્ર માણસોનીસાથે વાતચીત કરવી ૨ રૈતિથી ગંભીર અર્થવાણા શાસ્ત્રનું સ્મરણ કરવું, ૩ વાજિંત્ર સાંભળી શયન કરવું, ૪-૫ નિદ્રા લેવી, ૬ વાઘનાદથી જાગી મન વચન અને કાયાની એકાગ્રતાએ ધ્યાન કરવું, ૭ મંત્રનો

૧ શુભ ધન.

૨ પોતાના અને બીજાના મતનું.

૩ સુખથી.

વિચાર કરવો અને ૮ બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદ ગ્રહણ કરી વૈદ્યાની મુલાકાત લેવી.”

કુમારપાળ આ પ્રકારની રાજનીતિને અનુસરી જરા પણ વખત ફેાગટ ન ગુમાવતાં પ્રાઢતા અને દેશાટણમાં પ્રાપ્ત થયેલી નિપુણતાનેલીધે પોતે રાજ્યસૂત્ર ચલાવા લાગ્યો. તે વાત વૃદ્ધ પ્રધાનોને ગમતી થઈ નહીં. તેથી તેમણે કુમારપાળને મારી નાખવાનો મનસૂયો કરી ગોપુરદ્વારઆગળ અંધારામાં ધાતકો (મારા) સંતાડયા; પણ તે કાવતરાની કોઈ આત્મદ્વારા ખબર મળવાથી કુમારપાળે બીજા દરવાજેથી ગૃહપ્રવેશ કર્યો અને ચિંતવવા લાગ્યો કે, “ પૂર્વે કરેલાં પુણ્ય પ્રાણીનું વનમાં, રણમાં, શત્રુમાં, જળમાં અગ્નિમાં, સમુદ્રમાં, પર્વતના શિખરપર, નિદ્રામાં, પ્રમાદમાં અને વિષમ સ્થિતિમાં રક્ષણ કરે છે. મિત્ર વર્ગને ઉપકાર કરવાથી અને શત્રુ વર્ગને અપકાર કરવાથી લોકમાં પ્રભુતા વધે છે. કેવળ ઉદરપોષણ તો કોણ નથી કરતું ? ” આ રીતે રાજનીતિ વિચારીને કાવતરાખોર વૃદ્ધ મંત્રીઓને કુમારપાળ રાજ્યે ચમરાજને ઘેર વિદાય કર્યા. કૃષ્ણદેવ કુમારપાળનો બનેલી હતો અને તેને ગાદી અપાવવામાં આગેવાન હતો, તેથી કુલાઈ જઈ રાજપાટિકા તથા તેવા બીજા અવસરે માર્મિક વચનોથી તેને પાછલી દુરવસ્થા સંભારી આપવા લાગ્યો. કુમારપાળે તેને સમજવું કે, “ હવેથી તમારે સભા સમક્ષ આવું વચન કદી પણ કાઢવું નહીં. એકાંતમાં તો જવી મરજી. કારણ, સંપદા અને વિપદા એ મહાપુરૂષોનેજ હોય છે, ઇતરને નથી હોતી. જુઓ! ચંદ્રમાજ હાનિવૃદ્ધિ પામે છે, કંઈ તારાગણ નથી પામતો. કોઈના છતા અથવા અછતા દોષ બીજાને શામાટે કહેવા ? તેમ કરવાથી અર્થ કિંવા યશ પ્રાપ્ત થતો નથી, માત્ર શત્રુતા થાય છે. જગતમાં દોષ કોના નથી હોતા ? સર્વે મનોરથ કોના પૂરા થયા છે ? શાશ્વત સુખ કોને છે ? દૈવ કોનો મદ નથી ઉતારતો ? કોઈનાં કર્મ, મર્મ અને જન્મ એ ત્રણ કદી પ્રગટ કરવાં નહીં. તેમાં પણ મર્મતો ભેદબોજ નહીં. કારણ, તેથી તે

ભાગ સાતમો.

૯૧

માણસ મરે અથવા મારે.” તેનું આ પથ્ય વચન મોતથી ઘેરાયલા કૃષ્ણદેવે ગ્રહણ ન કર્યું અને તિરસ્કારથી બોલ્યો કે, “હે અનાત્મજ્ઞ ! તું મને નથી ઓળખતો? તારાં પગલાં ટળવાનાં થયાં છે!” આવી રીતે બોલતાં કૃષ્ણદેવે કંઈ વખતે કેવું વચન કાઢવું તેનો વિચાર ન કર્યો. આ સલા કોની? હું કોણ? આ સમય કયો? આ વચન કેવું? તે સર્વને પ્રિય થઈ કૃળ આપશે કે નહીં? એ વિગેરે બાબતોનો વિચાર કર્યા વગર જો કોઈ સાડું વચન બોલે તો તે પણ હાંસીને પાત્ર થાય. રાજની આજ્ઞાનો ભંગ, મહાપુરૂષોનું માનખંડન અને લોકોનાં મર્મવાક્ય એ શસ્ત્રવગરના વધ જવાં છે. યાચક, વંચક (છેતરનાર), વ્યાધિ, મરણ અને મર્મલાપણ એ પાંચ યોગી-ઓને પણ ઉદ્વેગનાં કારણ થાય છે. કુમારપાળે તે વખતે કોઢનાં ચિહ્ન ગોપવી બીજ દિવસે પોતાના મલ્લોપાસેથી તેનું અંગ ભંગાવી નાખી નેત્રો કાઢી લેઈ તેને ઘેર મોકલી દીધો. કહ્યું છે કે, “શાસ્ત્ર સ્થિર બુદ્ધિથી વિચારવું, આરાધેલા રાજથી પણ બીવું અને પોતાની માનેલી સ્ત્રીની પણ રક્ષા કરવી. શાસ્ત્ર, નૃપ અને સ્ત્રીમાં સ્થિરતા ક્યાંથી હોય? મેં આ દીવો પ્રગટાવ્યો છે, માટે મને તો એ જરૂર નહીં દઝાડે એવા ભ્રમથી જમ દીવામાં આંગળી ન ધલાય તેમ પોતે સ્થાપન કરેલા રાજનો પણ તિરસ્કાર ન થાય. લોકો પણ મનમાં એ નીતિ સમજી જમ દેવતા દેવેન્દ્રને સેવે તેમ તે રાજને સેવવા લાગ્યા. બળિયો અને શૂરો સિદ્ધરાજનો ધર્મપુત્ર જ ચારભટ તે ચૌલુક્યને છોડી અર્જુનરાજની સેવામાં ગયો. એ પ્રમાણે નિષ્કંટક રાજ્ય થવાથી રાજ્યે સર્વત્ર દેશમાં લોકોના મસ્તકઉપર શેષનીમાફક પોતાની આજ્ઞા સ્થાપન કરાવી.

૬૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૮ મો.

કુમારપાળ-વિજયયાત્રા.

સિંધુ નદીના પશ્ચિમ કાંઠે પદ્મપુર નામના નગરમાં પદ્મરથ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પદ્માવતી નામની પદ્મિની પુત્રી હતી. તે કુમારપાળના પરનારીસહોદર વ્રત, નિઃસીમ રૂપ અને સૌંદર્યાદિ ગુણો સાંભળી તેના ઉપર મોહિત થઈ પાટણ આવી. તેની સાથે રૂપ, લાવણ્ય અને વયમાં તેણીના સમાન સોળ વરાંગનાઓ, સાત ઢોલિ દ્રવ્ય અને સાતસો સિંધી ઘોડા એ પ્રમાણે પરિવાર હતો. કુમારપાળે તે સ્વયંવરા કન્યાનું પાણિગ્રહણ કર્યું. એ સંબંધથી નાપુત્ર થઈ મૂળરાજ નામનો ઢોલ રાજ ચઢી આવ્યો, પણ તે યુદ્ધમાં કુમારપાળ સામે કાવ્યો નહીં.

પછી કુમારપાળ દિગ્વિજય કરવા નિકળ્યો. પૂર્વ દિશામાં કુરુ, સૂરસેન, કુશાર્ત, પાંચાલ, વિદેહ, દશાર્ણ અને મગધ વિગેરે દેશો—ઉત્તર દિશામાં કાશ્મીર ઉડ્ડિયાણ, જલધંર, સપાદલક્ષ અને પર્વતપર્યતના દેશો—દક્ષિણ દિશામાં લાટ, મહારાષ્ટ્ર અને તિલંગ વિગેરે દેશો અને પશ્ચિમ દિશામાં સુરાષ્ટ્ર, બ્રાહ્મણવાહક, પંચનદ, સિંધુ અને સોવીર વિગેરે દેશો સાધી અનેક ઢોલિ દ્રવ્ય લેઈ અગીયાર લાખ ઘોડા, અગીયારસો હાથી, પાંચ હજાર રથ, બહોંતેર સામંત અને અઢાર લાખ પાયદળ સાથે પાટણ આવ્યો. એ રાજેન્દ્રના દિગ્વિજયના પ્રમાણવિષે શ્રીવીરચરિત્રમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે, “તે પૂર્વે ગંગા નદી, દક્ષિણમાં વિંધ્યાચળ, પશ્ચિમમાં સિંધુ નદી અને ઉત્તરમાં તુર્કસ્થાનસુધીના દેશો સાધશે.”

સમુદ્રથી વિંઠાયલા ચત્રાનંદ નામના નગરમાં મહાનંદ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને મદનરેખા નામે રાણી હતી. તેણી-

ભાગ આઠમો.

૯૩

એ રાજને પોતાની શોકમાં આસક્ત બાણી કોઈક વૈદેશિકપાસેથી કર્મણુનું ચૂર્ણ લીધું. પણ પછીથી મંત્રના બળથી પતિની પ્રીતિ મેળવવી એ પતિદ્રોહમાં ગણાય છે, એમ વિચારીને તે ચૂર્ણ સમુદ્રમાં ફેંકી દીધું. તેનાથી સમુદ્રનો દેવતા વશ થયો. તેણે વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરી રાત્રે રાણીની સાથે સંભોગ કર્યો. તેથી રાણીને ગર્ભ રહ્યો. તે કૃત્ય સાંભળી ક્રોધાયમાન થયેલા રાજાએ તેણીને દેશ નિકાલ કરવાનો હુકમ કર્યો. એટલામાં તે દેવ આવી રાજને કહેવા લાગ્યો કે, “ઉંચા કુળમાં જન્મેલી અને શીળે શોભાયમાન કન્યાને પરણીને જે સમદૃષ્ટિથી જોતો નથી તેને મહાપાપિષ્ઠ માનેલો છે; માટે રાણીની અવજ્ઞા કરનાર તને અંતઃપુરસહિત હું દેશમાંથી કાઢી મૂકીશ.” એ સાંભળી રાજા બીન્યો અને રાણીની આગળ પોતાનો અપરાધ ક્ષમાવવા લાગ્યો. ત્યારે રાણીએ તેને ચૂર્ણાદિનો સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કર્યો. અનુક્રમે પુત્ર થયો અને તે મલ્લિકાર્જુનના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. રાણીએ દેવતાપાસે તેને માટે રાજ્ય-સ્થાપવાની જગો માગી. દેવતાએ પાણી હઠાવી નવીન ભૂમિમાં દ્વીપ પેદા કર્યો. તે જગોએ હાલ કોંકણ દેશ પ્રસિદ્ધ છે.

કાંઈક સમયનેવિષે કુમારપાળ ચક્રવર્તી રાજસભામાં બિરાજેલો હતો. તેવામાં કાંઈ ભાટ તે કોંકણના મલ્લિકાર્જુન રાજની આપ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો, “પ્રથમ પોતાના પ્રચંડ ભુજબળથી સર્વ રાજાઓને જીતી પુત્રોનીપેઠે સર્વ કાળમાં પોતાને આધીન કરી જે મલ્લિકાર્જુન નામનો રાજા ‘રાજપિતામહ’ એવું બિરુદ ધારણ કરે છે, તે ધનુષ્યની વિદ્યામાં અર્જુન સરખો શોભાયમાન વર્તે છે.” મલ્લિકાર્જુનને ‘રાજપિતામહ’ એવું બિરુદ સાંભળી રાજા ક્રોધાયમાન થયો. તે જોઈ ભાટ ફરીથી બોલ્યો કે, “રવિનો ઉદય વખાણવા જેવો છે. જેમના ઉદયથી અંધકાર કિંવા પ્રકાશ થતો નથી તેવા બીજાઓના ઉદયની શ્લાઘા કરવાની શી જરૂર છે?” ભાટના એ બોલવાથી રાજાને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો અને સહેવાઈ રહેવાયું નહીં તેથી બોલ્યો કે, “અહો ! એ રાજા મોટો અહંકારી

દેખાય છે. કારણ, પ્રૌઢ અહંકાર શિવાય આવી ગુણાવલી કેમ બોલાય ? હું એના અહંકારની ખબર લેઈશ.” પછી રાજાએ સભામાં ચોતરફ નજર ફેરવી, એટલે રાજાના મનનો અભિપ્રાય સમજનાર મંત્રીપુત્ર આમ્રભટે કરસંપુટ ઉંચો કર્યો. તે જોઈ રાજા ચમત્કાર પામ્યો. સભા વિસર્જન થઈ એટલે મંત્રીપુત્રને બોલાવી કરસંપુટ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે મંત્રીપુત્ર બોલ્યો કે, “મહારાજ! આ-સભામાં કોઈ સુભટ છે કે જે મિથ્યાભિમાની નૃપાલાસ મલ્લિકાર્જુનને જીતી લાવે, એવો આપણો આદેશ જાણી સ્વામ્યાદેશ બળવવાને સમર્થ એવા મેં તે પ્રમાણે અંજલિપુટ કર્યો.” તેનાં એવાં વચન સાંભળી રાજા આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો, “અહો એનું કેવું ચાતુર્ય છે ! કહેલી વાત તો પશુપણ ગ્રહણ કરે. શું હાથી ઘોડા પ્રેર્યા છતાં નથી આવતા ? પરંતુ પંડિત પુરૂષો તો વગર કહેલું પણ ઇંગિતા-કારથી જાણે છે. એ વાત ઘટે છે. કેમકે, બુદ્ધિનું ક્ષણગિત આકારનું જાણવું તેજ છે.” પછી રાજાએ તેને પ્રયાણ કરવાની આજ્ઞા આપી પંચાંગપ્રસાદપૂર્વક સૈન્યનો અધિપતિ નિમ્નો અને સર્વ સામંતો સાથે વિદાય કર્યો. તે નિરંતર પ્રયાણ કરી કાંકણ દેશના લગભગ આગ્યો. વચમાં કાલિંબી નદી આવી. તેમાં પાણીનું પૂર દુર્વાર હતું. તે ઉતરીને સૈન્ય મહા કષ્ટ સામે કાંઠે પહોંચ્યું. તે વખતે તેને સંગ્રામનેસાડ અસંજ્ઞ જોઈ મલ્લિકાર્જુનને એકદમ હુમલો કર્યો. મંત્રીપુત્ર હાર્યો અને કૃષ્ણવદને કૃષ્ણવસ્ર પહેરી મસ્તકે કૃષ્ણ-છત્ર ધરાવી પાછો ફર્યો. પાટણનજીક આવી નગરનીબહાર કૃષ્ણ તંબુમાં પડાવ નાખ્યો. તેવામાં દસરાનો દિવસ આગ્યો. તે દિવસે રાજા રાજપાટિકામાં ફરવા નિકળ્યો. તેના દીકામાં તે તંબુ આગ્યો, એટલે બોલ્યો કે, “આ કોના લશ્કરનો પડાવ પડ્યો છે ?” તે સાંભળી કોઈ પુરૂષ બોલ્યો કે, “આપનો આંખડ સેનાપતિ કાંકણ માંથી હાર ખાઈને પાછો ફર્યો છે, તેનો આ તંબુ છે.” આંખડની એવી લજ્જાથી ચમત્કાર પામેલો રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, “અહો આ

૧ ધણીનો હુકમ. ૨ એટા. ૩ દુઃખે વારી શકાય તેવું.

ભાગ આઠમો.

૯૫

કેવો લજ્જવાન છે!” તે જોઈ અવસર પાઠકો બોલ્યા, “જ ગુણ સમૂહને ઉત્પન્ન કરેછે અને જનાથી દૃઢ્ય અત્યંત શુદ્ધ થાયછે એવી શ્રેષ્ઠ લજ્જાને અનુસરતો તેજસ્વી સત્યવાદી પુરૂષ મુખ્ય ન બતાવતાં પ્રાણનો ત્યાગ કરે, પરંતુ પોતે ગ્રહણ કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ ન કરે.” રાજાએ તે સાંભળી ખુશી થઈ તેને સવા લાખ દ્રવ્ય ઈનામ આપ્યું. પછી મીઠી દ્રષ્ટિથી આંખડની સંભાવના કરી ખીજ બળવાન સામંતો આપી મલ્લિકાર્જુનને જીતવા પાછો મોકલ્યો. તે કેટલાક પ્રયાણે પેલી કાલિંખી નદીઆગળ આવ્યો. તેનાઉપર નવીન પૂલ બાંધી તેજ માર્ગે સૈન્યસહ સાવધાનપણે ઉતર્યો. સામા આવેલા મલ્લિકાર્જુનના સૈન્યસાથે અસાધારણ રણયુદ્ધ શરૂ થયું. તેમાં આંખડે વીરવૃત્તિથી હાથીપર બેઠેલા મલ્લિકાર્જુનને જ ઘેર્યો. તે બેનું ખડ્ગાખડ્ગી યુદ્ધ થયું. તે જોઈ આંખડનો ભાટ બોલ્યો, “જમાં આકાશરૂપી યુદ્ધ સામા આવતાં બાણોની શ્રેણિએ કરીને ધ્વનિત અને પંક્તિવિત થયેલી છે એવા મહા ઉત્કટ યુદ્ધમાં આગળ ધસવાને કોઈ વિરલોચ પુરૂષ સમર્થ થાય છે.” એ સાંભળી આંખડને ઘણો ઉત્સાહ આવ્યો, તેથી તે એકદમ મલ્લિકાર્જુનના હાથીના દંતરૂપી સૌપાનથી તેના કુંભસ્થળ પર ચઢી ગયો અને અતિ તેજસ્વી રણના રસાવેશમાં મલ્લિકાર્જુન પ્રતિ બોલ્યો કે, “પ્રથમ ધા કર અથવા ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કર.” એમ કહી તેણે તીક્ષ્ણ તલવારના ધાથી ભૂમિપર નાખી દેઈ જેમ કેસરી કિશોર હાથીને મારે તેમ લીલા માત્રમાં તેને મારી નાખ્યો. સામંતોએ નગર લૂંટી ત્રણ સો ચોદ્ધાઓને દાહ દીધો. પછી આંખડ ભટ મલ્લિકાર્જુનના મસ્તકને સોનાથી મઢી કાઢી તે દેશમાં કુમાર-પાળ ચક્રવર્તીની આજ્ઞા મનાવી પાટણ પાછો આવ્યો. ત્યાં રાજસભામાં ૭૨ મહા સામંતોની સમક્ષ મલ્લિકાર્જુનનો ખબરો રજૂ કર્યો. તેમાં શૃંગારકોટિ નામની સાડી, માણિક્ય નામનું વસ્ત્ર, પાપ ક્ષયકર હાર અને વિષાપહાર છીપ એ મુખ્ય હતાં. તે શિવાય

૧૪ ભાર સોનાના ૩૨ કુંલ, ૬ મુડા મોતી, ૧૪ કોડ સોનૈયા ૨૦૦૦ વાંસણ, ચતુર્દત હાથી અને સેદુક નામનો શ્વેત તંબુ વિગેરે ઘણી ચીજો રજુ કરી. છેવટે મલ્લિકાર્જુનના મસ્તકકમળથી કુમારપાળના ચરણને પૂજ્યા. રાજાએ આંખડના એવા મહા પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈ તેને ‘રાજપિતામહ’ નો ખિરદ આપી એક ઢાઠિ દ્રવ્ય, ત્રણ સુવર્ણ કુંલ અને ૨૪ અશ્વ લેટ કર્યા. આંખડભટે કુંલ શિવાયની સર્વ વસ્તુઓ ઘેર પહોંચતા પહેલાં પોતાના સુભટોમાં વહેંચી નાખી. તે વાત કોઈ ચાડિયાએ જાણીને રાજાને કહી. વગર કારણે દાણુ વૈર પ્રગટ કરનાર દુર્જન થકી ઢાને ભય ઉત્પન્ન ન થાય? ઢમકે, મહામણિધરના વિષની પેઠે તેના મુખમાં નિરંતર દુઃસહ દુર્વચન રહેલું હોય છે. તે ચાડિયો રાજાપાસે જઈ બોલ્યો કે, “જે સ્વાર્થ જીવીરીતે પૂર્વજન્મમાં થયેલો નથી અને વળી લાખો જન્મે કરીને થવાનો નથી તે સર્વ સ્વાર્થ તેવીરીતે આંખડભટથી થાય છે.” તે સાંભળી રાજા જરા દૂનાયો અને બીજે દિવસે સવારે જ્યારે આંખડભટે સેવામાં હાજર થઈ પ્રણામ કર્યા ત્યારે કહ્યું કે, “સ્વામી કરતાં સેવકે વધારે દાન ન દેવું, એવો સેવક ધર્મ છતાં તું મારા કરતાં વધારે દાન કેમ આપે છે ?” એટલામાં આંખડને ભાટ બોલ્યો, “જમને પર્વતની શિલા શય્યા, ગુફા ઘર, ગ્રાડની છાલ વસ્ત્ર, હરણ મિત્ર, કામળ ક્ષણ ભોજન, ઝરણતું પાણી પાન અને વિદ્યા એ સ્ત્રી છે એવા સેવાંજલિને નહીં બાંધનારા યોગીપુરુષોને હું પરમેશ્વર માનુ છું.” તે સાંભળી મંત્રીએ તેને તત્કાળ એક લાખ દ્રવ્ય બક્ષીસ આપ્યું. આથી રાજાના કોપમાં વૃદ્ધિ થઈ. તે જોઈ મંત્રીપુત્ર બોલ્યો, “મહારાજ! આપ તો ખાર ગામના સ્વામી ત્રિભુવન પાળના પુત્ર છો અને હું તો અઢાર દેશના સ્વામી એવા આપનો પુત્ર છું, માટે હું જે આપું છું તે થોડું છે.” તેના એવા ઉત્તરથી રાજા પ્રસન્ન થયો અને તેને પુત્રપદસાથે બમણી લેટ આપી. આ અવસરે રાજાનો ભાટ બોલ્યો, “હે મહારાજાધિરાજ, જમના ઉપર આપની મહેર નજર થાય તે મહાપદની સાથે ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્ય પામે, તેમનું કુળ અલંકૃત થાય, પૃથ્વી તેમને પ્રાપ્ત થાય અને નિરંતર તેમના

ભાગ આઠમો.

૯૭

મકાનઆગળ હાથી ઘોડા ઝુલ્યા રહે. જેમના ઉપર આપની ખફા મરજી થાય તે મહા આપત્તિનીસાથે પરાભવને પામે, તેમનું કુળ મલિન થાય, તેમને પોતાને ક્ષય પ્રાપ્ત થાય અને તેમના મકાન આગળ કદી પણ હાથીઘોડાનું દર્શન ન થાય.” તે સાંભળી રાજાએ તેનો સવા લાખ દ્રવ્યથી સત્કાર કર્યો.

ઢાઢક અવસરને વિષે શાકંભરીનો અર્જુનરાજ પોતાની રાણી એટલે કુમારપાળની યેન દેવળદેવીનીસાથે સોગટાંબાજી રમતો હતો. તે વખતે તેણે હાસ્યમાં રાણીને કહ્યું કે, “ આ તારા ઉઘાડા માથાના મુડકાને માર. ” તે સાંભળી રાણી બોલી, “મારી સાથે એ પ્રકારનું હાસ્ય છોડી બીજું હાસ્ય કરો. ” તો-પણ રાજા વારંવાર એપ્રમાણે ઢેહેવા લાગ્યો, તેથી રાણી ક્રોધાય-માન થઇને બોલી કે, “ હે જંગલીજટ, વિચારીને બોલ. ક્યાં તારા દેશના બડા, લંગોટી પહેરનારા, વિવેક રહિત, કુર વચન કાઢનારા, પિશાચના જેવા ભયંકર દેખાતા બેગટા? અને ક્યાં તે ગૂજરાત દેશના શોભીતા દેહવાળા, સ્વચ્છ અને મધુર આલાપ કરનારા, ભૂમિના દેવતા જેવા શોભીતા સાધુઓ? હું તારી ભાર્યા હોવાથી બે તું મારાથી નથી બીતો તો શું રાજરાક્ષસ એવા મારા ભાઈ કુમાર-પાળથી પણ નથી બીતો ?” એ પ્રમાણે બોલતી રાણીને ક્રોધયમાન થયેલા રાજાએ લાત મારી કહ્યું કે, “ નિકળ અહીંથી. જ તારા ભાઇને ઘેર અને કહેવું હોય તે કહે. ” રાણી એપ્રકારે તિરસ્કાર થવાથી બોલી કે, “ બે હું તારી દુષ્ટ જિન્હાને મુખમાર્ગે ન એ-ચાવું તો હું રાજપુત્રી નહીં ! ” એવી પ્રતિજ્ઞા કરી તે પોતાના પરિવારસાથે પાટણ આવી અને કુમારપાળને ખુશી કરી પોતાની પ્રતિજ્ઞાવિષે સર્વ હકીકત બહેર કરી. કુમારપાળે કહ્યું કે, “ તે દુષ્ટને તેની જીભનું કુળ ચખાડી તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરીશ. ” એવી રીતે આશ્વાસન આપી શાંત પાડી ધર્મમાં તત્પર તે યેનને આદરપૂર્વક ઘરમાં રાખી. પછી અર્જુનરાજની સ્થિતિ અને વિહાર બાણવાની ઇચ્છા કરી પોતાના કોઈ નિપુણ પ્રધાનને શાકંભરી

મોકલ્યો. તે વાણિયાનો વેશ લેઈ ત્યાં રહ્યો અને રાજદ્વારમાં દુકાન ધાલી અણોરાજની પરિચારકાઓસાથે પરિચય કરવા લાગ્યો.

અહીં અણોરાજ પોતાની પત્ની પીયર ગઘ અને તેનો ભાઈ કુમારપાળ મહાપ્રતાપી છે, એમ વિચારી ગભરાયો. તેથી તેણે વંશ-પરંપરાથી નોકરીમાં ચાલતા આવેલા વ્યાધ્રરાજને ત્રણ લાખ મહોરોથી ખુશી કરી ભયડાનો વેષ આપી કલોહક નામના ગુપ્ત શસ્ત્રસાથે કુમારપાળને મારવા મોકલ્યો. તે વાત પરિચારિકા દ્વારા કપટવણિકવેષધારી મંત્રીના કાને આવી. તેથી તેણે કુમારપાળને વિજ્ઞાપિત કહાવી કે, “આપે સાવધાન રહેવું. ભયડાઓનો વિશ્વાસ ન કરવો વિગેરે.” સોમવારને દહાડે રાજા કર્ણમેરૂ પ્રાસાદમાં દર્શન કરવા ગયો તો ત્યાં મંત્રીએ લખેલાં લક્ષણવાળો નવો ભયડો દીઠામાં આવ્યો. રાજાએ તેને સાથે રાખેલા મલ્લોપાસે બંધાવી ગુપ્ત રાખેલી કટારી કઢાવી કહ્યું કે, “હે વેરાક, પેલા જંગલીએ તને મોકલ્યો છે. સ્વામીને વશ સેવકોને કંઈ કૃત્યા કૃત્યનો વિચાર નથી હોતો, માટે તું બીશ નહીં. હું તો તે જંગલીને-જ મારીશ.” એમ કહી તે વ્યાધ્રરાજને આદરપૂર્વક જીવતો મૂક્યો.

ત્યાર પછી સૈન્યસાથે બેનની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા કુમારપાળ સપાદલક્ષ દેશતરફ ચાલ્યો. માર્ગે ચાલતાં ચંદ્રાવતી નજીક આવ્યો. અહીં વિક્રમસિંહ નામનો સામંત રહેતો હતો તેને વારંવાર કુમારપાળની સેવામાં પાટણ જવું આવવું પડતું હતું. તેથી એક પામી તે પોતાના મંત્રીઓને એકત્ર કરી કહેવા લાગ્યો કે, “પેલો જટાધર જ પૂર્વે સર્વ પૃથ્વીપર ભિક્ષા માગવા ભટકતો હતો તે દૈવયોગથી અમારો સ્વામી થઈ બેઠો છે. ક્યાં તે ભિક્ષાયર અને ક્યાં અમે વંશ-પરંપરામાં થયેલા રાજપુત્રો ? એવા પતિથી અમને મંડન નથી પણ ઉલટું વિડંબન છે; માટે જો તમારી સર્વની સંમતિ હોય તો ઠાઈ

ભાગ આઠમો.

૯૯

પ્રકારે છળ કરી તેને હણીએ.” મંત્રીઓએ કહ્યું, “મહારાજ! સ્વા-
મીદ્રોહ કરવો કુલીનોને ઉચિત નથી અને તે કરવાથી ઉભય લોક-
માં નિંદા થાય છે. કારણ, જ્યો સ્વામીને, ગુરૂને અથવા મિત્રને
વિશ્વાસ દેઈ ઠગે છે તેઓ ઉભય લોકમાં દુઃખી થાય છે. કહ્યું છે કે,
જે કાર્યથી દાવાનળથી વૃક્ષ બળે તેમ મહિમા ભસ્મીભૂત થાય, જે
કાર્યવડે કાળજીથી જેમ વસ્ત્ર કાઠું થાય તેમ કુળને સ્થામતા આવે
અને જે કાર્ય કરવાથી મુનિના શ્રાપનીપેઠે અંતરમાં ચિંતા થાય
એવું કાર્ય પંડિત પુરૂષોએ વૈરથી અથવા સ્નેહથી કદી કરવું નહીં.”
એપ્રકારે મંત્રીઓએ નિષેધ કર્યા છતાં પોતાના આત્માના શત્રુ તે
સામંતે પોતાના મહેલમાં ગુંમ વૈદ્યિયંત્ર કરી ચંદ્રાવતીના પૈરિસરને
વિષે કુમારપાળને આમંત્રણ કરવા ગયો. ત્યાં રાજાને પગે પડી
ભોજનને માટે અતિ આગ્રહ કર્યો; પરંતુ મારવાડીનો વિશ્વાસ ન
કરવો, એમ વિચારી શ્રીચૌલુક્ય પોતે જમવા ગયો નહીં અને પુરૂ-
ષોને મોકલ્યા. તેઓ જમી રહ્યા પછી તેના મહેલની રમણીયતા
જોવા આમ તેમ ફરવા લાગ્યા, એટલામાં તેમને તે વૈદ્યિયંત્રમાં
હોમેલા પદાર્થોની ગંધ આવી, તેથી કાઈ વૃદ્ધ પુરૂષને તેનું કારણ
પૂછ્યું. તેણે વૈદ્યિયંત્રનું સર્વ સ્વરૂપ નિવેદન કર્યું. તેમણે આવી
કુમારપાળને જાહેર કર્યું. પણ તે રાજાએ પોતે વૈદ્યિયંત્રની વાત જા-
ણે છે એમ વિક્રમસિંહને નહીં દેખાડતાં તેને સાથે લેઈ આગળ
પ્રયાણ કર્યું અને શકંભરીનજીકના વનમાં આવી સૈન્યનો પડાવ
નખાવ્યો. પછી એક શ્લોક આપી પોતાના દૂતને મોકલ્યો. તેણે
જઈ અર્જુનરાજને આપ્યો, તે તેણે વંચાવ્યો:

રે રે મેક ગલદ્વિવેક કટુકં કિં રારટીષ્યુત્કટે ।

ગત્વા કાપિ ગમીરકૂપકૂહરે ત્વં તિષ્ઠ નિર્જીવવત્ ॥

સર્પો યં સ્વમુખપ્રસૂત્તરવિષજ્વાલાકરાલો મંહાન ।

જિન્હાલસ્તવ કાલવત્કલનાકાંક્ષી યદા જમિવાન્ ॥૧॥

૧. છુપો. ૨. અગ્નિ યંત્ર. ૩. ભાગોળ.

૧૦૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

“હે વિવેક રહિત દેડકા, તું આ કડવું કડવું શું બકેછે? કોઈ મોટા કુવાના અખોલમાં જઈ મરેલાની પેઠે રહે. નહીં તો મુખથી ફેલાતા વિષની જ્વાલાએકરીને ભંયકર એવો મોટી જીભવાળો કાળ સરખો આ સર્પરાજ આવે છે.”

એ પ્રમાણે દૂતનું વાક્ય સાંભળી તેમાંના તિરસ્કારે કરી હસતો અણોરાજ બોલ્યો, “હે દૂત ! સંગ્રામમાં તારાં સ્વામીને સર્પ પ્રતિ દેડકાપણું કે ગરૂડપણું જણાશે. ” એમ કહી પ્રતિકાન્ધ આપી દૂતને વિદાય કર્યો અને પોતે ત્રણ લાખ ઘોડેસ્વાર, ૫૦ હાથી અને ૧૦ લાખ પાયદળ સાથે સામે આવ્યો. દૂતે આવી રાજને પ્રતિશ્લોક અર્પણ કર્યો.

રે રે સર્પ વિમુંચ દર્પમસમં કિં સ્ફારફૂત્કારતો ।

વિશ્વં भीषयसे कचित्कुरु विले स्थानं चिरं नंदितुं ॥

नो चेत्प्रौढगरुत्स्फुरत्तरमरुद्व्याधूतपृथ्वीधर ।

स्ताक्षर्यो भाक्षयितुं समेति जगिति त्वामेष विद्वेषवान् ॥ ૧ ॥

“હે સર્પ ! તું આવો અસાધારણ ગર્વ છોડી દે. અત્યંત કુશ્વટા મારીને જગતને કેમ બીવડાવેછે? ચિરકાળ આનંદ પામવો હોય તો કોઈ બિલમાં જઈ સ્થાન કર. નહીં તો મોટી ફૂડફૂડતી પાંખના પવનથી પર્વતને ડોલાવનાર આ તારો શત્રુ ગરૂડ તને ભક્ષણ કરવાને શિઘ્ર આવેછે.”

કુમારપાળ તેના અર્થનો વિચાર કરી ચમત્કાર પામ્યો.

અહીં અણોરાજ પ્રથમ આવેલા ચારભટ્ટને પૂછવા લાગ્યો કે, “ આ દુઃખે કરીને જીતાય એવા કુમારપાળને સુખે જીતવા માટે શો ઉપાય કરવો ? ” તેણે વિનંતી કરી કે, “ કુમારપાળના કૃપણતા અને અકૃતજ્ઞતા એ અવગુણોનેલાધે મેલહણાદિ સામંતો તેનાથી વિરક્ત છે; માટે તેમને દ્રવ્ય આપી ફેડવા એટલે તે ઉદાસ થશે અને હું પ્રાતઃ કાળે સંગ્રામમાં દેવગજઉપર ચઢી

ભાગ આઠમો.

૧૦૧

સિંહનાદથી કુમારપાળના હાથીને ત્રાસ પમાડીશ. ” એમ વિચાર કરી રાત્રે ને રાત્રે દ્રવ્ય આપી સામંતોને ફેડયા. સવારે તે સર્વને ઉદાસ જોઈ કુમારપાળે શામળ મહાવતને પૂછ્યું કે, “ આજ આ બધા ઉદાસ કેમ દેખાય છે ? ” તેણે અણોરાજ સુવર્ણદાનથી ફેડયા વિગેરેની સર્વ વાત કહી. એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. કારણકે અર્થ ત્રણ ભુવનને પણ ફેરવી શકે. એ સાંભળી ફરી કુમારપાળે પૂછ્યું કે, “ હવે તારો શો વિચાર છે ? ” તે બોલ્યો, “ મહારાજ, હું, કલહપંચાનન હાથી અને આપ કલ્પાંતે પણ પાછા હઠનાર નથી. ” આવું તેનું વચન સાંભળી કુમારપાળ બોલ્યો કે, “ શત્રુ સામા દેખાય એટલે તરત હાથી હાંકજે. ” આ વખતે એક ચારણ બોલ્યો, “ હે કુમારપાળ ! ચિંતા મા કરો. ચિંતાથી કંઈ થવાનું નથી. જણે તમને રાજ્ય આપ્યું છે તે ધણુએ ચિંતા કરશે. ” એટલામાં બીજો ચારણ બોલ્યો, “ મહારાજ, અમે થોડા છીએ અને શત્રુઓ ધણા છે એવી ચિંતા તો કાયર હોય તે કરે. જુઓ કે, માથા ઉપર ગગનલોકમાં એકલો સૂર્યનારાયણ પ્રકાશ કરે છે. ” રાજાએ તે સાંભળી બંનેને એક એક લાખ દ્રવ્ય ઇનામ આપ્યું. તે ચારણોના સુશબ્દ અહણુ કરી કુમારપાળ રણ ભૂમિપર ચઢ્યો અને બે સૈન્યવચ્ચે મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું. એટલામાં કોઈ ભાટ બોલ્યો, “ જણે રણભૂમિમાં વેગેસહિત ચૌલુક્ય ચૂડામણિને જોયો તેણે ક્ષત્રિયોનો ક્ષય કરવા બાણ ફેંકતા પરશુરામને, રાવણના વધમાં મચેલા રામચંદ્રને અને જયદ્રથનું મથન કરનાર અર્જુનને પ્રત્યક્ષ જોયા. ” ત્યારપછી ચારભટે દેવગજઉપરથી સિંહનાદ શરૂ કર્યો તેથી કલહપંચાનન પાછો હઠવા માંડ્યો. તે જોઈ કુમારપાળ બોલ્યો કે, “ આ હાથી વારે ઘડીએ પાછો કેમ હઠે છે ? ” સામળે સિંહનાદની હકીકત કહી. તે સાંભળી તાત્કાલિક બુદ્ધિથી ઉત્તરાસન વડે હાથીના કાન બંધ કરી કુમારપાળ રણભૂમિપર વીજલીની પેઠે ભૂસકા મારી અણોરાજના ગજસ્કંધ ઉપર ચઢી ગયો અને તેના ગંડસ્થળ છેદી નાખ્યા. પછી અણોરાજને રણભૂમિપર પાડી નાખી તેની છાતીપર પગ મૂકી બોલ્યો

૧૦૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

કે, “ રે વાચાળ ! મારી બેનનું વચન યાદ છે ? હમણાં હું તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા તારી જીભને છેદું છું. ” આવું સાંભળી અર્જુનરાજ સિંહે પંજમાં લીધેલા મૃત્યુસન્મુખ. મૃગનીપેઠે રાંક થઇ બેઠ્યો કે, “ હે કુમારપાળ, શરણે આવેલા મને બચાવ. ” તેની એવી અવસ્થા અને વાણીથી કુમારપાળને દયા આવી, તેથી છાતી ઉપરથી પગ ઉપાડી બેઠ્યો કે, “ રે તને કૃપાથી જીવતો મૂકું છું. પરંતુ હવેથી તારે તારા દેશમાં જીભ ખેંચી કાઢવાનું ચિન્હ ધારણ કરવું, એટલે કે હવે પછી તારા દેશમાં બધા લોકો હમેશનેમાટે માથે ઢાંકવાનું વસ્ત્ર માથે ડાખી તથા જમણી બજીએ જીભના આકાર વાળું રાખે. હવે પછી તારે મારા હુકમથી મારી બેનની પ્રતિજ્ઞા પૃથ્વીપર પ્રસિદ્ધ થાય તેમ વર્તવું. એમ કહી તેને લાકડાના પાંજરામાં ઘાલી ત્રણ દિવસ સુધી પોતાના સૈન્યમાં રાખી મૂક્યો. સર્વત્ર જયનાં વાજિંત્ર વાગ્યાં. સામંતો ભય પામી ધ્રૂજવા લાગ્યા. પણ ગંભીર ગૂર્જર-ભૂપતિએ તેમને ઉપાલંબ ન દીધો અને અર્જુનરાજને કૃપા કરી પાછો શાકંભરીનો રાજ બનાવ્યો. અલખત ઉડાડી મૂકવાનો અને પાછા બેસાડવાનો અધિકાર પોતાને હાથ રાખ્યો. મારવાડનો સાતવાર ભંગ કર્યો. પલ્લી કાટની ભૂમિમાં રોષથી આદુ વવડાવ્યું. પૂર્વે માળવાના રાજાએ દેવળો પાડી નાખ્યાં હતાં; પરંતુ પાપયકી ખીનાર કુમારપાળે વાગ્બટની સલાહથી તેલ કાઢવાનાં પાષાણયંત્રો લાગી નાખ્યાં.

હવે અર્જુનરાજ ચિંતવવા લાગ્યો કે, “ લોકો જે કહે છે કે, હાસ્ય અડધું વૈર છે તે ખોટી વાત છે. કારણ કે, મારે તો મરણાંત કષ્ટ આવવાથી તે વૈર સંપૂર્ણ થયું છે. હાસ્યનેલીધે પત્નીએજ આ મને શું દુઃખ કર્યું! હું માનું છું કે, દુઃખરૂપી વૃક્ષનું મૂળ સ્ત્રીઓજ છે. જીવ્યો કે, લંકાસમીપે અને કુરુક્ષેત્રમાં પ્રબલ અને સાવધ કરોડો યોદ્ધાઓના નાશથી જે રામાયણ અને મહાભારત થયું તેમાં પણ લલનાઓજ કારણભૂત હતી ” એમ વિચારી તે સતત કુમારપાળની સેવા કરવા લાગ્યો.

૧. ૬૫૩.

ભાગ આઠમો.

૧૦૩

પછી કુમારપાળ પોતાને કૃતકૃત્ય માની પાછો વળ્યો અને ચંદ્રાવતી આપ્યો. ત્યાં દુષ્ટ વિક્રમસિંહ પ્રથમનીપેઠે વહ્નિચંત્ર તૈયાર કરી ગૂર્જરપતિનીપાસે આપ્યો. તેણે જમવાનેમાટે કરેલા અતિ આગ્રહઉપરથી રાજા તેનો કૂર વિચાર જાણી ગયો. યુક્તછે, ‘પંડિત પુરૂષો બીજાના આશય જાણી શકે છે. રાજાએ તેને મદલો પાસે બંધાવી તેના મહેલમાં જઈ વહ્નિચંત્ર શોધી કાઢ્યો અને તેનું કપટ બધાના દેખતાં પ્રગટ કરી તેના મહેલને બાળી નાખ્યો. પછી ક્રોધે કરી મદલો પાસે તેનાં અંગ ઉતારાવી આથર વગરના ગાડામાં નાખી પોતાનીસાથે લેઈ આગળ ચાલ્યો. તેના પોતાના નગરનાજ રસ્તામાં ખાડાખઈઆંનેલીધે તેનું માથું ગાડામાં અથડાવાથી તેને અત્યંત વેદના સહેલી પડી. રસ્તામાં જ્યારે બહુ દુઃખ પડવાથી રડવા લાગ્યો ત્યારે પરાળ પાથરી આપ્યું. એમ કરતાં કુમારપાળ મહોત્સવપૂર્વક પાટણ આપ્યો અને પોતાની બેન દેવળદેવીને કહેવા લાગ્યો કે, “તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી થવાથી તું કૃતકૃત્ય થઈ છે; માટે ખુશી થઈ તારા સ્વામીને ઘેર જા.” પણ તે અભિમાનનેલીધે ગઈ નહીં અને ભાઈને ત્યાંજ રહી તપશ્ચર્યા કરવા લાગી.

પછી વિક્રમસિંહને રાજસભામાં મંગાવી બધા સામંતોના દેખતાં તિરસ્કાર કરી મદલો પાસે તેનાં અંગ ચડાવડાવી તેને બંધી બાને નખાવ્યો અને તેના રાજ્યઉપર તેના ભત્રિજા યશોધવળને સ્થાપ્યો.

૧૦૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૯ મો

કુમારપાળ-રાજવિનોદ.

સિદ્ધરાજનીસાથે તુલના.

કોઈએક અવસરનેવિષે કુમારપાળ સર્વ સામંતો, મંત્રીઓ અને શેઠ શાહુકારોનીસાથે મંદીરમાં બેઠેલો હતો. તેવામાં વાતે વાત ચાલતાં રાજ્યે સિદ્ધરાજના સમયના વૃદ્ધ મંત્રીઓને પૂછ્યું કે, “હું જયસિંહદેવના સમાન છું કે, તેમનાથી ન્યૂનાધિક છું?” મંત્રીઓએ કપટ રાખ્યાવગર પ્રાર્થના કરીકે, “મહારાજ! શ્રી સિદ્ધરાજ-માં ૯૮ ગુણ અને ૨ દોષ હતા અને આપનામાં ૨ ગુણ અને ૯૮ દોષ છે.” મંત્રીઓના એ વચનથી કુમારપાળ પોતાના આત્માને દોષમય માની દેહઉપર વૈરાગ્ય આણી આંખમાં કટારી ધોચવા જતો હતો એટલામાં મંત્રીઓ તેનો આશય સમજી લેઈ બોલ્યા કે, “મહારાજ! અમે તો વગર વિચારે બાહ્ય દૃષ્ટિથી એ પ્રમાણે કહ્યું. પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી તો આપજ અધિક છો.” રાજ્યે પૂછ્યું, “કેવી રીતે?” મંત્રીઓ બોલ્યા, “શ્રી સિદ્ધરાજના ૯૮ ગુણો તેના સંગ્રામમાં અસુભટતા અને પરસ્ત્રી-માં લંપટતા એ બે દોષોથી ઢંકાઈ જતા હતા અને આપના કૃપ-ણતાદિ દોષો સંગ્રામમાં શૂરતા અને પરસ્ત્રીમાં સહોદરતા એ બે ગુણોનેલીધે જણાતા નથી. માટે આપજ સર્વગુણશિરોમણિ સત્ત્વ અને પરસ્ત્રીસહોદરતાદિ ગુણોના આધાર છો.” મંત્રીઓના એ વચનથી રાજ્યે અંતરાત્મામાં ખુશી થઈ દેવની પૂજા કરી.

રાજદ પાંડિત્ય.

એક દિવસ રાજ સભામાં બેઠેલો હતો. તેવામાં એક પંડિત બોલ્યો કે, “પર્જન્યનીપેઠેરાજ સર્વ ભૂતોનો આધાર છે. પર્જન્ય વગર કદાચિત્ રહેવાય પણ રાજ વગર ન રહેવાય.” એ સાંભળી કુમાર-

ભાગ નવમો.

૧૦૫

પાળ બોલ્યો, “અહો! રાજાને મેઘની ઉપમ્યા!” આ વાક્યમાં રાજાએ સર્વ વ્યાકરણશાસ્ત્રથી અશુદ્ધ એવો ‘ઉપમ્યા’ પ્રયોગ વાપર્યો, તેથી સભાસદો માંહોમાહે ચર્ચા કરવા મંડ્યા. તે જોઈ કપર્દીમંત્રીએ નીચું ધાલ્યું. રાજાએ તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. એટલે મંત્રીએ કહ્યું કે, “મહારાજ! આપે શબ્દશાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ ‘ઉપમ્યા’ શબ્દ વાપર્યો ત્યારે અમારે નીચું ધાલવું જ યુક્ત છે. કહ્યું છે કે, રાજા વગરની પૃથ્વી ધારી પણ અજ્ઞ રાજા ન જોઈએ. કેમકે, તેવા રાજાથી પ્રતિપક્ષી રાજાઓમાં અપકીર્તિ ફેલાય છે. આપે વાપર્યો એ અર્થમાં ઉપમાન, ઔપમ્ય અને ઉપમા ઇત્યાદિ શબ્દો શુદ્ધ છે.” મંત્રીની એવી પ્રેરણાથી પચાસ વર્ષની ઉમરે રાજાએ શબ્દવ્યુત્પત્તિસાદ શ્રીપ્રભુપાદ(શ્રીહેમાચાર્ય)ની સેવા કરી અને તેમના પ્રસાદથી સિદ્ધ થયેલા સારસ્વત મંત્રનું આરાધન તથા સારસ્વત ચૂર્ણના સેવનાદિવડે કરી પ્રસન્ન થયેલી સરસ્વતીના પ્રસાદથી એક વર્ષમાં વ્યાકરણની ત્રણ વૃત્તિ અને પંચ કાવ્યવિગેરે શાસ્ત્રો શીખી વિચાર ચતુર્મુખ (વિચારમાં બ્રહ્મા) નું ખિરૂં ઉપાર્જન કર્યું.

કોઇક અવસરનેવિષે સપાદલક્ષના રાજાનો એલચી કુમાર-પાળની સભામાં આવ્યો. તેને રાજાએ પૂછ્યું કે, “તમારા સ્વામી કુશળ છે?” તે મિથ્યાભિમાનથી બોલ્યો કે, “વિશ્વં (સર્વને) લાતિ (આપે) એવા વિશ્વલ રાજાના વિજયમાં સંદેહ શો?” એ સાંભળી રાજાની પ્રેરણાથી કપર્દીમંત્રી બોલ્યો, “શ્વલ્ શીઘ્ર ગમનારું ધાતુ ઉપરથી વિઃ ઇવ (પક્ષીનીપેટે) શ્વલતિ નાશ પામે તે વિશ્વલ કહેવાય.”

આ પ્રકારનો અર્થ સાંભળી તે એલચીએ જઈ સપાદલક્ષીય રાજાને વિનંતી કરી કે, “મહારાજ! તમારા નામમાં તો ગૂર્જર મંત્રીએ દૂષણ કાઢ્યું છે.” તેઉપરથી તે રાજાએ પંડિતના મુખથી ‘વિઘ્નહરાજ’ એવું નામ ધારણ કર્યું અને પાછો ખીજ વર્ષે તે એલચીને પાટણ મોકલ્યો. તે આવી કુમારપાળ રાજાને ફરી ધારણ કરેલું નામ કહેવા લાગ્યો. તેની પણ કપર્દીમંત્રીએ

૧૦૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

આવી રીતે વ્યુત્પત્તિ કરી: વ્યગ્રો (નાસિકા રહિત) હરાજો (શિવ અને વિષ્ણુ). એપ્રકારે નામખંડનના ભયથી પછી સપાદલક્ષીય રાજ્યે 'કવિખંધવ' એવું નામ ધારણ કર્યું. આવી રીતે સરસ્વતી અને લક્ષ્મીની લીલાથી અત્યંત શોભાયમાન કુમારપાળ રાજ પૃથ્વીને નિષ્કંટક કરી સમૃદ્ધિવાળા રાજ્યનું પાળણ કરવા લાગ્યો.

સંગીત મહિમા.

કોઈક સમયે રાજ સભામાં બિરાજેલો હતો. તેવામાં એક પરદેશી ગંધર્વે આવી તારખંબારવ કરી કહ્યું કે, “હે રાજન! મને લૂંટી લીધો છે.” રાજ્યે પૂછ્યું કે, “કાણે?” ત્યારે તે બોલ્યો કે, “જેના ગળામાં સોનાની સાંકળી છે અને જે મારી અતુલ ગીતકળાની સમાનતા કરતો નાશી ગયો છે તે મૃગે.” તેના એ જવાબઉપરથી રાજ્યે ધાર્યું કે, “આ કોઈ કળાના કૌતુકવાળો પરદેશી ગંધર્વ પોતાની ગીતકળા ખતાવવાને આવેલો છે.” પછી ગીતકળામાં ધુરંધર સોલ્લાક નામના પોતાના ગંધર્વને બોલાવ્યો. તેણે તત્કાળ અંટવીમાં ભટકીને ઉત્તમ ગીતકળાથી મૂર્છિત તે મૃગને નગરમાં થઈ રાજસભામાં રાજસમક્ષ લાવી રજુ કર્યો. રાજ્યે તેની એ અદ્ભુત કળાબદ્ધ ભારે ઇનામ આપી પૂછ્યું, “ગીતકળાનો અંવધિ ક્યારે આવ્યો કહેવાય?” સોલ્લાકે કહ્યું કે, “સૂકા લાકડાને લીલાં પાંદડાં લાવે ત્યારે.” રાજ્યે તેપ્રમાણે કરવાનો આદેશ કર્યો. સોલ્લાકે આશુપર્વતપર થતા વિરહ નામના વૃક્ષની સૂકી ડાળીનો કટકો મંગાવી કાચી માટીનો ક્યારે કરાવી રોપ્યો અને શુદ્ધ મદહાર રાગ ગાઈ નવીન પાંદડાં આણી સર્વે સભાસદોને તથા રાજને સંતોષ પમાડ્યો. રાજ્યે તેને ખાર ગામ ઇનામ આપ્યાં અને બોલ્યો કે, “નાદનો મહિમા મોટો છે. યત:

૧ જંગલ. ૨ અંત.

ભાગ નવમો.

૧૦૭

સુખિનિ સુખનિષેકો દુઃખિતાનાં વિનોદઃ ।

શ્રવણહૃદયહારી મન્મથસ્યાગ્રદૂતઃ ॥

નવનવરસકર્તા વલ્લભો નાયિકાનાં ।

જયતિ જગતિ નાદઃ પંચમસ્તૂપવેદઃ ॥ ૧ ॥

“સુખીઆના સુખમાં વૃદ્ધિ કરનાર, દુઃખીઆને હર્ષ પમાડનાર, કર્ણ અને હૃદયનો હરનાર, કામદેવનો અગ્રદૂત, વિવિધ પ્રકારના રસનો કર્તા અને નાયિકાઓને પ્રિય એવો પાંચમો ઉપવેદ નાદ જગતમાં જયવંતો વર્તે છે.”

પછી સભામાં પધારેલા શ્રીહેમચાર્યને રાજાએ નાદનું સ્વરૂપ વિચાર્યું. સૂરિ બોલ્યા, “ગીત સપ્ત સ્વર મય છે. તે સ્વર ત્રણ પ્રકારના છે. સચેતન કૃત, અચેતન કૃત અને ઉભય કૃત. તેમાં સચેતન કૃત સુખ્ય છે. પડ્મ, ઋષભ, ગંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત અને નિષાદ એ સાત સ્વરો છે. પડ્મ કંઠમાંથી, ઋષભ હૃદયમાંથી, ગંધાર નાસિકામાંથી, મધ્યમ નાભિમાંથી, પંચમ છાતી મસ્તક અને કંઠમાંથી, ધૈવત કપાળમાંથી અને નિષાદ સર્વ સંધિમાંથી નિકળે છે. એપ્રમાણે સાતે સ્વરોની ઉત્પત્તિ શરીરથકી કહેલી છે. પ્રાકૃત અંધકારો લખે છે કે, મોર પડ્મ, કુકડો ઋષભ, હંસ ગંધાર, પાડી મધ્યમ, (વસંત ઋતુમાં) ઢાયલ પંચમ, સારસ ધૈવત અને કૌંચ નિષાદ સ્વરમાં બોલે છે. પડ્મ અગ્નિજ્વાળાથી, ઋષભ છાતીથી, ગંધાર ગળાથી, મધ્યમ મધ્યજિહ્વાથી, પંચમ નાસિકાથી, ધૈવત દંતોષ્ઠથી અને નિષાદ મસ્તકથી બોલાય છે. હવે અચેતન કૃત સ્વરોવિષે કહું છું. મૃદંગમાંથી પડ્મ, ગોમુખીમાંથી ઋષભ, શંખમાંથી ગંધાર, ઝંદલરીમાંથી મધ્યમ, ચતુશ્ચરણપદસ્થાનમાંથી પંચમ, આડંબરમાંથી ધૈવત અને મહાલેરીમાંથી નિષાદ સ્વર નિકળે છે. ગીત નાદાત્મક છે, વાદ્ય પણ નાદના પ્રગટપણથી વખણાય છે અને નૃત્ય એ બેને અનુસરીને ચાલે છે. માટે ગીત વાદ્ય અને નૃત્ય એ ત્રણે નાદને આધીન છે. ચક્રવર્તીના નવનિધિઓમાં

૧૦૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

શબ્દ નામનો જે નવમો નિધિ છે તેમાંજ નાટક સહિત વાદ્ય અને ગીત પ્રગટ થાયછે. લોકોત્તર જૈન મતમાં ત્રણ પ્રકારના સ્વરોની ઉત્પત્તિ એરીતે વર્ણવેલી છે. લોકમાંતો સંગીતાદિની ઉત્પત્તિ મહા-દેવથકી માનેલી છે. નીતિશાસ્ત્રમાં લખેછે કે, સૂડાદિબંધના ક્રમની રીતિમાં નિપુણ, રાગતાલમાં વિચક્ષણ અને શૃંગારાદિરસ તથા ગીતમાં વિશેષ જાણનાર જે ભૂપ હોય તેજ સલાને આભૂષણ ભૂત થાય. ”

સૂરિના મુખથી એપ્રમાણે નાદનું સ્વરૂપ સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ ફરીને અનાહત નાદનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. ત્યારે સૂરિએ કહ્યું કે, “ જે બ્રહ્મસ્થાન અથવા બ્રહ્મચરિ કહેવાય છે તેના મધ્ય ભાગમાં પ્રાણ રહેછે, પ્રાણ અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને અગ્નિ તથા વાયુના સંયોગથી અનાહત નાદ પેદા થાયછે. તે નાદ નિશ્ચે બિંદુનો ભેદ કરનાર કહેવાય છે. જેવો ધંટનાદ છેવટના ભાગમાં ધીમે પડતાં મધુર લાગે છે તેવો અનાહત નાદ પણ મધુર જાણવો. તે નાદ સર્વ દેહમાં વ્યાપક છે અને નાસિકાગ્રમાં રહેલો છે. તે સર્વ ભૂતોને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે પણ જોળખ્યામાં આવતો નથી. જ્યાં સુધી યોગીનું મન અનાહત નાદમાં લીન નથી થયું ત્યાં સુધી તેની ઈન્દ્રિયોના વિષય અને ક્રોધાદિકષાયોની સ્થિતિ છે. એ વિષે યોગીનું વાક્ય છે કે, પુરૂષના મસ્તક રૂપી તુંબડા અને શરીરમાંની કુંડળણી નાડી નામની વેણુમાંથી જે અનાહત નાદ નિકળેછે તેનું યોગી પુરૂષે ધ્યાન ધરે છે. ગાયનના વિષયમાં પણ સૂરિનું એવું અદ્ભુત જ્ઞાન જોઈ રાજા તેમને સર્વ કળાના પાર-ગામી માનવા લાગ્યો.

૧. કવિતાની રચનાના પ્રકાર જેવા કે, નાગપાશબંધ, સૂડાબંધ વિગેરે.

ભાગ ૧૦ મો.

કુમારપાળ-શ્રી સોમેશ્વરનો જીર્ણોદ્ધાર

અને શ્રી હેમાચાર્યઉપર નિષ્ઠા.

એક દિવસ પ્રાતઃકાળને વિષે કુમારપાળ ૭૨ સામંતો, ૩૬ રાજકુળો અને ખીજ અનેક કવિ, વ્યાસ, પુરોહિત, રાજગુરુ, મંત્રી વિગેરે પરિજન સહિત રાજસભામાં સુવર્ણના પુરૂષપ્રમાણુ આસન ઉપર બેઠેલા હતા. એવામાં તેણે કાંચનમય આસનપર બેઠેલા શ્રી હેમાચાર્યને કહ્યું કે, “ હે સૂરીશ્વર, કોઈ એવો સત્કૃત્યનો પ્રકાર ખતાવો કે જથી યુધિષ્ઠિર, વિક્રમ અને ભોજદિ રાજઓનીપેઠે માફનામ યુગના અંત સુધી રહે. આ અવધિરહિત ચમત્કારના અતિશયનેવિષે વરાહ અને રાહુએ બે દષ્ટાંતો છે. તેમાં વરાહ માત્ર જળમાં નિમગ્ન એવી પૃથ્વીનું વહન કરે છે અને રાહુ શત્રુને ગળવાની સાથેજ તરત મૂકી દેછે. આ ઉલટપાલટ સ્થિતિવાળા સંસારનેવિષે મરીને ફરી કોણ ઉત્પન્ન નથી થતો? પરંતુ જન્માવડે કુળ ઉત્તતિને પામે છે તેજ જન્મેલો કહેવાય છે ” ત્યારે સૂરિરાજ બોલ્યા, “ હે ચૌલુક્યદીપક ! કીર્તિ બે પ્રકારથીજ કલ્પના અંતસુધી રહી શકે છે. કહ્યું છે કે, વિચક્ષણ પુરૂષ પુષ્કળ ધનદાનથી જગતને અનૃણ કરી અથવા જગતપ્રસિદ્ધ કોઈ ધર્મસ્થાન કરાવી દિશાઓને શાશ્વત યશથી નિર્મલ મુખવાળી કરી સાક્ષાત્ ચંદ્રમંડળમાં પોતાની ઈચ્છા મુજબ નામ લખે છે. ” એ સાંભળી કુમારપાળ બોલ્યો, “ મહારાજ ! જગતને અનૃણી કરવામાં પુષ્કળ દ્રવ્ય બેઘએ અને તેનો આધાર ગુરૂચરણના પ્રસાદઉપર રહે છે. માટે તે તો મારાથી બનવું કઠિણ, પણ એકાદું ધર્મ સ્થાનતો કરાવી શકું. ”

એવીરીતે રાજ બોલતો હતો એટલામાં દેવપદ્મથી શ્રી સોમનાથના પૂજારી આવી પહોંચ્યા. તેમણે વિનંતી કરી કે,

૧૧૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

“મહારાજ, શ્રીસોમનાથ મહાદેવનું મંદીર પ્રાચીન કાષ્ઠમય હોવાથી હાલ દરિયાના મોઝનેલીધે તેનો પાયો ખવાઈ જવાથી પડવા બેઠું છે. જેમ કાઠ સંસારથી પોતાના આત્માને ઉદ્ધારે તેમ આપને મંદીરનો ઉદ્ધાર કરશે તો આપનો ખજનો અખુટ થઈ શાશ્વતી કીર્તિ ફેલાશે.” તેમની એવી પ્રાર્થનાઉપરથી રાજાએ સૂત્રધારો પાસે તે મંદીર નવેસર પથ્થરથી બંધાવવા માંડ્યું અને ઠેવી રીતે શીઘ્ર તૈયાર થાય તે સૂરિને પૂછ્યું. સૂરિ તેને પ્રતિબોધ કરવાની ઈચ્છાથી અવસર પામી બોલ્યા, “ રાજા! વિશ્વરહિત શીઘ્ર કાર્ય કરવા માટે કાઠ મોડું વ્રત ગ્રહણ કરવું જોઈએ. તે મોડું વ્રત બ્રહ્મચર્ય રૂપ છે. જે તે ધણું કઠિણ પડે તો સર્વ પુણ્યનું કારણ એવો માંસનિષેધ કરવો. મનુ પ્રજાપતિ કહી ગયા છે કે, જે માંસ ખાતો નથી અને જીવોને હણતો નથી અથવા હણાવતો નથી તે સર્વ પ્રાણીઓનો મિત્ર છે. જે કાઠ માણસ સો વર્ષપર્યંત દર વર્ષે અશ્વમેધ કરે અને બીજા માણસ માંસ લક્ષણને ત્યાગ કરે તો તે બેનું પુણ્ય સરખું કહેલું છે. સ્કંદપુરાણમાં માંસ ખાનાર, માંસ ખાવાની અનુમતિ આપનાર, માંસ પકવનાર, માંસ ખરીદ કરનાર, માંસ વેચનાર તથા માંસ માટે હિંસા કરનાર કરાવનાર અને કરવામાં મદદ આપનાર એ રીતે આઠ પ્રકારના હિંસકો વર્ણવ્યા છે. જે પાપમેહિત પુરૂષ પોતાને માટે માંસ પકાવે છે તે પશુનાં રોમ જટલાં વર્ષ સુધી નરક ભોગવે છે. જે દુર્બુદ્ધિયો પરપ્રાણી પોતાના પ્રાણનું પોષણ કરે છે તેમનું બીજાઓ કલ્પાંતસુધી નરકાવાસમાં લક્ષણ કરે છે. પ્રાણ કંઠે આવે તોપણ કદી માંસ ખાવું નહીં. જે ખાવું હોયતો પોતાનું ખાવું, પણ બીજાનું ન ખાવું. જીવો, ક્યાં માંસ અને ક્યાં શિવ ભક્તિ ? ક્યાં મદ્ય અને ક્યાં શિવપૂજા ? મદ્યમાંસમાં રક્ત પુરૂષોથી શંકર દૂરજ રહે છે. સ્કંદપુરાણમાં માંસ ખરીદ કરનાર ધનથી હણે છે, ખાનાર ઉપાભોગથી હણે છે અને મારનાર વધ બંધનાદિથી હણે છે એ રીતે ત્રણ પ્રકારનો વધ કહેલો છે. માંસની

જાગૃત સંસ્થા.

૧૧૧

માફક મઘમાં પણ વિકલપણાદિ દૂષણો રહેલાં છે એમ વિચારી બુદ્ધિમાન પુરૂષ પ્રિય કલ્યાણની ઇચ્છાથી તે બેનો ત્યાગ કરે છે. તેમ તમારે પણ ઇષ્ટ કાર્યની સિદ્ધિસાડ મઘમાંસને વર્જ્ય કરવાં જોઈએ. ” સૂરિનાં એ વચનથી પ્રતિબોધ પામી તે વીરચૂડામણિ રાજાએ મઘમાંસનો ત્યાગ કર્યો અને મંદીર બંધાવવાનું ઇષ્ટ કાર્ય જલદી પૂરું થવાસાડ અગણિત દ્રવ્ય મોકલવા લાગ્યો. યુક્ત છે, પોતે આરંભેલા કાર્યમાં ઉઘમવાનું કોણ નથી હોતું? બે વર્ષે મંદીર બંધાઈ રહ્યું એટલે રાજાએ તે વ્રત(બાધા) છોડાવવાની સૂરિને વિનંતી કરી. સૂરિ બોલ્યા કે, “ મંદીર તો પૂરું થયું પણ શિવજીની યાત્રા થયે તે મૂકવું જોઈએ. ” રાજાએ તે વાત અંગીકાર કરી. પછી સૂરિ પોતાને સ્થાનેકે ગયા.

હવે રાજા સભામાં સૂરિના ગુણ ગાવા લાગ્યો. તે સાંભળી પુરોહિત કોપ રૂપી અગ્નિથી તપી જઈ બોલ્યો કે, “ મહારાજ, એ હેમાચાર્ય આપને વશ કરવાને માટે આપના મનને ગમતી વાત કહે છે. બાકી એ તો આપણા ધર્મઉપર દ્રેષ રાખીનેજ ખુશી થાય છે. જો એમ નહીં હોય તો તે આપના બોલાબ્યાથી સોમેશ્વરને નમસ્કાર કરવા સાથેજ આવશે. પરંતુ આપ કહેશો તો એ તે આવવાના નથી. ” આવી રીતે બોલવું હલકા માણસોને ઘટે છે. કારણ, તેમનું હૃદય એટલું સુકુમાર હોય છે કે તે હૃદયમાં રહેલું અપ્રિય પણ એકદમ બોલી જાય છે. પણ જ પંડિત પુરૂષો છે તે તો તેને હિત ભણીજ માને છે.

પછી પ્રાતઃકાળે સભામાં પધારેલા સૂરિને રાજાએ પુરોહિતના વચનની પરીક્ષા કરવા સાડ સોમેશ્વરની યાત્રામાં આવવાની પ્રાર્થના કરી. સૂરિ કોઈ પ્રકારે પુરોહિતની દુષ્ટતા જાણી લેઈ રાજાને જૈનો કરવાની ઇચ્છાથી બોલ્યા કે, “ હે રાજા! જમ કોઈ ભૂખ્યાને ભોજનસાડ નિમંત્રણ કરે તેમ તમે મહાત્મા પુરૂષને યાત્રાને અર્થે નિમંત્રણ કરી. તીર્થનો સ્પર્શે કરવો એતો મારો આચાર છે. તેના વિનાની એક ક્ષણ પણ દુતમાં ગયેલા અર્ચનની માફક મારા મનને

૧૧૨

શ્રીકુમારપાલ પ્રબંધ.

વ્યથા કરે છે ” સૂરિનાં એ વચનોથી પુરોહિતનું મુખ અમાવા-
સ્યાના અવતાર અને મેષે લીપેલા જવું થયું. પછી રાજાએ સૂરિ-
ને કહ્યું કે, “જે એમ હોયતો આ સુખાસન ગ્રહણ કરો ” સૂરિ
બોલ્યા, “અમને પગે ચાલનારને એનું શું પ્રયોજન? વિવેકી ગૃ-
હસ્થ પણ તીર્થયાત્રામાં પગે ચાલે છે, તો પછી નિરંતર પગે ચાલ-
નારા યતિનું શું કહેવું? તમે પ્રસ્થાન કરો; હું ધીમે ધીમે શ્રીશત્રું
જય તીર્થની યાત્રા કરી દેવપટ્ટનમાં ભેગો થઈશ.

એમ કહી સૂરિ શ્રીશત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરવા નિકળ્યા.
એ વાત ઘટે છે. કેમકે સંત પુરુષો હમેશ સત્યજ બોલે છે. કુમા-
પાળ પણ પુષ્કળ પરિજનસાથે પ્રયાણ કરી કેટલેક દિવસે દેવ-
પટ્ટણ નજીક આવી પહોંચ્યો. ત્યાં સૂરિના આગમનની ઈચ્છા રાખી
પાંચ પાંચ યોજનમાં તપાસ કરાવ્યો, પણ સૂરિ માલમ પડ્યા નહીં.
ત્યારે દ્વેષી બ્રાહ્મણોએ ગપ ઉડાડીકે, સૂરિ તો સમુદ્રમાં પડ્યા. તે સાં-
ભળી રાજાને ચિંતા થઈ. પછી સવારે સોમેશ્વરનાં દર્શનસાઝ મહો-
ત્સવપૂર્વક તે પ્રયાણ કરતો હતો, એટલામાં સૂરિએ આવી ધર્મલાલ
દીધો. તે જોઈ રાજા બોલ્યો કે, “મહારાજ! આપ આ વખતે ક્યાં-
થી પધાર્યા? સૂરિએ કહ્યું કે, “હે ચૌલુક્યકુલમાણિક્ય! શ્રી રેવતા-
ચળપર પ્રતિક્રમણ કરી શ્રી નેમિનાથનાં દર્શન કરીને તમારો પ્રવેશોત્સવ
જાણી અમે અહીં આવીએ.” તે સાંભળી બ્રાહ્મણોના મુખપર મેષ ઢળી.
પછી અતિસ્નેહથી રાજા સૂરિને સાથે લેઈ સોમનાથને નમસ્કાર
કરવા ગયો. ત્યાં પોતે બંધાવેલો પ્રાસાદ જોઈ તેનાં રોમાંચ ઉભાં
થયાં અને તે અતિ હર્ષથી સોમેશ્વરને નમ્યો. આ વખતે બ્રાહ્મણો-
એ રાજાને ભંભેયો કે, “જૈનો તીર્થંકરશિવાય ખીજાને નમસ્કાર કર-
તા નથી.” એ સાંભળી રાજા સૂરિને કહેવા લાગ્યો કે, “મહારાજ!
જો આપને યુક્ત હોય તો શિવજીને નમસ્કાર કરો.” સૂરિએ કહ્યું કે,
“એ શું બોલ્યા?” એમ કહી પરમાત્માની સ્તુતિ બોલ્યા:

भववीजांकुरजनना रागाद्याः क्षयमुपगता यस्य ॥

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ૧ ॥

ભાગ દસમો.

૧૧૩

યત્ર તત્ર સમયે યથા તથા યો સિ સો સ્યભિધયા યયા તયા ॥
 વીતદોષકલુષઃ સ ચેદ્ગ્રવાનેક એવ ભગવન્નમો સ્તુ તે ॥ ૨ ॥
 ત્રૈલોક્યં સકલં ત્રિકાલવિષયં સાલોકમાલોકિતું ।
 સાક્ષાદ્ધેન યથા સ્વયં કરતલે રેસ્યાત્રયં સાંગુલિ ॥
 રાગદ્વેષભયામયાંતકજરાલોલત્વલોભાદયો ।
 નાલં યત્પદલંઘનાય સ મહાદેવો મયા વંચતે ॥ ૩ ॥
 યો વિશ્વં વેદવેદ્યં જનનજલનિધેર્ભગિનઃ પારદૃશ્વા ।
 પૌવાર્પર્યાવિરુદ્ધં વચનમનુપમં નિષ્કલંકં યદીયં ॥
 તં વંદે સાધુવંદ્યં સકલગુણનિધિં ધ્વસ્તદોષદ્વિષંતં ।
 બુદ્ધં વા વર્ધમાનં શતદલાનિલયં કેશવં વા શિવં વા ॥ ૪ ॥

“સંસારરૂપી બીજના અંકુરને ઉત્પન્ન કરનાર રાગાદિ જેના ક્ષય પામ્યા છે, એવા બ્રહ્મા હો વા વિષ્ણુ હો વા શિવ હો વા તીર્થંકર હો તેને મારો નમસ્કાર થાઓ. જે તે સમયે જે તે પ્રકારે જે તે નામથી દોષરૂપ મેલરહિત તું તે એકજ ભગવાન હોય તો તને મારો નમસ્કાર થાઓ. જેણે ત્રણકાળમાં ત્રિલોકસહિત સકળ ત્રણ લોક અંગુલિસહિત કરતલની ત્રણ રેખાનીપેઠે સાક્ષાત્ જોયું છે અને રાગ દ્વેષ ભય રોગ કાળ જરા અપળતા અને લોભાદિ જેમના પદતું લંઘન કરવાને સમર્થ નથી થયા તે મહાદેવને હું વંદુ છું. જેણે આગમથી ઓળખાતા વિશ્વનો ઉત્પત્તિરૂપી સમુદ્રની રચનાનો પાર જોયો છે, જેતું વચન પૂર્વાપર આધવિનાતું છતાં ઉપમા તથા દોષે કરીને રહિત છે, જે સાધુ પુરુષોને નમવા યોગ્ય છે અને જેમના દોષરૂપી શત્રુઓ નાશ પામ્યા છે, એવા સકળગુણનિધિ બુદ્ધ હો વા વર્ધમાન (મહાવીર) હો વા બ્રહ્મા હો વા વિષ્ણુ હો વા શંકર હો, તેને હું નમસ્કાર કરૂં છું.” ઈત્યાદિ સ્તુતિયોગે સૂરિએ પરમાર્થથી વીતરાગ દેવનીજ સ્તુતિ કરી. રાજા પણ પરમાત્માને અનુસરતી તે સ્તુતિથી અત્યંત અમત્કાર પામ્યો. પછી તેણે મહાદેવની

૧. ચૈદ રાજલોક (સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાળ) શિવાય જ્યાં જીવની ગતિ નથી તેવો આકાશ પ્રદેશ.

૧૧૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

સ્થાપના કરી શિખરપર સુવર્ણકળશ ચડાવ્યો અને સોનું ચાંદી મોતી પ્રવાળ વિગેરેથી તુલા કરી હાથી ઘોડા અને ગાયપ્રમુખનાં દાન આપ્યાં. પંચોપચારપૂજાસમયે દેવદાયમાં પણ મોટી બક્ષીસ કરી તીર્થોપવાસ હતો તેથી બીજાં બધાં કાર્ય પૂરાં કરીને સૂરિને દેવળના ગભારામાં બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે, “હે ભગવન્! સોમેશ્વર દેવ, આપ મહર્ષિ અને મારા જેવા તત્ત્વાર્થી એ ત્રણનો આ તીર્થપર યોગ ત્રિવેણીના સંગમ જેવો થયો છે. હવે પરસ્પરવિરુદ્ધ સિદ્ધાંતી પુરૂષો જૂઠી જૂઠી રીતે દેવ ગુરુ અને ધર્મ તત્ત્વની પ્રરૂપણા કરે છે; માટે આજે આપ દ્વેષ મૂકીને મારાપર પ્રસન્ન થઈ દેવાદિ તત્ત્વોનું રૂઢી રીતે નિરૂપણ કરો કે, હું તેમનું સ્થિર ચિત્તે આરાધન કરી મારા આત્માને સંસારસમુદ્રથી તારું. વળી આપ જેવા ગુરૂનો ભેગ મળે છતે જો તત્ત્વનો સંદેહ રહે તો સૂર્યોદય થયા છતાં પણ વસ્તુનું નહીં દેખાવવું અને ચિંતામણિ રત્ન પ્રાપ્ત થયા છતાં દારિદ્ર્યનું રહેવું એના જેવું થાય. ” આપ્રકારે રાજાએ કહ્યું ત્યારે સૂરિ પણ કંઈક વિચાર કરી બોલ્યા કે, “હે રાજન્! શાસ્ત્રના વાદે કરીને સર્ચું. હું તમને હમણાંજ મહાદેવનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવું છું. તે મહાદેવ તમને જ ધર્મ અથવા દેવ બતાવે તેનું સેવન કરો. કારણ દેવની વાણી ખોટી હોતી નથી. હું હવે મંત્ર બાણુ છું અને તમે બરાસનો ધૂપ કરે જાઓ. આપ્રમાણે વિચાર કરી રાજા અને સૂરિ બન્ને જણ રાત્રે મૂલ ગભરામાં રહ્યા. હવે મધ્ય રાત્રીના સમયે પ્રથમ લિંગમાંથી તેજ નિકળ્યું અને તેમાંથી ગંગા, જટા, ચંદ્રકળા અને ત્રિનેત્ર ઇત્યાદિ ઉપલક્ષણોયુક્ત શંકર નિકળ્યા. તે દેખી સૂરિએ રાજાને કહ્યું કે, “આ આગળ રહેલા શિવ જીઓ. એમને પ્રસન્ન કરી પૂછીને રૂઢા પ્રકારે તત્ત્વનું જોળખાણ કરો.” તે સાંભળી રાજા પણ હર્ષસહિત મહાદેવને સાષ્ટાંગ નસ્કાર કરવા લાગ્યો. પછી મહાદેવ બોલ્યા, “હે ચૌલુક્ય નૃપ, તું વિવેકી છે અને તને ધન્ય છે કે, તને આવી સાધુનીપેઠે ધર્મ જાણવાની ઇચ્છા થઈ છે. રાજા લોકો

ભાગ દસમો.

૧૧૫

ધણું કરીને ધર્મ પામ્યા છતાં પણ રાજ્યના મદથી ઉન્નત થઈ તેનું સેવન કરતા નથી. કહ્યું છે કે, રાજા મહોન્નતનીપેઠે સદાચાર સેવતા નથી, હિતકારી વચન સાંભળતા નથી અને પોતાની પાસે આવેલા પૂજ્ય પુરુષોની પણ અપેક્ષા કરતા નથી. હે કુમાર ! જો તું ભોગ અને મોક્ષ આપનાર ધર્મની ઇચ્છા રાખતો હોય તો હાલ પૃથ્વીમાં સર્વ દેવના અવતારરૂપ નિષ્કપટપણે પરબ્રહ્મને જાણનાર બાળપણાથકી સંયમવાન, પોતાના તથા બીજાના મતના સર્વે આગમોના પારગામી અને બ્રહ્માના જવા આ હેમાચાર્ય જયવંતા વર્તે છે. તેમના મુખથી તને ઇષ્ટ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થશે.” આ પ્રકારે બોલી મહાદેવ જાણે સ્વપ્નમાં દેખાયા હોય તેમ અંતર્ભૂત થયા. આવો બનાવ જોઈ રાજા વિસ્મય પામ્યો અને સૂરિને કહેવા લાગ્યો કે, “મહારાજ, આપજ મારા ઇશ્વર છો, જમને મહેશ્વર પણ વશ છે. આજથી માંડી આપજ એક મારા દેવ, ગુરુ, પિતા અને માતા છો. બીજું કોઈ નથી. પૂર્વે જીવિત દાનથી આ લોક આપ્યો હતો, હવે શુદ્ધ ધર્મોપદેશથી પરલોક આપો.” સૂરિ બોલ્યા, “જો એમ હોય તો મદમાંસાદિ અલક્ષ્યનો ત્યાગ કરો. કારણ કે, જીવદયા એજ ધર્મનું મૂળ છે, અને જીવદયા માંસલક્ષણ કરનારને ક્યાંથી હોય ? કેમકે, જીવ હિંસા વગર કંઈ માંસાદિ મળતું નથી.” એ સાંભળી ચિત્તમાં હર્ષ પામી રાજાએ પોતાના આત્માને પવિત્ર માની દેવગુરુ સમક્ષ મહાદેવ ઉપર જળ મૂકી અલક્ષ્યનો નિયમ (ત્યાગ) કર્યો. ત્યાર પછી અનુક્રમે મહોત્સવપૂર્વક પાટણ આવ્યો અને મહાદેવની વાણીનું સ્મરણ કરી કોઈક વખત ઉપાશ્રયે જઈ અને કોઈક વખત સભામાં નિમંત્રણા કરી સૂરિની પાસે શુદ્ધ ધર્મના રસનું પાન કરવા લાગ્યો. કહ્યું છે કે,

૧૧૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

વિના ગુરુભ્યો ગુણનીરધિભ્યો જાનાતિ ધર્મં ન વિચક્ષણો પિ ॥

આકર્ણદીર્ઘોજ્વલલોચનો પિ દીપં વિના પશ્યતિ નાન્ધકારં ॥૧॥

“વિચક્ષણ પુરૂષ પણ ગુણસાગર ગુરુવિના ધર્મને જાણતા નથી.
કર્ણપર્યંત દીર્ઘ અને તેજસ્વી લોચનવાળો પુરૂષ પણ અધારામાં
દીવા વગર જોઈ શકતો નથી.”

ભાગ અગીયારમો.

૧૧૭

ભાગ ૧૧ મો.

કુમારપાળ-હેમાચાર્ય સાથે બ્રાહ્મણોનો

વાદવિવાદ.

અનિતેન્દ્રિયતા.

હવે રાજની અને સૂરિની પરસ્પર આવ જવ થઇ અને રાજ સૂરિના ગુણગામ કરવા લાગ્યો. તેથી વિરોધી પુરોહિત એક વખત રાજને કહેવા લાગ્યો કે, “મહારાજ, આ હેમાચાર્ય નમસ્કારને ચોગ્ય નથી. કારણ કે તે અનિતેન્દ્રિય છે.” રાજ બોલ્યો કે, “કેમ?” ત્યારે તેણે કહ્યું કે, “વિશ્વામિત્ર અને પરાશર વિગેરે જ્યો સૂકાં પાંદડાં અને ઝરણુનું પાણી વાપરી નિર્વાહ કરતા તેઓ પણ સુંદર સ્ત્રીનાં મુખકમળ જોઇ મોહ પામ્યા તો જ પુરૂષો ધી, દુધ અને દહીં વિગેરે યુક્ત ભોજન જમે છે તેમનાથી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કેવી રીતે થાય? જુઓ તો એમનો દંભ !” તે સાંભળી સૂરિ બોલ્યા, ‘મુનિયો એ પ્રકારે અહાર કરતા નથી, પરંતુ ત્રીજ પ્રહરે ગુરૂની આજ્ઞા લેઇ અંત પ્રાંત અને રૂક્ષ એવો પણ સ્વરૂપ અહાર કરેછે. તેવા અહારથી તેમને રાગાદિનીજ પ્રાપ્તિ થતી નથી તો વિષય તો ક્યાંથી હોય? વળી તે મુનિયો, રાગની ઉત્પત્તિ થઇ હોય ત્યારે, મોહનો ઉદય થયો હોય ત્યારે, સ્વજનને ઉપસર્ગ થયો હોય ત્યારે, પ્રાણીનો ઉપદ્રવ હોય ત્યારે, તપ કરવો હોય ત્યારે અને અણસણ કરવું હોય ત્યારે, અહારનો ત્યાગ કરેછે. વળી અહારજ એકાંતપણે અનિતેન્દ્રિયપણાનું કારણ છે એમ ન સમજવું. પરંતુ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિના તીવ્ર, અતીવ્ર, મંદ અને અતિમંદ એ પ્રકારના ભેદ પણ છે. જુઓ કે, બળવાન સિંહ હાથી અને ભુંડનાં માંસનું ભક્ષણ કરેછે તો પણ વર્ષમાં એક વાર વિષય સેવે છે અને કપૂતર સૂકા કાંકરા ખાયછે તો પણ નિરંતર વિષયનું સેવન કરેછે. બોલો અહીં શો ભેદ છે?” આ ઉત્તરથી પુરોહિતનું મ્હોડું વિલપ્યું થઇ ગયું. તે જોઇ રાજ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

૧૧૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

સૂર્યોપાસના.

વળી કેટલાક દિવસ ગયા પછી કોઈ મત્સરીએ રાજને કહ્યું કે, “મહારાજ, આ જૈની લોકો પ્રત્યક્ષ દેવ જે સૂર્યનારાયણ તેને માનતા નથી.” તે સાંભળી સૂરિ બોલ્યા કે, “સૂર્યનું તેજ તો અમારાજ હૃદયમાં રહેલું છે. કેમકે, અમેજ તેને અસ્તરૂપ દુઃખ પ્રાપ્ત થયે છો તે અહારપાણીનો ત્યાગ કરીએ છીએ. તેનો અસ્ત થાય ત્યારે પાણી પીવું વ્યાજબી નથી. જુઓ સ્કંદપુરાણમાં પણ રૂદ્રપ્રણીત કપાલમોચન સ્તોત્રનેવિષે કહ્યું છે કે, હે સૂર્ય! તારાથી આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે; માટે તું જગતના જીવોને ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. તારો અસ્ત થાય ત્યારે પાણી લેવું તે રૂધિર ખરાખર છે. તારા કિરણોથી સ્પર્શ થયેલું પાણીજ પવિત્રતા પામે છે. જ્યારે પાણીની એવી સ્થિતિ હોય ત્યારે ભોજન તો ક્યાંથીજ શુદ્ધ હોય? મતલબ કે રાત્રે ખાંધે અશુદ્ધ હોય. તત્વથી તો અમેજ સૂર્યને માનનારા છીએ. કોઈ પંડિત કહી ગયો છે કે, જોયા આ સૂર્યના સુસેવકો જોયા સૂર્યનું મંડળ વાદળથી આચ્છાદન થયું હોય ત્યારે તો ખાતા નથી અને જ્યારે તેનો અસ્ત થયો હોય છે ત્યારે તો નિરાંતે ખાય છે. આ કેવું એમનું સેવકપણું? હે રાજન્, આ દેખાય છે તે સૂર્ય નથી, પરંતુ સૂર્યનું મંડળાકારે વિમાન છે. તેનો સ્વામી જે સૂર્યેન્દ્ર છે તે તીર્થંકરનો ભક્ત છે એમ તત્ત્વદૃષ્ટિથી જાણવું.”

વિષ્ણુભક્તિ.

એટલામાં ખીજે કોઈ બોલ્યો કે, “રાજન્! વૈષ્ણવો વિષ્ણુ વિના ખીજથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ માનતા નથી.” રાજને તેનો યથાર્થ બોધ ન થયો, તેથી સૂરિને પૂછ્યું. સૂરિ બોલ્યો કે, “હે રાજન્! એ કેહે છે તે સત્ય છે, પરંતુ વૈષ્ણવો તે જૈનના સાધુઓનેજ સમજવા. કારણ કે, તેઓજ તેની પરમભક્તિ કરનારા છે. જુઓ ગીતામાં અર્જુન આગળ વિષ્ણુએ કહ્યું છે કે, ‘હે અર્જુન! હું પૃથ્વીમાં, અગ્નિમાં, જળમાં, વનસ્પતિમાં અને યાવત્ સર્વ

ભાગ અગીયારમો.

૧૧૯

ભૂતોમાં વ્યાપક છું. જે મને સર્વ વ્યાપક જાણીને કદાપિ હિંસા કરતા નથી, તેમનો હું નાશ કરતો નથી અને તેઓ મારો નાશ કરતા નથી. તેમજ વિષ્ણુપુરાણના તૃતીય અંશમાં સાતમા અધ્યાયને વિષે પરાશરે કહ્યું છે કે, 'યાગ કરનારા ષિષુનો યાગ કરેછે, જાપ કરનારા તેને જપેછે અને ખીજની હિંસા કરનારા તેને હણે છે. કારણ કે વિષ્ણુ સર્વવ્યાપક છે.' હે રાજન્! જે પુરુષ પરદાર, પરદ્રવ્ય અને પરહિંસામાં મતિ કરતા નથી અને જેમનું મન રાગાદિ દોષથી દૂષિત નથી તેમનાથીજ વિષ્ણુ નિરંતર તુષ્ટમાન રહે છે. વળી યમકિંકર નામના સંવાદમાં યમે કહ્યું છે કે, 'જે પોતાના આત્માના ધર્મથી ચલાયમાન નથી થતા, જે પોતાના મિત્રો-પર અને શત્રુઓપર સમ ભાવ રાખે છે અને જે કાંઈનું કંઈ હરતા નથી અથવા કોઈને હણતા નથી તેમનેજ સ્થિર મનવાળા અત્યંત વિષ્ણુભક્ત જાણવા. જેમની ખુદ્ધિ નિર્મળ છે, જેમનામાં મત્સરનો અભાવ છે, જેમનો સ્વભાવ શાંત અને ચરિત્ર પવિત્ર છે, જે સર્વ ભૂતોપર મિત્રભાવ રાખેછે, જેમનું વચન પ્રિયકર અને હિતકારી છે અને જેમનામાં માન તથા માયાનો લેશ નથી તેમના દૃઢ્યમાંજ વિષ્ણુ નિરંતર વસે છે. સ્ફટિકરત્નની શિલા જેવા નિર્મળ વિષ્ણુ ક્યાં? અને માણસોમાં રહેલા મત્સરાદિ દોષો ક્યાં? ચંદ્રમાનાં કિરણ-સમૂહને વિશે અગ્નિની કાંતિથી થયેલો તાપ ક્યાંથી હોય? હિરણ્ય-કસિપુ પિતા આગળ પ્રદહાદે પણ કહ્યું છે કે, 'વિષ્ણુ પૃથ્વીમાં છે, પાણીમાં છે, ચંદ્રમાં છે, સૂર્યમાં છે, અગ્નિમાં છે, દિશામાં છે, વિદિશામાં છે, વાયુમાં છે, આકાશમાં છે, તિર્યંચમાં છે, અતિર્યંચમાં છે, અંતરમાં છે, બાહ્યમાં છે, સત્યમાં છે, તપમાં છે, સારમાં છે, અસારમાં છે, સર્વત્ર છે, સદા છે, વધારે બોલવાથી શું? તારામાં છે, અને મારામાં પણ છે, ઈત્યાદિ.' એ પ્રકારે સર્વ જીવની રક્ષા કરનારા જૈનમુનિયોજ તત્ત્વવૃત્તિથી વૈષ્ણુવ છે; પરંતુ તેથી વિપરીત પણે વર્તનારા બ્રાહ્મણો વૈષ્ણુવ નથી. પરમાર્થથી તો તેજ વિષ્ણુ

૧. નરક, મનુષ્ય અને દેવ શિવાયનાં પશુ પક્ષી વિગેરે પ્રાણીઓ.

૧૨૦

શ્રીકુમારપાલ પ્રબંધ.

જાણવા જે જન્મ મરણથી રહિત, નિત્ય ચિદાનંદમય જ્ઞાનરૂપ આત્માવડે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે. આ પ્રકારના નિરુપણથી તીર્થંકર તેજ વિષ્ણુ છે અને તેના ભક્તોને અવશ્ય મુક્તિ થાયછે. હે ચૌહુક્યરાજ, આમાં આ પરમાર્થ છે. જીવ બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા એ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે. પોતાના શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતા સ્વાભાવિક સુખનું શત્રુભૂત એવું જે ઈન્દ્રિયસુખ તેમાં જે જીવને આસક્તિ હોય તે બહિરાત્મા, અથવા હેય (ત્યાગ કરવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) ના વિચારમાં પરસ્પર અપેક્ષા સહિત નયની વહેંચણના જ્ઞાનની શ્રદ્ધાએ રહિત જે જીવ તે બહિરાત્મા. તે થકી વિપરીત ગુણવાળો અંતરાત્મા. વિમળ કેવળ જ્ઞાનથી લોકલોકનું સ્વરૂપ જાણુયું છે જેણે તે પરમાત્મા જ્ઞાનાત્માથી વ્યાપકપણાએ કરીને વિષ્ણુ, પરબ્રહ્મ સંજ્ઞાવાળી પોતાની શુદ્ધ આત્મ ભાવનામાં મક્ષપણાએ કરીને બ્રહ્મા, અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણના ઐશ્વર્યપણાએ કરીને ઈશ્વર, ક્ષાયિકપણાએ કરીને (રૂડા જ્ઞાનપણાએ કરીને) સુગત (બુદ્ધ), રંગાદિનાજીતવા થકી જિન (તીર્થંકર), અને શિવ (નિર્વાણ) પામવાથી શિવ એ આદિ અનંત નામોથી ઝોળખાય છે અને તે પરમાત્મા વીતરાગનેજ કહીએ છીએ સહસ્ર નામ માત્રમાં અનુરક્ત હૃદયવાળા અને પરમાર્થને નહીં જાણનારા લૌકિક જનો વૈષ્ણવોની મુક્તિ છે એ પ્રકારે બોલે છે. આ પ્રકારે રહસ્ય છે. કહ્યું છે કે, જિન એજ મહાદેવ, સ્વયંભૂ, પુરૂષોત્તમ, પરાત્મા, સુગત અને સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાલનો અદશ્ય સ્વામી છે. ત્રૈગુણ્ય એટલે સત્ત્વગુણ રજોગુણ અને તમોગુણ વિષયિક સંજ્ઞાઓ બુદ્ધ અને ઇશાનાદિમાં રહેલી છે. પરંતુ લોકોત્તર સત્ત્વથી ઉત્પન્ન થયેલી જે સંજ્ઞાઓ તે સર્વ જિનમાં રહેલી છે. જેમ ચાલાક વેપારીઓ રોહણાયજથી વિવિધ રત્નોને લેઈ જઈ સુવર્ણનાં આભુષણો બનાવી તે તે નામે ઝોળખાવે છે તેમ લોકો પરમાત્મા જિનેશ્વરમાંથી ગુણો લેઈ જઈ પોતપોતાના માનેલા દેવમાં સ્થાપન કરી તે તે ગુણવાચક સંજ્ઞાઓથી તેમને

ભાગ અગીયારમો.

૧૨૧

ઝાળખાવે છે. બીજી રીતે કહીએ તો જમ વરસાદ પડવાથી તેનું (વરસાદનું) અમૃતપણું (મીઠાશ) સરેવર વિગેરેમાં આવે છે તેમ જિનેંદ્રના નામ લોકો અહિંદ્રિથી હરાદિ બીજા દેવોમાં સ્થાપન કરે છે. જે નામો યોગીંદ્રને વલ્લભ એવા લોકોત્તર સત્વની પ્રસિદ્ધિ કરે છે તે નામનેજ પરમેશ્વર સમજવા. જમ શિયાળવાં બોયડીએ કરીને મોટા ઝાઝવ માને છે તેમ મૂઠ પુરૂષો પોતાના દેવને હજાર નામ અર્પણ કરીને હર્ષ માને છે.”

વેદ વિચાર.

વળી કોઈક અવસરે રાજ સભાસહિત બેઠો હતો. તેવામાં કોઈ મત્સરી બોલ્યો કે, “ મહારાજ! આ જૈનો વેદને માનતા નથી માટે તેમને નમસ્કાર કરવો યુક્ત નથી. ” એ સાંભળી રાજાએ સૂરિને પૂછ્યું કે, “આ શું કહે છે?” સૂરિ બોલ્યા, “હે રાજા! વેદો જે છે તે કર્મ માર્ગની પ્રવૃત્તિ કરનારા છે અને અમે જૈનીઓ નિષ્કર્મ માર્ગનું અનુકરણ કરનારા છીએ; માટે અમને વેદનું પ્રમાણ શી રીતે રહે? જુઓ ઉત્તર મીમાંસાનો વેદા અવેદા લોકા અલોકા વિદ્યા અવિદ્યા: ઇત્યાદિ પાઠ. રૂચીપ્રજ્ઞપતિ સ્તોત્રમાં પણ પુત્રે કહ્યું છે કે, ‘હે કર્મમાર્ગી પિતામહ! વેદોમાં તો કુવિદ્યા લણાય છે માટે તમે મને કર્મમાર્ગનો કેમ ઉપદેશ કરોછે?’ વળી જે વેદોમાં જીવદયાનું પ્રરૂપણ હોય તો સર્વશાસ્ત્રસંમત પવિત્ર જીવદયાને પાળનારા શી રીતે વેદબ્રાહ્મ થાય? સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રથમ ધર્મ અહિંસા એ પ્રકારે પ્રસિદ્ધ છે. માટે જે જે ધર્મમાં જીવદયાનું પ્રરૂપણ ન હોય તે તે ધર્મનો ત્યાગ કરવો. ‘જેટલું ક્ષણ જીવદયાથી થાય છે તેટલું’ સર્વ વેદો, સર્વ યજ્ઞો અને સર્વ અભિષેકો આપી શકતા નથી. નિશ્ચે પ્રાણી-વધ વિના યજ્ઞ થતો નથી, માટે યજ્ઞ અહિંસક ન કહેવાય. દયાયજ્ઞ તો સર્વ પ્રાણીઓનો વધ ન કરવો તેજ કહેવાય છે. વેદમાં દયા નથી. માટે તે નાસ્તિક ધર્મના શાસ્ત્રની પેઠે પ્રમાણ ન કરાય. જ્યાં જ્યાં જીવ છે ત્યાં ત્યાં શિવ છે, માટે શિવ અને જીવમાં ભિન્નતા

૧૨૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

નથી; તેથી કોઈ પ્રાણીની હિંસા કરવી નહીં. જીવહિંસા કરનારા પુરૂષો વેદથી, દાનથી, તપથી અથવા યજ્ઞથી કોઈ પ્રકારે સદ્ગતિ પામતા નથી.’ ઇત્યાદિ શાસ્ત્ર જાણનારા અને લાણનારા જ્યારે સર્વ જીવોની હિંસા, માતૃમેધ અને ગોમેધાદિ યાગના પ્રરૂપક વેદોને પ્રમાણ માને છે ત્યારે નાસ્તિક શાસ્ત્રનો શા હેતુથી સ્વીકાર કરતા નથી? મીમાંસામાં કહ્યું છે કે, યજ્ઞ કરનારા ગાઠ અંધકારમાં ડૂબી મરે છે. હિંસાથી ધર્મ થતો નથી, થયો નથી અને થવાનો નથી.”

ઇત્યાદિ સૂરિનાં વચનો સાંભળી બ્રાહ્મણો મૌન રહ્યા. તે જોઈ રાજા ચમત્કાર પામ્યો અને દયામાં તેનું મન પ્રવર્ત્યું. પછી તેણે સૂરિને પૂછ્યું કે, “મહારાજ! બ્રહ્માએ પશુઓ યજ્ઞને માટે સંજ્ઞા છે અને યજ્ઞમાં થતો વધ તેમના આશ્ચર્ય માટે છે; તેથી યજ્ઞમાં થતો વધ અવધ છે. ઔષધીઓ, પશુઓ, વૃક્ષો, તિર્યંચો અને પક્ષીઓ જેમનું યજ્ઞમાં મૃત્યુ થાય છે તે ઉત્કર્ષને પામે છે. ઇત્યાદિ બોલનારા બ્રાહ્મણો વેદોક્ત હિંસાને ધર્મ સાધન કહે છે તે કેમ?”

સૂરિબોલ્યા, “હે રાજા! એ સત્ય નથી. કારણ કે, સ્કંદ-પુરાણના ૫૮૫ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, ‘અગ્નિષોયમ્ ઇત્યાદિ પશુનો વધ કરાવનારી કારિકા જ્ઞાતા જનોને પ્રમાણ નથી. તે સત્પુરૂષોને ભ્રમમાં નાખનારી છે. વૃક્ષોને છેદી, પશુઓને હણી, રૂધિરનો કાઢવ કરી અને અગ્નિમાં તેલ ધી વિગેરે હોમી સ્વર્ગની અભિલાષા રાખે છે તે આશ્ચર્યકારી છે.’ ભાગવત પુરાણના ૨૩ મા અધ્યાયમાં શુકે કહ્યું છે કે, ‘જે વૈદિકો દંભયજ્ઞમાં પશુઓને હણે છે તેમને પરલોકમાં વૈશસ નરકમાં પરમાધામીઓ યાતના પૂર્વક હણે છે’. શ્રી ભાગવતના ૧૧ મા અધ્યાયમાં બ્રાહ્મણનું વાક્ય છે કે, ‘મોટા આડંબરવાળા યજ્ઞોના જ્ઞાન અને વિદ્યાઓથી અત્યંત પ્રગટ થયેલા વેદવાદ પ્રતિ રૂઠો (શુદ્ધ) તત્ત્વવાદ શોભાતો નથી.’ વળી પશુઓ યજ્ઞને માટે સંજ્ઞા છે, એમ જે સ્મૃતિ કહેતી હોય તો સ્માર્તો

૧. નરકના રખવાળ.

ભાગ અગિયારમો.

૧૨૩

રાજાઓને માંસ ખાતાં કેમ નથી નિવારતા ? બીજું—જે બ્રહ્માએ
યજ્ઞના અર્થેજ સર્વે પશુઓ બનાવ્યા છે તો વ્યાઘ્રાદિથી દેવોને કેમ
તર્પણ કરતા નથી? અહિં સાથી થનારો જ ધર્મ તે હિં સાથી કેમ
થાય ? કંઈ પાણીથી ઉત્પન્ન થનારાં કેમજ અગ્નિથી ઉત્પન્ન થાય ?
નીતિવાક્યામૃતના ધર્મસમુદેશમાં કહ્યું છે કે, ‘પિતાના આત્માની
પેઠે સર્વ જીવોનું કલ્યાણ ઇચ્છવું અને યથાશક્તિ દાન તપ વિગેરે
કરવો, એ ધર્મપ્રાપ્તિના ઉપાય છે.’ એક વખત ભોજરાજાએ યજ્ઞને
માટે આણેલા બકરાને મોટે સ્વરે ઓરડતો જોઈ ધનપાળને પૂછ્યું
કે, ‘આ બકરો શું કહેછે?’ ત્યારે ધનપાળ પંડિત બોલ્યો કે, ‘મહા
રાજા! એ બકરો કહે છે કે,

નાહં સ્વર્ગફલોપભોગતૃપિતો નાભ્યર્થિતસ્ત્વં મયા ।

સંતુષ્ટસ્તૃણમક્ષણેન સતતં સાધો ન યુક્તં તવ ॥

સ્વર્ગં યાન્તિ યદિ ત્વયા વિનિહતા યજ્ઞે ધ્રુવં પ્રાણિણો ।

યજ્ઞં કિં ન કરોષિ માતૃપિતૃભિઃ પુત્રૈસ્તથા બાંધવૈઃ ॥ ૧ ॥

હું સ્વર્ગ ફળનો ઉપભોગ કરવાને ઇચ્છતો નથી તેમ
મેં તેની તમારી પાસે યાચના પણ કરી નથી. હું તો તૃણ
ભક્ષણ કરીને નિરંતર સંતુષ્ટ રહું છું; માટે હે ઉત્તમ પુરુષો !
તમને મારો હોમ કરવો યુક્ત નથી. વળી જો યજ્ઞમાં હોમેલા
પ્રાણીઓ અવશ્ય સ્વર્ગેજ જાયછે તો તમે માતાના, પિતાના, પુત્રના
તથા બાંધવોના હોમે કરીને યજ્ઞ કેમ કરતા નથી?”

ઇત્યાદિ શ્રી હેમસૂરિના વાક્યામૃતથી રાજાનું હૃદય સિંચિત
થયું અને તે વેદોક્ત માર્ગને અપ્રમાણ માનવા લાગ્યો.

૧૨૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૧૨ મો

કુમારપાળ-હેમાચાર્યનો તત્વોપદેશ.

દેવતત્વ.

એ રીતે રાજસભામાં વિવિધ પ્રકારના વાદ થયા બાદ કુમારપાળે જૈન ધર્મને સત્યપણે અંગીકાર કર્યો અને સર્વ દર્શનીઓની સમક્ષ સર્વ સંવાદે કરીને દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પૂછવા લાગ્યો. સર્વ દર્શનીઓએ પોતપોતાના શાસ્ત્રના આચારવિચારને અનુસારે દેવાદિતું સ્વરૂપ કહ્યું. તેમાં દેવતત્વનું સ્વરૂપ અદ્વૈત હાસ, સંગીત, રાગ, દ્વેષ, પ્રમાદ, જગત્સૃષ્ટિ, જગત્સંહાર, જગત્પાલન, શસ્ત્ર, સ્ત્રી અને પરિગ્રહાદિ સમય સંસારિક જંતુજાતને સાધારણ ગુણવાળું બતાવ્યું. ત્યારે રાજાએ સૂરિને પૂછ્યું. શ્રીસૂરિ બોલ્યા, “હે ચૌલુક્યરાજ, સાંભળો. જાણે રાગાદિ દોષને જિતેલા છે અને જેને ત્રૈલોક્યે પૂજેલા છે એવા સર્વજ્ઞ અર્હત પરમાત્માજ દેવ છે. સર્વજ્ઞનેજ દેવત્વ છે, બીજાને ન હોય. કારણકે, સર્વજ્ઞપણું પણ સકળ દોષ રહિતતાએ કરીને સધાય છે. તે દોષ સામાન્ય પણે ૧૮ છે. તે આ પ્રમાણે છે: ૧ અજ્ઞાન, ૨ ક્રોધ, ૩ મદ, ૪ માન, ૫ લોભ, ૬ માયા, ૭ રતિ, ૮ અરતિ, ૯ નિદ્રા, ૧૦ શોક, ૧૧ અસત્ય, ૧૨ ચૌર્ય, ૧૩ મત્સર, ૧૪ ભય, ૧૫ પ્રાણીવધ, ૧૬ પ્રેમ, ૧૭ ક્રીડા અને ૧૮ પ્રસંગહાસ. એ અઢાર દોષ જેના નાશ પામ્યા છે તે દેવાધિદેવને હું નમન કરું છું. ઈષ્ટ વસ્તુમાં રાગ, અનિષ્ટ વસ્તુમાં દ્વેષ, અપરાધીપર ક્રોધ, પરપરાભવમાં માન, પદાર્થપ્રાપ્તિમાં લોભ, બીજાને ઠગવામાં માયા, ગયેલ તથા મરેલાનો શોક, આવેલા તથા જન્મેલામાં હર્ષ, અશુભ વિષય વર્ગમાં અરતિ, શુભ વિષયવર્ગમાં રતિ, ચોરાદિ થકી ભય, નિંદનિક

ભાગ બારમો.

૧૨૫

વસ્તુની જુગુપ્સા અને સંભોગમાં વેદનો ઉદય એ જ્યારે મુનિના નાશ પામે છે ત્યારેજ અંતઃશુદ્ધિ કરનાર સમતારૂપ અમૃત પ્રગટ થાય છે. એવી રીતે દેવતત્વનો નિર્ણય છે. માટે હે આર્યજનો, પક્ષ-પાત મૂકી ગુણવંતમાં સ્નેહવાળા થાઓ. પોતાના શાસ્ત્રમાંજ વિશ્વા-સ મા રાખો. અકથો ક્ષણ પણ ચિત્તની શુદ્ધિ કરી વિચાર કરો. શમ દમ, સમતા અને સત્યતાદિ ગુણો છે અને કાંક્ષા, ક્રમ, અંહકાર, અસત્ય, કલહ અને કપટાદિ દોષો છે. એ પ્રસિદ્ધ છે. એ ગુણો અથવા દોષો જ્ઞાનામાં, તીર્થંકરમાં અથવા બીજા દેવમાં, રહેલા છે, તેનો પોતેજ વિચાર કરો. પ્રત્યક્ષ તો ભગવાન જ્ઞપ્ત દેવે નથી, તેમ વિષ્ણુએ નથી. તેમ શિવ અને બ્રહ્મા પણ દેખાતા નથી. માટે તેમનાં સ્વરૂપ અને ગુણ આગમોમાંથી જાણીને વિચાર કરો. અહીં વિશેષ અપવાદ શો છે ? રાજન્ ! બહુ કહેવાથી શું ? જે સાંસારિક ભાવથી વિપરીત વૃત્તિવાળો હોય છે તેજ દેવ, બીજો નહીં. કહ્યું છે કે, જે સર્વ સંસારી જીવોના રૂપથી વિલક્ષણ છે તેજ દેવતત્વનું લક્ષણ પંડિત પુરૂષો પરીક્ષાથી જાણે. ક્રોધ, લોભ અને ભયથી વ્યાપ્ત જગત્ દેવતત્વથી વિલક્ષણ છે. માટે વીતરાગ દેવ કોઈ પણ પ્રકારે અદ્વયશુદ્ધિના ધારવામાં આવે નહીં. હે ચૈલુક્ય ! એવા નિદોષ જિનેન્દ્ર દેવને વિષે પણ જે પર-દર્શનીઓ મત્સરવાળા હોય છે તે પોતાના શાસનમાં રાગ અને બીજાના શાસનમાં દ્વેષના પ્રગટપણાથી. શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે પણ કહ્યું છે કે, ‘હિત કરવાની ઇચ્છાવાળો પુરૂષ પણ જે તારામાં પ્રીતિ નથી રાખતો તે, ખરાબાવાળી ભૂમિ ફેડાવાના જેવું ભયંકર માનરૂપી કલિનું પ્રગટપણું છે.’ એ હેતુથી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પર-માત્માજ દેવ છે. માટે જો ચેતના (હિત કરવાની ઇચ્છા) હોય તો એ દેવનું ધ્યાન ધરવું, એમની ઉપાસના કરવી, એમનું શરણ લેવું અને એમનાજ શાસનનું પ્રતિપાદન કરવું (સ્વીકારવું).

૧ સુગ. ૨ જૈન લોકો આઠ પ્રકારના કર્મો માને છે. તેમાં પુરૂષને સ્ત્રી ભોગવવાની અને સ્ત્રીને પુરૂષ ભોગવવાની ઈચ્છા થવી તેને વેદનીય કર્મનો (વેદનો) ઉદય થયો એમ કહે છે.

૧૨૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

બાકી જે દેવો સ્ત્રી, શસ્ત્ર અને જપમાળાદિ રાગાદિનાં ચિન્હોથી કલંકિત હોય છે અને અનુગ્રહ તથા નિગ્રહ કરવામાં તત્પર રહે છે તે દેવ મુક્તિસાધનને માટે નથી. એ રીતે દેવત્વનું સ્વરૂપ છે.

ગુરુત્ત્વ.

સ્ત્રીના ત્યાગી, સદાચારમાં ચાલનારા, ભોગના ત્યાગ કરનારા, જિતેન્દ્રિય અને સર્વ પ્રાણીને અભય આપનારા લોકમાં ગુરુ ગણાય છે. સ્નાન અને ઉપભોગ રહિત, પૂજા અને અલંકારથી વર્જિત અને મધમાંસથી નિર્વૃત્ત જે હોય તે ગુણવાન્ ગુરુ કહેવાય છે. અથવા ધર્મના જાણકાર, ધર્મના કરનાર, ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તાવનાર અને પ્રાણીઓ આગળ ધર્મશાસ્ત્રનું નિરૂપણ કરનાર પણ ગુરુ કહેવાય છે. જે પોતે દોષરહિત માર્ગમાં પ્રવર્તે છે અને સ્પૃહારહિત બીજને પ્રવર્તાવે છે તેજ ગુરુ આત્મહિત ઇચ્છનારે સેવવા. કારણ, એવા ગુરુજ પોતે સંસારસમુદ્રનો પાર પામવાને અને બીજને પમાડવાને સમર્થ હોય છે. જે અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, આગમના અર્થનો ઓધ કરે છે, સુગતિ અને કુગતિ તથા પુણ્ય અને પાપનું વિવેચન કરે છે અને કૃત્યાકૃત્યનો ભેદ જણાવે છે તે ગુરુવિના સંસાર-સમુદ્ર થકી તારવાને ઝાઝ સમાન બીજું કોઈ નથી. ગૃણાતિ તત્ત્વ-મિતિ ગુરુઃ ‘જે તત્ત્વનું કથન કરે તેજ ગુરુ.’ નામમાત્રે કરીને કુળ-કમથી આવેલો કોઈ કોઈનો ગુરુ હોય નહીં. ૮૪ લક્ષ જીવોની મધ્યે અનાદિ કાલ ભ્રમતા સર્વ જીવોને વિષે જે અજ્ઞાનરૂપ અંધ-કારથી વ્યાપ્ત પ્રાણીને જે ભવમાં જેનાથી તત્ત્વાવાત્ત્વનું પ્રગટપણું થાય, તેજ ગુણને લીધે ગૌરવ યોગ્ય ગુરુ કહેવાય. બીજ પોતાના સ્વાર્થમાં તત્પર અને ધરખારી ગુરુ ન હોય. કહ્યું છે કે,

દુઃપ્રજ્ઞાબલ્લુપ્તવસ્તુનિચયા વિજ્ઞાનશૂન્યાશયા ।

વિચન્તે પ્રતિમંદિરં નિજનિજસ્વાર્થૈકાનિષ્ઠા નરાઃ ॥

આનંદાઅમૃતસિંધુસિકરચયૈર્નિર્વાપ્ય જન્મજ્વરં ।

યે મુક્તેર્વદનૈરુવીક્ષણપરાસ્તે સન્તિ કેચિદ્બુધાઃ ॥ ૧ ॥

ભાગ બારમો.

૧૧૭

“કુષ્ટ બુદ્ધિના બળથી જેને પદાર્થસમૂહનું જ્ઞાન થતું નથી અને જેનું ચિત્ત વિજ્ઞાનથી શૂન્ય હોય છે, એવા પોતપોતાના સ્વાર્થમાં તત્પર પુરૂષ તો ઘેરેઘેર જેવામાં આવે છે; પણ આનંદાશ્રુત સાગરના છાંટાથી જન્મજ્વરને શાંત કરી મુક્તિના મુખ્યદ્રવ્ય અવલોકન કરવામાં તત્પર એવા પંડિતો વિરલાભ હોય છે. કુસ્ત બોલવામાં શ્રેષ્ઠ પણ પરમાર્થરહિત એવા વિકૃત કહેનારા મનુષ્યો દુર્લભ નથી; પણ ધર્મમાં સ્થિર રહીને જગતના હિતને માટે ધર્મનું કથન કરનારા દુર્લભ છે. ચતુર પુરુષો પણ જે માર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમાંજ રતિ પામે છે. તે યુક્ત છે. ધુતારાથી મોહ પામેલા કયા પુરૂષોનું ચિત્ત આ લોકમાં વિભ્રમ પામતું નથી? વધારે બોલવાથી શું? અજ્ઞાનરૂપી તિમિરથી અંધ એવા પુરુષોનાં નેત્ર જેમણે જ્ઞાનરૂપી અંજનની સળીથી ઉઘાડ્યાં છે તે ગુરૂઓને નમસ્કાર થાઓ. સૂર્યકાંતમણિની સ્પર્ધાવડે વિમલ સ્વભાવે કરીને સુંદર એવો આ જીવ આત્માના સ્વરૂપની સ્થિતિના નાશવાળો થઈ સંબંધના વશ થકી અનેક પ્રકારની વિકૃતિને ધારણ કરે છે; પણ જે સૂર્યની પેઠે ગુરૂના રૂઢ ચરણકમલની સેવાને પામે તો તે પોતામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા બલિષ્ઠ તેજ વડે કર્મરૂપી ઇંધનને ભસ્મસાત્ કરી નાખે છે. મહાવ્રતને ધારણ કરનારા, ધૈર્યવાન, ભિક્ષામાત્રથી આજીવિકા કરનારા, સર્વ સાવધ (પાપમય) વ્યાપાર યોગની નિવૃત્તિ કરનારા અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા પણ ગુરૂ માનેલા છે. તે માટે એવા પ્રકારના ગુરૂનુંજ સેવન કરવું, ખીજનું નહીં. જેમને વધ ધર્મ, જળ તીર્થ, ગાય નમવા યોગ્ય, ધરખારી ગુરૂ, અગ્નિ દેવ અને બ્રાહ્મણ દાનપાત્ર છે, તેમનાથી શી સ્તુતિ ખની શકે? એ પ્રમાણે ગુરૂતત્વ છે.

ધર્મતત્વ.

માણસ ધર્મની શોધ કરે છે, પણ શોધ કરતાં વિશેષે કરીને તીર્થંકર ભગવાને પ્રરૂપેલો સર્વ જીવોને વિષે દયા રાખવારૂપ ધર્મજ-

૧. નકામી વાતો.

૧૨૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ણુતો નથી. પરસ્પર વિરૂદ્ધ ત્રણસોને ત્રેસઠ મતવાળા જમાં સર્વ દયા રહેલી છે એવા—અહિંસા—ધર્મને ગ્રહણ કરેછે; પરંતુ દૂષણ દેતા નથી. જગતમાં બહુ પ્રકારે ધર્મ ધર્મ એવી ઘોષણા તો સંભળાય છે, પણ તેની સુવર્ણની પેઠે પરીક્ષા કરવી જોઈએ. એટલે જમ સુવર્ણની કસોટી ઉપર ધસીને, કાનસ મૂકીને, તપાવીને અને ખખડાવીને પરીક્ષા કરવામાં આવે છે, તેમ ધર્મની શાસ્ત્ર, શીળ, તપ અને દયાથી પરીક્ષા કરી તેનું ગ્રહણ કરવું. ઇતિ ધર્મ તત્ત્વ.

એ રીતે સમ્યક્ પ્રકારે દેવાદિ શુદ્ધ તત્ત્વને જાણ્યા છતાં પણ શ્રીકુમારપાળ કુળ ક્રમોગતથી આવેલા મિથ્યાત્વને લોકલજ્જને લીધે ત્યાગ કરવા ઇચ્છતો નથી. કારણ કે, કામરાગ અને સ્નેહરાગનું સહેજ નિવારણ થાય છે, પરંતુ પાપિષ્ઠ દૃષ્ટિરાગનો નાશ કરવાનું સત્પુરુષોને પણ કઠીણ થઈ પડે છે. કોઈક અવસરે શ્રીદેમાચાર્ય દૃષ્ટાંતદ્વારાએ કદાગ્રહના દુષ્ટપણને કહેવા લાગ્યા: જે પુરુષ શુદ્ધ એ કહેલા તત્ત્વને સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને દુરંત મોહથી મિથ્યાત્વના કદાગ્રહને તજતો નથી તે અનંત પાપથી યુક્ત થઈ લોહભારનું વહન કરનારની પેઠે હીનતાની સાથે વિપદાનું સ્થાન થાયછે. તે આ પ્રમાણે:—

કોશલા નામની નગરીનેવિષે ચાર મિત્ર રહેતા હતા. તેમને સુખ દુઃખ સરખું હતું. પરંતુ ધનરહિત હતા. એક અવસરે તે ચારે મિત્રો સલાહ કરી દ્રવ્ય કમાવવા દેશાંતર નિકળ્યા. ફરતા ફરતા લોહાની ખાણવાળા દેશમાં આવ્યા. વર્ષાઋતુમાં ખીજ દેશોને વિષે લોહાની બહુ કિંમત ઉપજે છે, એમ વિચારી લોહું લેઈને તેઓ આગળ ચાલ્યા. રસ્તે જતાં રૂપાની ખાણ દેખી તેથી હર્ષિત થઈ પરસ્પર બોલવા લાગ્યા. તેમાં ત્રણ જણે અસાર લોહાને ફેંકી દેઈ રૂપું લીધું અને ચોથા મિત્રને કહ્યું કે, 'હે મિત્ર, દુર્જનતા સંગની પેઠે આ લોહનો ત્યાગ કર અને સજ્જ-

૧. દુઃખે મટાડી શકાય તેવો.

ભાગ આરમ્ભો.

૧૨૯

નના સંગની પેઠે વિશેષ લાલના આપનાર રૂપાનું ગ્રહણ કર.' તે બોલ્યો, 'તમે તો મૂર્ખ છો તમારું ભાન ઠેકાણે નથી. જેને આટલે બધે છટે ઉચકી લાવ્યા તેને કંઈ છોડી દેવાય ?' એ પ્રકારે તેનું બોલવું સાંભળી મૌનપણે તેઓ સર્વે આગળ ચાલી સોનાની ખાણ આગળ આવ્યા. ત્યાં પૂર્વની પેઠે રૂપાને નાખી દેધ ત્રણે જણે સોનું ગ્રહણ કર્યું; પણ કદાગ્રહી ચોથાએ, બહુ યુક્તિચોથી સમજાવ્યા છતાં દુર્જન ક્લેશનો ત્યાગ ન કરે તેમ, લોહનો ત્યાગ કર્યો નહીં. એમ કરતાં કરતાં સુંદર રત્નની ખાણ આગળ આવ્યા. ત્યાં અત્યંત આનંદ પામી તે પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, અહીં સુવર્ણને છોડીને સ્વેચ્છા પ્રમાણે રત્ન લ્યો. કારણ કે, એક રત્નથી પણ ઘણો લાભ થાય છે. એમ વિચારો સોનું નાખી દેધ તેઓ રત્નની ખાણ ખોદવા આવ્યા. ત્યાં રાજના નવ અંશ અને ખોદનાર પુરુષનો એક અંશ, એવો વહિવટ હતો. તે પ્રમાણે કપૂલ કરી તે પ્રત્યેક પાંચ પાંચ રત્ન લીધાં અને આદરથી ચોથામિત્રને કહેવા લાગ્યા કે, 'હે મિત્રવર! હવે તો કદાગ્રહ છોડીને રત્નનું ગ્રહણ કર. હજી કંઈ ખગડયું નથી. સ્વદેશમાં જેનો ઉપલોગ ન થાય તે ઋદ્ધિ શા કામની ?' એવી રીતે કહ્યા છતાં તે દુરાત્માએ પોતાની હઠ ન મૂકી અને સામું કહેવા લાગ્યો કે, 'તમારું તો ચિત્ત ઠેકાણે નથી. તમે પોતાનું સર્વ ધૂળ મેળવ્યું અને હું નિરાંતે બેઠેલો છું તે સહન ન થવાથી મને પણ પવનથી ઝુલતા ત્રાજવાની પેઠે ચંચળ કરે છે.' તે નિર્વિચારશિરોમણિનાં એવાં વચન ઉપરથી તેની મૂઠતા વિષે તે ત્રણની ખાત્રી થઈ; તેથી તે મૌનપણે રત્ન લઈને સ્વદેશ તરફ પાછા ફર્યા. ચોથો જડાશય પણ ગધેડાની માફક લોખંડની પોટલી ઉચકીને સાથે ચાલ્યો. અનુક્રમે સર્વે ક્ષેમકુશળ ઘેર આવ્યા. રત્ન વેચવાથી મળેલા ધન વડે ત્રણનાં ઘરો સર્વ પ્રકારના વૈભવે પૂર થયાં. તે મોટા શેઠિયાઓની કન્યાઓને મહોત્સવ પૂર્વક પરણીને દેવતાની પેરે સુખ ભોગવતા લોકમાં પૂજા લાગ્યા. પેલા કદાગ્રહીએ થોડી કિંમતે લોહું વેચીને જમ તેમ કરી માગનારનું મન મનવ્યું; પણ

૧૩૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ઘરમાં એકલો હોવાથી રાંકડાની માફક ભટકવા લાગ્યો. તેમ કરવાથી પણ પૂરું આવતું ન મળ્યું ત્યારે પોતાના જૂના મિત્રોની ઋદ્ધિ અને લીલા જોઈ મનમાં પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો કે, વિકાર છે મને જે મેં તે વખતે મારી ખોટી હઠ ન છોડી! અંતે મિત્રોનું શરણ લીધું. તેમણે દયા આવવાથી તેને ભોજનાદિની મદદ આપી, તે વડે જન્મ સુધી દુઃખે દહાડા કાઢી પશ્ચાત્તાપમાંજ મરણ પામ્યો.

એવી રીતે જે નિર્વિચારી પુરૂષ મિથ્યાત્વ પક્ષનો કદાચ હોડતો નથી તે અનેક દુઃખનું ભાજન થાયછે; માટે હે સજ્જનો! તમારા મન સાથે પુખ્ત વિચાર કરી સદ્રત્નની ઉપમાવાળા સદ્ધર્મને ગ્રહણ કરો. આ અપૂર્વ દૃષ્ટાંતનો પરમાર્થ સમજવામાં આવવાથી રાજ તથા સભાસદો ચમત્કાર પામી શ્રાજ્ઞેન ધર્મ ઉપર દૃઢ અનુરાગવાળા થયા અને સૂરિને પૂછવા લાગ્યા કે, “હવે અમારે શું કરવું?” ત્યારે સૂરિ બોલ્યા, “હે રાજન્! પ્રાણીઓનું રક્ષણ, મનુષ્ય જાતપર ઉપકાર, જિનેશ્વર દેવની ભક્તિ, ધાર્મિકોનો સત્કાર, સ્વજનનું દાનમાનથી સમાધાન, જીર્ણ મંદીરોનો ઉદ્ધાર, યતિઓને દાન અને તેવાજ ધર્મનો ઉદ્ધોત કરનારા ખીજ ઉપાયોથી પુણ્યવાનોની લક્ષ્મી સદૃશ થાયછે.” શ્રીગુરૂનાં એ વચનામૃત સાંભળી રાજ બોલ્યો, “હે ભગવન્! મારે તો આજ પ્રભાતનો ઉદય થયો છે. કારણ કે, મોહરૂપી નિદ્રા નાશ પામી રૂડી દૃષ્ટિ ઉઘડી દુષ્ટ કપાયરૂપી ધ્રુવડનો ગણ નાશી ગયો છે અને માયારૂપી રાત્રી વીતી જઈ પૂર્વાચળ સમાન વિવેકમય હૃદયમાં સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપી સૂર્યના ઉદયથી કલ્યાણરૂપી કમળની ઢાટિઓ વિંકસ્વર થઈ છે. હવે કલંકયુક્ત કુદેવ, ઠગારા કુગુર અને જીવહિંસક કુતર્કથી વ્યાપ્ત કુશાસ્ર વડે સર્વું.”

સૂરિ બોલ્યા, “હે કુમાર ભૂમીંદ્ર, વિવેકમાં ઈંદ્ર અને વિચારમાં બૃહસ્પતિ સમાન આપ જવાને ગાડરિયા પ્રવાહપ્રમાણે વર્તવું શોભતું નથી. મૂઠ અને કુબુદ્ધિ પુરૂષોજ કુલકમથી આવેલા ધર્મનું આચ-

૧. ક્રોધ, માન. માયા અને લોભ, એ ચાર કપાય કહેવાય છે. ૨. ખીસેલી.

ભાગ બારમો.

૧૩૧

રણ કરે છે. બાકી વિદ્વાન્ પુરૂષો તો પોતાના મન સાથે પરીક્ષા વડે નિશ્ચય કરીને ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જેમ નાવિકાને આધીન નૌકાઓ સમુદ્રમાં ભમ્યા કરે છે તેમ હટને આધીન પુરૂષ ખીજના ઉપર વિશ્વાસ રાખી પ્રમાદરૂપી જળમાં ભટકે છે. જ્યાં સુધી ખીજના વિશ્વાસ ઉપર બુદ્ધિ રહે છે, ત્યાં સુધી કષ્ટ ભોગવવું પડે છે; માટે હમેશ અર્થમાં પોતાનું મન ધટાવવું. આમવાદ કંઈ આકાશમાંથી પડતો નથી. આગમ અને યુક્તિથી જે અર્થ પ્રાપ્ત થાય તેને સોનાની પેઠે પરીક્ષા કરીને ગ્રહણ કરવો. પક્ષપાત કરવાની જરૂર નથી. સાંભળવામાં કાનનો પાકો ઉપયોગ કરવો અને વિચારવામાં બુદ્ધિ વાપરવી. જે પુરૂષ સાંભળીને વિચાર ન કરે તેને કાર્યપ્રાપ્તિ શી રીતે થાય? જેમ ચતુર પુરુષ પોતાની આંખે વિષ, કાંટા, સર્પ અને કીડા વિગેરે દેખી તેમને દૂર કરી સારે માર્ગે જાય છે તેમ કુશાસ્ત્ર, કુદૃષ્ટિ અને કુમાર્ગતા દોષોને તજી સૂક્ષ્મ રીતે વિચાર કરો. અહીં ખીજ-ઓનો શો અપવાદ છે ?”

ઈત્યાદિ સૂરિનો ઉપદેશ સાંભળી શ્રીચૌલુક્ય સોનાની શ્રીશાંતિનાથની નવીન મૂર્તિ ભરાવી સર્વ દર્શનના લોકો, રાજગુરુ અને પુરોહિતાદિ બ્રાહ્મણોના દેખતાં દેવગૃહમાં સ્થાપન કરી, કુલકભાગતથી આવેલા શંકરાદિ દેવોની સાથે શુદ્ધ શ્રી જિનેન્દ્ર દેવની પણ નિરંતર પૂજા કરવા લાગ્યો. સોમેશ્વરની વાણી યાદ આવવાથી વિશેષ ખાત્રી થયે શ્રીહેમાચાર્યનાં ચરણકમલને રાજહંસની માફક સેવવા લાગ્યો. કોઈ વખત પોતે ઉપાશ્રયમાં જઈ અને કોઈ વખત સૂરિને સભામાં નિમંત્રણ કરી તેમના મુખથી શુદ્ધ ધર્મના રહસ્યનું શ્રવણ કરવા માંડ્યું. અનુક્રમે મિથ્યાત્વથી પરાણ્મુખ અને બ્રાહ્મણવર્ગપર નિરાદર થઈ નવીન શ્રાવકપણું ધારણ કર્યું. તે જોઈ શ્રીહેમાચાર્યનો મહિમા સહન ન થવાથી પુરોહિત અને રાજગુરુ વિગેરે બ્રાહ્મણોએ દેવબોધિ નામના સંન્યાસી-ઓના આચાર્યને તેડાવ્યો. તે દેવબોધિ ઢાણ હતો, કેમ આવ્યો અને તેણે શું કર્યું તે આગળ કહીએ છીએ.

૧૩૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૧૩ માં.

કુમારપાળ-દેવબોધિ સંન્યાસીનું જૈન ધર્મ સંબંધી શ્રદ્ધા
ફેરવવામાં નિષ્ફળ થવું.

ભૃગુક્ષેત્ર (ભરૂચ) માં દેવબોધિ નામનો કોઈ સંન્યાસી રહેતો હતો. તે કોઈ પર્વઉપર ગંગામાં સ્નાન કરવા ગયો. ત્યાં તેની પહેલાં જન્મને સ્વર્ણસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી અને સારસ્વત મંત્ર સિદ્ધ થયો હતો એવા દીપકાચાર્ય કરીને કોઈ મહાત્મા પધારેલા હતા. તે પોતાનો અંત નજીક બાણી લોકોને સ્વર્ણનું દાન દેતા હતા. દેવબોધિએ તેમની પાસેથી વિનયવડે સંતોષ પમાડી સારસ્વત મંત્ર મેળવ્યો. ત્યાંથી નર્મદાજી પાછા આવી ગંગાસુધી પાણીમાં ઉભા રહીને તે મંત્રના છ લાખ જપ કર્યા. પણ સરસ્વતીનાં દર્શન ન થયાં તેથી કંટાળીને જપમાળા ફેંકી દીધી. તે મંત્રના માહાત્મ્યથી વગર આધારે આકાશમાં અધર રહી. તે બેઠા વિસ્મય પામી કંઈક વિચાર કરવા જતો હતો, તેટલામાં આકાશવાણી થઈ કે, “હે મહામતિ, તું શું વિચાર કરે છે?” એટલે તેણે પાછા ફરી બોલ્યું તો શ્યામ મુખ અને શ્યામ વસ્ત્ર ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓ નજરે પડી. ફરીને દેવવાણી બોલી કે, “હે દેવબોધિ, પૂર્વ જન્મમાં તેં કરેલી છ જીવની હત્યા છ લાખ જપવડે તારા આત્માથી બૂદ્ધી પડી છે. જ્યાં સુધી જીવહિંસા વિદ્યમાન હોય ત્યાં સુધી ખરે મંત્ર પણ શું કરે? માટે હવે મેં અધર રાખેલી જપમાળા લેઈ એક લાખ જપ વધારે કર, એટલે સરસ્વતી તને પ્રત્યક્ષ થશે.” આ આકાશવાણીથી ઉત્સાહિત થયેલા દેવબોધિએ તે પ્રમાણે કર્યું અને મંત્રથી આકર્ષણ થયેલી સરસ્વતી દેવીએ દર્શન દીધાં. દેવબોધિએ તેની ઈંજય ઈંજય ઈત્યાદિ દરેક સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરી. તેથી પ્રસન્ન થઈ દેવી બોલી કે, “આઠ અક્ષરમાં તારે જે વર બેઠાએ તે માગ.”

ભાગ તેરમો.

૧૩૩

દેવબોધિ, “ મુક્તિમુક્તી સરસ્વતિ, ” એ અક્ષરે બોલ્યો. દેવી તેથી ખુશી થઈ યથેચ્છ વર આપી અંતર્ભૂત થઈ.

ત્યાર પછી મહેંદ્રબલાદિ વિદ્યામાં ચૂડામણિ, મંત્રાદિશાસ્ત્રના બળથી ભૂત લવિધ્ય વિગેરેનો બળુનાર, પૂરક રેચક અને કુંભકના સાધનથી વાયુસંચારમાં ચતુર, ઇડા પિંગલા સુષુમ્ણા ગોધારી અને હસ્તિની પ્રમુખ દશ મહા નાડીઓમાં વાયુનો સતત સંચાર કરવામાં પ્રવીણ, ૮૪ આસન કરવામાં પ્રસિદ્ધ, શરીરમાં રહેલા ૬ ચક્ર, ૧૬ આંધાર, ૫ વ્યોમ, ૩ શૂન્ય અને ૩ લક્ષ વિગેરેનો જ્ઞાતા, કાયા સૂત્રથી બાંધેલી કમળનાળથી યુક્ત કેળપત્રની પાલખીમાં બેસનાર અને બ્રાહ્મણથી માંડી માતંગ સુધીમાં જે પ્રાર્થના કરે તેને ઘેર યથાયોગ ભોજન કરનાર તે દેવબોધિ શ્રીકુમારપાળ રાજાને જૈન ધર્મમાં અનુરક્ત બણીને સર્વ બ્રાહ્મણોની પ્રાર્થનાથી પાટણના પરીસરમાં આવ્યો. તેની ઇંદ્રબળ વિગેરે કળાઓને લીધે સર્વ રાજમંડળ અને નગરજનો ચમત્કાર પામી તેની સેવા કરવા લાગ્યા. કળા વિનાનો પણ વ્રતી (સાધુ) માન પામે છે તો કળાવાનુ વિશેષ માન પામે એમાં શી નવાઈ ? સુવર્ણ સ્વભાવથીજ પ્રિય લાગે છે તો પછી રત્નજડિતનું શું કહેવું ? દૂર વસતા સત્પુરુષોના દૂતનું કામ તેમના ગુણોજ બળવે છે. કેવડાની સુગંધ લેવા ભમરા પોતાની મેળેજ આવે છે. કુમારપાળ રાજા પણ સામંતમંડળથી દેવબોધિનું શાસ્ત્રમાં કળાકૌશલ્ય સાંભળી મનમાં આશ્ચર્ય પામ્યો અને તેને જોવાની ઉત્કંઠાથી મોટા માનભેર તેડાવ્યો. તે અશ્રુજળથી તૂટી જાય એવા કાયા સૂત્રના તારથી બાંધેલી, કમળની નાળના દાંડાને આધારે રહેલી અને આઠ વર્ષની નાની વયનાં બાળકાએ બલાઉપર ઉપાડેલી કેળપત્રની પાલખીમાં બેસીને રાજસભામાં આવ્યો. રાજાએ તેનો ચમત્કાર જોઈ ઉભા થઈને નમસ્કાર કર્યો અને સુવર્ણના આસન ઉપર બેસવા વિનંતિ કરી. તેણે પણ, ‘હે રાજા ! શંકર તમને સુખ કરે ! બ્રહ્મા બ્રહ્માનંદ આપે ! વિષ્ણુ

૧૩૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

લક્ષ્મીના સ્વામી કરો ! ’ એ પ્રકારે આશિર્વાદ દેઈ આસન
ઘસેળુ કર્યું.

પછી અદ્ભુત કળાવિજ્ઞાન અને અપૂર્વ પ્રબંધ વિગેરે દેખાડી
સભાસહિત રાજાને વિસ્મય પમાડ્યો. ત્રીજે પહેરે રાજા સ્નાન કરીને
શુદ્ધ વસ્ત્ર અને વિવિધ આભૂષણોથી અલંકૃત થઈ સામંત અને
મંત્રીમંડળ સાથે દેવગૃહમાં પૂજા કરવા ગયો. દેવબોધિ પણ રાજાની
પૂજા વિધિ જોવાના કૌતુકથી રાજાના બોલાવવાથી ત્યાં આવ્યો. પછી
શ્રીચૌલુક્યે સોનાના પાટ ઉપર પૂર્વજ્ઞે કરાવેલી શંકર વિગેરેની મૂ-
ર્તિયો અને પોતે ભરાવેલી શ્રીશાંતિનાથની કંચનમય પ્રતિમા પધ-
રાવી ગંગોદક વિગેરેથી સ્નાન કરાવી પંચોપચારી અને અષ્ટોપચારી
પૂજા સ્થિર મનથી કરી. તે વખતે શ્રીજિનપ્રતિમાને દેખીને
દેવબોધિ બોલી ઉઠ્યો કે, “ હે રાજા ! તમારે તીર્થંકરની પૂજા કરવી
યુક્ત નથી. જૈનધર્મ વેદસ્મૃતિરૂપ મૂળવિનાનો હોવાથી તત્ત્વજ્ઞ
આચાર્યો તેને સત્તમ માનતા નથી. પોતે અંગીકાર કરેલાનો નિર્વાહ
કરવાને સમર્થ ભુજશાલીઓને મેરૂની પેઠે ન્યાયમુદ્રારૂપ કુળધર્મ-
ની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું ઉચિત નથી. તે કુળાચાર અને
દેશાચારનું કદી અતિક્રમણ કરતા નથી. નીતિમાં નિપુણ પુરૂષો
નિંદા કરો અથવા સ્તુતિ કરો, લક્ષ્મી આવો અથવા યથેચ્છ
જાઓ, મરણ આજે થાઓ અથવા યુગાંતરે થાઓ પણ ધીર પુરૂષો
ન્યાયમાર્ગથી એક ડગલુંજે આડા ચાલતા નથી.” તે સાંભળી
રાજા બોલ્યો, “ હે દેવબોધિ ! વૈદિક ધર્મ મોટો છતાં પણ હિંસાથી
કલંકિત અને અસર્વજ્ઞનો કહેલો હોવાથી મારા મનમાં ભાસતો
નથી. જૈન ધર્મ સર્વ જીવદયાના સંવાદવડે સુંદર હોવાથી મને
ધણે આનંદ આપે છે.”

ફરીને દેવ બોધિબોલ્યો, “ હે કુમારપાલ ! જો મારા વચનપર
વિશ્વાસ ન હોય તો પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમંત મહેશ્વરાદિ દેવોને અને તમારા
પૂર્વજ્ઞને પૂછો.” એમ કહી મંત્ર શક્તિથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર

લાગ તેરમો.

૧૩૫

અને મૂળરાત્રિ ૭ પૂર્વજ્ઞેનાં દિવ્ય સ્વરૂપ દેખાડ્યાં. તે જોઈ વિસ્મય પામી રાત્રિએ નમસ્કાર કર્યો. પછી દેવત્રય વેદોક્તાર વડે અમૃત વર્ષાવતા હોય તેમ હાથ ઉંચા કરતા બોલ્યા, “હે નરેન્દ્ર! અમે જગતની સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહાર કરનારા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર છીએ. અમે પક્ષપાત વગર અમારા ભક્તોને કરેલા કર્મના અનુસારે સારો સંસાર આપીએ છીએ. હે રાજન્! બ્રાંતિ મૂકીને અમને દેવ માની વેદધર્મને મુક્તિને માટે ગ્રહણ કર; અને અમારા પ્રતિરૂપ દેવબોધિ યતીશ્વર ઉપર ગુરુબુદ્ધિ રાખ. ” એમ કહી દેવ અદૃશ્ય થયા. તે પાછળ પૂર્વજ્ઞે પણ, ‘વેદમાર્ગનો કિંચિન્માત્ર ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી,’ એમ શિષ્યામણુ આપી સ્વસ્થાનકે ગયા. આ પ્રસંગે રાત્રિ અદ્ભુત સાગરમાં મગ્ન થઈ જઈ જવો બની ગયો. પછી દેવબોધિ પ્રમુખ સભાજનોને વિસર્જન કરી તે ભોજન કરવા ગયો, એટલે વાગ્બટ મંત્રીએ તત્કાલ શ્રીહેમાચાર્ય પાસે જઈ સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી તેમણે કહ્યું કે, “કંઈ ફિકર નહીં, સવારે રાત્રિને તમારી સાથે ગમે તે પ્રકારે તેડી લાવવાની ગોઠવણ કરજો.”

મંત્રી ગુરુનું વચન માથે ચઢાવી ઘેર ગયો. રાત્રિનું અન સંશયથી ડોળાયલું જ હતું. તેણે સંધ્યાકાળે દરબારમાં આવેલા વાગ્બટને પૂછ્યું કે, “આ સમયમાં દેવબોધિ જવો કોઈ કલાવાનુ ગુરુ દેખાતો નથી. આપણા ગુરુ શ્રીહેમાચાર્યમાં એવું કલાકૌશલ્ય હશે કે નહીં વાર?” વાગ્બટે ‘આપણા ગુરુમાં!’ એવાં રાત્રિનાં વચનો સાંભળી અત્યંત હર્ષિત થઈ ઉત્તર આપ્યો કે, “મહારાજ! આંખ પ્રાતઃકાળે ઉપાશ્રયમાં પધારી દેવબોધિ વિગેરે સભા સમક્ષ પૂછશે એટલે સર્વ સમજશે.” પછી સભા વિસર્જન થઈ એટલે મંત્રી સૂરિને ખબર આપી સ્વસ્થાનકે ગયો.

સવારે શ્રીસૂરિ ભીંતથી છેટે ગોઠવેલા સાત ગાદીઓના (પાટોના) આસન ઉપર બેઠા. ઠરેલા વખતે શ્રીચૌહુક્ય, સામંત, રાજ-

પુરૂ, પુરોહિત તથા દેવગોધિ વિગેરે રાજમંડળ અને વ્યવહારી વર્ગ સ્પર્ધાથી ભરાઈ ગયું. પછી સૂરિએ પોતાને અધ્યાત્મ વિદ્યાના ખલથી નાહીએ શેકવાનો અને પવન સ્થિર કરવાનો અભ્યાસ સ્વાર્ધીન હતો; તેથી પાંચ વાયુને રૂંધો આસને થોડા ઉંચા થઈને વ્યાખ્યાન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો કે, “નરકપદવી હિંસાનો ત્યાગ કરવો, અસત્ય ન બોલવું, ચોરીનો પરિહાર કરવો, કામક્રીડાથી વિરક્ત થવું અને સર્વ પ્રકારના સંગથી નિર્વૃત્તિ ધરવી. ઇત્યાદિ સદુપદેશ-મય શ્રીજૈનધર્મ પાપરૂપ કાદવથી ખરડાયલા પ્રાણીને રૂચતો નથી. પણ પ્રમેહવાળાથી ધી ન ખવાય માટે કંઈ ધીને દોષ દેવાય ? દાનવિવેકથી સંયુક્ત લક્ષ્મી, શ્રદ્ધાયુક્ત મન, દયામય સ્વભાવ, સચ્ચરિત્રથી વ્યાપ્ત જીવિત, શાસ્ત્રવ્યાપક બુદ્ધિ, અમૃતસાવી વાન્દીલા અને પરોપકારાર્થ વ્યાપાર એ પ્રાણીઓને પુણ્યથી ઉત્તમ મળે છે.” આવી રીતે રાજાદિ સર્વને આનંદ આપનારી સર્વ સાધારણ દેશના ચાલતી હતી તેવામાં સૂરિના પૂર્વ સંકેતિક ઢાઢ શિષ્યે આસનો એક પછી એક ખેંચી લીધાં. તો પણ આધાર વગર રહીને સૂરિરાજ અસ્ખલિત વચનોવડે વ્યાખ્યાન કરે ગયા. તે જોઈ રાજા-દિકના મનમાં તર્ક ઉઠ્યા કે, શું આ ઢાઢ સિદ્ધ છે કે બુદ્ધ છે કે બ્રહ્મા છે કે દોષ ઇશ્વર છે ? નહીં તો એમનામાં આવી શક્તિ કેમ સંભવે ? દેવગોધિ કુળપત્રના આસનના આધારથી મૌનપણે રહ્યો હતો અને મૌનાવસ્થામાં શરીરનો વાયુ સુખે જીતી શકાય તેમ છે. પણ આ તો નિરાધાર રહી વ્યાખ્યાન કરે જાય છે, માટે એમની સ્થિતિ અત્યંત કૌતુક ભરેલી છે. તેઓ પરમાનંદમાં એકી અવાજ બોલી ઉઠ્યા કે, “અહો ! આ મોટું આશ્ચર્ય છે. આવો ચમત્કાર અમારા જોવામાં પૂર્વે કદી આવ્યો નથી. મહારાજ, આપની સ્થિતિ લોકોત્તર છે.” સૂરિએ એવીને એવી સ્થિતિમાં ઢાઢ ખરૂર સુધી દેશનામૃતધારા વર્ષાવી. ત્યારે રાજા સૂરિને આસનપર બિરાજવાની વિનંતિ કરી બોલ્યો કે, “હે સૂરિશેખર, આપના

૧ અમી ઝરનારી વાણીની લીલા.

ભાગ તેરમો.

૧૩૭

કળાવિલાસવડે કળાવંતોની સર્વ કળાઓ ઢંકાઈ ગઈ છે. સૂર્યનારાયણ ચારે તરફ સ્ફુટપણે પ્રકાશ કરે ત્યારે શું અન્ય તેજસ્વીઓની દીપ્તિ પ્રસાર પામી શકે?”

પછી સૂરિ, રાજને અમારી દેવ સભા તો જુઓ, એમ કહી ઢાઘ આરડામાં લેઈ ગયા. ત્યાં તેણે સુવર્ણના સિંહાસનપર બિરાજેલા અશોકાદિ આઠ પ્રાતિહાર્યો વિગેરેથી શોભિત ૬૪ સુરેન્દ્રોની શ્રેણિ જમના પાદપદ્મની સેવા કરતી હતી એવા ચતુર્મુખ શ્રીઋષભાદિ ૨૪ તીર્થંકરો અને તેમની આગળ રત્નાભરણાથી દેદીધ્યમાન સંવાતિશાયી દેહકાંતિથી દિશાઓના મુખને પ્રકાશ કરતા હાથ બેડી સ્તુતિ કરતા ચુલુક્યાદિ પોતાના ૨૧ પૂર્વજોને બેયા. તેમનાં દર્શનથી ક્ષણભર તો તે બંધે પ્રમોદ અને વિસ્મયના સાગરમાં મગ્ન થયો હોય તેમ બની ગયો. પછી કુમારપાલને લેઈને શ્રીદેમાચાર્ય શ્રીજિનેશ્વરોની મોટા ગૌરવથી સ્તુતિ કરી તેમની આગળ બેઠા. એટલે જિનેન્દ્રો રાજપ્રતિ કહેવા લાગ્યા કે,

“હે ભૂમીન્દ્ર, તે વધરૂપ કલંકથી દૂષિત ધર્મનો ત્યાગ કર્યો છે, માટે તારું મનજ વિવેકથી સિંચેલું જણાય છે. સર્વ દયામય ધર્મજ પ્રમાણ કરવા યોગ્ય છે; માટે જ્ઞાંતિ મૂકી દેઈ દયાધર્મમાં સ્થિર થા અને આ સર્વ દેવતાના અવતારરૂપ આ ગુરુએ કહેલાં દેવાદિ તત્ત્વનું રૂડી રીતે આરાધન કર.” પૂર્વજો પણ બોલ્યા કે, “હે વત્સ ! કુમાર્ગને ત્યાગી શ્રીજૈનમાર્ગને ભજનારા તારાવડેજ આજે અમે પુત્રવાન્ થયા છીએ. હવે પછી શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન્ દેવ, સાધુ મહારાજ ગુરુ અને સર્વ દયામય ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વો બાળીને તેમનું ગ્રહણપૂર્વક આચરણ કર”.

એમ કહી તે સર્વે અદૃશ્ય થઈ ગયા. પછી રાજનું ચિત્ત હોલાયમાન થઈ ગયું તેથી તેણે ખરું તત્ત્વ જાણવાની અભિલાષા વડે શ્રીસૂરિ પાસે ખુલાસો માંગ્યો. તેમણે જણાવ્યું કે, “હે

૧ સર્વથી. ચડીઆતા

૧૩૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

રાજન્ ! એ બધી ઈંદ્રજલની કળા છે, એમાં કાંઈ પરમાર્થ રહેલો નથી. દેવબોધિ પાસે એ એક કળા છે પણ મારી પાસે સાત કળાઓ છે. એજ શક્તિવડે અમે તમને એ સર્વ સ્વપ્નવત્ દેખાવ બતાવ્યો હતો. વધારે ખાત્રી માટે બે મરજી હોય તો બધું વિશ્વ બતાવી આપું. પણ એ કૂટ નાટકની કુશળતામાંથી કંઈ નિકળે તેમ નથી. સત્ય તો તે વખતે તમને શ્રીસોમેશ્વરે કહ્યું હતું તેજ છે. આ સમયે અવસર પાઠકો બોલ્યા,

આધારો યસ્મિલોક્યા જલધિજલધરાકૈંદવો યન્નિયોજ્યા

મુજ્યંતે યત્પ્રસાદાદસુરસુરનરાધીશ્વરૈઃ સંપદસ્તાઃ ॥

આદેશ્યા યસ્ય ચિંતામણિસુરસુરભિકલ્પવૃક્ષાદયસ્તે

શ્રીમાન્ જૈનેદ્રધર્મઃ કિસલયતુ સ વઃ શાશ્વતીં મોક્ષલક્ષ્મીં ॥૧॥

“જે ત્રણ લોકનો આધાર છે, સમુદ્ર મેઘ સૂર્ય અને ચંદ્ર જેની આજ્ઞામાં રહે છે, દેવ દાનવ અને મનુષ્યના સ્વામીઓ જેના પ્રસાદથી ઉત્કૃષ્ટ સંપદાઓ ભોગવે છે, સર્વપ્રસિદ્ધ ચિંતામણિ કામધેનુ અને કલ્પવૃક્ષ વિગેરે જેના આદેશમાં છે તે શ્રીમાન્ જૈનેદ્ર ધર્મ તમારી શાશ્વતી મોક્ષલક્ષ્મીને નવીન અંકુરયુક્ત કરે.”

રાજાએ તેને ખુશી થઈને સવા લાખનું ધનામ આપ્યું. અન્ય સલાસદોષો પણ યોગ્ય ઉદારતા બતાવી. સલા વિસર્જન થઈ અને રાજ સ્વસ્થાનકે ગયો. દેવબોધિ પણ શ્રીહેમાચાર્યનાં કળા વિજ્ઞાન, મહિમા અને અતિશય બાણીને બાણવૃત્તિથી સૂરિના ગુણ ગ્રહણ કરતો સર્વત્ર મળી જવા લાગ્યો. ઢાઢકોઢ વાર ઉપાશ્રયે પણ આવતો અને ઢાઢવાર રાજગુરુ વિગેરેની પ્રેરણાથી રાજાને ભમાવતો પણ ખરો. આથી કેટલાક વખત સુધી રાજાને થોડી વાર પ્રકાશમાં અને થોડીવાર અંધકારમાં રહેતા જવું થયું.

૧. વિશેષ ગુણ.

ભાગ ૧૪ મો.

ધર્માત્મા રાજર્ષિ કુમારપાળ-શ્રાવક ધર્મનો અંગીકાર
અને હેમાચાર્યનો દયા સંબંધી ઉપદેશ.

કેટલોક કાળ ગયા પછી એક વખત રાજાએ સૂરિને વિનંતિ કરી કે, “ મહારાજ, પૂર્વે હું મિથ્યાત્વરૂપ ધંતુરાના આસ્વાદથી થયેલા ભ્રમમાં લોહને હેમ અને અતત્ત્વને તત્ત્વ પ્રમાણે માનતો હતો. પણ હવે શ્રીગુરૂની વાણીરૂપ શર્કરાના સ્વાદ વડે સર્વ ભ્રમ ટળવાથી ધર્માદિ સર્વ તત્ત્વો યથાસ્થિત બાળવામાં આવ્યાં છે. માટે કૃપા કરીને કલ્પવૃક્ષ, ચિંતામણિ અને કૌમકુલ વિગેરેના વૈભવને ધારણ કરનાર સૈમ્યકૃત્ત્વમૂલ શ્રાવક ધર્મનો મારામાં પ્રવેશ કરાવો.” સૂરિએ તેને જૈન ધર્મ પમાડવાની અભિલાષાવડે શુભ મુહૂર્ત કહાડી આપ્યું. શાસનની ઉત્તતિ કરવા ઇચ્છનાર રાજાએ અન્ય લોકોને ધર્મમાં સ્થિર કરવાના ઇરાદાથી સર્વ લોકોના સમક્ષ શ્રીજૈન ધર્મનું ગ્રહણ કરવાનું નક્કી કર્યું.

પછી નિર્મળ જ્ઞાનાદિ અનેક ગુણે ભૂષિત ગુરૂ મહારાજને, નગરના સર્વ લોકોને તથા શ્રીજિનદર્શનાદિ કાર્યમાં જમનો મહિમા જાગતો હતો એવા શ્રીસંઘને આમંત્રણ કરાવ્યાં. વળી શ્રીસંઘનો સત્કાર કરવા સાડ રત્ન, સુવર્ણ, ચીવર અને સુગંધિત કર્પૂરાદિ ચૂર્ણથી ભરેલા વિશાળ યાજ્ઞા તૈયાર કરાવ્યા. સર્વત્ર અર્ચારિઘોષણ કરાવી, ગંધોદકથી સર્વ રાજમાર્ગો છંટકાવ્યા. ઠેકાણે ઠેકાણે વિવિધ વાજિંત્રોના નાદ પુરાવ્યા. એવી રીતે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરાવી શુભ લક્ષ્મીનો યોગ આવે ઝરિયાનનાં વસ્ત્ર, મુકુટ, પાપક્ષય

૧. ઇચ્છા પૂરનાર દિવ્ય ઘડો. ૨. તીર્થંકરે કહેલાં તત્ત્વોપર સ્વાભાવિક રીતે અથવા ગુરૂના ઉપદેશથી થએલી શ્રદ્ધાપૂર્વક.

૩. રેશમી વસ્ત્ર. ૪ અહિંસાનો ઢંઢેરો.

૧૪૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

હાર અને ચંદ્રાદિત્ય કુંડળ વિગેરે આભૂષણોથી સણુગારી રાજ સામંતાદિ નગરજનો સાથે ઉપાશ્રયે આંચો. ત્યાં પદ્મહસ્તિ ઉપરથી ઉતરીને દ્વાર આગળ આંચો, એટલે વાગ્મટ મંત્રી વિગેરે શ્રીસંઘે મોતી પ્રવાલાદિના થાળથી તેને વધાવી લીધો. ધર્મમાં સ્થિર કરવા સૂરિએ પણ, ‘અહીં પધારો. અહીં પધારો.’ ઇત્યાદિ બહુ માનયુક્ત વચનોથી સત્કરિ કર્યો.

પછી રાજાએ પૂર્વે પધરાવેલી રત્નસુવર્ણાદિની ડર જિન પ્રતિમાને આનંદ ભેર ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈ વંદન પૂજન વિગેરે સર્વ શુદ્ધવિધિપૂર્વક, જાણે વિશ્વના ઐશ્વર્યને ગ્રહણ કરતો હોય તેમ, શ્રીહેમસૂરિના સુખથી સમ્યક્ત્વમૂલ બાર પ્રકારનો શ્રાવકધર્મ ગ્રહણ કર્યો. આ વખતે ધર્મશ્રીને આગળ કરી સંમવસરણની પ્રદક્ષિણા કરતો રાજા, જાણે વધુને આગળ કરી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા દેતો વર હોય નહીં એમ, શોભવા લાગ્યો. લોકોને પણ સાધુમંડળે રાજા ઉપર નાખેલા વાસકેષપને લીધે અકાળે વસંતકીડાનો લાલ થયો. શ્રીસંઘે પણ તેના ઉપર અક્ષત નાખ્યા. પછી સૂરિએ રાજાને ગ્રહણ કરેલા ધર્મમાં સ્થિર કરવા સાડ ઉપદેશ દીધો. તે આ પ્રમાણે:-

હે ઐલુક્ય, પ્રાણી રક્ષાદિ વ્રતરૂપી સ્પૂરાયમાન મોતીની માળાથી જેના ગુણ વિસ્તાર પામે છે એવું સૈન્નાયક સમ્યક્ત્વ પરમેશ્વરના ભંડારમાંથી કાઢીને ગુરૂએ તમને અર્પણ કર્યું છે. તેને જીવની પેઠે નિરંતર હૃદયમાં ધારણ કરીને તમારા સૌભાગ્ય સમૂહવડે મુક્તિ યુવતિને પ્રિય થાઓ. વળી જે દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે, જેનાથી કલ્યાણવૃદ્ધિ પામે છે, જે જિનશાસનનું મૂલ અને પુણ્યવંતોનું શાશ્વત જીવિતવ્ય છે એવું સમ્યક્ત્વ પામીને, હેરાજંદ્ર, પૂર્વે થઈ ગયેલા કામદેવાદિની પેઠે દીર્ઘાયુ અને દેવતાઓએ માનવા યોગ્ય મહિમા વાળા મેહર્દિશ્રાવક થાઓ.” ઇત્યાદિ.

૧. તીર્થકરને કેવલજ્ઞાન થયા પછી બિરાજવા માટે ઇંદ્રાદિ દેવતાઓએ કરેલી રચના. ૨. કેશર, ચંદન બરાસ અને કરતૂરી વિગેરે સુગંધી વસ્તુઓનું ચૂર્ણ.
૩. સારો માર્ગ બતાવનાર ૪. મોટી ઋદ્ધિવાળા.

ભાગ ચોદમો.

૧૪૧

એ પ્રમાણે સૂરિનો ઉપદેશ થઈ રહ્યા પછી શ્રીસંધે તે મહોત્સવમાં થયેલા અધિક હર્ષથી રાજાને ધર્માત્મા અને રાજાર્ષિ એવાં બે ઉપનામ આપ્યાં. રાજાએ પણ વિશ્વમાં અદ્ભુત એવાં બે નામ શ્રીસંધથી પામીને રત્ન અને સુવર્ણનાં આભરણ તથા વસ્ત્રાદિ-વડે તેમની પૂજા કરી અને સર્વ ચૈત્યોમાં અષ્ટાહિક મહોત્સવ શરૂ કરાવ્યો. મહાજનના લોકોએ પણ, વિવેકી, પુણ્યવંતોમાં અગ્રેસર અને સત્પુરુષોમાં ઉત્તમ શ્રીગૂર્જરાધિપ મિથ્યાત્વ રૂપ મળને તદ્દન દૂર કરી નિર્મલાત્મા જગદ્રત્સલ થયો છે, એ પ્રકારે રાજાની સ્તુતિ કરી સર્વત્ર મંગળોપચાર રચાવ્યા. એ મહોત્સવમાં મિથ્યાત્વી રૂપી ધુવડોના કુળમાં અમાવાસ્યાનો અવતાર થયો અને સમ્યગ્દૃષ્ટિયોના કુળમાં સતતને માટે સૂર્યનો ઉદય થયો. એ સમયનું વધારે વર્ણન શું કરીએ ? શ્રીચૌલુક્ય ભૂપતિ સમ્યક્ત્વ પામ્યો, તેની સાથે સત્પુરુષોનો ભાગ્યોદય જાગ્યો, પુણ્યશ્રીનો અવિચ્છિન્ન ગર્જનરવ થયો, પાપ સંકોચ પામ્યું, મુનિમંડળ સર્વત્ર પ્રકટપણે વિહાર કરવા લાગ્યું અને શ્રીસંધના નિર્દોષ ચિત્તમાં હર્ષનો વધારો થયો. જે મિત શબ્દોમાં કહીએ તો ત્રણે ભુવનમાં પ્રભાતનો ઉદય થયો. આ પ્રસ્તાવે ટાઢ કવિ બોલ્યો કે,

સંત્યન્યે કવિતાવિતાનરસિકાસ્તે ભૂરયઃ સૂરયઃ।

ક્ષમાપસ્તુ પ્રતિબોધ્યતે યદિપરં શ્રીહેમસૂરેર્ગિરા।।

ઉન્મીલંતિ મહામહાંસ્યપિ પરે લક્ષાણિ રૂક્ષાણિ સ્વે।

નો રાકાશશિનીં વિનદ્રવત ભવત્યુજ્જાગરઃ સાગરઃ ॥૧॥

“કવિતા રચવામાં રસિક બીજા ધણા સૂરિયો છે. પરંતુ રાજાને પ્રતિબોધ તો શ્રીહેમસૂરિની વાણીવડેજ થાય છે. આકાશમાં લાખો તારા ઉગે છે પણ પૂણિમાના ચંદ્રમાં વિના સમુદ્રમાં ભરતી આવતી નથી.”

૧ જૈન મંદિરો. ૨ આઠ દિવસનો. ૩ તીર્થંકરનાં વચન બરાબર માનનારા. શ્રાવકો.

૧૪૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

રાજ્યે તે કવિને ખુશી થઇ એક લાખનું ભારે ધનામ આપ્યું અને પછી સર્વ રાજમંડળ સમક્ષ પૂર્વજેએ કરાવેલી મહેશ્વરાદિની મૂર્તિઓ બ્રાહ્મણોને આપી ચોવીસ તીર્થકરોની સુવર્ણમય પ્રતિમાઓ પોતાના દેવગૃહમાં અને હૃદયમાં સ્થાપન કરી. શ્રીહિમસૂરિની પાકુ-કાઓ પણ પધરાવી. તેમની દરરોજ કર્પૂરપુષ્પાદિકથી ત્રિકાળ પૂજા કરીને તે અત્યંત પુણ્યાનંદી અને વિજ્ઞાનેશ્વર થયો.

એવી રીતે શ્રીજિનરાજની પૂજા અને ગુરૂની ઉપાસનામાં તત્પર શ્રીચૈલુક્યને એકવાર શ્રીહિમાચાર્યે સર્વ જીવની દયા પાળવા-વિષે ઉપદેશ સંભળાવ્યો. તે આ પ્રમાણે:-

“કરોડો કલ્યાણને આપનારી, દુરંત પાપરૂપ શત્રુને દળનારી અને સંસાર સમુદ્રમાંથી તારનારી એકલી જીવદયા છે. જેમ મેરુથી મોઢું, મહાસાગરથી ગંભીર અને આકાશથી વિશાળ ખીજું કંઈ નથી, તેમ અહિંસા સમાન ધર્મ પણ ખીજો કંઈ નથી. પ્રાણી માત્ર સુખની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ ધર્મવિના સુખ મળતું નથી; અને દયાવિના ધર્મ થતો નથી. માટે તે દયામાંજ લીન થવું. વળી ગમે તેટલું દાન દે, ગમે તેટલું મૌન ધરે, ગમે તેટલાં વેદાદિક શાસ્ત્ર લેણું અને ગમે તેટલું દેવાદિકનું ધ્યાન ધરે પણ જો દયા ન હોય તો બધુંએ ફેકટ બય છે. કહ્યું છે કે, જ્યાં સુધી પુરુષો નરકની વાટરૂપ હિંસાને છાંડીને જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરનારી દયારૂપી વહાલી સ્ત્રીને હૃદયમાં રૂડી રીતે રમાડે છે ત્યાં સુધીજ નિરંતર સેવેલાં જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, સંયમ, શમ અને યમ એ સર્વ તેમને સંપૂર્ણ રૂપ આપે છે. સર્વજ્ઞોએ સર્વ જીવોની અહિંસા એજ ધર્મનું મૂળ બતાવેલું છે, બાકી સત્ય ભાષણાદિ વ્રતો તો તેના વિસ્તારરૂપ કહેલાં છે. અહિંસા એજ પરમ ધર્મ, એજ પરમ તપ અને એજ પરમ દાન છે, એવું મુનિઓનું પણ નિરંતર કહેવું છે. કૃપારૂપી મહા નદીને કાંઠે સર્વે ધર્મો તટણકર રૂપ છે

૧. કુ:ખે કરી નાશ થાય એવું.

ભાગ ચૌદમો.

૧૪૩

અને જ્યારે તે મહા નદી સૂકાય છે ત્યારે તે તૃણાંકુરો જરાએ ટકતાં નથી. લૌકિક અંતકારોએ પણ પદ્મપુરાણાદિ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે, જીવહિંસા કરનારા પુરુષો દેવપૂજન, દાન, તપ અને યજ્ઞથી કાંઈ પણ રીતે સદ્ગતિ પામતા નથી. પરંતુ જે માણસ પ્રાણી ઉપર અનુકંપા રાખે છે તેને પરભવમાં લીધે આયુ, નિરોગી શરીર, અનુપમ રૂપ, અતુલ બળ, લોકાત્તમ સૌભાગ્ય, નિરુપમ ભોગ, નિર્મળ યશ, આજ્ઞાધીન પરિવાર અને અખૂટ લક્ષ્મી મળે છે. તથા જે પ્રાણી મનુષ્ય, દેવતા અને મોક્ષના સુખની હેતુભૂત જીવ દયા પાળે છે તે પાપરહિત થઈને અમરસિંહની પેઠે કલ્યાણ પામે છે.”

આવો દયા સંબંધી ઉપદેશ સાંભળીને કુમારપાળ રાજાએ પૂછ્યું કે, “હે ભગવન્ ! તે અમરસિંહ કાણ હતા ?”

ગુરુ શ્રીહેમાચાર્ય બોલ્યા, “આ ભરતક્ષેત્રમાં અમરપુર નામે એક નગર હતું. ત્યાં સુગ્રીવ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને કમળા અને વિમળા નામની બે રાણીઓ હતી. કાંઈ સમયે કમળાદેવીને ગર્ભના પ્રભાવથી સમર (સંગ્રામ) માં મરાતા માણસો અને મૃગયા જોવાનો ડોહળો ઉત્પન્ન થયો. રાજાએ તે પૂર્ણ કર્યો. ત્યારપછી અનુક્રમે પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું વધામણી પૂર્વક ડોહળાને અનુસારે ‘સમરસિંહ’ એવું નામ પડ્યું. વિમળાદેવીને પણ અમરપડો વજડાવવાના ડોહળાએ સૂચવેલો ‘અમરસિંહ’ નામનો પુત્ર થયો. અનુક્રમે બન્ને કુમારો યૌવન અવસ્થાને પામ્યા. એવામાં સુગ્રીવરાજા મરણ પામ્યો. ત્યારે દુષ્ટ, નીચ અને નિર્દય સમરસિંહ રાજ્યાસને બેઠો. પરંતુ શિકારમાં અત્યાસક્ત હોવાથી તેણે રાજ્યકાર્યમાં ચિત્ત ન ધાલ્યું. પણ અમરસિંહ તો જીવદયા તથા પરાપકારાદિ ગુણો વડે લોકને પ્રિય થયો. કાંઈ વખતે અમરસિંહ કુમાર ઘોડા ફેરવવાને બહાર નીકળી પડ્યો. ત્યાં ઘોડા ફેરવીને કાંઈ ઝાડ નીચે તે વિશ્રામ લેતો હતો તેવામાં કાંઈ પુરુષ

૧. અહિંસાનો દંદેશ.

૧૪૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ

ત્યાં થઇ એક બકરો લેઇ જતો હતો. તે બકરાને બેં બેં કરતો બેઇ કરુણાથી ઉઘાસ પામેલા કુમારે તે પુરુષને પૂછ્યું કે, 'તું આ બકરાને ક્યાં લેઇ બચ છે ?'

તેણે જવાબ દીધો કે, 'યજ્ઞમાં પશુનો વધ કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે, માટે તેમાં હોમવાને લેઇ જઉં છું.'

ત્યારે કુમાર બોલ્યો કે, 'જે પશુના વધથી સ્વર્ગ મળે તો નરકમાં કાઇ બચજ નહીં. જગતમાં હિંસાથી બીજું એકે ઘોર પાપ નથી. હિંસા એ નરકપુરની સીધી વાટ, વિશ્વસમૂહરૂપ વાધની વનસ્થળી, સમસ્ત દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારી અને જીવોના સુખોને હણનારી છે. જે પ્રાણી બીજને દુઃખ દે છે તેને તેનાથી અનંત-ગણું દુઃખ પડે છે. કારણ કે લિમટો વાવીએ તો આશ્રક્ષ્ણ નંજ મળે.' એવામાં કાઇ દિવ્ય જ્ઞાનવાન મુનિરાજ ત્યાં પધાર્યા. તેમને બેઇ અમર કુમાર બોલ્યો કે, 'આપણા આ વિવાદનું સમાધાન આ મુનિ મહારાજ કરશે.' એમ કહી તેણે મુનીશ્વરને વાંદીને પૂછ્યું કે, 'હે મહારાજ, જીવહિંસાથી શું ફળ થાય છે ?'

મુનીશ્વરે ઉત્તર આપ્યો કે, 'જીવ હિંસાથી પ્રાણી નરક તિર્ય-ચનાં દુઃખ પામે છે. વધારે શું કહું? આ બકરોજ આ જામતમાં તમારું સમાધાન કરશે.' એમ કહી મુનિ બકરા તરફ બેઇ બોલ્યા કે, 'અરે બકરા, તેં પોતેજ તળાવનો ખાડો ખોદાવ્યો, પોતેજ ઝાડ રોપાવ્યાં, પોતેજ વર્ષોવર્ષ યજ્ઞો કરાવ્યા અને હવે, હે મુર્ખ, તું બેં બેં શા માટે કરે છે ?'

મુનિનાં એ વચન સાંભળતાંજ ઝંતિસ્મર જ્ઞાન થવાથી તે બકરો સંજ્ઞડ થઇ ગયો. તે બેઇ કુમારે વિસ્મય પામી પૂછ્યું કે, 'મહારાજ, આ શું ?'

૧. પોતાના પૂર્વભવનું જ્ઞાન.

ભાગ ચૌદમો.

૧૪૫

મુનીશ્વર બોલ્યા, ‘એ બકરો આ પુરુષનો રૂદ્રશર્મા નામે પિતા હતો. એણેજ આ તલાવ બોદાવી પાળ ઉપર ઝાડો રોપાવ્યાં હતાં, અને એજ દર વર્ષે યજ્ઞ કરી તેમાં બકરા હોમતો હતો. કાળે કરી એ મરણ પામીને બકરો થયો. ત્યારે એના પુત્રે એજ ઠેકાણે એને યજ્ઞમાં હોમ્યો. ફરીથી બકરો થયો અને ફરીથી હોમાયો. એ રીતે પાંચ ભવ કર્યા અને આ છઠ્ઠો છે. હમણાં અંકામ નિર્જરાવડે કર્મો કરી થવાથી પુત્રને જોઈ એ જાતિસ્મરણ પામ્યો છે અને કહે છે કે, મને મારીશ નહીં. હું તારો રૂદ્રશર્મા નામનો પિતા છું. જો પતીજ ન આવતી હોય તો તારાથી છાનું જે ધન મેં ઘરમાં દાટ્યું છે તે બતાવી આપું?’

પછી તે પુરુષ તે બકરાને પોતાને ઘેર લેઈ ગયો અને બકરાએ દેખાડેલી જગોએ બોધું તો ધન મળો આવ્યું. તે જોઈ તે પુરુષની ખાત્રી થઈ તેથી તેણે યજ્ઞ ધર્મ છોડી સમ્યક્ત્વમૂલક ધર્મ અંગીકાર કર્યો. બકરાએ પણ અંણસણ કર્યું અને મરતી વખતે સાધુએ દીધેલા નવકાર મહામંત્રના પ્રભાવથી દેવતા થયો. પછી અંવધિ જ્ઞાનથી કુમારને પોતાનો ઉપકારી બણી તે તેનો સહાયકારી થયો. અમરસિંહ કુમાર પણ મારે સર્વથા જીવદયા પાળવી એવો સાધુ પાસે નિયમ ગ્રહણ કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

૧. જૈન મતમાં જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવ તત્વો માનેલાં છે. તેમાં જોનાથી કરેલા કર્મોનો ક્ષય થાય તેને નિર્જરા નામનું સાતમું તત્વ કહે છે. નિર્જરા એ પ્રકારની છે. અકામ નિર્જરા અને સકામ નિર્જરા. પશુઓ વિગેરેની પેટે ઈચ્છા વિના કષ્ટ સહન કરવાથી કર્મોનો ક્ષય થાય તે અકામ નિર્જરા અને તપ જપ સંયમાદિના યોગે કર્મોનો ક્ષય કરાય તે સકામ નિર્જરા.

૨. અન્નપાણીનો ત્યાગ. ૩. “જીમો અરિહંતાણું” વિગેરે નવપદવાળો અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેશ્વરોને નમસ્કાર તે નવકાર મહા મંત્ર કહેવાય છે.

૪. જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ. તેમાં મુકરર હદ સુધી રૂપી દ્રવ્યોના જ્ઞાનને અવધિ જ્ઞાન કહે છે. તેના યોગે બીજાના ભવાંતરનું પણ જ્ઞાન થાય છે.

૧૪૬

શ્રીકુમારપાલ પ્રબંધ.

“ એક સમયે છાંગદેવતાએ અમરસિંહને કહ્યું કે, ‘ તમારો ભાઈ સમરસિંહ તમરાથી વિરુદ્ધ છે, માટે રાજ્ય છોડી અન્ય સ્થળે જાઓ. વળી અવસરે તમેજ રાજ થશો.’ અમરસિંહ કુમાર પણ દેવતાના એ આદેશથી દેશાંતર ફરતો ફરતો વિમળ નામના મંત્રીપુત્ર સાથે કુંડિનપુર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ભાતુ નામે રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તે સમયે તે નગરમાં મરકીનો ભારે ઉપદ્રવ હતો. તેની શાંતિ વાસ્તે બ્રાહ્મણોના વચનને અનુસરીને રાજાએ આજ્ઞા કરવાથી રાજપુરુષો દેવતાદિની આગળ પશુ વધ કરતા હતા. તે જોઈ કુમારે વાર્યા છતાં પણ રાજભટ્ટાએ માન્યું નહીં. ત્યારે કુમારે છાંગદેવતાનું સ્મરણ કર્યું તેથી દેવતાએ ત્યાં આવી પોતાના બળથી રાજપુરુષોને અટકાવ્યા. તે જોઈ લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા. આ વાત સાંભળી ભાતુરાજ પણ ત્યાં આવ્યો અને કુમારને જોઈ પૂછ્યું કે, ‘ આપ ક્યાંથી પધાર્યા? અને આમ કેમ?’

કુમારે ઉત્તર આપ્યો કે, ‘ મહારાજ, આપ આ પશુઓને શું કરવા મરાવો છો? પશુના વધથી અશિવ મટતું નથી પણ ઉલટું પરાજના પૂજાથી અગ્નિની માફક લોકમાં અતિશય વધે છે. કારણ કે, હિંસા વિઘ્નની શાંતિ માટે કરીએ તોપણ વિઘ્નકારીજ થાય. તેમજ કુળાચાર બુદ્ધિથી કરીએ તોપણ કુળનો વિનાશ કર્યા વગર રહેજ નહીં. જે નિર્દય પુરુષો દેવતાના બળિ અથવા યજ્ઞના ભિષે પ્રાણીઓને મારે છે તે ઘોર દુર્ગતિ પામે છે’.

ત્યારે ભાતુરાજ બોલ્યો કે, ‘ આ મહામારી શી રીતે મટશે ?’

કુમારે કહ્યું કે, ‘ મારા મંત્રના પ્રભાવથી.’

પછી તેણે એક કુમારિકાને બોલાવડાવી મંડપમાં બેસાડી કપૂરકુસુમાદિથી તેની પૂજા કરી. એટલે છાંગદેવતા કુમારિકાના

૧ બકરાનો જીવ જે દેવગતિ પામ્યો હતો તે.

ભાગ ચૌદમો.

૧૪૭

શરીરમાં પ્રવેશ કરી તેના મુખથી બોલ્યો કે, ‘કમળમાં કલહંસની પેરે જના ચિત્તમાં જીવદયા વસે છે તે મહાત્માના પગ ધોયેલા પાણીથી સર્વ ઉપદ્રવની શાંતિ થશે.’

ત્યારે ભાનુરાજ બોલ્યો કે ‘હે ભદ્ર ! જના મનમાં જીવદયા હોય તેને શી રીતે જાળખવો.’

કુમારે કહ્યું કે, ‘પરીક્ષા કરી.’

પછી સર્વે મતવાળાઓને બોલાવી, પુરો ભમંતીઈ વિ અંગળાણ સકજ્જલં દિદ્ધિજુયં ન વત્તિ ॥ ‘આગળ ભમતી સ્ત્રીનું નેત્રયુગળ કાજળયુક્ત હતું કે નહીં’? એવું ઉત્તરાર્ધપાદ સમસ્યા તરીકે આપવામાં આવ્યું. તેના પૂર્વાર્ધપાદની પૂર્તિ કરી કોઈ અન્યદર્શની બોલ્યો કે,

ચક્કુ ચહુદ્ધં થળમંડલમ્મિ અણુક્ષણં તેણ મણ ન નાયં ॥

પુરો ભમંતિઈ વિ અંગળાણ સકજ્જલં દિદ્ધિજુયં ન વત્તિ ॥૧॥

‘મારા ચક્કુ સ્તનમંડળપર કાણે કાણે જતા હતા તેથી મને ખબર નથી કે તે આગળ ભમતી સ્ત્રીનું નેત્રયુગળ કાજળયુક્ત હતું કે નહીં?’ ઈત્યાદિ પ્રકારે રાગદ્વેષથી મલિન ઘણા પુરૂષોએ પૂરી. પરંતુ એકે જીવદયાના પરિણામના લેશવાળો ન મળ્યો. એટલામાં પેલા બકરાને છોડાવનાર મુનિરાજ ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમને પણ તે સમસ્યા આપવામાં આવી ત્યારે તે પૂર્વાર્ધપાદ પૂરી બોલ્યા કે,

અળેગતસથાવરજંતુરક્ષાવક્ષિત્તચિત્તેણ મણ ન નાયં ॥

પુરોભમંતિઈ વિ અંગળાણ સકજ્જલં દિદ્ધિજુયં ન વત્તિ ॥૧॥

‘અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની રક્ષામાં માફ ચિત્ત રોક્ષાયલું હતું તેથી મને ખબર નથી કે તે આગળ ચાલતી સ્ત્રીનું નેત્રયુગળ કાજળયુક્ત હતું કે નહીં’.

૧૪૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

તે સાંભળી કુમાર બોલ્યો કે, ‘આમનાં મનમાં જીવદયા છે’. એટલે ભાનુરાજએ કહ્યું કે, ‘ખરેખર જૈનમુનિ વિના બીજમાં ખરી જીવદયા જણાતી નથી. બીજ તો માત્ર મ્હોડેથી દયા દયા પોકારે છે, પણ પાળતા નથી. માટે આ મુનિવરનાજ પગ ધોયેલા જળથી મરકી શાંત થશે.’ પછી એ પ્રમાણે કરવાથી સર્વત્ર શાંતિ થઈ. તે જોઈ ભાનુરાજએ પ્રતિબોધ પામી શ્રાવકપણું લીધું અને કુમારનાં કુળશીળાદિ જાણી તેને પોતાની કનકવતી નામની પુત્રી પરણાવી રાજ્ય અર્પણ કર્યું. કુમારે પણ રાજ્ય ગ્રહણ કરી બધા દેશમાં અમરપટો દેવડાવ્યો. થોડો કાળ ગયા પછી અમરપુરથી ઠેકલા લોકો આવ્યા. તેમણે ખબર કહી કે, ‘અન્યાયમાં તત્પર સમરસિંહને શિકારે ગયો હતો ત્યાં પ્રધાન પુરૂષોએ મારી નખાવ્યો છે અને તેથી ત્યાં રાજ્ય સૂનું છે.’ તે સાંભળી અમરસિંહે ચતુરંગ સેનાસહિત અમરપુર જઈ રાજ્ય કબજે કર્યું.

“જીવદયામાં તત્પર તે મહારાજ્ય પામી અનુક્રમે મરીને દેવતા થયો અને યાવત્ મોક્ષસુખને પામશે. સમરસિંહ અનંત દુઃખના ભાજન ચતુરંગ સંસારમાં ભમશે. માટે હમેશ દયામાં તત્પર રહેવું. જુઓ ! જીવદયા રહિત સમરસિંહ આ ભવમાં પણ નાશ પામ્યો અને જીવદયાને પાળનાર અમરસિંહ સેંકડો સુખ પામ્યો. લૌકિક અંતકારો પણ, પાછલા કોળીના ભવમાં શૂળ ઉપર જૂ પડેલી મારી હતી તેથી માંડવ્ય ઋષિને જયપુરમાં ચોરીનો આરોપ આવવાથી સાત દિવસ સુધી શૂળીનું દુઃખ સહેવું પડ્યું, ઈત્યાદિ હિંસાનાં કૃળ કહે છે. આ વિષે ઘણા ઉપદેશ જાણવા યોગ્ય છે.

एवं जीवदया कुमारनृपते धर्मस्य सज्जीवितं ।

सर्वत्र प्रतिपादितेति निपुणं ज्ञात्वात्मना संप्रति ॥

૧ દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંક અને નરક એ ચાર ગતિ રૂપી છેડા વાળા.

ભાગ ચૌદમો.

૩૪૬

कुर्वन् शुद्धमनाः स्वयं परजनैस्तां कारायन् भूतले ।

भूयास्त्वं जगदेकमस्तकमणि लोकोत्तर (?) पौरुषः ॥ ૧ ॥

“ એ રીતે હે કુમાર નૃપતિ, ધર્મનું ખરૂં જીવિત જે જીવ-
દયા તે સર્વત્ર પ્રતિપાદન કરેલી છે એવું તમારા મનમાં સારી રીતે
સમજીને તમે શુદ્ધ મનથી પોતે પાળી અને બીજા પાસે તે દયાને
પળાવી લોકોત્તર પરાક્રમવાળા જગતમાં એક શિરોમણિ થાઓ. ”

૧૫૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૧૫ મો.

પરમાર્હત કુમારપાળ-અહિંસા ધર્મનો પ્રસાર.

હવે સૂરિના ઉપદેશથી ઉત્સાહ પામી શ્રીચૌલુક્યપતિએ સર્વ-
ત્ર દયામય ધર્મ પ્રવર્તાવવાની ઇચ્છા કરી, ‘ચાર વર્ણમાંથી જ
કોઈ પોતાને અથવા બીજાને માટે મૃગછાગાદિ જીવોને મારશે તે
રાજદ્રોહી ગણવામાં આવશે,’ એવી પાટણ નગર મધ્યે ઉદ્ઘોષણ
કરાવી. પારધી, ખાટકી, માછી અને કલાલ વિગેરે હિંસક ધંધા
કરનારના પદા ફાડી નાખી તેમનું દ્રવ્ય પાપનું મૂળ છે એમ
જાણી તેમની પાસે કર લેવાનું બંધ કર્યું. અને તેવા લોકો ઉપર
શક્તિ બહુમાન વિગેરે ઉપાયો વાપરી પાપરહિત દયામય વૃત્તિથી
તેમનો નિર્વાહ ચાલે એવી યોજનાઓ કરી નાખી. મનુષ્યો અને
પશુઓ ગાળેલું પાણી પીએ એવી આજ્ઞા કરી પ્રત્યેક જળાશય ઉપર
પોતાનાં માણસો મૂક્યાં અને પોતાના અગીઆર સો હાથી, અગીઆ-
ર લાખ ઘોડા તથા એંશી હજાર ગાયો વિગેરેને પણ ગાળેલું પાણી
પાવાને માટે હુકમ કર્યો. સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે, ‘છત્રીશ આંગળ
લાંબા અને વીશ આંગળ પહોળા ગળણા વડે સારી રીતે જીવોનું
રક્ષણ કરવું.’ લિંગપુરાણમાં લખેલું છે કે, ‘ત્રીશ આંગળ પહોળા
અને વીશ આંગળ લાંબા એવા બેવડા વસ્ત્રથી પાણી ગાળીને વાપરે
અને વસ્ત્રમાં રહેલા જંતુઓને શેષ રાખેલા જળમાં અથવા જળા-
શયમાં સ્થાપન કરે તે પરમ ગતિને પામે.’ ‘વેદપારંગત પુરૂષને
સમસ્ત તણ જીવન આપવાથી જેટલું પુણ્ય થાય છે તેનાથી કોટિ-
ગણ ફળ વસ્ત્રથી ગાળેલું પાણી વાપરવાથી થાય છે. સાત ગામો બા-
ળવાથી જેટલું પાપ થાય તેટલું પાપ અણગળ પાણીનો ઘડો વાપ-
રવાથી થાય છે. જેટલું પાપ કલાલને આખા વર્ષમાં લાગે છે તેટલું

ભાગ પંદરમો.

૧૫૧

પાપ અણગળ પાણીનું ગ્રહણ કરનાર એક દિવસમાં ઉપાર્જન કરેછે. જે પુરૂષ પોતાના સર્વ કાર્યોમાં ગાળેલું પાણી વાપરે છે તે મહા મુનિ, મહા સાધુ, મહા ત્યાગી અને મહા વ્રતી ગણાય છે. મીઠા પાણીથી ખારા પાણીના પોયરા અને ખારા પાણીથી મીઠા પાણીના પોયરા મરી જાય છે, માટે કદી મીઠું અને ખારું પાણી ભેળશેળ કરવું નહીં". ઇત્યાદિ અર્થ યુક્ત શ્લોકોની પત્રિકા આપી પોતાના આમ જનોને પોતાના અને પોતાની આણુ માનનારા ખીજ રાજ-ઓના દેશોમાં મોકલી શક્તિ લક્તિ અને ધનાદિથી પાપના સંચય-ભૂત મારીનું નિવારણ કરાવ્યું. પ્રત્યેક સ્થાન, ગ્રામ, નગર અને દેશમાં ઝંમારિ ઘોષણા કરાવી પાટણના સિંહદ્વારમાં ન્યાયઘંટ બંધાવ્યો.

એ જીવરક્ષાના મહોત્સવની પ્રવૃત્તિમાં ઢાઘ જગોએ ઢાઘ જીવહિંસા કરે છે કે નહીં તેનો નિશ્ચય કરવા પોતાના ગુપ્ત દૂતોને સર્વ દેશોમાં મોકલ્યા. તેઓ ફરતા ફરતા કચ્છ દેશના ઢાઘ ગામમાં આવ્યા. ત્યાં મહેશ્વર નામનો ઢાઘ વાણિયો રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીએ કેશ ઝાળતાં માથામાંથી જૂ કાઢી તેના હાથમાં આપી. તેને તે વાણિયાએ મારી નાખી. આ બનાવ દૂતોએ પ્રત્યક્ષ જોઈ શેઠને પકડી જૂ સાથે પાટણમાં રાજ પાસે આણ્યો.

રાજ—"હે દુષ્ટ, આ તેં કેવું કામ કર્યું?"

શેઠ—"એ જૂ મારા માથામાંથી લોહી પીતી હતી તેથી મેં એને મારી નાખી."

રાજ (ગુસ્સે થઈ ધક્કા મરાવી)—"અરે ! દુષ્ટવાદિ ! જીવો પોતાને સ્વભાવ ધણા દુઃખે મૂકી શકે છે એવું જાણતા છતાં તેં એ જાને મારી નાખી મારી આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો માટે તું અપરાધીની પંક્તિમાં આવ્યો છે. જો તું જીવહત્યા થી નથી ખીતો તો હું

૧. હિંસા. ૨. અહિંસાની ઢંઢેરો.

૧૫૨

શ્રીકુમારપાલ પ્રબંધ.

એમ માનુ છું કે તું મારાથી પણ કંઈ બીક રાખતો નથી. માટે જ તારી સર્વ મિલકત ખર્ચકરી ચૂકા નામનું જિનચૈત્ય બંધાવ, જ-ને દેખી હવે પછી બીજા સર્વ માણસો જીવહિંસા કરવાનું ભૂલી જાય.”

આ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞા થવાથી મહેશ્વર શેઠે ચૂકાના પ્રાયશ્ચિતમાં પાટણ મધ્યે ચૂકાવિહાર બંધાવ્યો. રાજાની એવી સખ્તાઈથી ત્રાસ ખાધ સર્વ જગોએ સર્વ ઠાઠ ઘરમાં અથવા બહાર જીવ હત્યા કરતું બંધ થયું.

ત્યાર પછી શ્રીકુમારપાળની ભૂમિમાં શ્રીતીર્થંકરના શાસનની પેઠે સર્વત્ર જીવોની રાશિયો અનેક પ્રકારે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. તે રાજપિંના અમારિપ્રવર્તનનું વર્ણન આથી વધારે શું કરીએ? સોગટા બાજુ વિગેરે જુગટાની રમતોમાં પણ ઠાઈ ‘માર’ એ પ્રકારે શબ્દ બોલી શકતું નહીં. મોજમાં ફરતાં હરણનાં બચ્ચાં પણ જ્યારે પારધીઓ-ને દેખી પોતાની ભાષામાં પોતાના માખાપને કહેતાં કે, ‘ચાલો આપણે આ ઘાડી ઝાડીમાં વૃક્ષો નીચે સંતાઈ જઈએ નહીં તો પેલા પારધીઓ મારી નાખશે,’ ત્યારે તેઓ પ્રત્યુત્તર આપતાં કે, ‘વત્સો, બીજાએ કેમ? સુખે ઉભાં રહો. શ્રીચૈલુક્ય મહારાજના ભયથી તમારા સામુ જોવાને પણ તેઓ સમર્થ નથી.’

જમના પવિત્ર વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી શ્રીકુમારપાળ મહારાજ હિંસાનું સમુચ્છેદન કરેછે તે શ્રીહેમસૂરિ મહારાજ જયવંતા વર્તો. અમે ધારીએ છીએ કે, મહિષના પ્રાણલેનારી શંકરની સ્ત્રી ભવાની પણ તેમના ત્રાસથી વ્યાકુલ થઈ શરીરમાં ક્ષીણતા પામતી હશે. આપણે કળાસમૂહને લીધે મહેંદ્ર શ્રીહેમચંદ્રની સ્તુતિ કરીશું, ચંદ્રની નહીં કરીએ. કારણ શ્રીહેમચંદ્ર સર્વ મૃગોનું રક્ષણ કરવામાં દક્ષ છે અને ચંદ્રમા તો એકજ મૃગનું રક્ષણ કરે છે.

૧ તીર્થંકરનું દેશ.

ભાગ પંદરમો.

૧૫૩

“ ઘુત, માંસ, મધ, વેશ્યા, મૃગયા, ચોરી અને પરસ્ત્રી એ સાત વ્યસનો લોકોને અતિ ધોર નરકમાં લેઈ જાય છે. ઘુતથી નલ અને પાંડવોનું રાજ્ય ગયું. માંસથી શ્રેણિકરાજ નરકગતિ પામ્યો. મધથી શ્રીકૃષ્ણની રાજધાની દગ્ધ થઈ. વેશ્યાથી પુણ્યવાન જીવો નિર્ધનતાને પ્રાપ્ત થયા. મૃગયાથી રાધવપિતા દૂષિત ગણાયો. ચોરીથી ધણા પુરુષો હેરાન થઈ ગયા. અને પરસ્ત્રીથી રાવણે રાજ્ય ગુમાવ્યું. ” એ સર્વ પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતોથી ઘુતાદિને હિંસાનું કારણ અને અનર્થનું મૂળ જણી કુમારપાળે પોતાના રાજ્યની અંદર સર્વ જાતિઓમાં તેમનો નિષેધ કરાવ્યો. વધારેમાં તેમનાં પુરુષાકારમાં માટોડીનાં પૂતળાં બનાવી મ્હોડે મેશ ચોપડી ગધેડા ઉપર બેસાડ્યાં અને પછી અગંગા દોલ વગડાવી ચંદ્રિમુષ્ટ્યાદિના પ્રહારથી અનેક વિડંબનાઓ કરતાં ચોરાશી ચાંટે ફેરવી પાટણમાંથી અને પોતાના બીજા દેશોમાંથી કાઢી મૂકાવ્યાં.

એ પ્રમાણે નિર્દોષ જીવરક્ષા કરાવી શ્રીગુરૂ પાસે નિરંતર ધર્મોપદેશ સાંભળવાથી પાપતાપને ઉપશાંત કરી કુમારપાળ સુખાતંદ્ર રૂપ અચૂતનું પાન કરવા લાગ્યો. તેવામાં નવરાત્રના દિવસ આવ્યા. તેથી દેવીઓના પૂજારીઓએ આવી વિનંતિ કરી કે, “ મહારાજ ! કંટેશ્વર્યાદિ દેવીઓની સાતમા, આઠમા અને નવમા દહાડાની બળિ પૂજા સારૂ સાત, આઠ અને નવ બકરા તથા પાડા અપાવો, નહીં તો દેવીઓ આપને વિદ્ધ કરશે. ” રાજાએ તે સાંભળી ગુરૂ પાસે જઈ પૂછ્યું કે, “ હવે કેમ કરવું ? ” ગુરૂ બોલ્યા, “ રાજેન્દ્ર, દેવતાઓને અમૃતનો અહાર હોય છે. તેઓ પ્રાણીનો વધ કરતા નથી, તેમ માંસ પણ ખાતા નથી, એવું શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનનું વચન પ્રમાણપૂત છે. પરંતુ આ કલિકાળના દોષથી કેટલા પરમાધાર્મિક દુષ્ટ દેવતાઓ પ્રાણીઓને મરતાં જોઈ ધણો સંતોષ માને છે. આ દેવીઓના પૂજારીઓજ પૂજા વિગેરેના મિથથી પ્રાણીઓને મરાવે છે. માટે દેવીઓને જીવતા બકરા તથા પાડા અર્પણ

૧ લાકડી અને મૂડીઓ વિગેરે

૧૫૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ

કરી તેમના ઉપર રખવાળ રાખો. પછી જો રાત્રે દેવીઓ તેમને લેઈ જાય તો ઠીક, નહીં તો પ્રાતઃકાળે તેમને વેચી જ દ્રવ્ય આવે તેમાંથી દેવીઓને કર્પૂરાદિનો ભોગ આપો.”

ગુરૂના આવા વચનથી ઉદ્ધાસ પામેલો, જેનું દયા એજ જીવિત હતું એવા તે રાજાએ તે પ્રમાણે કર્યું. પણ પ્રાતઃકાળે પશુઓને જીવતા દીઠાં. તેથી હર્ષ પામી પૂજારીઓને હાંકી કઢાવી કહ્યું કે, “હુણે! હવે મને સમજાયું. તમેજ માંસની લાલચથી જીવ વધ કરાવો છો. હવે યથાવત્ શ્રીજિનવચન જાણનાર મને તમે બ્રહ્મરાક્ષસો શી રીતે ભમાવશો? આજ સુધી નિરર્થક જીવ વધાદિ પાપો કરાવ્યાં.”

આઠમને દિવસે બકરા તથા પાડા વેચતાં આવેલા દ્રવ્યથી દેવીઓને કર્પૂરાદિનો ભોગ આપવામાં આવ્યો. દશમને દિવસે રાજા ઉપવાસ કરી રાત્રે પોતાના આવાસમાં શ્રીજિનેશ્વરનું એક ધ્યાન લગાવી સુષ્પે બેઠો હતો, તેવામાં કંટેશ્વરી દેવી હાથમાં ત્રિશૂલ લેઈ ત્યાં આવી બોલી કે, “હે ચૈલુક્ય, હું તારી કુળદેવી કંટેશ્વરી છું. તારા પૂર્વજો મને પરાપૂર્વથી બળિ આપતા આવેલા છે, તેની તું કેમ ના પાડેછે? તારે પ્રાણાંતે પણ કુળદેવીનું અને કુળાચારનું ઉલ્લંઘન ન કરવું.”

આ સાંભળી રાજા બોલ્યો, “હે વિશ્વનું કલ્યાણ કરનારી કુળદેવી, સત્ય દયામય ધર્મનો મર્મ હવે મારા જાણવામાં સારી રીતે આવ્યોછે. તેથી હું જીવ વધ કરતો નથી. ધર્મનાં તત્ત્વો સમજ્યા વગર મારા પૂર્વજોએ અને મેં પૂર્વે જ જીવ વધ કર્યોછે તેને માટે મારા અંતરાત્મામાં ધણો સંતાપ થાયછે. એક ઘાથી સો ઘા, એક મારણથી સો મરણ અને એક આળથી સો આળ સહન કરવાં પડેછે. પશુના ગાત્રમાં જેટલાં રોમ હોય છે તેટલાં હજાર વર્ષ પશુધાતકો બીજા ભવોમાં પકાવાય છે.” ઇત્યાદિ નિઃસંદેહ અનેક વાક્યોથી પરિપૂર્ણ શાસ્ત્રોનું અવલોકન કરનાર હું જીવહિંસા કેમ કરું? હે

ભાગ પંદરમો.

૧૫૫

દેવી, આપને પણ જીવહિંસા કરવી યોગ્ય નથી. કારણ, ‘દેવતા-ઓ દયાથી પ્રસન્ન થાય છે,’ એવી લોકોમાં તથા શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધિ છે. જો આપ મારાં ખરાં કુળદેવી હો તો મને જીવહ્યાના કાર્યમાં સહાય કરો. મને ઉચિત કર્પૂરાદિનો ભોગ મેં અર્પણ કર્યો છે. કૃત્તિ-લક્ષ્ય માંસ આપને યોગ્ય નથી. માંસ જીવ વધ વિના થતું નથી અને હું તે કરતો નથી. માટે મેં આપેલા ભોગથીજ સંતુષ્ઠ થાવ.”

આવી રીતે રાજા બોલતો હતો તેવા માં દેવી એકાએક ગુરસે થઈ અને મસ્તકમાં ત્રિશૂળ મારી અંતર્જીત થઈ ગઈ. તે દિવ્ય ધાથી રાજાનું સર્વ શરીર એક ક્ષણમાં કુષ્ઠાદિ દુષ્ટ રોગથી અસ્ત થયું. તે જોઈ તેને સંસાર તથા શરીર ઉપર વૈરાગ્ય આંવ્યો પણ અરિહંતના ધર્મ ઉપર જરાએ ન આંવ્યો. ‘કૃતકર્મ અવશ્ય ભોગવવાં પડે છે,’ એવું ચિંતવન કરી તે મહામતિએ કુળદેવી પ્રતિ પણ દ્વેષ ધારણ ન કર્યો. પ્રાણીઓ પૂર્વકૃત કર્મનો વિપાક ભોગવે છે. અપરાધ અને ગુણમાં બીજા માત્ર નિમિત્ત રૂપ છે.

પછી કુમારપાળે પોતાના ઉદયન મંત્રીને બોલાવી દેવીનો ઉપ-સર્ગ નિવેદન કરી શરીર દેખાડ્યું. તે જોયા બરોબર મંત્રીના દ્વંદ્વમાં વજ્રના ધાની માફક શલ્ય પડ્યું. રાજા બોલ્યો કે, “ મંત્રીજી ! મને કુષ્ઠાદિનું દુઃખ નથી. પણ મારે લીધે શ્રીજૈનધર્મને કંલક લાગશે તેની મોટી ચિંતા છે. કારણ, પરતીર્થીઓને આ ખનાવની ખબર પડતાં વાતો કરવા લાગશે કે, જૈનધર્મનું કુળરાજાને અહીંજ મળ્યું. માટે જે કોઈ પોતાનો કુળક્રમાંગત ધર્મ છોડી અધર્મ ગ્રહણ કરશે તે કુમારપાળની પેઠે આજ ભવમાં કાઢિયો થશે. બ્રાહ્મણો પણ અમારા સૂર્ય વિગેરે દેવની ઉપાસનાથી કુષ્ઠાદિ રોગો મટે છે અને તીર્થંકરની સેવાથી ઉલટો થાય છે, એમ બોલતા ધર્મનિંદા કરશે. મારાથી આ સર્વ સહન નહીં થાય. માટે હુંતો કોઈ ન જાણે તેમ રાત્રે બહાર નિકળી અગ્નિમાં બળી મરીશ.”

એ પ્રકારે રાજાનું બોલવું સાંભળી મંત્રી બોલ્યો, “મહારાજ ! આપ ઐશ્વર્ય વંશના મુકુટમણિ વિધમાન છો તો આ પૃથ્વી પણ

૧૫૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

રાજવાળી કહેવાય છે. હરેક પ્રકારે સ્વામીનું રક્ષણ કરવું એ અમારી ફરજ છે. જતાથી કુળ વિસ્તાર પામતું હોય તેનું આદર પૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઈએ. કારણ, તુમહું-તુઠયા પછી વાજિત્રના તોરકામ કરતા નથી. શરીર એજ પહેલું ધર્મ સાધન કહેલું છે, માટે તે જયવતું રહો. તેનામાંજ પ્રબલ મહિમાવાળો ધર્મ પ્રતિષ્ઠા પામે છે, ચિંતિત વસ્તુની સિદ્ધિ અને સુખ આપનાર અર્થ સમર્થ રહે છે અને કામ તથા મહોદય શંભરસીકતા સાથે સુંદર ઉદયને પામે છે. તેજ સર્વ ગુણનું આલય અને બુદ્ધિયોનો કરંડિયો છે. માટે આત્મરક્ષા સારૂ દેવીઓને પશુ અર્પણ કરવાં.”

મંત્રીના આવાં નિર્માલ્ય વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો, “હે નિઃસત્વ વણિક્ ! તું ભગત થઈ આ કેવાં ઘેલાં વચન કાઢે છે ? સાંભળ. ભવ્ય જીવોને ભવનું કારણ જે દેહ તે ભવોભવ મળે છે. પણ સર્વજ્ઞોક્ત મુક્તિદાયક દયાવ્રત મળવું મુશ્કેલ છે. જે અસ્થિર, મલીન અને પરવશ દેહ અર્પણ કરવાથી સ્થિર, નિર્મળ અને સ્વાધીન ધર્મ રહેતો હોય તો તેમ શા માટે ન કરવું ? મેં શ્રીજિનેશ્વર દેવનું અરાધન કર્યું છે, હેમચંદ્ર સૂરિનું વંદન કર્યું છે અને દયામય ધર્મનું નિર્માણ કર્યું છે. હવે મને શેની ન્યૂનતા રહી છે. જના ઉપર જીવિતનો આધાર છે તે શ્વાસ જ્યારે અપળ વૃત્તિવાળો છે ત્યારે તેને માટે હું મોક્ષ દાયક સ્થિર દયાનો કેમ ત્યાગ કરું ? મરણથી પાપીઓને બીવાનું છે. પુણ્યવંતને કંઈ ખીક નથી. માટે ત્વરાથી ચંદનની ચિતા તૈયાર કરાવ. આવા ગુપ્ત કાર્યને સારૂ રાત્રિ એ કામધેનુ છે.”

મંત્રીએ જવાબ દીધો કે, “મહારાજ, હું એક વખત ગુરજીને પૂછી આવું. કારણ ગુરૂપદેશને આધીન પુરુષોને ગુરૂજ પ્રમાણુભૂત છે.,

૧. શાંતિની ઇચ્છા.

ભાગ પંદરમો.

૧૫૭

એવી રીતે દિલાસો આપી મંત્રીએ હેમસૂરિ પાસે આવી સર્વ ખનાવ નિવેદન કર્યો. એટલે સૂરી બોલ્યા કે, “ગભરાશો નહીં. વાત કરતામાં હું પ્રસંગતું નિવારણ કરી નાખીશ. તમે જલદીથી ઉબણ પાણી આણો એટલે હું તેને સૂરિમંત્રથી મંત્રી આપું.” મંત્રીએ આદેશ પ્રમાણે પાણી આણ્યું અને ગુરૂએ તે પ્રસાદિત કરી આપ્યું. પછી મંત્રી રાજ પાસે લેઈ ગયો અને રાજાએ તે સિદ્ધ જલનું થોડું પાન કરી શરીરે લગાડ્યું. તેથી તેનું શરીર દેદીપ્ય માન કાંતિથી શોભિત અને સર્વ પ્રકારે કલ્યાણમય થયું. એ પ્રમાણે પ્રથમ કરતાં પણ અધિક તેજસ્વી શરીર જેઈ રાજા તથા મંત્રીને ઘણો હર્ષ થયો. રાજા બોલ્યો કે, “ધન્વંતરિની પેઠે જણે આવા કષ્ટનું પણ હરણ કર્યું તે સૂરિનો પ્રભાવ જગતમાં અદ્ભુત અને વાણીને અગોચર છે. મારા ઉપર એમની કટલી કૃપા છે ! જૈન મંત્રોના પ્રભાવની સીમા છે.”

એવી રીતે પરસ્પર પરમાનંદમાં વાર્તાલાપ કરતાં રાત્રિરાક્ષ-સીનો નાશ થઈ પ્રભાતનો ઉત્સવ થયો. એટલે રાજા ગજઉપર બેસી શ્વેત છત્ર ધારણ કરાવી સામંત મંડળ સાથે ગુરૂવંદન કરવા ગયો. ત્યાં ધર્મશાળામાં પેસતાંજ પ્રથમ કોઈ સ્ત્રીનો કરુણાસ્વર તેના સાભળવામાં આવ્યો અને પછી આગળ ચાલતાં રાત્રિવાળી કંટે-શ્વરી દેવી પ્રાર્થના કરતી નજરે પડી. તે રાજાને કાલાવાલા કરવા લાગી કે, “મને પ્રભુએ મૂકલા મંત્રબંધથી જીવતી મૂકાવો. હું આપની આજ્ઞા માનનારા ૧૮ દેશમાં જીવદયાની રક્ષા કરાવીશ.” આવી રીતે રાજાને આજીજી કરતી જેઈ ગુરૂએ પ્રસન્ન થઈ તેને છોડી દીધી અને તે પણ વચન પ્રમાણે જીવરક્ષા કરાવી રાજભ-વનના દ્વાર આગળ સુખે રહેવા લાગી. પૂર્વે જે કર્ણને કહુ એવા ત્રોટ્કાર અવાજ કરતા કરવતથી મહિષના સ્કંધ તોડવાને મશ-ગુણ રહેતી તે પીયૂષ પરાક્રમુખી કંટેશ્વરીદેવી પાણીની ગરજ સારનાર હેમસૂરિની વાણીનો રસ લેવા લાગી !

૧૫૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

પછી રાજ ધર્મશાળાના અંતર્ભાગમાં જઈ ગુરુપાદપદ્મમાં વંદન કરી બે કર બેડી બોલ્યો, “હે ભગવન્ ! જગતના જીવનરૂપ આપના પ્રભાવની એક જિંહાથી સ્તુતિ થાય તેમ નથી. આપનો પૂર્વોપકાર બદલો વાળ્યા વગર અઘાપિ ઉભો છે. તેમાં આજના ઉપકારની તો સીમા છે. સર્વ ઉપકારમાં પ્રાણુરક્ષા કરી એ શ્રેષ્ઠ છે અને સદ્ધર્મનો બોધ કર્યો એ તેના ઉપર પણ છોગું છે. નિરંતર આપના ચરણને અક્ષત ચંદ્રના કિરણામૃત અને ગોશીર્ષથી વિલેપન કરી ઉત્તમ સુગંધમય પુષ્પોથી પૂજી મસ્તકે ધારણ કરું, તો પણ આપના ઉપકારના પ્રાગ્ભારથી હલકા થાઉં તેમ નથી.”

એ પ્રમાણે વાણીમાર્ગે પ્રદર્શિત કરેલી કૃતજ્ઞતાથી ખુશી થઈ ગુરુ મહારાજે ઉપદેશના વ્યાજથી રાજની સ્તુતિ કરી કે, “પોતાનું ઉદર ભરવામાં ઉઘમ કરનારા ક્ષુદ્ર પુરૂષો તો હજારો પડ્યા છે પણ પરાર્થ એજ જેનો સ્વાર્થ છે એવા સત્પુરૂષોમાં અગ્રણી એકજ પુરૂષ છે. વડવાશિ દુઃપૂર ઉદરને પૂરવાસાડ સમુદ્રનું પાન કરે છે અને મેઘ તાપથી તપેલા જગતના સંતાપને મટાડવા સારુ વૃષ્ટિ કરે છે. શૂર વીરો ઠેર ઠેર હજારો મળી આવે છે, વિદ્યા જાણનારા અનેક નજરે પડે છે અને ધનદ (કુબેર) નો તિરસ્કાર કરનારા ધનાઢ્યો ઘણા પડેલા છે. પણ પરજીવને દુઃખાર્ત બેઠા અથવા સાંભળી તદ્રૂપ થઈ જનારા વિરલાજ મળી આવે છે. અમારા વચનથી સર્વત્ર અહિંસા પ્રવર્તીવી તમે અમારા સર્વ ઉપકારનો બદલો વાળ્યો છે. આવા ધોર સંકટ વખતે પણ તમે અર્હતના શાસનથી બ્રહ્મ ન થયા; માટે હું આજથી તમને ‘પરમાર્હત’ એવું ખિરદ આપું છું.”

રાજએ એ ખિરદ મળવાથી પોતાને કૃતાર્થ માની આનંદભેર મહેલમાં આવી પારણોત્સવ કર્યો. પર દર્શનીઓને એ વાતની ખબર થઈ એટલે તેમનામાંના સજ્જનો ખુશી થયા અને ગ્રામહાણો ફિક્કા પડ્યા. વધારે શું ? તે સમયે જગતય મહોત્સવમય સૌખ્યમય અને ઉદ્યોતપામતા જૈન ધર્મના તેજોમય થઈ ગયું.

ભાગ પંદરમો.

૧૫૯

આ વખતે કાશી દેશની વાણારસી નગરીમાં ગોવિંદચંદ્રનો પુત્ર શ્રીજયચંદ્ર રાજ્ય કરતો હતો. તે ખીજ રાજ્યોને દાસ-પ્રાય માનતો હતો. તેના રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ સાતસો ચોગન હતું. તેની પાસે ચાર હજાર હાથી, સાઠ લાખ ઘોડા, આડત્રીસ લાખ પાય-દળ અને ફક્ત બારસો પિતળમય નિસ્વાનાદિની ઋદ્ધિ હતી. તે ગંગાયમુનારૂપ લાકડી શિવાય ખીજે જવા સમર્થ નહોતો. તેથી તે પહુચુરાજના અપર નામથી ઝોળખાતો હતો. તેની પાસે ગોમતી નામની એક દાસી હતી. તે બખતર પહેરી સાઠ હજાર ઘોડાસાથે શત્રુ સામી ધસીને ત્રાસ પમાડતી તેથી રાજ્યને શ્રમ લેવાનો વખતજ આવતો નહીં. તેના રાજ્યમાં બહુધા ચારે વર્ણોની અંદર મત્સ્યા હાર હોવાથી ભારે હિંસા થતી હતી. તેનું નિવારણ કરવા કુમાર-પાળે બે કરોડ સોનૈયા બે હજાર ઘોડા અને ત્રિચુર રત્નાદિ સાથે એક ચિત્રપટ આપી પોતાના મંત્રીઓને વાણારસી મોકલ્યા. તે ચિત્ર-પટમાં પુણ્ય પાપના ફળ ભોગવવાનાં સ્થાનક જે સ્વર્ગ નરક તેમનો દેખાવ બતાવી તેમાં વાસ કરનારા દેવતા અને નારકોનો આબેહુબ ચિતાર આપ્યો હતો. મધ્યમાં સિંહાસનપર શ્રી હેમચંદ્રની સામે કુમારપાળને બેસાડ્યા હતા તેથી તેની શોભા ખરેખર વિશ્વમનો-હર થઈ હતી.

મંત્રીઓએ પ્રથમ દ્રવ્યથી જયચંદ્રના રાજવર્ગી લોકોને સાધ્યા અને તેમની મારફત રાજ્યની મુલાકાત લેઈ સર્વ ભેટ અર્પણ કરી. તેનો સ્વીકાર કરી રાજ્યે ચિત્રપટના સંબંધમાં ખુલાસો માંગ્યો. એટલે મંત્રીઓ બોલ્યા, “મહારાજ! આ રાજગુરુ શ્રીહેમસૂરિએ સામે બેઠેલા અમારા સ્વામી શ્રીચૌલુક્યપતિને હિંસા અને અહિંસાની વિપાક ભૂમિયો નરક અને સ્વર્ગ બતાવી પ્રતિબોધ્યા છે. તેથી તેમણે દયાધર્મનો સ્વીકાર કરી સર્વત્ર અમારિપટલ દેવડાવી હિંસાની પ્રવૃત્તિ અટકાવી છે. અમારા દેશમાંથી કાઢી મૂકેલી તે જંગદૈરિણી હિંસા હાલ આપના રાજ્યમાં ભરાઈ રહી છે. તેને કઢાવવા સારૂ અમને અહીં મોકલ્યા છે.

૧ પુષ્કળ. ૨ જગતની શત્રુ.

૧૬૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

મંત્રીઓનું આ પ્રકારે બોલવું સાંભળી જયચંદ્ર રાજ સભા સમક્ષ બોલ્યો કે, “ ગૂર્જરદેશ વિવેકમાં બૃહસ્પતિ કહેવાય છે તે યુક્ત છે. આવા કૃપાવંત રાજ હોવાથી તે દેશ સર્વ પ્રકારે શોભે છે. જીવ દયાની પ્રવૃત્તિ કરવા કેવા ઉદાર ઉપાયો ચોજી કાઢે છે. ધન્ય છે તે પુણ્યપૂરિત આત્માને. તે પોતાના આપથી દયા પાળે છે અને જો હું તેમની પ્રેરણા છતાં એ દયા ન પાછું તો પછી મારી બુદ્ધિની કેવી કિંમત થાય ? ”

એમ કહી તેણે પોતાના દેશમાંથી એક લાખ એંશી હજાર જાળો અને હજાર ખીજ હિંસાનાં ઉપકરણો મંગાવી બાળી નાખી ઢંઢેરો પિટાળ્યો કે, ‘આજથી હિંસાને બાળી નાખવામાં આવી છે.’ પછી સામી ભેટો આપી મંત્રીઓને વિદાય કર્યા, અને તેમણે પાટણ આવી સર્વ હકીકત રાજ વિગેરે આગળ નિવેદન કરી. તે સાંભળી શ્રીહેમસૂરિએ કુમારપાળની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી:—

મૂયાંસો ભરતાદયઃ ક્ષિતિઘવાસ્તેધાર્મિકા જજિરે ।

નામૂન્નો મવિતા મવત્યવિ ન વા ચૌત્યુક્ય તુલ્યસ્તવ ॥

મક્ત્યા ક્વાપિ ધિયા ક્વાપિ ઘનઘનસ્વર્ણાદિદત્ત્યા ક્વચિદ્ ।

દેશે સ્વસ્ય પરસ્ય ચ વ્યરચયજ્જીવાવનં યક્ષવાન્ ॥ ૧ ॥

“ પ્રસિદ્ધ ભરતાદિ ધણા રાજઓ ધાર્મિક થઈ ગયા, પણ હે ચૌ-લુક્ય! તમારા જોવો પૂર્વે કાંઈ થયો નથી, ભવિષ્યમાં થવાનો નથી અને સાંપ્રતમાં છે નહીં. કારણ તમો કાંઈ ઠેકાણે ભક્તિથી, તો કાંઈ ઠેકાણે બુદ્ધિથી, તો કાંઈ ઠેકાણે પ્રચુર ધન અને સુવર્ણ વિગેરેના દાનથી એ રીતે પોતાના તેમજ પરના મુલકમાં જીવોનું રક્ષણ કરાવ્યું છે.” એટલામાં કાંઈ કવિ બોલ્યો,

સ્વસ્તિ બ્રહ્માંડમાંડાત્ પ્રણયપરિગતઃ પદ્મભૂઃ પૃચ્છતીંદં ।

ત્વાં મો શ્રીહેમસૂરે તવ વિશદયશોરાશિનાગ્રિપિ પૂર્ણ ॥

एतद्ब्रह्मांडमांडं पुनरखिलजगज्जीवमारिनिवारात् ।

प्रादुर्भूतं प्रभूतं तदिह कथय मे कुत्र संस्थापयामि ॥ ૧ ॥

ભાગ પંદરમો.

૧૧૧

“કલ્યાણ ! હે હેમાચાર્ય, બ્રહ્માંડભાંડમાંથી શ્રીબ્રહ્માજી એમ વિચારેછે કે, તમારા નિર્ભય યશની રાશિવડે પૂર્વેજ પૂરી કાઢેલું આ બ્રહ્માંડભાંડ ફરીને સર્વ જીવોની હિંસાનું નિવારણ કરવાથી પુણ્ય પ્રાકુર્ભૂત થયું છે. માટે કહો, હવે મારે ક્યાં રહેવું ? ” આ કાળ્ય સાંભળી રાજ ઘણો ખુશી થયો અને તેને એકલાખ રૂપિયા બક્ષિસ આપ્યા.

એક વખત કોઈ બ્રાહ્મણ કવિએ કોઈનાથી ઓળખી ન શકાય એવું દેવતાનું રૂપ ધારણ કરી હાથમાં લેખપત્ર સાથે સભામાં આવી રાજને પ્રણામ કર્યા. એટલે રાજએ પૂછ્યું કે, “તમે કોણ છો અને ક્યાંથી આવ્યા છો ? ” તેણે જવાબ દીધો કે, “મને દેવેંદ્રે આ લેખપત્ર આપને આપવાસાડે અહીં મોકલ્યો છે.” એમ કહી લેખપત્ર રાજના હાથમાં આપ્યો. રાજએ તે ફેડીને સભા સમક્ષ વંચાવ્યો. તેમાં આ શ્લોક લખેલો હતો,

સ્વસ્તિ શ્રીમતિ પત્તને નૃપગુરું શ્રીહેમચંદ્રં મુદા ।

સ્વઃ શક્રઃ પ્રણિપત્ય વિજ્ઞપયતિ સ્વામિસ્ત્વયા સત્કૃતં ॥

ચંદ્રસ્યાંકમૃગે યમસ્યમહિષે યાદસ્સુ યાદઃપતે ।

વિંળ્નોર્મત્સ્યવરાહકચ્છપકુલે જીવામયં તન્વતા ॥ ૧ ॥

“સ્વસ્તિ શ્રીપાટણનગર મધ્યે રાજગુરુ શ્રીહેમાચાર્યને સ્વર્ગથી શકેંદ્ર આનંદ સાથે નમસ્કાર કરી વિજ્ઞાપના કરે છે કે, આપે ચંદ્રના લાંછન મૃગ, યમના વાહન મહિષ, વરુણના વાહન મગર અને વિષ્ણુના અવતાર રૂપ મત્સ્ય, વરાહ તથા કચ્છપના સમૂહને અભય આપવામાં બહુ સાડું કર્યું છે.”

૧. સમૂહ. ૨. જગતરૂપી પાત્ર. ૩. ગીચ.

૧૬૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

રાજાએ આ કાવ્યથી પ્રસન્ન થઇ તે કવિને એક લાખ રૂપિયાનું ભારે ઇનામ આપ્યું અને ફરીને તે પત્ર સૂરીશ્વર પાસે વંચાવ્યો. એ પ્રકારે વિવિધ પરાક્રમોથી મેળવેલા અદ્ભુત યશ રૂપી કર્પૂરના ધૂપ વડે કુમારપાળે સર્વ જીવનને સુવાસિત કર્યું અને ઉત્તમ જીવદયારૂપ અમૃતરસથી સર્વ જીવોને સજીવન કરી તેમનો આશીર્વાદ મેળવ્યો, તેથી તેની ઋદ્ધિમાં નિરંતર વૃદ્ધિ થતી ગઇ અને શ્રી હેમાચાર્યના શુભોપદેશમાં દરરોજ વિલાસ કર્યો તેથી તત્ત્વજ્ઞાનનો પણ સારો પ્રકાશ થયો.

ભાગ ૧૬ મો.

રાજર્ષિ કુમારપાળ-કૃપાસુન્દરીનું પાણિગ્રહણ,
મોહનો પરાજય અને ધર્મ રાજ્યસ્થાપન.

આગલા ભાગમાં કહી ગયા તે રીતે કુમારપાળના દૃઢ્યમાં, વદનમાં, ધરમાં, નગરમાં અને દેશમાં કંઈ સુન્દરીનું ચલન થવાથી મારી (હિંસા) શોકને રહેવાની જગો મળી નહીં. તેથી તે રીસાઈને તેના પિતા મોહને ત્યાં ગઈ. તે વખતે મોહનું ચિત્ત ઠેકાણે નહોતું અને મારિ ઘણું દિવસે આવેલી હતી તેથી તેણે પ્રથમતો મારિને ઓળખી નહીં અને પૂછ્યું કે, “સુન્દરી, તું કોણ છે?”

મારિએ જવાબ દીધો કે, “એ તો હું તમારી વહાલી પુત્રી.”

મોહ બોલ્યો, “વત્સે! તું આવી દીન કેમ દેખાય છે?”

મારિએ કહ્યું, “પિતાજી, હું શું કહું? હેમાચાર્યના ઉપદેશથી પરાર્થ ગુણવાન્ કુમારપાળે મને દૃઢ્ય, મુખ, હસ્ત અને ઉદર-માંથી ઉતારી નાખી દેશમાંથી કાઢી મૂકી છે.”

તે સાંભળી મોહ જરા રોષે ભરાઈને બોલ્યો, “વત્સે, રડીશ મા. હું તારા રિપુઓને રડાવું તોજ ખરો. મને એ ધુતારા હેમાચાર્યની વાણીથી કુમારપાલ તારામાં વિરક્ત થયાની ખબર થયેલી છે. હવે થોડા દહાડા પછી એ દેશનો ખીન્ને ભર્તા થશે તે તારું પ્રબલ ચાલવા દેશે.” બરોબર. એ રીતે દિલાસો આપી શાંત પાડ્યા શિવાય ખીન્નું શું કરે ?

એક દિવસ પ્રાભાતિક કૃત્ય સમાપ્ત કરી શ્રીકુમારપાળ પદ-ગજપર બેસી ગુરૂને વાંઢવા ગયો. ત્યાં શાળાના દ્વાર મધ્યે દેવકન્યા-ની માફક લીલા કરતી ઠાંધ કન્યાને જોઈ તે વિચારમાં પડ્યો કે,

૧૬૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

‘અનુપમ ઉદ્દાસ પામતા લાવણ્યરૂપ અમૃતને ઝરનારી અને મારા આત્માને સ્નેહ કરાવતી આ અદ્ભુત કન્યા કોની હશે ?’ એમ વિચાર કરતો ગુરૂ પાસે ગયો અને વિધિપૂર્વક વંદન કરી સલા ભરાયા પછો બોલ્યો કે, “હે પ્રભો ! મારા મનનું હરણ કરનારી શાળાના દ્વારમાં ઉભેલી તે કન્યા કોની છે અને તેનું નામ શું છે ?”

સૂરિએ રાજકુંજરને રાગાતિશયથી ઉદ્દાસતો જોઈ તેનું મન વિલોભવા કન્યાના કુળશીળાદિ સંબંધે કહ્યું કે, “હે ચૌલુક્ય, સાંભળો. વિનય કોટ અને મર્યાદા આદ્યથી અત્યંત મજબૂત વિમલચિત્તામનનું નગર છે. ત્યાં અર્હદ્ધર્મ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. તે રાજની સેવા કરવાથી સારા કુળમાં જન્મ, અનેક પ્રકારની વિભૂતિ, પ્રિયનો સમાગમ, ઇષ્ટપરંપરા, રાજકુળમાં ગુરૂતા અને નિર્મળ યશ મળે છે. એવો તેનો મહિમા છે. તે કુત્સિત વસ્તુ ઉપરનો આગ્રહ મૂકાવે છે, સત્ક્રિયામાં પ્રવર્તન કરાવે છે અને આત્મવત્ સ્વાશ્રિતોનું પાલણ કરે છે. તેના એવા ગુણોને લીધે તે સુરાજના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. દેવેન્દ્રને પણ જનું દર્શન દુર્લભ છે, એવી વિરતિ નામે તેને સ્ત્રી છે. તે સમગ્ર આ લોક તથા પરલોકનાં સુખની પ્રાપ્તિમાં હેતુભૂત છે. તે ધર્મ અને વિરતિને રામાદિ નામના પુત્રો છે. એક સમયે વિરતિએ કન્યાને જન્મ આપ્યો, તેથી તેમની મનોવૃત્તિ જરા ખિન્ન થઈ. તે જોઈ કન્યાના પિતામહ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર બોલ્યા કે, “પુત્રી થઈ તેથી ઉદ્દાસ કેમ થાઓ છો ? એ તમને પુત્રોથી પણ અધિક વહાલી થશે અને તમને તથા તેના સ્વામીને લોકોત્તર પ્રતિષ્ઠા આણી આપશે.” પિતામહની એવી સમજૂતીથી ખુશી થઈ માતૃપિતાએ જન્મોત્સવ કર્યો અને તે કન્યાને કૃપાસુંદરી એવું નામ આપ્યું. હાલ તે યૌવનાવસ્થામાં આવેલી છે. પણ તેને મનગમતો ભર્તા મળતો નથી, તેથી લોકો તેને વૃદ્ધકુમારીના ઉપનામથી ઓળખે છે.”

ભાગ સોળમો.

૧૬૫

આ હકીકત સાંભળી ઉત્સુક થયેલો રાજ બોલ્યો, “મહારાજ ! તે અહીં શા માટે આવી છે તે કૃપાકરી જણાવશો.”

સૂરિએ કહ્યું કે, “હે રાજન્! એક ચિત્તે સાંભળો. રાજસચિત્ત નામના નગરમાં મોહ નામે રાજ રાજ્ય કરે છે. તે મોહરૂપ ચાર લીલામાત્રમાં રાજને રંક કરી નાખે છે. શકાદિને પણ પોતાની આજ્ઞામાં રાખે છે. મહાપુરુષો પાસે દાસત્વ કરાવી પાપ ક્રિયાઓમાં પ્રવર્તાવે છે. વધારે શું ? ત્રણ જગત્માં ઢોધ નથી, દેવ કિંવા મનુષ્ય, જે એની આજ્ઞા બહાર એક ક્ષણ પણ રહી શકતો હોય. તેને અવિરતિ નામની સ્ત્રી છે. તેનું દર્શન જગેત્રયને વફૂલ છે અને તે સુખેથી સેવાય તેવી છે. તે મોહ અને અવિરતિને કોપાદિ પુત્રો અને હિંસા પુત્રી છે. તે મોહરાજ અને ધર્મરાજ વચ્ચે અનાદિ-સિદ્ધ વૈરિભાવ છે. તેમનામાં વારંવાર યુદ્ધોત્સવ થાય છે પરંતુ ઢોધ વખત એકનો જય તો બીજનો પરાજય થાય છે. એવી રીતે ઘણું કાળ ગયો.”

આ વખતે યુદ્ધવીરતાથી ઉસ્ફેરાઈલી મનોવૃત્તિવાળો ચૌલુક્ય બોલી ઉઠ્યો, “મહારાજ, આ પ્રખંધ સારી રીતે સમજવા જોવા છે. મને તથા સભાજનોને તે અતિ આનંદ આપે છે. અમારી તે બે રાજાઓના સૈન્યનું વર્ણન સાંભળવાની ઇચ્છા છે.”

સૂરિ બોલ્યા, “હે વિચારચતુર્મુખ, લક્ષ દેધ સાંભળો. ધર્મરાજને સદાગમ નામનો મંત્રી છે. તે બુદ્ધિદાનમાં નિપુણ અને બીજા રાજાઓથી પાછો હઠે તેવો નથી. વિવેકચંદ્ર નામે તેનો સેનાપતિ છે. તેણે લાખો વિપક્ષીઓને કચડી નાખવાની દીક્ષા લીધી છે. સમ્યક્ત્વ, શુભ અધ્યવસાય તથા યમનિયમાદિ એ તેના ચોદાઓ છે. વધારે શું કહું ? ધર્મરાજ ધીરશાંત છે. મોહરાજને કદાગમ નામનો મંત્રી છે. તે સર્વ દુર્બુદ્ધિનું મૂળ મંદિર છે. અજ્ઞાનરાશિ તેનો સેનાપતિ છે અને મિથ્યાત્વ તથા દુષ્ટ અધ્યવસાયો

૧. વિચારમાં બ્રહ્માસમાન. ૨. મનના પરિણામ.

૧૬૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

તેના યોદ્ધાઓ છે. સંક્ષેપમાં મોહરાજ ધીરેદ્રત છે. અત્યંત અનિ-
ષ્ટનો પ્રગટ કરનાર, ઇષ્ટનો નાશ કરનાર અને જેમાં કલિકાળ સહા-
યી છે એવાં ભયંકર ચરિત્રોને લીધે હાલ મોહરાજનો પગ ભેરમાં
છે. તેણે સર્વત્ર પોતાની આજ્ઞા પ્રવર્તાવી ધર્મરાજને પરિવાર સાથે
હરાવી કાઢ્યો છે. તે ધર્મરાજ સર્વ ઠેકાણે ફરીફરીને થાક્યો પણ
કોઈ સ્થળે તેને રહેવાની જગો મળી નહીં. હાલ તે ગૂજરાત દેશના
પાટણ નગરમાં આવી અમારા આશ્રમમાં આશ્રય લેઈ રહ્યો છે.
અમને સંપૂર્ણ આશા છે કે તમારા સૌરાજ્યને લીધે તે પોતાના
બળમાં વૃદ્ધિ પામી ગયેલી પ્રૌઢતા પાછી મેળવશે. અમે તમને શર-
ણે આવેલાના સંબંધમાં વજ્રના પાંજરા સમાન માનીએ છીએ.”

સૂરીંદ્રના આવાં વચનામૃતથી રાજાનું મન વધારે પ્રદુલ્લિત
થયું અને કૃપાસુંદરીની એ પ્રકારની પ્રૌઢતા સાંભળી તેણીના પર
પ્રથમ કરતાં હજાર ગણો દૃઢ અનુરાગ થયો. તે એટલે સુધી કે તે
સુંદરી પોતાને ક્યારે વરશે, એનું ચિંતન કરવા લાગ્યો. ગુરુને
વાંઢી મહેલે ગયો, ત્યાં પણ તેને વચનમાં, દૃઢ્યમાં, માર્ગમાં, ધર-
માં, આકાશમાં, પાણીમાં, પૃથ્વીમાં, દિશાઓમાં અને સ્વપ્નામાં તે
ચંદ્રમુખી કૃપા વગર ખીજું કંઈ દેખાયું નહીં. સર્વ જગત તેની
દૃષ્ટિએ કૃપામય દેખાવા લાગ્યું. રાજાના બોલવા ઉપરથી મંત્રી-
ઓના સમજવામાં પણ આવ્યું કે, તે કૃપાસુંદરીના વિરહથી પર-
વશ થયેલો છે, તેથી તેમણે જઈ ગુરુને સર્વે હકીકત નિવેદન કરી.
ગુરુએ સપરિવાર રાજાને બોલાવી કહ્યું કે, “તમે કોઈ સમજી પ્રધા-
નપાસે ધર્મરાજને કૃપાસુંદરીનું માયું કહેવડાવો, તે આવેથી તેને
આદરભેર મહોત્સવપૂર્વક નગરમાં પ્રવેશ કરાવો અને કોઈ સારા
મકાનમાં ઉતારો આપો. પતિત થયેલા મહાપુરુષો હમેશ લજ્જા-
સાગરમાં ડુબેલા હોય છે. દુર્જનોના અપવાદથી તેઓ બહુ બીજા
છે. રખેને કોઈ એમ કહે કે એમને કંઈ આશા હશે, એવી ધાસ્તી-
થી તે મોટાઓનો સંબંધ પણ રાખતા નથી. જો તમે મારી સલાહ
પ્રમાણે વર્તશો તો ધર્મરાજ નક્કી તમને કૃપાસુંદરી આપી દેશે.”

ભાગ સોળમો.

૧૬૭

પછી કુમારપાલે પોતાના પરિવારસાથે એકમત થઈ મતિપ્ર-
કર્ષ નામના પ્રધાનને તે કાર્યસાડ મોકલ્યો. તેણે શ્રીહેમાચાર્યના
ઉપાશ્રયમાં ધર્મરાજની પાસે જઈ કુમારપાલને થયેલા કૃપાસુંદ-
રીના દર્શન વિગેરેની સર્વ વાત કહી કુમારપાલના ગુણ ગાયા. “તે
સમ્પત્તવનો ધારણકરનાર, કણ્ણનો એક સમુદ્ર, સજ્જનોનો બંધુ,
તીર્થકરનો મુખ્ય ઉપાસક અને ચાતુર્ય ગાંભીર્યાદિ ગુણના સમુદાયે
કરી જના દેહનો પાર પમાય નહીં એવો શૂરવીરમાં શિરોમણિ છે.”

એ પ્રમાણે મતિપ્રકર્ષ બોલી રહ્યા પછી ધર્મરાજએ કહ્યું કે,
“હે મતિપ્રકર્ષ! લોકોત્તર ગુણરૂપ લક્ષ્મીથી સુંદર શ્રીચૈતુક્યચંદ્રની
ચોગ્યતાનું શું કહેવું? પરંતુ એ કૃપા સ્વભાવથીજ પુરૂષની દ્વેષી છે.
તેણીએ પાણિગ્રહના સંબંધમાં એક ઘણી કઠણ પ્રતિજ્ઞા લીધેલી
છે તેથી જરા અમારું મન ડોલાય છે.”

આ સાંભળી મતિપ્રકર્ષે પૂછ્યું કે, “તે પ્રતિજ્ઞા કેવી છે? હું તે
સાંભળવાને ઈચ્છુ છું.”

ધર્મરાજ બોલ્યો કે, “જનો ભરતક્ષેત્રમાં જન્મ થયો હોય, જે
બીજા કોઈથી છોડાયું નથી એવા મદરૂપ ધનનો ત્યાગ કરે અને
જે છુતાદિ વ્યસનોને પોતાના દેશની હદમાંથી બહાર કાઢે તે રાજા
મારો વર થાઓ. એવી અમારા કૃપાની પ્રતિજ્ઞા છે.”

ત્યારે મતિપ્રકર્ષે બોલ્યો, “એ સંબંધમાં તો અમારા સ્વામીએ
શ્રીહેમાચાર્યના ચરણકમળ પસેજ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે અને તેથી
કૃપાસુંદરીની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ છે. વળી તેણે અલક્ષ્યનો અને પર-
સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો છે. સ્વદેશમાં અને પરદેશમાં હિંસાદિકનું નિવારણ
કરાવ્યું છે.”

એ સાંભળી ધર્મરાજ ઘણો ખુશી થયો. તેણે જઈ પોતાની
વિરતિ સ્ત્રીને સર્વે હકીકત કહી સંભળાવી. પછી સદાગમ અને શમ
વિગેરે વિચારવાળાઓની સલાહ પૂછી. તેમણે પણ મત આપ્યો. તે

૧૬૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

વખતે સમતા અને મૈત્રી નામની કૃપાની બે સખીઓ ઉભેલી હતી. તેમણે જઈ કૃપાસુંદરીને વધામણી કહી કે, “હવે તારા મનના મનોરથ બહુકરીને ફળશે.” સર્વનો મત પડવાથી ધર્મરાજએ કૃપાને આપવાના નિશ્ચયપર આવી મતિપ્રકર્ષને વિદાયગીરી આપી. તેણે કુમારપાલ પાસે આવી સર્વ હકીકત નિવેદન કરી અને કહ્યું કે, “આપની ઈચ્છા બહુધા પૂર્ણ થશે.”

મંત્રીના છેલ્લા અમૃત સરખા વચનોથી પ્રસન્ન થઈ ફરી કહો ફરી કહો એમ બોલતો રાજા આનંદસાગરમાં મગ્ન થયો.

પછી તેણે ધર્મરાજને મોટો આગ્રહ કરીને પરિવારસાથે રાજમંડપમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. શુભ લગ્નનો યોગ આવ્યો ત્યારે નિર્મલ ભાવરૂપ જલવડે સ્નાન કરી, અનેક અભિગ્રહ રૂપ દેદીપ્યમાન આભૂષણોથી અલંકાર કરી, દાનરૂપ કંકણથી જમણો હાથ શોભાવી સંવેગરૂપ રંગથી રંગેલા હસ્તિ ઉપર બેસી, સદાચારરૂપ છત્ર ધરાવી, તેરસો ઢાઠિ વ્રતના ભાંગારૂપી સુંદર મિત્રમંડળથી પરિવર્યો, શ્રીદેવગુરુભક્તિ અને દેશવિરતિરૂપ જનૈયણો ધવળ મંગળ ગાતે છતે અનુક્રમે પોષધશાળાના દ્વાર તોરણ આગળ ગયો. ત્યાં પંચ-વિધ સ્વાધ્યાયરૂપ વાજિંત્ર વાજતે છતે વિરતિ સાસુએ પોંખણાં કર્યાં. પછી રમદમાદિ સાળાઓ મોયરામાં (માતૃગૃહમાં) લેઈ ગયા. ત્યાં શીળરૂપ ધવળ વસ્ત્ર, ધ્યાનદ્રવ્યરૂપ કુંડળ, નવપદરૂપી હાર અને તપના ભેદરૂપી મુદ્રિકાઓથી શોભાયમાન કૃપાસુંદરીનું સંવત્ ૧૨૧૬ ના માર્ગશીર્ષ સુદિ ૨ ને દિવસે શ્રીતીર્થંકર દેવની સમક્ષ પાણિગ્રહણ થયું. ત્યાંથી જ્યાં આગમમાં કહેલા શ્રાવકના ગુણેકરી શોભિત ખાર વ્રતરૂપી કળશોની હારો આવી રહી હતી અને વિચારરૂપી સુંદર તોરણો બાધેલાં હતાં ત્યાં આવ્યાં. તે સ્થાનમાં નવતત્ત્વરૂપી નવાંગ વેદી કરી પ્રબોધરૂપ અગ્નિ પ્રગટાવી તેમાં ભાવનારૂપ ધૃત હોમી શ્રાદ્ધમાચાર્ય ગોરે વધૂ સહિત રાજને “ચત્તારિ મંગલાઈ” એ

૧ ભેદ. ૨ વીદીઓ.

ભાગ સોળમો.

૧૬૯

૩૫ વેદોચ્ચાર પૂર્વક પ્રદક્ષિણાઓ દેવડાવી. કરમોચ્ચન સમયે ધર્મ-રાજાએ જ માધને સૌભાગ્ય, આરોગ્ય, દીર્ઘાયુ, બળ અને સૌખ્ય વિગે-રેનું દાન આપ્યું. એ પ્રમાણે પાણિગ્રહણરૂપ મંગલ સંપૂર્ણ થયા પછી વંદન કરતા રાજાખિને સૂરિરાજે શિક્ષા આપી કે, “હે યૌલુક્ય ! પૂર્વે શ્રીશ્રેણિકાદિ રાજાઓ જે કૃપાસુંદરીને બેવા પણ ન પામ્યા તે ધર્મરાજની પુત્રીને તમે પરણ્યા છો. તમારે તેના ઉપર હમેશ વિશેષ પ્રેમ રાખવો. તેનું વચન કદી ઉત્થાપવું નહીં. તેના મોટા પ્રસંગે કરી તમારું ભાવી ઘણા ભાગે નિર્વૃત્ત થશે.”

એ શિક્ષા ગ્રહણ કરી કૃતજ્ઞોમાં શિરોમણિ કુમારપાળ પોતાના મહેલે આવ્યો. ત્યાં કૃપાદેવીને વિધિપૂર્વક પટ્ટરાણીના સ્થાનકે સ્થાપી અને તેણીને સર્વ પ્રકારે પ્રીતિકારી બેઠ તેના વડેજ પોતાને સ્ત્રીવાળો માનવા લાગ્યો.

એક વખત પોતાના સ્વામીને અતિ પ્રસન્ન અને પ્રેમવશ થયેલો બેઠ કૃપાસુંદરીએ કહ્યું કે, “હે પ્રિયતમ, મોહનો પરાજય કરી મારા પિતા ધર્મને સ્વસ્થાનકે સ્થાપન કરે અને મારા મનના મનોરથ પૂરે. સત્પુરૂષોની પ્રતિજ્ઞા મેરૂશિખરની પેઠે ફરતી નથી. તેમના કહેલામાં અને કબૂલેલામાં પથ્થરની રેખાની પેઠે કદી ફેરફાર થતો નથી. જુઓ, નીચ પુરૂષો વિદ્ધના ભયથી પ્રારંભજ કરતા નથી. મધ્યમ પુરૂષો વિદ્ધ આવેથી વચમાં અટકી પડે છે. પણ ઉત્તમ પુરૂષો તો વારંવાર વિદ્ધ આવે છતાં પ્રારંભેલું કાર્ય અંતસુધી લેઈ જાય છે.”

પ્રિયાની આવી મનોહર વાણી સાંભળવાથી ઉત્સાહિત થયેલા કુમારપાળે પોતાનામાં શૂરપાણું લાવી ધર્મરાજની સાથે સલાહ કરી અને મોહની સામે ચઢવાની તૈયારી કરવા માંડી. સદ્ધ્યાનરૂપ મંત્રી-ને બોલાવી અંતરંગરૂપ ચતુરંગી સેના સજવવા આજ્ઞા કરી. તીર્થંકરની વાણીરૂપી સંગ્રામભેરી વજડાવી. યમનિયમાદિ સર્વ

૧૭૭

શ્રીકુમારપાલ પ્રબંધ.

સુભટોને એકઠા કર્યા. શુભ અધ્યવસાયરૂપી પવનવેગી ઘોડાઓને કવચ ધારણ કરાવ્યાં. સ્થૈર્ય, ધૈર્ય અને આસ્તિક્યાદિ અનેક હાથીઓ ગર્જના કરવા લાગ્યા. પોતે પણ શુભ અવસરે વિજયયાત્રાને ઉચિત વેષ પહેર્યો અને મસ્તકે જિનાજ્ઞારૂપ વજ્ર ધારણ કરી, નવગુપ્તિથી અંગગુપ્ત રાખી, સત્વરૂપ ખર્જ, બ્રહ્મરૂપ અસ્ત્ર અને મૂલોત્તર ગુણથી યુક્ત આર્જવરૂપ ધનુષ્ય વિગેરે છત્રીશ શસ્ત્રોવડે દુર્લભ થયો. પછી શ્રીહેમાચાર્યે રક્ષાવિધિ કરવાથી અને તેમની પાસેથી વીસ વીત-રાગના સ્તવનરૂપી ગુપ્ત કરનારી ગુટિકા મળવાથી મોહ ઉપર જય મેળવવાનો નિશ્ચય થયો, એટલે શમદમાદિ મહાસુભટોના યોગે ભયંકર દેખાતો, જગતને જીતવાને અશક્ય, મનોજયરૂપ હસ્તિ ઉપર આરૂઢ થઈ ધર્મરાજની સાથે શ્રીચૌલુક્ય મોહના પ્રદેશ નજીક આવ્યો. ત્યાં સેનાનો પડાવ નાખી જ્ઞાનદર્પણ નામના દૂતને આગળ મોકલ્યો. તેને મોહરાજનો અજ્ઞાનરાશિ નામનો પ્રતિહાર મોહરાજની સભામાં લેઈ ગયો. ત્યાં તેણે મોહરાજને દીઠો. તે મોહરૂપી માતાંગજને ફૂરાચારવાળા ચાર કપાય રૂપી ચરણો હતા, મિથ્યાત્વરૂપી શરીર હતું, રૌદ્ર અને આર્તધ્યાન રૂપી લોચનો હતાં, કામદેવરૂપી શૂંઢ હતી અને રાગદ્વેષરૂપી દંતૂશળો હતા. આવો મોહરાજ ભવરૂપી વન મધ્યે કીડા કરનારા કયા પુરૂષોના મનમાં ગભરાટ પેદા ન કરે? તેની પાસે તેનો કદાગમ મંત્રી ઉભેલો હતો. તે કુમારપાલના દૂતને દેખીને બોલ્યો કે, “હે દૂત, તું કાણ છે? તને અહીં કાણે શા માટે મોકલ્યો છે?”

દૂતે કહ્યું કે, “હે મંત્રી, મારું નામ જ્ઞાનદર્પણ છે અને મને શૂરવીર રાજાઓની પંક્તિમાં શિરોમણિ શ્રીચૌલુક્ય ચક્રવર્તીએ મોકલ્યો છે. તેમના આદેશથી, હે મોહરાજ, હું કહું છું કે, તમે દુષ્ટ કલિકાળની સહાયથી ધર્મરાજને હરાવી કહાડ્યો છે, પણ હવે તે ન્યાયી રાજાએ અમારી રાજધાનીમાં આશ્રય લીધો છે. શ્રીહેમાચાર્ય ગુરૂની વાણીથી તેમને બહુ ઉપકાર થયો છે. તેમણે શ્રીગુરૂના આગ્રહથી સંતુષ્ટ થઈ પોતાની પુત્રી કૃપાસુંદરીને અમા-

ભાગ સોળમો.

૧૭૧

રા સ્વામી વેરે પરણાવી છે. એવી રીતે એ બેનો નિકટ સંબંધ થયો છે. તેથી શરણે આવેલાને વાસ્તે વજ્રમય પાંજરાસમાન આશ્રિતોતું કલ્યાણ કરનાર અને કૃતજ્ઞોમાં શિરોમણિ તે યૌલુક્ય-સિંહ પોતાના સસરાને ફરીને રાજ્યાભિષેક કરવા ઇચ્છા રાખે છે. તે ધર્મરાજની સાથે સૈન્ય લેઈ તમારા ઉપર હુમલો કરવાના ઇરાદાથી તમારા નગર નજીક આવ્યો છે. માટે ત્યાં આવી તેમની આજ્ઞાસ્પી માળાવડે તમારું મસ્તક સુશોભિત કરો.”

મોહ—“હે વાચાળહૂત, તું એ પ્રમાણે કેમ બકે છે? કાણ છે તે પુરુષાકારમાં ટિટોડી સમાન કુમારપાલ જે મેં હાંકી કાઢેલા અધમ અને રંક ધર્મરાજના ભમાવવાથી મને હરાવવાની ઇચ્છા રાખે છે? મારું પરાક્રમ ત્રણ જગતમાં કાઈનાથી ગાંજ્યું બંધ તેમ નથી. હું એના જેવા લાખો નૃપસ્વી કીટકાને પહોંચવાને સમર્થ છું. હું તેમનાથી બીજું એમ નથી. જા, નીકળ અહીંથી અને તારા સ્વામીને કહે કે, મોહ રાજ સામો યુદ્ધ કરવા આવે છે.”

જ્ઞાનદર્પણ—“હે દુષ્ટરાજન, સાંભળ. પૂર્વે ધ્યાનાશિસ્ત્રી શસ્ત્રના તેજથી જેમણે તને સપરિવાર મારી પાડ્યો હતો તે શ્રીહેમાચાર્યના ચરણકમળમાં ભ્રમરની પેરે વાસ કરનાર શ્રીયૌલુક્યચંદ્ર સદા જયવંતા વર્તે છે. તેમણે તારા વહાલા દુતાદિ સમુદાયને કાળા મ્હોડાં કરી પોતાના નગરમાંથી અને દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો છે. તો પછી ક્ષેત્ર શેને ગર્જરવ કરે છે?

મોહ—“જે ધર્મને મેં મારા પરાક્રમથી ખાયલાની માફક પદ-બ્રષ્ટકરી નાખ્યો છે તે અહીં શું મ્હોડું લેધને આવ્યો હશે? તે વખતે મેં એને ધયડો બાણી જતો કર્યો. પણ હવે તે રણભૂમિમાં મારા હાથે જરૂર પહેલો આહૂતિ થઈ પડશે: વાડ, ધર્મ ધયડો હોવાથી મરણ સન્મુખ થયો એતો ઠીક છે. પણ તારો સ્વામી મૂર્ખની પેઠે બીજાને માટે કેમ દુઃખ હોરી લેશે? હું! સમજ્યું. એતો ધર્મપુત્રીએ ખાપને દોલત મેળવી આપવાની પ્રેરણા કરવાથી મરે છે. જા, મારે

૧૭૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

હાથે તેમનું મોત થવાનું વિધાતાએ લખેલું છે, તે સત્ય કરવા હું તારી પાછળજ આવું છું. તારા સ્વામીને અને ધર્મને તૈયાર કર.”

પછી આ પ્રમાણે મોહ રાજાએ તિરસ્કાર કરવાથી જ્ઞાનદર્પણ કુમારપાલપાસે આવ્યો અને મોહ રાજાએ પણ તેની પાછળ પ્રયાણ કર્યું. તેણે માત્સર્યરૂપ અભેદ કવચ પહેરી નાસ્તિક્યરૂપી હાથી-ઉપર સવારી કરી હતી. દુષ્ટકૃત્ય અને પ્રમાદરૂપી ચક્રચકિત અસ્ત્રોની શ્રેણિ ધારણ કરી હતી. દુર્ધ્યાનરૂપી સેનાપતિના હાથ નીચે ક્રોધાદિ ક્રોટિ સુભટો તેની રક્ષામાં હાજર હતા. દુઃશાસ્ત્રરૂપ તેના વાજિન્ત્રનો અવાજ અનેક લોકોને ત્રાસ પમાડતો હતો. અનુક્રમે તે કુમારપાલના સૈન્યના પડાવ આગળ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં રાગરૂપી કેસરી પ્રમુખને ઉસ્કેર્યા એટલે તે પણ શૂર ચઢવાથી વારાફરતી બોલવા લાગ્યા. પ્રથમ રાગ ઉઠ્યો અને બોલ્યો કે, “હું જગતો છતાં ધર્મ કોણ? અને કુમારપાળ કોણ? ઇંદ્રે અહિંદ્યાસાથે જર કર્મ કર્યું, બ્રહ્માએ પુત્રીસાથે સંલોગ કર્યો અને ચંદ્રે ગુરુપત્નીસાથે ગમન કર્યું. એ સર્વ મારોજ પ્રતાપ. અહો! મેં કોને અવળે રસ્તે નથી ચડાવ્યા? જગતને આવી રીતે ઉન્માદ ચઢાવતાં મારા બાણને ફટલો શ્રમ પડતો હશે?”

તે સાંભળી ક્રોધ બોલ્યો કે, “હું તો જગતને આંધળું અને બહેરૂંજ કરી નાંખું છું. મારાથી ધૈર્યવાન અને સચેતન પણ અચેતન જેવા થઈ જાય છે. મને વશ બુદ્ધિવાન પણ કૃત્ય જોતા નથી, હિત સાંભળતા નથી અને ભણેલું ધારતા નથી.”

એટલામાં લોભ, દંભ, અને અભિમાનાદિ સર્પો ક્ષણ ઉંચી કરી પૃથ્વી મંડળપર ઢાલાહલ મચાવી ગઈ ઉઠ્યા.

અહીં ચૌલુક્યસિંહ જ્ઞાનદર્પણથી શત્રુના સૈન્ય વિગેરેની સર્વ સ્થિતિ જાણી લેઈ ઉત્સાહથી દેદીપ્યમાન થઈ મોહ રાજાને તૃણ સમાન ગણવા લાગ્યો. તેણે સૈન્યની સહાય વગર પણ મોહ

ભાગ સોળમો.

૧૭૩

રાજાને હરાવવાની હિંમત પકડી. તે જલદીથી ગુપ્ત થઈ શકાય એવું ગુરૂએ મંત્રી આપેલું કવચ પહેરી વીસ વીતરાગના સ્તવન રૂપી ગુટિકાનો ઉપયોગ કરી, ધર્મરાજ પુણ્યકેતુ પ્રધાન અને જ્ઞાન-ધર્મણદિ ચુંટી કાઢેલી મંડળી લેઈ લશકરી ખૂબીથી ક્ષણ વારમાં શત્રુના સૈન્યની વચ્ચે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જ્ઞાનધર્મણને કહ્યું કે, “મોહરાજ ક્યાં છે તે ખતાવ. હું તેને રમત વારમાં નિસ્તેજ કરી નાખું છું.” જ્ઞાનધર્મણ બોલ્યા કે, “મહારાજ દેખવામાત્રથી ગભરાતા લોકોને જવર લાવનાર મોહરાજનું સ્થાન આ આપની આગળ દેખાય છે. આ રસ્તે પધારો.” પછી સર્વે તે રસ્તે પ્રવેશ કરી મોહ રાજાને અને તેના પરિવારને જુસ્સામાં ઉદ્ધાસ ભેર લાપણો કરતાં બેઈ જરાવાર ગુમરીતે ઉભા રહ્યા.

તે વખતે મોહ બોલતો હતો કે, “મારો શત્રુ થઈને કયો પુરૂષપ્રાણી રણમાં નિર્ભય ઉભો રહી શકે? મારા બાહુ સર્વ જગતને છતવા સમર્થ છે. જુઓતો દુર્લુહિ દૈવનું અવિચાર્યું કૃત્ય!”

મોહનું એ કહેવું સાંભળી પાપકેતુ મંત્રી બોલ્યો કે, “મહારાજ, જગતમાં વીરમણિ ચૌલુક્ય રાજાને મનુષ્યમાત્રમાં મા કાઢો. એતો જીવોના પુણ્યના ઉદયને લીધે રાજરૂપે પૃથ્વીપર અવતરેલો ઢાઢ લાવી તીર્થંકર જણાય છે.”

એટલે મોહ ક્રોધાયમાન થઈ બોલ્યો કે, “જના વજ્રાક્ષિ જવા પ્રતાપથી રાજાઓ નાશ પામ્યા છે તે હું મારા શત્રુનાં પરાક્રમ સાંભળી રહું છું એ ખેદયુક્ત છે,” એમ કહી વળી તે હાથમાં ખર્જ લઈ ખરાડા પાડી ઉઠ્યો કે, “કાણ છે એ મારા દુશ્મનની પુષ્ટિ કરનારો અધમ પુરૂષ?”

એવામાં તેનો પુત્ર રાગ આવી બોલ્યો કે, “હે પિતાજી, આ વગર કારણે કવેશ શા માટે? મારાથીજ આપણા શત્રુઓને હણવાનું કાર્ય સિદ્ધ થયું જણે. મેંધનો ગડગડાટ સાંભળ્યા ખરોખર

૧૭૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ગર્જના કરતા ગર્જદ્રના ભ્રમથી જે પગ ઉપાડે છે તે હરણનું ટોણું સિંહને દૃષ્ટિગોચર થઈ શું હણાયા વગર જાય?”

ત્યાર પછી દ્વેષ બોલ્યો કે, “મહારાજ, રાંકડા માણસને હરાવવો તેમાં આટલો બધો ગભરાટ શાનો? શું આપના પુત્રના પરાક્રમથી આપ અજાણ્યા છો? જે હાથી પોતાના દંતૂશળના ધાથી મોટાં વૃક્ષોને ઉખેડીને પૃથ્વી ઉપર ફેંકે છે તેની કીડાની નાનાં ઝાડોનું ઉન્મૂલન કરવાથી સંપૂર્ણતા થાય? ન થાય.”

એ રીતે બીજાઓએ પણ નિર્વાયા છતાં મોહરાજ બોલ્યો કે, “કરોડો હુદ્ર રાજાપી વૃક્ષોને નાશ કરનાર ભુજદંડને લીધે મનમાં કુલાહ જતા ચૌલુક્યરાજને હું રણ ભૂમિપર હણીશ અને દેવાંગનાઓ પાસે મારા પરાક્રમના ગુણ ગવડાવી તણુ ભુવનમાં ફરીને એક છત્ર રાજ્ય કરીશ.”

આ સાંભળી ધર્મરાજ મનમાં બોલ્યો કે, “તારા મનોરથ નિષ્ફળ થાઓ. પુણ્યથી અપમંગળ નાશ પામે.” જ્ઞાનદર્પણ બોલ્યો કે, “શાસન દેવતા સર્વ પ્રકારે રાજાર્ષિનું રક્ષણ કરે.”

હવે રાજ પણ, પ્રગટ થવાનો અવસર છે. વગર હથિયાર-વાળા ઉપર ધા નહીં કરવાનું અમારું ચૌલુક્યોનું કુળવ્રત છે; પણ મોહરાજ શસ્ત્ર બદ્ધ થયો છે તેથી સામે થવા અડચણ નથી, એમ વિચારી મુખમાંથી ગુટિકા કાઢી પ્રગટ થઈ બોલ્યો કે, “હે કામાદિકો, સાંભળો. હું જગતને ઉપકાર કરવાના વ્યાપારમાં આહરવાળો, અને ચંદ્રમા સમાન ઉજ્જવળ યશનો કામી હમણાં તમારા દેખતાં મોહને હરાવીને યમપુરી પહોંચ્યો કરું છું. તમે દયા કરીને તમારાથી થાય તેટલું તમારા સ્વામીનું રક્ષણ કરો.”

એમ કહી જ્યાં રાજાએ હથીઆર ઉંચું કર્યું એટલે રાગાદિ સર્વ તો પલાયન કરી ગયા. પણ મોહ ક્રોધમાં આવી બોલ્યો કે, “હે મનુષ્યકીટ, તું ઘણા વખતથી શોધતાં આજે હાથ આવ્યો છું. મોટે હવે જીવતો રહેવાનો નથી.”

ભાગ સોળશે.

૧૭૫

તે સાંભળી ચૌહુક્ય એકદમ બોલ્યો કે, “ હે દુરાત્મા, તું તારા પરિવારની માફક અહીંથી નાશી જા. નહીં તો આ પ્રસરૂપ અસ્ત્રથી તને યમરાજનો અતિથિ બનાવીશ.”

એટલે મોહે કહ્યું કે, “ રાગ, દ્વેષ અને કામ વિગેરે રહે અગર જાઓ. મને તેમની દરકાર નથી. મારો જ્યાડંબર બીજની અપેક્ષા રાખે તેમ નથી ત્રણ લોકમાં વિજય કરનારો હું એકલોજ રણભૂમિ પર તીક્ષ્ણબાણો વડે લજ્જા મૂકી નાસતા તારા વ્રતરૂપી પ્રાણનો નાશ કરીશ.”

ચૌહુક્ય—“અરે! જો તું જીવવાની વાંછા રાખતો હોય તો રણભૂમિ પર હથીયાર છોડી ચાલ્યો જા. નહીં તો શત્રુઓની સુલોચના સ્ત્રીઓની આખોમાંથી ટપકતાં આંસુઓ વડે રણભૂમિ કાદવવાળી થશે. તારા જેવા નાસતા પર માફં શસ્ત્ર ચાલતું નથી.”

મોહ—“શું તેં મને પ્રથમ કોઈ વખત નથી જોયો અથવા તેં મારે વિષે ધણી વખત નથી સાંભળ્યું કે, હું શત્રુઓની સ્ત્રીઓને વિધવાપણાની દીક્ષા આપનારો ગુરુ છું, જે તું આ નગરના ગોપુરદ્વાર સુધી વળાવનારા વક્રમિત્રને અતિશય વળગી રહી સૂતેલા સિંહને જગાડી પોતાના હાથે પોતાનો નાશ કરવાનું હોરી લે છે.”

ચૌહુક્ય—“અરે મોહ, આટલો બધો વાણીનો આડંબર શાને કરે છે? કર પહેલો પ્રહાર. આ તને અવકાશ આપ્યો. પ્રહાર નહીં કરનારા પર પ્રહાર કરવાની કળામાં અમે ચૌહુક્યો કુશળતા ધરાવતા નથી. મારી પ્રતિજ્ઞાની તને ખબર નથી. તને સંઆમમાં હરાવી ધર્મરાજને રાજ્ય પર બેસાડું તોજ હું વીરકુંજર ખરો.”

એ પ્રમાણે ચૌહુક્યનું બોલવું સાંભળી વધારે કોપાયમાન થયેલો મોહ જેમ મેઘ જળ વર્ષાવે તેમ અસ્ત્રોનો વર્ષાદ વર્ષાવવા લાગ્યો. રાજાએ પણ પ્રતિ અસ્ત્રોથી તે સર્વનું નિવારણ કર્યું. એમ

૧૭૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

રણોત્સવ ચાલતાં રાજા બ્રહ્માસૂત્રી મોડને નીચે પાડવા જતો હતો એટલામાં તે, દેવતાઓથી દયાસહિત જોતાં વજ્ર જેવા કવચને ધારણ કરનાર કુમારપાળના પ્રસિદ્ધ અમોઘ અસ્ત્રોથી કુંઠિત થયેલા સ્વજન ધન સ્ત્રીસંગ અને રાજપણ્ડમી વિગેરે સંસ્થા સાથે રાજના અંગને, લજ્જાને અને રણભૂમિને મૂકીને જેમ સિંહનાદથી હાથી નાશી જાય તેમ નાશી ગયો. લોકો રાજર્ષિની પાસે આવી પ્રસન્ન બુખથી, “જય થાઓ! જય થાઓ!” ઇત્યાદિ માંગલિક ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવતાઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા મંડી પડ્યા. અને સર્વત્ર જયજયકાર વર્તી રહ્યો. હવે પરમાર્હત કુમારપાળે ધર્મરાજને પ્રણામ કરી કહ્યું કે, “આપની કૃપાથી મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ છે. માટે આપ નિર્મળ મનોવૃત્તિરૂપી રાજવાનીને અલંકૃત કરો.”

ધર્મરાજ પણ કુમારપાળના નમ્ર વચનથી પરમાનંદ પામી પોતાની રાજપદવીને ઝડપી કરી બોલ્યો કે, “હે ચૈાલુક્ય, હું આપને શું વધારે પ્રિય કરું?”

“જુઓ. આપના સમાગમથી,” ચૈાલુક્ય બોલ્યો, “મેં હિંસાનો ત્યાગ કર્યો છે. ઘુતાદિ લીલાનું દળન કરી નાખ્યું છું. દેવતાઓને પણ દુર્લભ સર્વથી પ્રિયતમ કૃપાસુંદરી પ્રાપ્ત કરી છે, મોડ રિપુને હરાવી પૃથ્વી જૈનમય કરી છે અને પ્રતિજ્ઞારૂપી મહાસાગરને તર્યો છું. હવે એવું શું છે કે જની હું આપની પાસેથી આશા રાખું? તોપણ આમ થાઓ. શ્રીશ્વેતાંબરાચાર્ય હેમચંદ્રની વાણીના પાત્રમાં મારા કલ્પો રહો. શ્રીસર્વજ્ઞ લગવાનના ચરણરૂપી કમલયુગલમાં મારું ચિત્ત ભ્રમરની પેઠે કીડા કરો. આપની પુત્રી કૃપા સાથે વિશેષ સ્નેહ થાઓ. આપ ખુદનો વારંવાર સમાગમ થાઓ અને મોહાંધકારનું છેદન કરવા મારો યશ ત્રિભુવનમાં ચંદ્રના સરખો વિસ્તાર પામે.”

ભાગ સોળમો.

૧૭૭

એ પ્રમાણે ધર્મરાજને સ્વરાજ્યપર બેસાડી કુમારપાળે ધર્મ-
શાળામાં આવી ગુરૂમહારાજને વંદનપૂર્વક સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન
કર્યો. તેથી પ્રસન્ન થઈ તેમણે આશીર્વાદ આપ્યો કે, “ હે ચૌલુક્ય,
ધર્મરાજએ તમને સત્પાત્ર જાણી તમારી વેરે પોતાની પુત્રી કૃપા-
સુંદરી પરણાવી તે સંબંધને ક્ષીધે જગતમાં તમારી ઘણી પ્રશંસા
થાય છે. તમે પણ તે ઉપકારનું સ્મરણ કરી અતિ બક્ષિષ્ઠ મોહ
રિપુને હરાવી ધર્મરાજને રાજ્યાસન મેળવી આપ્યું માટે તમે
ચિરકાળ સુખી રહો. ”

ગુરૂના એ આશીર્વચનથી પ્રસન્ન થઈ કુમારપાળ પોતાને
મહેલે ગયો.

૧૭૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૧૭ મો.

સૌરાષ્ટ્રના સમર રાજની હાર, ઉદયન મંત્રીનું મરણ
અને શ્રીશત્રુંજયાદિનો ઉદ્ધાર.

એક વખત સૌરાષ્ટ્ર દેશના સમર નામે રાજને પકડવા કુમાર-
પાળે ઉદયન મંત્રીને સેનાપતિ નિમી મોકલ્યો. તે સર્વ સામંતો
અને સૈન્ય સાથે પ્રયાણ કરી પાલીતાણે આવ્યો. ત્યાં શ્રીમહા-
વીર સ્વામીનાં દર્શન કરી સૈન્યને સામંતો સાથે આગળ વિદાય
કરી પોતે શ્રીયુગાદિદેવના દર્શનની ઇચ્છાથી શ્રીશત્રુંજય ઉપર
ચલ્યો. ત્યાં શુદ્ધ શ્રદ્ધાપૂર્વક મહોત્સવ, સ્નાત્રપૂજા અને આરતી
વિગેરે કરી શ્રીજિનના અવગ્રહથી બહાર ઉભો રહી ત્રીજી નિરસ-
હી હાડી ચૈત્યવંદન કરવા બેઠો. તેવામાં એક ઉંદર દીવાની દીવેટ
લેઇ તે કાષ્ઠમય મંદીરની ફાટમાં પેસતો હતો, તેને પૂજારીઓએ
કાઢી મૂક્યો. તે જોઇ પોતાની સમાધિનો ભંગ અને કાષ્ઠમય પ્રાસા-
દના નાશની સંભાવના વિગેરેથી ખેદ પામી આ પ્રમાણે ચિંત-
વવા લાગ્યો: “ધિક્કાર છે અમને, જે રાજના અપાર વ્યાપાર-
માત્રમાં પરાયણ રહ્યા છતાં આ ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કરવા પણ સમર્થ
નથી. જે પુરૂષોએ રાજ્યાવ્યાપારના પાપમાંથી સુકૃતનો સ્વીકાર ન

૧. જૈન લોકો દેરામાં તીર્થંકરની સ્તુતિ વંદન કરવા સારૂ તેમની મૂર્તિથી
કમાકમ ૭ હાથ અને વધારેમાં વધારે ૬૦ હાથ છેડે રહેવાની મર્યાદા સાચવે છે,
અને જે પ્રદેશની અંદર તેઓ તે પ્રસંગે રહી ન શકે તેને અવગ્રહ કહે છે.

૨. જૈન લોકો દેરાના દ્વાર આગળ ગૃહવ્યાપારનો ત્યાગ કરવા ૩૫ પહેલી
નિરસહી (નૈષેધિકી, મનાઇ, ત્યાગ,) કહી તેમાં પ્રવેશ કરે છે અને ગભારા બહાર-
રનું કચરો ટાઢવો વિગેરે દેરા સંબંધી કામ કરી બીજી નિરસહી કહી પૂજા કર-
વાનો પ્રારંભ કરે છે અને તે સમાપ્ત થયા પછી ત્રીજી નિરસહી કહી વંદનાદિ
કરે છે.

૩. ‘નમો અરિહંતાણં’ અથવા શકસ્તવ વિગેરેથી તીર્થંકરના ગુણગાન
કરીને નમસ્કાર કરવો તેને ચૈત્યવંદન કહે છે.

ભાગ સતરમો.

૧૭૯

કર્યો તેમને હું ધૂળધોયા કરતાં પણ વધારે અધમ માનું છું. રાજના પાપમય વ્યાપારથી મેળવેલી લક્ષ્મીને જો તેના અધિકારીઓ તીર્થો દિપર લેઈ જઈ કૃતાર્થ ન કરે તો તેનો શો ઉપયોગ ? જ્યારે હું લક્ષ્મીના પ્રભાવથી આવા ઉંચ સ્થાનપર આવ્યો ત્યારે મારે પણ તેને તીર્થરૂપ ઉંચા સ્થાનકે પમાડવી જોઈએ.”

એમ વિચારી તેણે જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો ઈચ્છા રાખી શ્રીદેવના ચરણકમળ આગળ જ્યાં સુધી જીર્ણોદ્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી અભ્યર્ચ્ય, એકભક્ત, ભૂશયન અને તાંબૂલત્યાગ વિગેરે બદલ અભિ-પ્રહો લીધા. ત્યાંથી ઉતરી પોતાના સૈન્યનો પડાવ હતો ત્યાં આવ્યો. ત્યાં શત્રુસાથે સંગ્રામ ચાલતાં પોતાના સૈનિકો ભાગી ગયા તોપણ તે સંગ્રામરસિક ઉદ્યને વૈરી સૈન્યનું વિદારણ કર્યું; અને રિપુના પ્રહારથી જર્જરિત છતાં પોતાના ખાણથી સમરને મારી તેના પુત્રને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. પછી તેની રાજલક્ષ્મી લેઈ પાછા વળતાં માર્ગમાં વૈરીએ મારેલા પ્રહારની વેદનાથી તેની આંખો મીચઈ ગઈ અને મૂર્છા ખાઈ નીચે પડ્યો. થોડી વારે પવનાદિ ઉપચારોથી ભાન આવતાં કંઈક સ્વરે રૂદ્ધન કરવા લાગ્યો. તેનું કારણ પૂછતાં તેણે સામંતોને જણાવ્યું કે, “મારા મનમાં આ ચાર શંક્યો રહી જાય છે. ૧ અંબડને દંડનાયક નીમવાનું, ૨ શ્રીશત્રુંજયપર પાષાણમય દેવળ કરાવવાનું, ૩ શ્રીગિરિનારપર નવીન પાગ બંધાવવાનું અને ૪ નિર્ધામક ગુરૂ વિના મરવાનું.” સામંતોએ કહ્યું કે, “પહેલાં ત્રણ તો આપનો પુત્ર ખાહડ કરાવશે, તેને માટે અમારી ખાત્રી છે અને આરાધન સાડ સાધુ મહારાજની શોધમાં છીએ.”

પછી તેમણે ડાઈ વંઠને સાધુનો વેષ આપી આ સુગુરૂ છે, એમ કહી મંત્રી આગળ રજૂ કર્યો. મંત્રીએ તેને શ્રીગૌતમસ્વામીની પેઠે વંદન કરી, સર્વ જીવોને ક્ષમાવી, પાપોની નિંદા અને અગણ્ય પુણ્યોની અનુમોદના કરી અને સમ્યક્ત્વને તેમાં લાગેલા દે ને

૧૮૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

વિશુદ્ધ કરનાર પશ્ચાત્તાપરૂપ જગ વડે અજગાળી ભાવના ભાવતાં સર્વગો-
રોહન કર્યું. કારણ કે, ત્રણ જીવનમાં એક ચિંતા મણિ સમાન શ્રીજીને-
શ્વર ભગવાનને વિષે ચિંત્તનો વાસ થવો, આસન કરી હાથ જોડી સર્વ
જીવને ક્ષમાવવા અને સર્વ સંસારની ભાવનાઓનો અભ્યાસ રહેવો,
એવો અંતસમય ક્વચિત્ સત્પુરુષોને પવિત્ર દિવસે મળે છે. પેલો
વંઠ પણ, ‘અહો! આ મુનિના વેષનો કેવો મહિમા છે, જયી હું
સર્વ લોકના પરાભવને પાત્ર ભીખારી પણ જગદ્રંધ્ર મંત્રીથી વંદાયો.
હવે એજ માફ ભાવથી શરણ થાઓ.’ એવો નિશ્ચય કરી શ્રગિરિ-
નાર ઉપર સાઠ ઉપવાસ કરી દેવલોક ગયો.

પછી સામંતોએ પાઠ્યું. ~~શ્રીગૌડકવચે~~ શ્રીગૌડકવચે વૈરીની લક્ષ્મી
વિગેરે નજર કરી ઉદયન મંત્રીના પરાક્રમ વિગેરેનું નિવેદન કર્યું.
અને રાજાની સાથે બાહડ તથા અંબડને ઘેર જઈ તેમનો શોક
ઉતારાવી કહ્યું કે, “જે તમે ખરા પિતૃભક્ત અને ધર્મના મર્મના
જાણકાર હો તો તમારા પિતાએ તીર્થ ઉપર લીધેલા અભિગ્રહોને
ગ્રહણ કરી તેનો ઉદ્ધાર કરો. બીજાનું દેવું પણ પ્રાચ્ય પુરુષોને
દુઃખદાયી થાય છે તો જ દેવનું દેવું છે તે તો નિશ્ચે મહાદુઃખનું
કારણ છે. જે પુત્રો પોતાના પિતાને ઋણમાંથી મુક્ત કરે છે, તેજ
રતુતિ કરવા લાયક છે; માટે તમે તમારા પિતાને દેવઋણમાંથી
મુક્ત કરો.” તેમનાં એવાં વચનામૃતોથી ઉદલાસ પામી બાહડે
પોતાના ઓરમાન ભાઈ અંબડને ઢૂંડનાયકની પદવી અપાવી
અને પોતે રાજાની આજ્ઞા લેઈ ગિરિનાર ઉપર ગયો. ત્યાં અંબિ-
કાએ નાખેલા અક્ષતના માર્ગે ત્રેંસઠલાખ નાણાં ખર્ચી નવીન
સુગંધ પગરસ્તો બંધાવ્યો.

પછી શ્રીશત્રુંજયની તળેટી અગગ સૈન્યસાથે પડાવ નાખી ત્યાં
અનેક સૂત્રધારોને એકઠા કર્યા. બીજા શાકુકારો પણ તીર્થના ઉદ્ધા-

૧. આત્મધ્યાન કરતાં. ૨. સ્વર્ગે ગયો (યુગરી ગયો).
૩. સુખો, સેનાપતિ.

ભાગ સતરમો.

૧૮૧

રની વાત સાંભળી પોતાની લક્ષ્મી વાપરી પુણ્યમાં ભાગ મેળવવાની ઈચ્છાથી ત્યાં આવ્યા. એવામાં વટીમાણુગ ગામનો ભીમ નામનો એક પુરુષ પણ ત્યાં આવી ચડ્યો. તેની પાસે છ દામ કિંમતની ધીની કુંડીઓ પુલમાં હતી. તે ત્યાં લશ્કરમાં વેચવાથી તેને એક દામ ઉપર એક રૂપિયો ચોખ્ખો નફો મળ્યો. તેમાંથી એક રૂપિયાનાં કુલ લાવી શ્રીકૃષ્ણભદ્રેવની મનના ઉચ્છરંગે પૂજા કરી પાછો લશ્કરમાં આવ્યો. ત્યાં દ્વારપાળોએ તેને દૂર કર્યા છતાં પણ તે પટમંડપના આસનપર બેઠેલા અનેક શાહુકારોની પંક્તિથી સેનાતા વાગ્બટ મંત્રીને બેઠું વિચાર કરતો ઉભો રહ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, અહો મનુષ્યપણાથી તો અમે બે સરખા છીએ; પરંતુ ગુણથી તેનામાં અને મારામાં રત્ન અને પથ્થર જટલો અંતર છે. લક્ષ્મીએ પુરુષોત્તમના ભ્રમથી એનો અતિશય આશ્રય લીધો છે અને અલક્ષ્મીએ ઈર્ષ્યાથી પુરુષાધમ એવો જ હું તેનો આશ્રય લીધો છે. મંત્રી કીર્તિની સ્પર્ધાથી જગતનું ઉદર ભરે છે અને હું તો કમનસીબે મારો પોતાનો નિર્વાહ કરવાને પણ શક્તિમાન નથી. દાન માનથી વશ થયેલ મહાપુરુષો એના ગુણગાન કરે છે અને દારિદ્ર્યના ઉપદ્રવથી એદ પામતી મારી સ્ત્રી પણ મારી સ્તુતિ કરતી છે એ આવા મોટા તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ થયો છે અને હું મારી ઝુપડા પણ નત્રી કરવાને સમર્થ નથી. માટે હું આ મંત્રીનેજ પુણ્યનો દાખલો માનું છું, જેની આવી લીલા ચકવર્તીની લીલાથી પણ વધી બંધ તેવી છે. એ પ્રમાણે વિચાર કરતાં તેને દ્વારપાળે ગળું ઝાંલીને કાઢવા જતાં મંત્રીએ બોલ્યો, તેથી તેને બોલાવી હકીકત પૂછી. ત્યારે ભીમે ધી વેચવાથી મળેલા લાભ અને પૂજા વિગેરેનું કથન કર્યું. તે સાંભળી મંત્રી બોલ્યો કે, “તમે નિર્ધન છતાં પણ એ પ્રકારે જિનેંદગી પૂજા કરી માટે તમને ધન્ય છે. તમે મારા સ્વધર્મો હોવાથી બંધુ સમાન છો, એમ સમગ્ર શાહુકાર સમક્ષ સ્તુતિ કરી મંત્રીએ તેને પોતાનું અર્ધાસન આપ્યું. તે બેઠું ભીમે મનમાં વિચાર કર્યો કે, અહો! શ્રી જૈનધર્મનો મહિમા

૧૮૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

અને જિનપૂજનની લીલા કેવી છે! હું દરિદ્ર શિરોમણિ પણ તેમના પ્રભાવથી આવા માનને પાત્ર થયો!

એ આવસરે મોટા મોટા લક્ષાધિપતિયો વાગ્બટમંત્રી પ્રતિ કહેવા લાગ્યા કે, “હે બુદ્ધિશાળી, જે કે આપ એકલા તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ છો તો પણ અમને તે મહા પુણ્યમાં સામેલ રાખશો. ધર્મી પુરૂષો કદાચિત્ કોઈ કામમાં પિતા વિગેરેને છેતરે છે પરંતુ સંધર્મીકાને ધર્મસ્નેહરૂપ પાશના બંધારણને લીધે છેતરતા નથી. માટે આપ અમારું દ્રવ્ય પણ તીર્થમાં લાવો. એ તીર્થ કરો” એમ કહી સર્વેએ મહોરોનો ઢગલો કર્યો. મંત્રીએ તે ગ્રહણ કરી તેમનાં નામ દીપમાં દાખલ કર્યાં. ભીમે પણ વિચાર કર્યો કે, જે મારા સાત દામ તીર્થ ઉપર લાગે તો હું પણ કૃતાર્થ થાઉં. પરંતુ તે થોડી રકમ હોવાથી હું આપી શકતો નથી. તેના એટલા ઉપરથી તેના એવા મનોભાવ જાણી લેઈ મંત્રીએ તેને કહ્યું કે, “હે સંધર્મી ભાઈ, તમારે પણ કંઈ આપવાની મરજી હોય તો આપો. આ તીર્થના કામમાં ભાગ લેવાથી મહા પુણ્ય ઉપાર્જન થાય છે.” ભીમે ભાવના ઉદ્ભાસમાં પોતાની સર્વ પુણ્ય જ સાત દામ હતી તે આપી. યૌચિત્યમાં ચાણાક્ય સમાન મંત્રીએ તે લેઈ તેનું નામ સર્વના મથાળે લખ્યું. તેથી કેટલાક શાહુકારોએ વાંકુ મ્હોડું કર્યું. તે જોઈ મંત્રીએ કહ્યું કે, “એમ શા માટે કરો છો? એણે એનું બધું ધર આપી દીધું છે અને તમે તો એક શતાંશ પણ નથી આપ્યો. જે તમે સર્વસ્વ આપશો તો તમારાં નામ પણ સર્વના ઉપર લખાશે. મંત્રીનાં એવાં વાક્યથી તે સર્વ આનંદની સાથે લજ્જા પામ્યા; પછી મંત્રીએ ભીમને પાંચસો દામ અને ત્રણ ચીવર આપવા માંડ્યાં. ત્યારે તેણે, ‘કાણી દોડીને માટે કરોડ કોણુ ગુમાવે, એમ કહી નિષેધ કર્યો અને સ્ત્રી રૂપી પિશાચથી ખીતો પોતાને ઘેર ગયો ત્યાં સ્ત્રીએ પ્રિય વચનોથી સંતોષ પમાડ્યો એટલે તેણીને સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી તે બોલી કે, “આપે

ભાગ સતરમો.

૧૮૩

તીર્થોદ્ધારમાં ભાગ લીધો એ બહુ સાઈ કર્યું અને મંત્રીએ આપેલું ન લીધું એ તો બધાથી ઉત્તમ કર્યું છે.”

પછી એક દિવસ ગાય બાંધવા સાડ ખીલી દાટવા જમીન ખોદતાં તેને ચાર હજાર સુવર્ણ ટાંકથી ભરેલો કળશ મળી આવ્યો. તે જોઈ, અહે! આજે આપણા પુણ્યનો ઉદય છે. માટે આ કળશ પણ પુણ્ય ખાતે થાઓ, એમ વિચારી સ્ત્રીની સંમતિથી તે કળશ લેઈ મંત્રી પાસે આવ્યો અને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી તીર્થના ઉદ્ધારમાં તે કળશ આપવા મંજ્યો. મંત્રીએ તે લેવાની ના પાડી. ભીમ, ‘પાંચું દ્રવ્ય મારાથી કેમ રખાય?’ એમ કહી બલાત્કારે આપવા લાગ્યો. એમ તકરાર ચાલતાં રાત પડી. એટલે કપર્દો યજ્ઞ પ્રત્યક્ષ થઈ બોલ્યો કે, “હે ભીમ, તેં એક રૂપિયાના કુલથી શ્રી યુગાદિ દેવની પૂજા કરી તેથી પ્રસન્ન થઈ મેં તને એ દ્રવ્ય આપ્યું છે માટે તેનો સ્વીકાર કર. એમ કહી તે યજ્ઞ અંતર્ભૂત થયો. ભીમ પણ પ્રાતઃકાળે તે સર્વ હકીકત મંત્રીને જણાવી સોનાનાં તથા રત્નનાં કુલોથી આદીશ્વર ભગવાનને પૂજા દ્રવ્ય લેઈ ઘેર આવ્યો અને મોટા શેઠની માફક મહા પુણ્યશાળી ગણાયો.

હવે શુભ મુહૂર્ત આવે છતે મંત્રીએ જીર્ણ કાષ્ઠમય ચૈત્યને ઉત્તરાવી નાખી પાયામાં વિધિપૂર્વક વારતુમૂર્તિ પધરાવી. તેના ઉપર મજબુતે સિલા નાખવામાં આવી. અનુક્રમે બે વર્ષે પાષાણનું ચૈત્ય તૈયાર થયું. તેની કોઈ પુરૂષ વધામણી લાગ્યો. તેને મંત્રીએ સોનાની બત્રીશ જીલો ભેટ કરી. ધર્મકૃત્ય કરવાના મનોરથ મોટા ભાગ્યોદયથી થાય છે અને તેમનું સફળ થવું એ સોનામાં સુગંધ જવું છે. આ ખુશ ખબરનો હર્ષોત્સવ ચાલતો હતો, એટલામાં કોઈ બીજા પુરૂષે આવી દેવપ્રાસાદ ફાટી ગયાની ખબર કહી. તે સાંભળી મંત્રીએ તેને પહેલાના કરતાં બમણી ભેટ આપી. તે જોઈ પાસે ઉભેલા લોકોએ પૂછ્યું કે, “સાહેબ, આમ કેમ?” મંત્રીએ જણાવ્યું કે, “અમારા જીવતાં તે ફાટી ગયું, એ બહુ સાઈ થયું.

૧૮૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

કારણ, અમે તેનો ફરી ઉદ્ધાર કરાવીશું. ” પછી સૂત્રધારેને બોલાવી મંદિર ફાટવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તેમણે નમ્રતાથી કહ્યું કે, “ હે મંત્રીરાજ! ભમતીવાળા મંદીરમાં ભરાયલો પવન જલદી નીકળી શકતો નથી, એ ખુલ્લું કારણ છે. હવે જે ભમતી વગરનો પ્રાસાદ કરીએ તો કરાવનારના એટલે આપના વંશની વૃદ્ધિ ન થાય. ” તે સાંભળી મંત્રી બોલ્યો કે, “ કોનો વંશ સુસ્થિર છે ? એતો ભવેભવ થાય છે. મારે તો ધર્મ એજ ખરું સંતાન છે. આ મહા કર્મથી માંડે નામ પણ તીર્થોદ્ધાર વડે જમણે ભવનો ફેરો મટાડ્યો છે તેવા ભરતાદિ રાજાઓની પંક્તિમાં દાખલ થશે. ” એ પ્રકારે વિચાર કરી ધર્મવીર મંત્રીએ ભમતી અને દીવાલની વચ્ચે સજ્જડ પથ્થર ધસાવ્યા. એકંદર ત્રણ વર્ષે તીર્થોદ્ધારનું કામ પુરું થયું. એ શુભકાર્યમાં મંત્રીએ ત્રણ કરોડમાં ત્રણ લાખ ઓછાં નાણાં વાપર્યાં. એમ વૃદ્ધ પુરૂષોનું કહેવું છે.

પછી પ્રતિષ્ઠા સાડ શ્રાહેમાચાર્યને તથા સંધને બોલાવી મોટા મહોત્સવ સાથે વિક્રમ સંવત્ ૧૨૧૧ ની સાલે શનિવારના દિવસે સોનાના દંડ કળશ અને ધ્વજ ચડાવ્યાં. તે વખતે દેવપૂજામાં ચોવીસ ગામ અને ચોવીસ બાગ ધર્માદાય કરી, તળેટીમાં બાહડપુર નામનું નગર વસાવી, ત્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાથી અલંકૃત ત્રિભુવનપાળ નામનો વિહાર બંધાવ્યો. મંત્રીના આ લોકોત્તર પ્રસિદ્ધ પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈ શ્રાહેમાચાર્ય બોલ્યા કે, “ સર્વ જગત્ ધર્મના આધારે રહેલું છે. ધર્મનો આશ્રય મહાન્ તીર્થો ઉપર છે. તીર્થ અરિહંત મૂલ છે. અરિહંત હાલ પ્રતિમા રૂપે વર્તે છે અને તેમનો વાસ જે ચૈત્ય તેનો ઉદ્ધાર કરવાથી, હે મંત્રીશ્વર, હું માનું છું કે, તમે સર્વ જગતનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. ” એ રીતે શ્રીસૂરિએ અને સકળ સંઘે સ્તુતિ કરાયા પછી તે સચીવસિંહ પાટણ આવ્યો. ત્યાં તેના ઉદાર કૃત્યોની હકીકત સાંભળી કુમારપાળ રાજાને ઘણો આનંદ થયો.

૧. દેવના ગભારાની પાછળ અને એ બાગુએ પ્રદક્ષિણા દેવા રાખેલી દેરા અંદરની જગા.

ભાગ સતરમો.

૧૮૫

એક વખત જગતમાં સુભટવર અંબડે પોતાના પિતાના કલ્યાણાર્થે ભરૂચમાં શકુનિકા વિહારનો પાયો બોદાવવા માંડ્યો. તેમ કરતાં નર્મદા નદીના નિકટપણાને લીધે જમીન એકાએક ડાટી તેમાં કારીગરો પડી ગયા, તે જોઈ અત્યંત ખેદપૂર્વક મંત્રીએ પોતાના આત્માને નિંદી સ્ત્રી અને પુત્ર સાથે તે ખાડમાં ઝંપાપાત કર્યો. પણ એટલે બધે નીચે પડ્યા છતાં તેમને કંઈ ઇજા થઈ નહીં. પછી મંત્રીના નિઃસીમ સૈવાતિશયથી પ્રસન્ન થયેલી દેવી ત્યાં આવી. તેને મંત્રીએ પૂછ્યું કે, “ તમે કાણ છો ? ” દેવી બોલી કે, “ હે વીરમુકુટ ! હું આ ક્ષેત્રની અધિષ્ઠાતા દેવી છું. તારા સત્વની પરીક્ષા કરવા મેં આ બધું કર્યું છે. ખરેખર તું સાત્વિકશિરોમણિ છે. તારી સ્તુતિ કરવી વ્યાજબી છે. આવી રીતે આટલા બધાં માણસો મારા જોઈ તારા શિવાય બીજા કયો પુરૂષ મરવાનું કરે ? તું ફિકર ના કર. આ સર્વે કારીગરો અંગોપાંગે અખંડ છે. કામ બંધ ન રાખવું. ” એમ કહી દેવી અલોપ થઈ ગઈ, એટલે મંત્રીએ સહકુંડુંબ સર્વ કારીગરોની સાથે બહાર નિકળી દેવીને યથોચિત ભોગ અર્પણ કર્યો. પછી કામ ચાલુ કરી ૧૮ હાથ ઉંચો શ્રીમુનિસુવ્રત સ્વામીનો પ્રાસાદ બંધાવી શકુનિકા મુનિ અને ન્યગ્રોધ વિગેરેની લેપમય મૂર્તિયો કરાવી. વિક્રમ સંવત ૧૨૨૦ની સાલે વીરપુરુષોના અગ્રેસર તે અંબડે શકુનિકા વિહારના ઉદ્ધારનું કામ પુરૂં કરાવ્યું.

પછી ગુરૂ શ્રીહેમાચાર્ય અને કુમારપાળ વિગેરે સકલ સંધને પાટણથી પ્રતિષ્ઠા ઉપર બોલાવી મહા મહોત્સવ સાથે તે મંદીરમાં શ્રીમુનિસુવ્રત સ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરી. હર્ષોત્કર્ષના આવેશમાં શિખર ઉપર મલ્લિકાર્જુનના ખજના પૈકી કુમારપાળે ભેટ આપેલો બત્રીશ ઘડી સોનાનો કળશ દાંડ અને પટોળાની ધ્વજા યથાવિધ ચડાવી

૧. અતિશય. ૨. સત્વનો પ્રભાવ.

૧૮૯

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

નૃત્યપૂર્વક સુવર્ણ અને રત્નોની વૃષ્ટિ કરી. આ આવસરે કોઇ
એક કવિ બોલ્યો કે,

નિરીક્ષિતા પુરાપ્યાસીદૃષ્ટિર્જમલયી जनैः ।

तदा तु ददृशि क्षौमस्वर्णरत्नमयी पुनः ॥ ૧ ॥

स्रष्टुर्वैष्टपसृष्टिनैपुणमयात्पाणेरपि त्वत्करे ।

शक्तिः काप्यतिशायिनी विजयते यद्याचकानां जनौ ॥

भाले तेन निवेशितामतिदृढां दारिद्रवर्णावली ।

दानिन्नभ્રામૈષ મૂરિવિભૈર્નિમૌષ્ટિ મૂલાદપિ ॥ ૨ ॥

“હે દાનેશ્વરી આમ્રભટ! પૂર્વે ધયડાએએ જળમય વૃષ્ટિ બેધ
હશે પરંતુ આ વખતે અમે તો સુવર્ણ અને રત્નોની વૃષ્ટિ દેખીએ
છીએ. સૃષ્ટિ રચનામાં નિપુણતા ધરાવનાર બ્રહ્માના હાથ કરતાં પણ
આપના હાથમાં અતિશયવાળી શક્તિ વિજયવંતી વર્તે છે. કારણ
થાયકોના જન્મ વખતે તેમના કપાળ ઉપર બ્રહ્માએ પાકી લખેલી
દારિદ્ર્ય એવી અક્ષરપંક્તિ આપે તે લોકોને અતિશય વૈભવ
આપીને ભૂસી નાખી છે.”

ઇત્યાદિ કવિયોની સ્તુતિ વચ્ચે નીચે આવી કુમારપાળના
આગ્રહથી આમ્રભટ પોતે આરતી ઉતારી, તેની કુમારપાળે વિધિ
કરાવી, સામંતોએ સોનાના દાંડાવાળા ચમર ધારણ કર્યા અને
વાગ્બટ વિગેરેએ સામગ્રી તૈયાર કરાવી. પછી મંગળદીવો કરતા
પહેલાં રાજ, મંત્રી, સામંત વર્ગ, સંઘપતિ, શ્રાવક, મા, બેન અને
પુત્રી વિગેરે એમણે અનુક્રમે ચંદનમિશ્ર દેશરથી તેના નવ અંગની
પૂજા કરી ગળામાં અનેક ખીલેલાં ફુલોનો ચારસેરો હાર પહે-
રાવ્યો. આ વખતે નિઃસ્પૃહી જનો પણ તેના મુખ્યારવિંદને સ્પૃ-
હાથી નિહાળવા લાગ્યા. પછી ધાર્મિકશિરોમણિ તેણે દ્વારભટાને
ધોડા, બાકીનાને મહોરો અને મહોરોના અભાવમાં પોતાના અંગ
ઉપરના દાગોના દાનમાં આપી રાજ્યએ બલાતકારે હાથ પકડવાથી
મંગળ દીવો ઉતાર્યો. આ વખતે કોઈ કવિ બોલ્યો કે, “ ભરૂચમાં

ભાગ સતરમો.

૧૮૭

શ્રીમુનિસુવ્રત સ્વામીની આગળ મંગળ દીવો કરતાં દેવેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર જમની સ્તુતિ કરે છે એવા ત્રણ લોકના નાથ શ્રીતીર્થકર દેવના ગુણોનું ઉત્કીર્તન કરનાર યાચકવર્ગને જણે ત્રીશ લાખ દાનમાં આપ્યા, તે દાનવીરોનો અગ્રણી શ્રીમાન્ આત્રદેવ જગતમાં વિજયવંતો વર્તે. ” આત્રભટ્ટે તે કવિને એક લાખ દાન બક્ષીસ આપ્યાં. પછી ચૈત્યવંદનપૂર્વક ગુરૂને પગે લાગી સર્વ સાધર્મીબાધઓને નમસ્કાર કરી તેણે ઉતાવળે રાજ પાસે જઈ પોતાને બળાત્કારે આરતી ઉતરાવવાનું કારણ પૂછ્યું. રાજાએ કહ્યું કે, “ જમ કોઈ જુવારી જુગટાના ચકસમાં પોતાનું માથું પણ હારી બચ તેમ તે વખત તમે પણ દાનરસના આવેશમાં એટલા બધા આવેલા હતા કે બે કોઈ યાચકે તમારું માથું માગ્યું હોત તો તમે તે પણ દેત. શ્રી હેમાચાર્ય મહારાજ પણ, તે લોકોત્તર ચરિત્રે તેમના હૃદયનું હરણ કરી લીધાથી, મનુષ્યની સ્તુતિ નહીં કરવાનો પોતાનો નિયમ વિસરી જઈ બોલ્યા કે,

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ૧ ॥

“ હે આત્રભટ્ટ, જે યુગમાં તમે નથી તે કૃતયુગ શા કામનો? અને જે યુગમાં તમે છો તેને કલિયુગ પણ કેમ કહેવાય? બે કલિયુગમાં તમારો જન્મ છે તો અમને તે કલિયુગજ રહો. કૃતયુગને શું કરવો છે?” એ પ્રમાણે આત્રભટ્ટના ઉત્તમોત્તમ ધર્મકાર્યની અનુભાવના કરી રાજગુરૂ અને રાજર્ષિ પાટણુ વિદાય થયા.

પછી ઠેકલે દિવસે મહાત્મા આત્રભટ્ટને દેવીના દોષથી અચાનક અંતકાળ જેવું થઈ ગયું. તેની ખબર મળતાં તેને પ્રાસાદના શિખર ઉપર નૃત્ય કરતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવીઓનો દોષ થયો છે એવો નિર્ણય કરી શ્રી હેમાચાર્ય યશસ્વંદ્ર નામના સાધુ સાથે તત્કાળ સંધ્યા વખતે આકાશ માર્ગે આંખમીચકારામાં ભરૂં નજીક આવ્યા.

૧૮૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ત્યાં સૈંધવી દેવીને વશ કરવા શ્રીહેમાચાર્યે ક્રાંતિચરિત્ર કર્યો. ત્યારે દેવીએ જિહ્વાકર્ષણ વિગેરે ઉપસર્ગો કરવા માંડ્યા. તે જોઈ યશ-શ્રંદ્ર ગણિએ ખાણિયામાં કાંગેરના ચોખા નાખી સાંબેલાના પ્રહાર કર્યા. તેમાં પહેલા પ્રહારે તે દેવીનો પ્રાસાદ કંપી ઉઠ્યો અને બીજા પ્રહારે તે દેવીની મૂર્તિ સ્થાનવ્રત થઈ સૂરિને પગે પડી કાલાવાલા કરવા લાગી કે, “હે સ્વામિન્ ! વજ્રના જેવા પ્રહારથી માંડે રક્ષણ કરો.” એ રીતે નિર્દોષ વિદ્યાના બળથી સૈંધવી દેવી જેમની આગેવાન હતી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવીઓના દોષને નિવારી શ્રીહેમાચાર્યે શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીના પ્રાસાદમાં જઈ સ્તુતિ કરી કે,

સંસારાર્ણસેતવઃ શિવપથઃ પ્રસ્થાનદીપાંકુરઃ ।

વિશ્વાલંબનયષ્ટયઃ પરમતવ્યામોહકેતૂદ્ગમાઃ ॥

કિં વાસ્માકં મનોમતં ગજદ્વડાલનૈકલીલાજુષ ।

સ્વાયંતાં નચ્ચરશ્મયશ્ચરણયોઃ શ્રીસુવ્રતસ્વામિનઃ ॥ ૧ ॥

“સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તારવાને સેતુ સમાન, મોક્ષમાર્ગે જનારને દીપકસમાન, જગન્માત્રને આલંબન કરવાને યથિકાસમાન, પરમત સંબંધી વ્યામોહનો નાશ કરવાને અરુણોદય સમાન અને અમારા મનરૂપી મહોન્મત્ત હાથીઓને બાંધવા સાડ મજબૂત સ્તંભ સમાન શ્રીસુવ્રતસ્વામી દેવના ચરણનખનાં કિરણો પ્રાણિઓનું રક્ષણ કરો.”

એ પ્રકારે શ્રીજિનેંદ્રની ઉપાસના કરી આત્મલક્ષને માથે પાણી ધસાવી હુશિયાર કરી તે મુનિયો જેમ આવ્યા હતા તેમ ગયા.

૧. કાઉરસગ્ગ (શરીરનો ત્યાગ). શરીરના હાલવા ચાલવા રૂપ વ્યાપારનો ત્યાગ કરી અરિહંતાદિ ઇષ્ટદેવના મંત્રનું ધ્યાન કરવું તેને જોનો કાઉરસગ્ગ કરવો કહે છે.

૨. અડચણો, વિપ્નો.

ભાગ ૧૮ મો.

સપાદલક્ષના રાજને જીતી સાળવી લોકોને
પાટણમાં લાવવા અને ધર્મનિંદકોનું
ઠેકાણું આવણું.

એક વખત કુમારપાળે સપાદલક્ષના રાજને ઉત્તરાસન વસ્ત્ર મોકલવાની આજ્ઞા કરી. પરંતુ તેણે તે માન્ય કરી નહીં; તેથી કુમારપાળને ઘણો ક્રોધ થયો અને તેને જીતવા સૈન્ય તૈયાર કરાવી મંત્રીપુત્ર આહડ જ આહડ અને અંબડથી નાનો હતો તેની નિમનોક કરી. તેનામાં અતિ દાન દેવાનું એક દૂષણ હતું. તેણે પ્રયાણ કરી બે ત્રણ મુકામ થયા પછી બહુ માગણ લોકો એકઠા થયા ત્યારે ઠાશાધ્યક્ષ પાસે એક લાખ દામ માગ્યાં. ઠાશાધ્યક્ષે રાજની મનાઈ હોવાથી ના પાડી, એટલે આહડે તેને ચાખકા મરાવી લશ્કરમાંથી કાઢી મૂક્યો અને માગણ લોકોને યથેચ્છ દાન આપી ખુશી કર્યો. પછી એક સંઠણી ઉપર બે એવી રીતે ચૌદ સો સાંઠણીઓ ઉપર સત્તાર થએલા સુભટો સાથે ઉતાવળે પ્રયાણ કરી થોડા મુકામમાં બિંબેરા નજીક આવી પહોંચ્યો. તે દિવસે તે નગરમાં સાતસો કન્યાઓના વિવાહ મંડાયા હતા; તેથી રાત્રે બહાર રહી કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો અને સવારે નગર સર કર્યું. તેમાં તેને સાત કરોડ સૈન્યો અને અગ્નિ-આર હજાર ઘોડીઓ મળી. તે સર્વ હકીકત એક પત્રમાં લખી ઉતાવળે ચાલનાર ચાર પુરૂષોસાથે પાટણ મોકલી. પછી ધરદ્વથી નગરના કિલ્લાનો ચૂરો ઉડાવી દેશમાં સર્વત્ર કુમારપાળની ઘ્વાઈ ફેરવી અને નવીન અધિકારીઓની યોજના કરી ત્યાંથી સાતસો હુશિ-આર સાળવી લેઈ પાટણ આવ્યો. ત્યાં રાજસભામાં રાજને નમસ્કાર

૧. પૂજા વખતે ખભા ઉપર જલોધની માફક નાખવાનું વસ્ત્ર.

૧૯૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ક્યોં એટલે રાજ્યે તેની સાથે વાત કરવાનો ખરો લાગ જોઈ તેના પરાક્રમથી રાજ્ય થયા છતાં કહ્યું કે, “હે શૂરવીર! તમારામાં સ્થૂલ દૃષ્ટિ એ મોટું દૂષણ છે અને તેજ તમારો રક્ષામંત્ર છે. નહીં તો નજર લાગવાથી તમે ઉભાને ઉભા ફાટી પડો. કારણ, તમે જ કરોછો તે અથવા તેના જેવું કરવાને હું પણ સમર્થ નથી.” તે સાંભળી ચાહડ બોલ્યો, “ મહારાજ, આપે ખરું જ કહ્યું. આપ મારી પેઠે વ્યય કરવાને સમર્થ નથી. કેમકે, હું તો આપના બળથી ખર્ચ કરું છું પણ આપ ઠાના બળથી કરો ! એ વાત ઉધાડી છે. ચાહડના આ ઉત્તરથી રાજ પ્રસન્ન થયો અને તેને ‘રાજધરદનો’ ધલકાબ આપી વિદાય કર્યો. પછી દિવસે દિવસે રાજસભામાં ચાહડનું માન વધવા લાગ્યું. તેના નાના ભાઈ સોલાકે પણ પોતાની ઉદારતાથી સર્વ રાજવર્ગને મોહિત કરી ‘સામંતમંડળીસત્રાગાર’ એવો ચાંદ મેળવ્યો.

એક દિવસ સિદ્ધરાજના સમયથી પંડિતાર્થી માટે સ્પર્ધા કરનાર વામરાશિ નામનો પંડિત શ્રીહેમચાર્યની પ્રતિષ્ઠા સહન ન થવાથી તેમને સામે આવતા જોઈ તેમનાથી સંભળાય તેમ બોલ્યો કે, “ દાંત ઉપરના ધણા મેલને લીધે દુર્ગંધ મારતો, નાકની ફાંડી દાબી ગિણુગિણુ કરતો અને જ્યાં ઉભો હોય ત્યાંથી છાકમારે તેમ પિમળતો સેંકડો બુઝો અને લીખોથી વળ વળતી કાંબળ ઝાઢી આ હેમડ શેવડો આવ્યો. ” તે સાંભળી સૂરિએ કહ્યું કે, “ હે પંડિત, વિશેષ્ય પેહેલાં વિશેષણ આવે છે તે તમે શીખેલા જણાતા નથી. હવેથી શેવડો હેમડ એવો પ્રયોગ વાપરજો. ” પણ સૂરિની કરેલી નિંદા સહન ન થવાથી લોઠાએ વામરાશિ ઉપર રીસે ભરાઈ તેને બાલાના ટોચાથી મારીને કાઢી મૂક્યો. કુમારપાળે પણ પોતાના રાજ્યમાં શસ્ત્ર વિનાનો વધ હોવાને લીધે તેને બીજું કંઈ ન કરતાં તેની વૃત્તિમાત્રનો ઉચ્છેદ કર્યો. ત્યારથી વામરાશિ દાણા માગી લાવી જમ તેમ ગુજરાન ચલાવી હેમાચાર્યના ઉપાસ્ય આગળ પડી રહેવા લાગ્યો. એક વખત ધણા રાજ્યોને અને

ભાગ અઢારમો.

૧૯૧

તપસ્વીઓને હેમાચાર્ય પાસે યોગશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરતા સાંભળી તે દંભ વગર બોલ્યો કે, “ અહો જમના મુખમાંથી ક્લેશનું કારણ ગાળો રૂપી ગરળ વહેતો હતો તે નિષ્કારણ ક્રોધ કરનાર જટાધારી રૂપી સર્પરાજના મુખમાંથી આજે યોગશાસ્ત્રનાં વચનો રૂપી અમૃત ધારા ઝરે છે । તેની એ વાણીથી પૂર્વે થયેલો રાજનો પરિતાપ શમી ગયો અને વામરાશિને પ્રથમ કરતાં બમણી આજીવિકા બંધાઈ.

એક વખત સૌમનાથ પાટણમાં કુમારપાળ વિહારના બૃહસ્પતિ નામે પૂજારીએ ઠાઠ રીતે કુમારપાળ રાજાને નાખુશી ઉપજાવી તેથી ક્રોધાયમાન થઈ તેણે તેને બરતરફ કર્યો. ત્યારે પછી તે અણહિલપુર આવી પડાવશ્યકમાં પ્રવીણતા મેળવી સૂરિની સેવા કરવા લાગ્યો. એકદા ચોમાસી તપના પારણાને દિવસે સૂરિના ચરણ કમળમાં દ્વાદશાવર્ત વંદન કરી તે બોલ્યો કે, “હે પગ નીચે કલિને ચગદી નાખનાર મુનિતિલક ! આપની હુજુરમાં ચાર મહીના સુધી કષાયના ત્યાગની સાથે છ વિગયનો ત્યાગ કરવા રૂપ માફ વ્રત આજે પૂરું થયું. હવેથી પાણીમાં પળાળેલું ધાન્ય મારી વૃત્તિ થાઓ. એટલામાં કુમારપાળ ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે સૂરિ મહારાજને પૂજારી ઉપર પ્રસન્ન થયેલા જોઈ તેને તેની જગો ઉપર બહાલ કર્યો. એ પ્રમાણે ધર્મની નિંદા કરનારાઓ ઠેકાણે આવ્યાના અનેક દૃષ્ટાંતો જણવાનાં છે.

૧૯૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૧૯ મો.

ધર્મનું સેવન અને ખાર વ્રતનું ગ્રહણ.

એક વખત શ્રીહેમાચાર્યે કુમારપાળને ઉપદેશ કર્યો કે, “ પૂર્વે રાજગૃહ નગરમાં શ્રાવકોના અગ્રેસર શ્રીશ્રેણિકનામે રાજ થઈ ગયાં. તે નિરંતર સદ્ભાવથી સોનાના એકસો આઠ જવ વડે શ્રીજિનેશ્વરની ત્રિકાલપૂજા કરતા હતા. તેમ કરવાથી તેમણે પોતાના સમ્યક્ત્વને શોભાવી કર્મમલને દૂર કરનાર તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું હતું. દ્વારિકા નગરીમાં અર્ધચક્રી શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવ પૂર્વે રાજ્ય કરતા હતા. તેમણે અનેક મુનિયોથી પરિવૃત્ત શ્રીનેભિતીર્થંકરને વાંદી ક્ષાંતિક સમ્યક્ત્વ અને તીર્થંકર ગોત્ર ઉપાર્જન કરી સાત-મીને બદલે ચોથી નરકનું આયુ બાંધ્યું હતું. શ્રેયાંસ, સુર્ક્ષીન, ઋષભદેવ અને ભરત ચક્રવર્તી એમણે દાન, શીલ, તપ અને ભાવનાનો અભ્યાસ કરી અને કામદેવે ધર્મ કાર્યમાં ચિત્તસ્થિર રાખી સ્વકાર્ય સાધ્યું હતું. હે નિર્મલ બુદ્ધે કુમારપાળ ! તમે પણ તે સર્વેનું અનુકરણ કરી અરિહંતદેવની પૂજા કરો, ગુરૂને વાંદો, દાનશીલતપભાવનાનો અભ્યાસ રાખો અને ધર્મકાર્યમાં ચિત્તસ્થિર કરો. ”

સુબુદ્ધિનો સ્વામી કુમારપાલ એ ઉપદેશ સાંભળી નિરંતર ત્રિકાળ જિનપૂજા કરવામાં તત્પર થયો. સવારે અને સાંજે અષ્ટ દ્રવ્યો વડે ગૃહ ચૈત્યમાં પૂજા કરી અને બપોરે મોટા ઠાઠમાઠથી, સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિ સામંતો તથા વ્યવહારીઆના પરિવાર સાથે, વાદિવના નાદવડે આકાશને ગર્જવતાં મહા ચૈત્યમાં જઈ આદરપૂર્વક મહા સ્નાન કરી સર્વ દ્રવ્યો વડે શ્રીજિનેશ્વરને પૂજી તેણે જૈન-શાસનની ધણી ઉત્તતિ કરી.

૧. શુદ્ધ દેવ ગુરૂ અને ધર્મની અવિનાશી શ્રદ્ધા.

ભાગ ઝોગણીસમો.

૧૯૩

એક વખત જિનપૂજમાં સાવધાન તે વિવિધ પ્રકારનાં કુલોથી અંગ પૂજ રચી આરતી વખતે પ્રભુ સન્મુખ ઉભો રહ્યો. તે વખતે પરમ ભક્ત એવા તેને તે સારી થયેલી પૂજ પણ સારા રંગનાં ખીલેલાં અને વિચિત્ર ભાતનાં સર્વ ઋતુ સંબંધી કુલોના સંયોગના અભાવે શોભાં આપનારી ન લાગી. તે વારંવાર જોતો અને મનમાં અત્યંત ખેદ ધરતો વિચારવા લાગ્યો કે, “મેં આ ચંદ્રના જેવી શોભા વાળું મહા ચૈત્ય ઉમંગભેર બંધાવ્યું. પરંતુ સર્વ ઋતુનાં કુલોથી જિનપૂજ નહીં બનવાથી મને જે અત્યંત હર્ષ થયો હતો તે નિષ્ફળ ગયો. જેમને સર્વ ઋતુના પુષ્પે કરી પરિપૂર્ણ અનેક બાગ હતા તે સર્વ ઋદ્ધિ વડે જિનપૂજન કરનારા ચક્રવર્તી વિગેરેને ધન્ય છે. પણ મારે એવો સર્વ ઋતુના કુલવાળો એકે બાગ નથી માટે હું તો અધન્યમાં શિરોમણિ નામનો રાજા છું. વળી ઇચ્છા મુજબ કુલની પૂજ કરવાને પણ સમર્થ નથી તેથી હું લોકોમાં ઉદર ભરનારો નામનોજ શ્રદ્ધાળુ છું. એક વખત કાર્યસિદ્ધિ સાડ જીવિત છોડવું ઉચિત છે. ઉત્તમ પ્રકારની પૂજની સિદ્ધિ સાડ છોડેલું જીવિત પણ લોકમાં પ્રશંસા પામશે.” એવી શોકની ઉછળતી લહેરોમાં ચિત્ત સ્વસ્થ ન હોવાથી રાજાએ આરતી મંગળ દીવો પણ ન ઉતાર્યા. તેની એવી એકાંતિક ખરી ભક્તિ વડે મન હરણ થવાથી શાસનદેવીએ આકાશવાણી કરી કે, “હે જગત્ત્રેષ્ઠ ચૌલુક્ય, તું મનમાં ખેદ મા કર. જો તું આ પ્રમાણે જિનેશ્વરની પૂજના વિશેષ રાગવાળો પૂજની સિદ્ધિ સાડ પ્રાણ આપવાને તૈયાર થયો છે તો જગતમાં તારા સમાન ખીજે કયો રાજા માન્ય કરવા લાયક છે? હે ગુણી જનોને આનંદ સુખ અને કલ્યાણ આપનાર, સંસારને જીતનાર, દયાળુ ચૌલુક્યચંદ્ર! તું ચિરંજીવી રહે. હમણાં અહીં આગળજ શ્રીજિનેંદ્રની કૃપાથી નંદનવનની લીલાવાલું પ્રકૃષ્ટિત એક દિવ્ય વન થશે.” એમ કહી શાસન દેવી અંતરભૂત થઈ ગઈ. પછી રાજા પૂર્ણ હર્ષોદ્દાસથી પૂજ પરવારી પોતાના મહેલે ગયો. ત્યાં તેની પાછળ તે દિવ્ય વન પણ આવ્યું.

૧૯૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

તે વનની ચારે દિશાઓમાં દેવતા પહેરે ભરતા હતા. તેની અંદર સમય સમયના વિલાસ અને ઉલ્લાસ પામનારાં સર્વ રૂતુનાં કુલો શોભી રહ્યાં હતાં. તેને લીધે કુમારપાલ રાજા માનીઓને પણ માન્ય થયો અને સર્વ પ્રકારે ઉચિત થયેલી તેની જિનાર્યાનો વૈભવ પણ સફલ થયો. એ પ્રમાણે શ્રીજિનપતિની ભક્તિના પ્રભાવથી સાક્ષાત્ થયેલો અદ્ભૂત વૈભવ જોઈ દેવઓધિ વિગેરે લોકો વિસ્મય પામ્યા અને સર્વત્ર કહેવા લાગ્યા કે, “હે ભાદ્યો, તમે સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખ આપનાર શ્રીજિનેન્દ્ર દેવની સેવા ભક્તિ કરો.”

ખીજ કોઈ પ્રસંગે શ્રીહેમાચાર્યે ઉપદેશદ્વારા જણાવ્યું કે, “હે જ્યોત્સ્ય ! શુદ્ધ ધર્મનું આરાધન કરવાથી ભવ્ય જીવો ભવસમુદ્રને તરે છે. ધર્મના સાધુ અને શ્રાવક આશ્રી બે ભેદ છે. તેમાં પહેલો ઉત્કૃષ્ટ સાધુ ધર્મ ક્ષાંતિ અને આર્જવ વિગેરેથી દશ પ્રકારનો છે. ખીજો શ્રાવક ધર્મ બાર વ્રત રૂપે છે. તે બન્ને ધર્મ મુક્તિ આપનારા છે અને તેમની નિર્મળતા સમ્યક્ત્વમાં રહેલી છે. સમ્યક્ત્વ ભવ્ય જીવાને વ્યક્ત અને અવ્યક્ત એ બે ભેદથી થાય છે. જે જિનેશ્વર ભગવાને પ્રતિપાદન કર્યું છે તેજ નિઃશંકપણે સત્ય છે, એવી શ્રદ્ધા રૂપ અવ્યક્ત સમ્યક્ત્વ તત્ત્વજ્ઞાન વિના થાય છે. વ્યક્ત સમ્યક્ત્વ તેવીજ શ્રદ્ધારૂપ તત્ત્વજ્ઞાને સહિત થાય છે. એટલે કે, વ્યક્ત સમ્યક્ત્વ જીવ અજીવ વિગેરે તત્ત્વોના અને હેયોપાદેયના જ્ઞાન પૂર્વક મિથ્યાત્વનો ક્ષય થવાથી થાય છે. સમ્યક્ત્વ એ નરક અને તિર્થંકર ગતિરૂપ દ્વારના અર્ગલા સમાન છે. દેવ મનુષ્ય અને નિર્વાણ સુખની પ્રાપ્તિમાં તે અત્યંત સહાયકારી છે. સમ્યક્ત્વવાસિત જીવ જો તે સમ્યક્ત્વનું વમન ન કરે અને જો તેણે પૂર્વે ખીજું આવણું ન ખાંધ્યું હોય તો અવશ્ય વૈમાનિક થાય છે. કહ્યું છે કે, જે પ્રાણી એક મુંઝૂર્ત પણ નિર્મળ સમ્યક્ત્વ રત્નને આરાધી તરત છોડી દે તે પણ ભવપથમાં વધારે વખત ભમતો નથી, તો પછી ચિરકાળ સુધી સમ્યક્ત્વ ધારણ કરનારનું શું કહેવું ? સ્થૂલ અહિંસાદિ

૧. ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને આદરવા યોગ્ય. ૨ એ ઘડી વાર.

ભાગ ઝોગણીસમો.

૧૯૫

પાંચ અનુવ્રત, દ્વિગ્વિરતિ વિગેરે ત્રણ ગુણ વ્રત અને સામાયિકા-
દિ ચાર શિક્ષા વ્રત, એ શ્રાવકનાં બાર વ્રત છે.”

“૧. જીવહિંસાનો ત્યાગ.—જીવદયા સરખો પૃથ્વીતળમાં કોઈ
ધર્મ નથી. હરેક પુરૂષે યતનાપૂર્વક જીવદયા પાળવી જોઈએ.
કરુણાવંત પુરૂષ તસ જીવોની સંકલ્પથી અને સ્થાવરોની નિરર્થક
હિંસા કરવાનું તજે છે. જેવ અતિથિ વિગેરેની પૂજાસાડુ વેદ સ્મૃતિ
વિગેરેના વાક્યથી જે કોઈ વધ કરે છે તે નરક ગતિ પામે છે. એક
તરફ પુષ્કળ દક્ષિણા આપી કરાવેલા યજ્ઞો અને બીજી તરફ ભય-
ભીત પ્રાણીના પ્રાણનું રક્ષ રાખવામાં આવે તો પ્રાણ રક્ષણુજ વધે,
જીવ દયા જે કંઈ કરી શકે છે તે સર્વ વેદો, સર્વ યજ્ઞો અને સર્વ
તીર્થાલિષેઠા મળીને પણ કરી શકતા નથી. ‘મારું’ એવો અક્ષ-
રોચ્ચાર કરવાથી તેજ ભવનું પુણ્ય નાશ પામે છે. શસ્ત્રનું ગ્રહણ
કરવાથી ત્રણ ભવમાં સંચય કરેલા ધર્મનો ક્ષય થાય છે અને
બીજાના પ્રાણ ઉપર શસ્ત્રનો ધા કરતી વખતે સો ભવમાં જે કંઈ
સુકૃત કર્યું હોય તે સર્વનો નાશ થાય છે. કહ્યું છે કે, જો કોઈ એક
જીવનો વધ કરીને મેરૂ પર્વત જેટલા સોનાનું અને ધાન્યના કરોડો
ઢગલાનું દાન કરે તોપણ તે જીવવધના પાપમાંથી છૂટે નહીં.
માતાના વચનથી અડદના લોટના કુકડાની હિંસા કરનારો યશો-
ધર રાજા દુરંત દુઃખની પરંપરાને પામ્યો, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે;
માટે કલ્યાણ ઇચ્છનાર પુરૂષે દાવાનળ સરખી હિંસાનો ત્યાગ
કરી મનને આનંદ આપનારી દયાનો પ્રિયસ્ત્રીની પેઠે સ્વીકાર
કરવો.”

“૨. અસત્યનો ત્યાગ.—આ ભવમાં અને પર ભવમાં અપમાન
તથા મુગાપણું વિગેરેને પણ અસત્યનું લઘુ ફળ જાણી સુચુદ્ધિ-
માન પુરૂષે પાપના હેતુભૂત સ્થૂલ અસત્યનો ત્યાગ કરવો. એક
બાજુએ અસત્યથી લાગેલું પાપ અને બીજી બાજુએ બીજાં બધાં
પાપ રાખવામાં આવે તો અસત્યથી થતું પાપ વધે. તેવીજ રીતે

૧૯૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ત્રાજવાના એક પક્ષામાં હજાર અશ્વમેધ અને બીજામાં સત્ય એવી રીતે મૂકવામાં આવે તો હજાર અશ્વમેધ કરતાં સત્યવાળું પદ્ધતું નમે. સર્વ વેદોનું અધ્યયન અને સર્વ તીર્થનાં સ્નાન એ સત્ય બોલવાની બરોબર થાય या न थाय. ક્રૂર એકવાર જૂઠી સાક્ષી પૂરવાથી વસુરાજ સાતમી નરકનો અતિથિ થયો; માટે તેવા જૂઠી સત્યપુરોને સર્વ. સત્ય બોલવું, પ્રિય બોલવું, પરંતુ પ્રિય અસત્ય અને અપ્રિય સત્ય બોલવું નહીં એવો સનાતન ધર્મ છે. કઠોર પિશુન અસહ્ય અને રાગદ્વેશયુક્ત વચન, આત્મસ્તુતિ અને પરનિંદા એ સર્વનો ત્યાગ કરી સત્ય અને સરળતા પકડવામાં ધર્મ છે.”

“૩ અદત્તઅહણનો ત્યાગ.—જેની પારકાનું દ્રવ્ય હરણ કરવાની બુદ્ધિ હોય છે તેને ભવેભવ પરધેર દાસત્વ મળે છે. ચોરી કરનાર પુરૂષ આ ભવમાં વિવિધ દુઃખ અને પરભવમાં નરકગતિની સાથે દુર્લાભ્ય અને દારિદ્ર્ય પામે છે. પરદ્રવ્ય હરણ કરનારનું દાન શીલ તપ અને ભાવનાથી ઉપાર્જન કરેલું મહા પુણ્ય નિષ્ફળ જાય છે. ચોરી એ વધ કરતાં પણ અધિક છે. કારણ વધથી એક જીવનો નાશ થાય છે અને દ્રવ્ય હરણ થવાથી વખત-પર મહા ક્ષુધાને લીધે સર્વ કુળનો નાશ થાય છે. ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી રોહિણીઓ ચોર દેવતાની ઋદ્ધિ પામ્યો એ દૃષ્ટાંતથી વિવેકી પુરૂષે પ્રાણાંતે પણ પરદ્રવ્યનું હરણ ન કરવું. કહ્યું છે કે, કુલીન પુરૂષ પ્રાણાંતે પણ આ દુનિયામાં પરદ્રવ્યહરણ અને પરસ્ત્રીસંભોગ એ બે કાર્ય કરતા નથી. પરંતુ જમ કણિયા દુષ્કાળની રાહ જુએ, વ્યભિચારિણી પતિનો વધ તાકે, વૈદ્ય ધનાઢ્યને રોગગ્રસ્ત શોધે, નારદ મુનિ કજીઆને બોળે, દોષગ્રાહી પરછિદ્ર જુએ અને શાકિની છળ કરે તેમ હા! રાજ પણ ધનવંતને નિઃપુત્ર મરેલા વાંછે છે. તેમનાથી એ વ્રત પાળવાનું કેવી રીતે બને?”

“૪ પરસ્ત્રીનો ત્યાગ અને સ્વદારથકી સંતોષ.—ધર્મીયો પુરૂષે પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. જગતમાં અપકીર્તિ, કુળનો ક્ષય અને

ભાગ ઝોગણીસમો.

૧૯૭

દુર્ગતિમાં ગમન એ સર્વ અબ્રહ્મનું ક્ષણ બાણી સુજ પુરૂષે પરસ્ત્રી તરફ નજર પણ ન કરવી. પોતાની, પારકી, પરણેલી અને કુમારી એ રીતે સમગ્ર સ્ત્રીઓની ચાર બતિયો છે. તેમાં વિવેકી પુરૂષને પોતાની સ્ત્રી સેવવા યોગ્ય છે અને બીજી સ્ત્રીઓ માતા સમાન ગણવા યોગ્ય છે. જે ગૃહસ્થી સ્વદારથી સંતોષ માની પરસ્ત્રીથી પરાક્રમુખ રહે છે તે બ્રહ્મચર્યને લીધે યતિ સમાન ગણાય છે. જે મનથી પણ પરસ્ત્રીને ઇચ્છતો નથી તે ઉભય લોકમાં દેવ સમાન છે અને તેનાજ આધારે આ પૃથ્વી રહેલી છે. પરસ્ત્રીના સંગની આકાંક્ષામાત્ર કરવાથી સર્વને દાસત્વ કરાવનાર રાવણ ચોથી નરકનો અતિથિ થયો. માટે વિદ્રવજને લીધે પિતાની પેઠે સદા બ્રહ્મચારી રહેવું અને જે તેમ કરવા અસમર્થ હોય તો પોતાની સ્ત્રીઓમાંજ સંતોષ માનવો.”

“૫ અપરિમિત પરિગ્રહનો ત્યાગ અને ઇચ્છાનું પરિમાણ.—ધનપર લાગેલા મનવાળા કયા હિંસક જીવે પાપ ઉપાર્જન નથી કર્યું? ધનના સંપાદન, રક્ષણ અને ક્ષયથી થતા દુઃખાનળથી દોણ નથી બચ્યો? એનો પ્રથમ વિચાર કરી બાવરાપણથી થયેલી સ્પૃહાનો ત્યાગ કરો કે પાપ અને સંતાપના વિષયમાં સ્થાનજ ન મળે. સંસારનું મૂળ આરંભો છે અને તેમનો હેતુ પરિગ્રહ છે. અધિક પરિગ્રહવાળો પ્રાણી પ્રાચે ધણા આરંભ કરનારો હોય છે અને આરંભ એ નિર્વિવાદપણે દુઃખની ખાણ છે. માટે પરિગ્રહની જમ બને તેમ ન્યૂનતા કરવી યોગ્ય છે. નિયમિત પરિગ્રહવાળો પુરૂષ અધિક સુવર્ણાદિ હોય તે સુખેથી ધર્મસ્થાનકે વાપરી શકે છે. અસંતોષી પ્રાણીને ત્રિલોકમાં પણ સુખ થતું નથી. તૃષ્ણાથી તપેલ મનવાળા પુરૂષોનું કંગલે કંગલે અપમાન થાય છે. પરિગ્રહથી થતો ક્લેશ અને તે થકી મરમણને નરકગતિ પ્રાપ્ત થઈ એનો ખ્યાલ કરી ધર્મના શોધ અને સુખાર્થી પુરૂષે સ્વલ્પ પરિગ્રહ રાખવો.”

“૬ દ્વિગ્ગમનનો ત્યાગ.—દશ દિશાઓમાં ગમન કરવાની મર્યાદા બાંધવી, તેને દિગ્વિરતિ નામનું પહેલું ગુણવ્રત કહે છે.

૧૯૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

પ્રમાદી જીવ, લોખંડના ગોળાની પેઠે, સર્વ દિશાઓનો નિયમ નહીં કરવાથી તે તે દિશાઓમાં થતું કયું પાપ ન બાંધે? લોભથી પરાભવ પામેલો પુરૂષ ત્રણે ભુવનમાં ગમન કરવાના મનોરથ કરે. માટે વિવેકી પુરૂષે સર્વદા અને વિશેષતઃ ચતુર્માસમાં જીવદયા નિમિત્ત સર્વ દિશાઓમાં જવાની નિર્વૃત્તિ કરવી. કહ્યું છે કે, દયાર્થે સર્વજીવાનાં વર્ષાસ્વેકત્ર સંવસેત. (સર્વ જીવોની દયાના અર્થે વર્ષાઋતુમાં એક સ્થળે વાસ કરવો.) પૂર્વે શ્રીનેમિનાથ ભગવંતના ઉપદેશથી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવે ચોમાસામાં દ્વારિકાની બહાર નિકળવાનો નિયમ લીધો હતો. ”

“ ૭ ભોગોપભોગનું પરિમાણ.—અન્નકુસુમાદિ એકવાર સેવવા યોગ્ય પદાર્થ તે ભોગ જાણવા અને આભૂષણ સ્ત્રી વિગેરે વારં-વાર સેવવા યોગ્ય તે ઉપભોગ જાણવા. ભોગ અને ઉપભોગની શક્તિ પ્રમાણે સંખ્યા મુકરર કરવી તે ભોગોપભોગમાન નામનું ખીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે. આ વ્રત ભોગ્ય વસ્તુઓનું અને કર્માદાનનું પરિમાણ અને અભોગ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી પાળવા યોગ્ય છે. દયાળુ પુરૂષે બાવીસ અભક્ષ્ય અને બત્રીશ અતંતકાયને ત્યાગ કરવા યોગ્ય જાણી તેમનાથી સમ્યક્ પ્રકારે દૂર રહેવું જોઈએ. ”

“ ૮. અનર્થ દંડનો ત્યાગ.—આર્ત અને રૌદ્ર એ બે દુષ્ટ ધ્યાનનું સેવવું, હિંસાનાં ઉપકરણોનું આપવું, પાપયુક્ત આચારનો ઉપદેશ કરવો અને પ્રમાદનું સેવન કરવું, એ નિરર્થક પાપનાં કારણ હોવાથી અનર્થદંડ છે અને એમનું નિવારણ કરવું તે અનર્થદંડ-વિરમણ નામનું ત્રીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે; માટે વિવેકી પુરૂષે અનર્થ દંડનો ત્યાગ કરવો. ”

“ ૯. સામાયિક વ્રત.—મન, વચન અને કાયાના પાપયુક્ત વ્યાપારનો ત્યાગ અને પાપરહિત વ્યાપારના સેવનથી અથવા ખીજી રીતે કહીએ તો પાપ કાર્યમાં કરવા યોગ્ય દુર્ધ્યાનના ત્યાગ કરનાર

ભાગ ઝોગણીસમો.

૧૯૯

પુરૂષને એક મુહૂર્ત સમતામાં રહેવાથી સામાયિક નામનું પહેલું શિક્ષાવ્રત થાય છે. આગમમાં કહ્યું છે કે, સર્વ સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરનાર, ત્રણ ગુપ્તિએ કરી ગુપ્ત, છકાયની રક્ષા કરનાર, ઉપયોગવાળો અને યતના કરનારો આત્મા સામાયિકમાં રહ્યો કહેવાય. આત્મા જ્યારે બીજને પોતાના સરખા ગણી દુઃખ ન કરે, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ રહે અને જ્ઞાનાદિ ત્રિકના લાભની પુષ્ટિ કરે ત્યારે તેને ભાવ સામાયિક થાય.”

“૧૦. દેશાવકાશિક વ્રત.—દિગ્વ્રતમાં કરેલા પરિભ્રાણમાંથી દિવસે અથવા રાત્રે જે કમી કરવું તેને પુણ્યના કારણભુત દેશાવકાશિક નામનું બીજું શિક્ષાવ્રત કહે છે. ઉપલક્ષણથી પ્રહરાદિ સુધી પણ જ્યાં ત્યાં આરંભનો ત્યાગ કરવા રૂપ દેશાવકાશિક વ્રત ગ્રહણ કરાય છે. દિગ્વ્રતમાં ઘણા યોજન છૂટા રાખેલા હોય તેમને દેશાવકાશિકમાં ઘણા ભાગે કમી કરી નાખે. જેમ ગાડકી દૃષ્ટિવિષ સર્પના આર યોજનના દૃષ્ટિવિષયને કમી કરી યોજનમાત્રમાં લાવી મૂકે છે અથવા જેમ ઔષધ શરીરમાં વ્યાપેલા વિષયને આંગળી વિગેરેમાં લાવી મૂકે છે તેમ વિવેકી પુરૂષ દિગ્વ્રતના પરિભ્રાણને દરરોજ ઓછું કરે અને એજ પ્રમાણે બીજ વ્રતોના પરિભ્રાણમાં પણ દિવસે અથવા રાત્રે ન્યૂનતા કરે. જેમકે, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસજીવોની હિંસા દેશીથી અથવા સર્વથા વર્જે. રાગદ્વેષથી દૂષિત અસત્ય ન બોલે. વિશેષે કરી ગૃહકાર્ય સંબંધી ન બોલે અને ધર્મ સંબંધી બોલવામાં પ્રમાણ કરે. કંઈ પણ ભોજન અથવા ધન કોઈના આપ્યા વગર ગ્રહણ ન કરે. ઇત્યાદિ પ્રકારે સર્વ વ્રતોમાં સમજવું.”

“૧૧. પોષધૌપવાસ વ્રત.—અષ્ટમી ચતુર્દશી એ આદિ પર્વતિથિઓમાં સર્વ પ્રકારના અહાર, અંગસત્કાર, અગ્રહ અને

૨૦૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

સાવધ વ્યાપરનો ત્યાગ કરવો તેને ભવ રૂપી રોગના ઔષધ સમાન પોષધ નામનું ત્રીજું શિક્ષાવ્રત કહે છે. એ વ્રતનું સેવન કરવાથી બીજાં અગીઆર વ્રતો સમ્યક્ પ્રકારે પળાય છે. એ વ્રત પાપાશ્રવનો નિરોધ કરવામાં હેતુભૂત છે અને મહાકળને આપનાર છે. પોષધવ્રતનું વિધિ પ્રમાણે સેવન કરવામાં જટલો કાળ જાય તેટલો કાળ વિદ્વાનો આરિત્રમાં ગણે છે. ”

“ ૧૨. અતિથિસંવિભાગ.—જે મહાત્મા સર્વ તિથિયો અને પવેત્સવનો ત્યાગ કરે છે તે અતિથિ અને બાકીના અભ્યાગત બાણવા. અતિથિયોને ન્યાયોપાર્જિત તૈયાર અન્ન, પાન, આશ્રમ, વસ્ત્ર અને પાત્રાદિ વસ્તુનું દેશકાળના વિચારપૂર્વક શ્રદ્ધા અને સત્કાર સાથે જે દાન કરવું તે અતિથિસંવિભાગ નામનું ચોથું શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. કેટલાક ભાગ્યશાળી પુરૂષો પ્રાચે એંતાળીશ દોષ રહિત તૈયાર કરેલી અને પોતાની મેતે આણેલી પાણી અને ભોજન વિગેરેની અચિત્ત વસ્તુઓ વડે અવસરે ઘેર પધારેલા સાધુસમુદાયને અસાધારણ શ્રદ્ધાથી સાવધાનપણે સત્કાર કરે છે. ધૈર્યવંત અને યથોક્ત વર્તનારા સુશ્રાવકો મુનિરાજને કદપે એવો પદાર્થ કિંચિત્ પણ આપ્યા વગર કોઈ અવસરે વાપરે નહીં. કારણ, જેમ જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયીના યોગથી કાલક્ષેપ વગર મોક્ષ મળે છે તેમ નિર્મલ મનવાળા પાત્રમાં ધન પડવાથી પણ મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ રાજપિંડ યતિયોને કદપે નહીં તેથી રાજઓને એ વ્રતનો અસંભવ છે. પ્રથમ અને ચરમ તીર્થકારોના સાધુઓને રાજપિંડ અને શી ઇચ્છા છે એમ કહી આપવા માંડેલા અહારાદિક ન કદપે એવું આગમનું વચન છે. માટે તમારે દેશવિરતિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવકોનું ધર્મમાં સ્થિર કરવાના હેતુથી પોષણ કરવું ઉચિત છે. પૂર્વે શ્રીઋષભદેવ સ્વામીએ રાજપિંડ નિષેધ કર્યો ત્યારે ભરત ઋકવર્તીએ પણ સાધર્મિકવાત્સલ્યજ કર્યું હતું. ”

ભાગ ઓગણીસમો.

૨૦૧

“આ બાર વ્રતોનું સેવન, હે કુમારપાત્ર, મોક્ષાર્થી પુરુષો કામદેવાદિની પેઠે કરે છે. કારણ કે, એક એક વ્રતને પણ ધારણ કરનારા અનંત સુખના ભાજન થાય છે, તો સર્વ વ્રત ધારણ કરનારા મુક્તિના નાયક થાય છે એ નિઃસંશય છે.”

એ પ્રમાણે ગુરૂશ્રીના મુખથી શુદ્ધ ધર્મના મર્મ સાંભળી કર્મનું દળણ કરવામાં એકચિત્ત અને બુદ્ધિશાળી કુમારપાત્ર સમ્યક્ત્વમૂળ બાર વ્રત પાળવામાં સાવધાન થઈ શ્રદ્ધાળુઓનો મુકુટ-મણિ થયો. * માટે હવે દરેક વ્રતના સંબંધે તેના પરાક્રમનું વર્ણન કરું છું.

૧ અહિંસાત્યાગ.—કુમારપાત્રે કર્ણાટક, ગૂજરાત, કોંકણ, રાષ્ટ્ર, કીર, બલંધર, સપાદલક્ષ, મેવાડ, દ્વીપ અને ભીર એ આદિ પોતાની આણુ માનનારા અઢાર દેશોમાં અમરપટો વજડાવી કાશી

* ગ્રંથાંતરઃ સૂરિ-હે નરેન્દ્ર, તને આ બાર વ્રતો નિરતિયાર (દોષરહિત) થાઓ.

રાજા-હે ભગવન, તમે મારા ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો. મેરૂ પર્વતની પેઠે દુર્લભ [દુઃખ પાળી શકાય એવાં] પાંચ મહા વ્રતોને જે ધારણ કરે છે તે દુષ્કર કરે છે. માટે હું તેમને વાંદુ છું. જેઓ પરિમિત પરિગ્રહનો આરંભ રાખીને આ બાર વ્રત પાળવાને સમર્થ થાય છે તેઓ પણ કેને શ્લાઘ્ય નથી.

સૂરિ-પૂર્વે કામદેવાદિ શ્રાવકો થઈ ગયા. તેમણે આ બાર વ્રતો દૃઢપણે પાળ્યાં હતાં. હાલમાં તો આ નગર મધ્યે છડા નામે મોટો ગૃહસ્થી શેઠિયો છે, તેને પરિમિત પરિગ્રહ છે અને તે પાપરહિત વ્યાપાર કરે છે. વળી તે નવ તત્વનો બળશકાર, સંતોષમાં તત્પર અને વિવેકરૂપી રત્નનો ભંડાર છે. તે દેવ ગુરૂ અને ધર્મના કાર્યમાં પોતાનું પુષ્કળ દ્રવ્ય વાપરે છે, અને અમારી પાસે પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં બાર વ્રત ભાવચક્રી નિરતિયારપણે પાળે છે.

રાજા-અહો મહારાજ, એ મોટો શેઠિયો હોવાથી મને ગૌરવ કરવા યોગ્ય છે, અને હવે તો સાધર્મી હોવાથી બંધુની પેઠે વિશેષ ગૌરવ કરવા લાયક થયો. હે ભગવન, હું પણ રાજાને યોગ્ય બાર પ્રકારનો શ્રાવક ધર્મ પાળીશ. (શ્રાવકોનાં બાર વ્રત ગ્રહણ કરીશ.)

સૂરિ-હે રાજન, તું પુણ્યશાળી છે જે આવાં બાર વ્રત પાળવાનું મન કરે છે. કલ્યાદિ.

૨૦૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

અને ધિજની આદિ ચૌદ દેશોમાં ધન, વિનય અને મૈત્રીના બળથી જીવ રક્ષા કરાવી. અણુગળ પાણી વાપરવાની મનાઇ કરી પોતાના હાથી, ઘોડા વિગેરેને પણ ગાળેલું પાણી પાવાની ગોઠવણ કરી. મહેશ્વર શેઠે યૂદ્ધ મારી તેના પ્રાયશ્ચિત્તમાં યૂદ્ધવિકાર બંધાવડાવ્યો. નવરાત્રમાં કંટેશ્વરી દેવીનો ઉપસર્ગ થવાથી ઉદયનમંત્રીએ બિનિ આપવાની સમજ કરી તેને અનુમતિ પણ ન દીધી. પ્રયાણ સમયે હુમેશ આગળની ભૂમિ પ્રમાણિત થાય એટલા સાડ સૈન્યના ઘોડા વિગેરેને પૂજણીઓ બંધાવી. આ પ્રવૃત્તિ જોઈ એક વખત નકુળ અને બીજા સામંતોએ પરસ્પર નેત્રસંજ્ઞાથી હાસ્ય કર્યું. તે કળી જઈ તેમને ઝંખવાણા પાડવા સાડ કુમારપાલે તેમના દેખતાં એક બાણવડે સાત કઠાહીઓ ભેદી નાખી અને સાંગીવડે સોળ મણની ગોણી ગબડાવી દેઈ કહ્યું કે, “તમારામાં હું આવો છું.” એક વખત ત્રૈલોક્યલોક પ્રાસાદમાંથી દર્શન કરી પાછા વળતાં પ્રાસાદની બહાર ક્ષેત્રપાળની આગળ શાવલામાં માંસાદિનો બલિ જોવામાં આવ્યો. તેથી ખેદ પામી ત્રિલોચન નામના નગર-રક્ષકને બોલાવી કહ્યું કે, “મેં કાઢેલા જીવરક્ષા બાળતના હુકમે અને પીટાવેલા ઢંઢેરા વ્યર્થજ છે. કારણ રાજધાનિમાંજ તેતું બરોબર પાળણુ થતું નથી. હજી લોકો ગુપ્ત રીતે કિંસા કરે છે. માટે તાબડતોડ બહિષ્કાર કરનારનો પત્તો લગાડો.” તેણે બધા કુંભારોને એકઠા કરી તે શાવડું કરનારને પ્રથમ ખોળી કાઢ્યો અને તેનાથી તે શાવડું નહુંપુરના સામંતના પાનદાની રાખનારની સ્ત્રીએ કરાવ્યું હતું એવી ખબર મેળવી કુમારપાલને જાહેર કરી. કુમારપાલે નહુંપુરના સામંતને તત્કાળ દેશ છોડી પોતાની હદ બહાર રહેવાની આજ્ઞા કરી. તેથી ગાબરા બની સામંતે કારણ સંબંધી ખુલાસો મેળવી રાખને ખુશી કરવા તે પાનદાની રાખનારને મારી નખાવ્યો. એક વખત તે કાઉસગમાં ઉમો હતો તેવામાં પગે

૧. જે વાપરવાથી જીવ વધ ન થાય એવી ભીંડી વિગેરે નરમ પદાર્થની સાવચળીઓ.

ભાગ ઝોગણીસમો.

૨૦૩

એક મંદોહો વળગ્યો. તેને સેવકો ખસેડવા મંડ્યા ત્યારે કુમાર-
પાત્રે તે જીવને અસમાધિ ન થાય એટલા સાડ પોતાની ચામડી
સાથે તેને દૂર મૂકાવ્યો. એ વિગેરે કેટલું લખું ? તેની સખ્ત
આજ્ઞાને લીધે ટાઈ જગોએ “મારી” એવા અક્ષરનું ઉચ્ચારણ
પણ થતું બંધ પડ્યું. તે ધર્માત્માએ ધર્મનું જીવિત એક દયાળ
છે એમ સારી રીતે સમજી પોને દયાવ્રત અંગીકાર કર્યું અને સર્વ
જગતને દયામય કરી નાખ્યું. તેના અપાર મહિમાના વર્ણનમાં
સૂરિકૃત તેની સ્તુતિનું એક કાવ્ય આ સ્થળે ટાંકું છું.

શાર્દૂલધિક્રીડિતમ્.

સ્વર્ગે ન ક્ષિતિમંડેલે ન વડવાવક્ત્રે ન લેભે સ્થિર્તિ ।

ત્રૈલોક્યૈકહિતપ્રદાપિ વિધુરા દીના દયા યા ચિરમ્ ॥

ચૌલુક્યેન કુમારપ લવિષુના પ્રત્યક્ષમાદાસિતા ।

નિર્ભીકા નિજમાનસૌકસિ વરે કેનોપમીયેત સઃ ॥ ૧ ॥

“ત્રણ લોકના એક હિતનેજ કરનારી જે દુઃખીઆરી દયાને
ચિરકાળ સુધી સ્વર્ગમાં, ભૂમંડળમાં અને વડવાના મુખમાં સ્થિતિ
મળી નહોતી તે દયાને ચૌલુક્ય કુમારપાત્ર રાજાએ પોતાના મન
રૂપી ઉત્તમ સ્થાનમાં નિર્ભયપણે પ્રત્યક્ષ રાખી માટે એ રાજાને
કોની ઉપમા આપીએ ?”

૨ અસત્યત્યાગ.—એ સંબંધમાં તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી
કે, “પ્રિય, નિપુણ અને પરિમિત કલ્યાદિ પ્રકારે આગમને અનુ-
સારે વચન બોલવું. મિત્ર સાથે સત્ય, સ્ત્રી સાથે પ્રિય, શત્રુ સાથે
પ્રિય મિત્ર અસત્ય; અને શુરુ સાથે પ્રેશસ્ય અને અનુકુલ બોલવું
એવો જે વ્યવહાર માર્ગ છે તેને પણ તે વળગી રહ્યા નહીં. અક-
સ્માત્ કોઈ પ્રકારે અસત્ય બોલવામાં આવે તે માટે વિશેષ

૨૦૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

તપ કરવાનો નિયમ રાખ્યો. આથી લોકોમાં તે યુધિષ્ઠિરની પ્રતિષ્ઠાને પામ્યો. કહ્યું છે કે:—

સર્વાસત્યપારિત્યાગાન્મુષ્ટેષ્ટવચનામૃતૈઃ ।

જીયાત્કુમારમૂપાલ : સત્યવાચા યુધિષ્ઠિર : ॥ ૧ ॥

“સર્વ અસત્યના ત્યાગેકરી સત્ય અને ઇષ્ટ વચનો બોલવા થકી સત્ય વાણીના સંબંધે યુધિષ્ઠિર સમાન કુમારપાલ રાજ જયવંતા પડ્યા.”

૩. અદત્તચહ્નુત્યાગ.—મૂર્ખ રાજાઓની જેમ નિઃપુત્રી-આતુ ધન તેમની સ્ત્રીઓ રડતાં છતાં લેવાતું અને તેમના પુત્ર થવાતું તે સંતોષી રાજાએ ધિક્કારી કાઢી વાર્ષિક ખર્ચાંતેર લાખ જટલી ઉપજનો ત્યાગ કર્યો. વળી તેણે ધારાશાસ્ત્રમાંથી પણ તે સંબંધીની કલમ કાઢી નાખી અઢારે દેશોમાં ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે, “ધણી મરી જવાથી રડતી સ્ત્રીને ધાના ઉપર ક્ષાર જેવું લાગતું ધનહરણ પૂર્વે થઈ ગયેલા નિર્દય રાજાઓ બંધ કરી શક્યા નથી તેનો પ્રજામાં દયાર્દ્ર દ્રવ્ય ધારણ કરનાર સમુદ્ર મર્યાદિત પૃથ્વીનો રાજા કુમારપાલ ત્યાગ કરે છે.”

એક વખત તે સભામાં વિરાજમાન હતો તેવામાં પ્રતિહારે આવી વિનંતી કરી કે, “મહારાજ! દ્વાર આગળ મહાજનના ચાર શેડિયા આપના દર્શનની ઈચ્છાથી રાહ જુઓ છે.” કુમારપાલે આજ્ઞા કરી કે, “તેમને જલદીથી અંદર પ્રવેશ કરાવ” પ્રતિહાર તેમને અંદર તેડી લાવ્યો એટલે તેઓ નમસ્કાર કરી આપેલા આસનપર બેઠા. પછી રાજાએ તેમને પૂછ્યું કે, “આજ સભામાં પધારતું કેમ થયું? આપનો ચહેરો ઉતરી ગયેલો કેમ લાગે છે? શું કંઈ પરાલવ, અસમાધિ અથવા ઉપદ્રવ થયો છે.”

મહાજન—“મહારાજ, આપ પૃથ્વીનું પાલન કરે છો તે પ્રજા જનોને પરાલવ અથવા અસમાધિનો સંભવ કેમ થાય? સૂર્ય પ્રકા-

ભાગ યોગણીસમો.

૨૦૫

શમાન છતે કદી અંધકાર રહે ? આપના રાજ્યમાં કંઈપણ અસ-
મંજસ થતું નથી. પરંતુ આપણા નગરનો સ્વર્ણકોટિધ્વજ
કુબેરદત્ત નામનો શેઠ જે આપને બાણીતો છે તે કાણ બાણે કેવી
રીતે મરણ પામ્યો છે અને તેથી તેનો પુત્રવિનાનો પરિવાર રૂઢન
કરે છે. માટે આપને વિતાંતી કરવાની કે જે તેની મિલકત સર-
કારમાં લેવામાં આવે તો તેની ઉત્તરક્રિયા થવી જોઈએ.”

રાજા—“ તેની મિલકત કેટલી છે ? ”

મહાજન—“ પુષ્કળ. ”

તે સાંભળી દયાળુ રાજા પોતાના મનમાં ત્રિચારવા લાગ્યો કે,
અહહ ! આ કેવી દુર્નીતિ ! દુષ્ટ રાજાઓ લાખો ક્લેશ સહન કરી
ધણ કાળથી એકઠું કરેલું નિઃપુત્રીઆતું ધન હરણ કરે છે અને
તેમની રડતી સ્ત્રીઓના જઘન ઉપરથી વસ્ત્ર ઉતારવાનું પાપ કરે
છે. તેમ કરતાં તેમના મનમાં જે કે દયા નથી આવતી તો પણ
સજ્જન્યે નથી આવતી ? પછી પ્રકાશમાં બોલ્યો કે, “હે શેઠિયા, મેં
શ્રીગુરૂની પાસે ત્રીજું વ્રત અંગીકાર કરતી વખતે મરેલાનું ધન
લેવાનાં પરચખાણ કર્યાં છે. તો પણ કૌતુકથી તે વ્યવહારીની
વિશાળ હવેલી બેવા હું આવું છું.” એમ કહી પાલખીમાં બેસીને
તે શેઠની હવેલીએ ગયો. ત્યાં કંચનકળશની શ્રેણિ અને ગગન-
મંડળને ધાયાલિત કરનારી ખાણખાણતી ધંટડીઓયુક્ત ઠાઠિ
ધ્વજત્રલિથી શોભિત અને અશ્વશાળા હસ્તિશાળાઆદિથી વિરાજ-
માન તે હવેલી બેઈ રાજા ધણે વિસ્મય પામ્યો. પછી મહાજનની
સાથે સ્ફટિક રત્નથી બનાવેલા તે શેઠના ગૃહચૈત્યમાં ગયો અને
તેની રમણીયતા બેઈ બોલ્યો કે, “અહો ! આ ચૈત્ય હિમાલયનો
પર્યાય, અમૃતકુંડનો યમક, ક્ષીરસમુદ્રનું નામાંતર, ચંદ્રાલો-

૧. બોલતું, અવાજ કરતું.

૨૦૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

કની પ્રતિકૃતિ અને ધૈરાગૃહનો અભ્યાસ છે. એ મારા તનને અને મનને અતિ શીતળતા પમાડે છે.” એમ કહી તે ચૈત્યમાં મૈર-કતમણિની શ્રીનેમિનાથની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરી રત્ન અને સુવર્ણના કળશ, થાળ, આરતી અને મંગળદર્શિનો નિગેરે પૂજનાં ઉપકરણો જોયાં. એટલામાં એક ચોપડીની અંદર કુબેરદત્તના પરિ-ગ્રહના પરિમાણ સહિત બાર વ્રતની લખેલી ટીપ નજરે પડી તે વાંચી. તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું:-

‘ધૈરાગ્યથી તરંગિત હૃદયવાળો હું (કુબેરદત્ત) શ્રી ગુરૂના ચરણકમળપાસે ગૃહસ્થીને યોગ્ય આ બાર વ્રતો અંગીકાર કરું છું. હું પ્રાણીઓનો ધાત નહીં કરું. અસત્ય નહીં બોલું. ચોરી નહીં કરું. પરસ્ત્રીગમન નહીં કરું. માંસ, મદિરા, માખણ અને મધ નહીં વાપરું. રાત્રિ ભોજન નહીં કરું પરિશ્રમમાં છ કોટિ સુવર્ણ, આઠસો તોલા મોતી, દસ અમૂલ્ય મણિયો, બે હજાર ઘડા ધી તેલ નિગેરે, બે હજાર ખાંડી ધાન્ય, દસ હજાર ઘોડા, એક હજાર હાથી, એંશી હજાર ગાયો, પાંચસો હળ, પાંચસો હાટ, પાંચસો ઘર, પાંચસો વહાણ અને પાંચસો ગાડાં એ પ્રમાણે મારી વહીવોમાર્જિત મિલકત છે તે મારા ઘરમાં રહેા. હવેથી હું મારા ભુજાળથી જ મેળવું તે શુભ માર્ગે વાપરું.’

એ પ્રમાણે કુબેરદત્ત શેઠનો ઋદ્ધિપત્ર વાંચી રાજતું મન હરાઈ ગયું. પછી ત્યાંથી તે હવેલીના આંગણમાં આવ્યો. ત્યાં કુબેરદત્તની માતા આ પ્રકારે રૂદ્ધ કરતી હતી. ‘ઓ પુત્ર કુબેર, ગુણના સાગર, તું ક્યાં ગયો છે? તેનો પ્રતિ ઉત્તર તો આપ. જો! તારા વિના સર્વ લક્ષ્મી રાજને ઘેર જશે.’ તે સાંભળી કુમારપાળે નિચાઈ કે, આર્ય પુરુષો જ કહે છે કે રાજ્યને અતિ નરક છે તે નિશ્ચે રહતી સ્ત્રીઓનું ધન હરણ કરવાના પાપથીજ છે. પછી તેણે મહાજનોને પૂછ્યું કે, “ આ બાઈઓ કાણ છે ? ”

૧. જ્યાં પાણીની વૃષ્ટિ થાય એવું કૃત્રિમ મઘન. ૨. લીલા રંગનું રત્ન વિશેષ.

ભાગ ઓગણીસમો.

૨૦૭

મહારાજને કહ્યું, “ મહારાજ, આ ગુણુશ્રી નામની કુબેરદત્તની માતા છે અને આ બીજી કમળશ્રી તેની સ્ત્રી છે. ”

પછી સ્ત્રીને રડતી અને માતાને ‘અરે વત્સ, તું ક્યાં ગયો છે?’ ઈત્યાદિ પ્રકારે બોલતી જોઈ કુમારપાળ તેમની પાસે ગયો અને સિંહાસનપર બેસી બોલ્યો કે, “ હે માતા, તમે જોવા શોક શા માટે કરો છો ? સૂક્ષ્મ કીડાથી માંડી ઈંદ્ર પર્યંતના સર્વ જીવોને મરણુ જોતો નિશ્ચિત છે. આ દુનિયામાં બધું વિગેરેનો જ સંબંધ છે તે જોકે વૃક્ષઉપર રહેનારાં પક્ષીઓના ટોળાના સમાગમ જોયો છે. અને મરેલાને પાછો આવવાનું ધારવું એ પ્રાથે પથ્થર નીચે પડેલા અને બળેલા બીને ઉગવાની આશાં રાખવા જેવું છે. અણુસમજુ લોકો શેકટ શોકથી પોતાના આત્માને ક્લેશ પમાડે છે. વારૂ પણ આ સમાચાર તમને કાણે કશા ? ”

ગુણુશ્રીએ કહ્યું કે, “ વામદેવ નામના કુબેરદત્તનાં મિત્રે. ”

પછી રાજાએ વામદેવને બોલાવી સમુદ્રગમનાદિની હકીકત પૂછી. તેણે નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, “ મહારાજ, અહીંથી કુબેરશેઠ ચાર મોટા શેડિયાને ધરની ભાળ કરી ભરૂચના બારામાં થઈને પાંચસો પાંચસો માણસથી ભરેલાં પાંચસો વહાણુ લેઈ બીજા કાંઠે ગયો. ત્યાં તેને ચૌદ ઠાટિ સોનૈયાનો લાભ થયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં પ્રતિકુળ પવને તેનાં પાંચસો વહાણુને વિષમગિરિ આગળ વલયના સંકટમાં નાખ્યાં. તે પહેલાં બીજા ઠાઈનાં પાંચસો વહાણુ પણ ત્યાં આગળ પડેલાં હતાં. હવે વહાણુ નિકળી શક્યાં નહીં, તેથી કુબેરદત્તને અને તેના પરિવારને ઘણો ખેદ થયો. જોવામાં જોકે નૌવિત્ત નાવમાં બેસીને ત્યાં આવ્યાં અને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે લોકો, હું તમને નિકળવાનો ઉપાય બતાવું. ”

કુબેરદત્તે તેને પૂછ્યું કે, “ તમે ક્યાંથી આવ્યા ? અને તમે શે ઉપાય બતાવો છો ? ”

૧. દરિયાના પાણીમાં થતું ચક્કર જેને ભમરો કહે છે. ૨. હોડીવાળો.

૨૦૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

નૈવિત્તે કહ્યું કે, “અહીં નજીકમાં પંચશૃંગ નામનો એક દ્વીપ છે. ત્યાં સત્યસાગર નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. તેણે શિકાર કરતાં એક ગર્ભવતી હરિણીને મારી. તે હરિણીની પાછળ તેના નર (હરણ) પણ તરત મરી ગયો. તે બનાવથી વૈરાગ્ય આવવાથી સત્યસાગર રાજાએ પોતાના દેશમાં અમરપડો વજડાવ્યો. આજે પ્રથમ મોકલેલા પોપટના મુખથી તમારી દુરવસ્થા જાણી તેમણે મને અહીં મોકલ્યો છે.”

તે સાંભળી કુમારપાળ-અરે! મહાત્માઓની મોટી કૃપા સર્વ સત્વો ઉપર સરખી હોય છે એમ મન સાથે ચિંતવી પ્રકાશમાં બોલ્યો કે, “વારૂં, આગળ શું થયું?”

વામદેવ બોલ્યો કે, “પછી કુબેરદત્તે નિકળવાનો ઉપાય પૂછ્યો ત્યારે નાવિકે કહ્યું કે, આ પર્વતની બાબુપર એક દ્વાર છે, તેમાં થઈને પર્વતની પેલી બાબુએ જવું. ત્યાં એક ઉજ્જડ નગર આવે છે. તેમાંના જિનચૈત્યમાં જઈ નગારૂં વગાડવું એટલે તેના મોટા અવાજથી તે પર્વતના શિખર ઉપર સૂતેલાં ભારંડ પક્ષીઓ ઉડશે અને તેમની પાંખોના પતનથી તે વહાણો માર્ગે પડશે. પછી કુબેરદેશે બધા લોકોને બોલાવી ત્યાં જવા માટે પૂછ્યું. પણ કાંઈએ હા પાડી નહીં. ત્યારે અસાધારણ સાહસવાળો પરમ કૃપાળુ તે શેઠ પોતે ત્યાં ગયો અને નાવિકના કહેવા પ્રમાણે નગારૂં ઠોકવું એટલે ભારંડ પંખીઓના એકી વખતે ઉડવાથી થયેલા વાયુના જોરે સર્વ વહાણો ઉપડીને ક્ષેમકુશળ ભર્યંના બારામાં આવ્યાં. અહીંથી આગળ કુબેરદત્તનું શું થયું તે હું જાણતો નથી.”

પછી કુબેરદત્તના મહેતાએ પાંચ ઠાટિ સોનૈયા, આઠ ઠાટિ રૂપીઆ અને એક હજાર તોલા રત્ન વિગેરે તેની ઋદ્ધિ લેઈ જવા રાજાને વિનંતી કરી. ત્યારે નિઃસ્પૃહશિરોમણિ કુમારપાલે તેનો તૃણ પ્રમાણે તિરસ્કાર કરી કહ્યું કે, “અસીમ સહાસ અને હયારૂપી ધનવાળો કુબેરદત્ત ઉત્તમ પુરુષ છે અને તે જીવતોજ આવશે.” એ પ્રકારે

ભાગ ઝોગણીસમો.

૨૦૯

શુભશ્રી વિગેરેને આશ્વાસન આપી રાજ પાછો ફરવા લાગ્યો. તેટલામાં કુબેરદત્ત નવીન સ્ત્રીસાથે વિમાનમાં બેસીને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે જોઈ રાજ વિગેરે આશ્ચર્ય પામ્યા અને બોલી ઉઠ્યા કે, “અહો કુબેરશેઠ તો આવ્યા !” પછી કુબેરદત્ત વિમાનમાંથી ઉતરી પ્રથમ માતાને પગે લાગ્યો અને રાજ પાસે હાથ જોડી ઉભો રહ્યો. એટલે રાજએ તેને બેસાડી પૂછ્યું કે, “શેઠજી, તે શૂન્ય નગરમાં શું થયું ?”

કુબેરદત્ત બોલ્યો, “મહારાજ, તે નગરના કોઈએક મહેલમાં હું ‘ગયો.’ ત્યાં મેં એક કન્યાને દીઠી. તેણીએ મને બોલાવી કહ્યું કે, આ પાતાલતિલક નામના નગરમાં પાતાલકેતુ નામનો વિદ્યાધર રાજ છે. તેને પાતાલસુંદરી નામની રાણી છે. તે બેની પાતાલ-અંદ્રિકા નામની હું કન્યા છું. મારા પિતા માંસના ભારે લોહપી છે. એક દિવસ તેને માટે પ્રથમ રાંધેલું માંસ બિલાટો ખાઈ ગયાથી કોઈ કુભાર્યાએ રખડતા મૂકલા ખાળકનું માંસ તેના ખાધામાં આવ્યું. ત્યારથી તે માંસ ભક્ષણનો વ્યસની રાક્ષસ થયો છે અને તેણે ક્રમે કરીને આખા નગરનું ભક્ષણ કરી નાખ્યું છે. હમણાં તે અહારની શોધમાં ગયો છે. એટલામાં પાતાલકેતુ સ્ત્રીસહિત ત્યાં આવી ચડ્યો. તેમણે મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ મને તે કન્યા પરણાવી. મેં તેણીને ગ્રહણ કરી પાતાલકેતુને પ્રતિબોધ પમાડ્યો. પછી તે મને ભાર્યા સહિત વિમાનમાં બેસાડી અહીં સુધી મૂકીને સ્વસ્થાનકે ગયો.”

આ અદ્ભુત વૃત્તાંત સાંભળી ચક્રિત થયેલો કુમારપાળ બોલ્યો, “હે કુબેરદત્ત, તમે બીજાનું રક્ષણ કરવા પોતાના અમૂલ્ય પ્રાણને તૃણ-સમાન લેખી સ્વર્ગગમન હસ્તગત કર્યું, કલ્યાણિનીને પરણી માંસ-ભક્ષી રાજને ધર્મ પમાડ્યો અને છેવટે ક્ષેમકુશલ ઘેર આવ્યા.

૨૧૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રમંથ.

માટે કહો વાર તમે શું અદ્ભુત નથી કર્યું? હવે આ તમારી લક્ષ્મીનું ગ્રહણ કરો. ”

એ પ્રકારે કુબેરદત્તનાં વખાણુ વિગેરે કરી કુમારપાલ ગુરુ શ્રી હેમાચાર્યને વાંદવા ગયો. ગુરુજી લોહિતાના મુખથી પ્રથમજ રાજાનું અદ્ભુત વર્તન સાંભળી મનમાં અમત્કાર પામેલા હતા. તે રાજાને દેખી બોલ્યા કે, “હે કુમારપાલ, પૂર્વે રઘુ ભરત વિગેરે રાજાઓ કૃત-યુગમાં પણ જે ન કરી શક્યા તે તમે સંતોષ રાખીને રહી સ્ત્રી-ઓનું ધન છોડવામાં આ કલિયુગમાં કર્યું છે; માટે તમે મહા પુરુષોમાં શિરોમણિ છો. રાજાઓ અપુત્રિયાનું ધન લેધને તેમના પુત્ર થાય છે પણ તમે તો સંતોષથી તેનો ત્યાગ કરીને ખરેખરા રાજાપિતામહ થયા છો.” એવી રીતે શ્રી ગુરુ, જેમણે ઘાઘ વીર બાકી રાખ્યા નથી એવા સેંકડો રાજાઓ અને સર્વ લોહિા જેની અનેક પ્રકારે આનંદસ્તુતિ કરતા હતા અને જે દર વર્ષે બ્રહ્માંતેર લાખ સોનૈયાનો રેતીની માફક ત્યાગ કરતો હતો તે લોહિાત્તર કુમારપાલ કયા મહાત્માની સ્તુતિને પાત્ર ન થાય ?

૪. પરસ્ત્રી ત્યાગ અને સ્વદ્વાર સંતોષ.— બાર વ્રત લેતા પહેલાં ‘પરસ્ત્રી મા બેન સમાન’ એવું વ્રત તેણે અંગીકાર કર્યું હતું. જે કે ધર્મપ્રાપ્તિ પહેલાં તેને બહુ રાણીઓ હતી તોપણ તે સર્વેનું સ્વરૂપ આયુ હોવાથી વ્રત ગ્રહણ કરતી વખતે એકલી ભોપત્ર-દેવી પદરાણીજ રહી હતી. તે રાજર્ષિએ તે એકલીથીજ સંતોષ માની ફરીને પાણિગ્રહણ કરવાનો નિયમ લીધો. વળી તેણે, ‘જેટલું પુણ્ય બ્રહ્મવ્રત ધારીને થાય છે તેટલું પુણ્ય કોટિસુવર્ણનું દાન આપનાર અથવા કનકમય પ્રાસાદ કરાવનારને થતું નથી અને એક રાત્રિ પણ બ્રહ્મચર્ય સેવવાથી જે ગતિ થાય તે ગતિ હજાર યજ્ઞો કરવાથી પણ મળવી મુશ્કેલ છે. વિગેરે’ બાણી સર્વદા બ્રહ્મચારી રહેવાની ઈચ્છા રાખી વર્ષા રૂતુમાં ચાર માસ ત્રિધા શીજ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા

ભાગ યોગણીસમો.

૨૧૧

કરી. તેમાં મનથી ભંગ થાય તો ઉપવાસ, વચનથી થાય તો ઝાં-
બેલ અને કાયાથી થાય તો વિગેરેનો ત્યાગ કરવાનો અભિગ્રહ રાખ્યો.
કહ્યું છે જે,

एका भार्या सदा यस्य त्रिधा शीलं व्रतागमे ।

नव्यपाणिग्रहे नियमश्चतुर्थव्रतपालने ॥ ૧ ॥

“ યોધું વ્રત પાળવામાં જેને હમેશને માટે એકજ સ્ત્રી હતી.
જે વર્ષાઋતુમાં મન વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગે કરી શીળ પા-
ળતો હતો અને જેણે નવીન પાણિગ્રહણ કરવાનો નિયમ લીધો હતો.
ઇત્યાદિ.

કેટલોક વખત વીત્યા પછી ભોપળદેવી પરલોક ગઈ ત્યારે
સામંતો અને મંત્રીઓએ મળી રાજાને વિનંતી કરી કે, “ હે પ્ર-
જાવત્સલ ચૌલુક્ય કુળના આધાર, પાણિગ્રહણ કરવાના મહોત્સ-
વથી અમ સેવકજનો ઉપર અનુગ્રહ કરો. ”

તે સાંભળી રાજા બોલ્યો, “ આ સંસારની વૃદ્ધિના ઉપાયભૂત
પાણિગ્રહના આગ્રહથી બસ થયું. હવેથી મને સર્વ વ્રત, તપ અનં
નિયમાદિ ક્રિયાસમૂહને સફળ કરનાર બ્રહ્મચર્ય યાવજીવ થાઓ.
આગમમાં પણ કહ્યું છે કે, જેણ સુદ્ધચરિણ વ્યાણિ દાણાણિ તવો નિય-
માણિ સુચરિયાણિ ભવંતિ (જે બ્રહ્મચર્ય શુદ્ધ આચરવાથી વ્રત, દાન
તપ અને નિયમ વિગેરે સફળ થાય છે.) ”

સામંતાદિએ કહ્યું, “ હે મહારાજાધિરાજ, પટ્ટરાણી શિવાય
મંગળોપચાર શીરીતે થશે. ? બીજા લોકોની પેઠે રાજા સ્ત્રીના ઉપ-
ચારે રહિત સાંભળ્યા અગર જોયા નથી.”

૧ જેમાં દિવસમાં એક વખત સ્નેહ શિવાયનું અને મરચાં તથા ગરમ મશા-
લા વગરનું લુપ્ત બોજન ખવાય એવું વ્રત.

૨ દુધ. દહીં, ધી, ગોળ, ખાંડ અને કઝાઈમાં તળેલા પદાર્થ એ છ વિગય
એટલે વિકાર કરનારા પદાર્થ ગણાય છે.

૨૧૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

રાજ પોત્યો, “ હે રાજપુરૂષો, સાંભળો. રાજપિતામહ ગાંગેય (બીખ) , જેની આજ્ઞા સર્વ રાજાઓના મસ્તક ઉપર મુકુટ તરીકે રહેતી હતી, તેણે જન્મથીજ પાણિગ્રહણ કરવાનો નિયમ લીધો હતો તે વાત ભૂલી કેમ જાઓછો. ? મારેતો હવે યાવજીવ બ્રહ્મચર્ય આચરવાનો ઉત્સવ કરવો ઉચિત છે. ”

એ વિગેરે ધર્મશાસ્ત્રના વચનની યુક્તિથી તેણે સર્વ સામંત વિગેરે લોકોને સમજાવી તેમની સમક્ષ બાળબ્રહ્મચારી શ્રીહેમાચાર્યના શ્રીમુખથી બ્રહ્મચર્યવ્રત અંગીકાર કર્યું. ત્યારપછી મંત્રીઓએ મોપલદેવીની સોનાની મૂર્તિ કરાવીને સર્વ રાજધર્મના મંગળોપચાર, જેવાકે આરતી મંગળદીવો વિગેરે, કરતી વખતે રાજાની બાજુએ સ્થાપવા માંડી.

अयं राजर्षिरित्याहं प्राप्तप्रौढं वितन्वतः ॥

अजिह्मब्रह्मलीनस्य चौलुक्य तव कः समः ॥ १ ॥

इत्युपश्लोकितः पुण्यश्लोको लोकोत्तरैर्नरैः ॥

श्रीकुमारनृपःशुद्धश्रद्धालुर्जयताच्चिरम् ॥२ ॥

“ હે ચૌલુક્ય, આ રાજર્ષિ છે એવી પ્રસિદ્ધિ પામેલી પદવીને ધારણ કરનાર અને નિર્મલ બ્રહ્મચર્યમાં લીન રહેનાર તમારા સમાન કોણ છે ? ” એ પ્રકારે લોકોત્તર પુરૂષો જેનું શ્લોકમાં ગુંથન કરે છે અને જેનું નામ લેવામાં મોટું પુણ્ય માને છે એવો શુદ્ધ શ્રદ્ધાવંત કુમારપાળ રાજ ચિરકોળ રાજ્ય પામે.

૫. અપરિમિત પરિગ્રહ ત્યાગ અને ઇચ્છા પરિમાણ.— પોતે જોએલા અને સાંભળેલા મહાપુરૂષોના પરિગ્રહને અનુસરી પાપથકી બીને કુમારપાળે આ પ્રમાણે પરિગ્રહનું પરિમાણ કર્યું. છ કોટિ સૈનૈયા, આઠ કોટિ રૂપિયા, એક હજાર તોલા મહામુલ્યવાંત રત્નો, બીજા દ્રવ્યની અનેક કોટિયો, બેહજાર ઘડા ધી તેલ વિગેરે, બે હજાર ખાંડી ધાન્ય, પાંચ લાખ ઘોડા, એક હજાર ઉંટ, એક

ભાગ ઐગણીસમો.

૨૧૩

હજાર હાથી, એંશી હજાર ગાયો, પાંચસો ઘર, પાંચસો વખાર, પાંચસો સભાઓ અને પાંચસો ગાડીઓ એટલો સામાન્ય પરિગ્રહ રાખ્યો. સૈન્યમાં અગીઆરસો હાથી, પચાસ હજાર રથ, અગીઆર-લાખ ઘોડા, અને અઢાર લાખ પાયદળ રાખ્યું. સર્વ પ્રકારે પાપના ધંધાથી નિર્વૃત્તિ ઈચ્છનાર તે ધર્માત્માના ખીજ વસ્તુઓના પરિમાણ વિષે તો શું કહીએ ? ચણા, મીઠું, તેલ, લોઢું અને ગોળ વિગેરે વસ્તુઓનો પણ તેને નિયમ હતો. તે ધર્માત્માને રત્નસ્વર્ણાદિની અનેક પ્રકારે વૃદ્ધિ છતાં વ્રત ગ્રહણ કરતી વખતે તેણે આ પ્રમાણે સ્વદ્વ પરિગ્રહ રાખ્યો હતો. સર્વ કોઈ આશાપી પિશાચથી હણાઈ અતિશય પરિગ્રહ રાખેછે પણ આ રાજર્ષિ કુમારપાળે તો પોતાનો અનેક પ્રકારનો વૈભવ ધણે ભાગે સંતોષ વૃત્તિથી ત્યાગ કર્યો માટે કહો વાડ તે સત્પુરુષોને પ્રણામ કરવા યોગ્ય કેમ ન થાય ?

જગન્નેતશ્ચમત્કારિપંચાણુવ્રતધારકઃ ॥

પરમાર્હતભૂમીશશ્ચિરંજીયાત્કુમારરાટ્ ॥૧॥

“ જગતના (જીવોના) ચિત્તને ચમત્કાર પમાડનાર પાંચ વ્રતોને ધારણ કરનાર પરમાર્હત કુમારપાળ રાજ ચિરકાળ જય પામો.”

૬. દિગ્ ગમન ત્યાગ.— ચોમાસાના ચાર મહિનામાં પાટણના કોટની બહાર ન જડે અને ચૈત્યદર્શન તથા શુદ્ધવંદન શિવાયના ખીજ કામે પ્રાયઃ નગરમાં પણ ન ફરે એવો તેણે નિયમ લીધો અને મોટા પ્રસંગ આવે પણ તેનો ત્યાગ કર્યો નહીં. તેના એ નિયમની ખખર સર્વત્ર પ્રસાર પામી. ધિજનીના દુર્ધર શકાનિક રાજાએ પણ ચરોથી તે ખખર બણી અને ગૂજરાતની સમૃદ્ધિથી લલચાઈ તેનો ભંગ કરવાના ઈરાદાથી પ્રયાણ કર્યું. તે સમાચાર ધિજનીથી આવેલા ચરોએ કુમારપાળને બહેર કર્યા. તે સાંભળી ચિંતાકાંત થયેલો રાજા અમાત્યસાથે શુરના ઉપાશ્રયમાં કહેવા લાગ્યો કે, “ હે પ્રભુ, આજે ચરોએ આવીને ખખર કહી કે,

૨૧૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

બળવાન તુર્કાધિપતિ ધિજનીથી અહીં આવવા નિકળ્યો છે. તેના સામે થવાને સમર્થ છતાં પણ વર્ષાઋતુમાં નગરની બહાર જઈ નહીં એવા નિયમને લીધે હું અસમર્થ થયો છું. હવે જો હું સામે થતો નથી તો દેશમાં ભંગ થઈ લોકને પીડા થાય છે. જો સામે થઉં છું તો વ્રતનો ભંગ થાય છે.” ગુરુએ કહ્યું કે, “ચિંતા ન કરો. તમે આરાધેલો ધર્મજ તમને સહાય કરશે.” એ પ્રકારે રાજાને આશ્વાસન આપી ધર્મમાં સ્થિર કરવા સૂરિએ પદ્માસન કરી દાઈ મોટા દેવતાનું અંતર્ધ્યાન કરવા માંડ્યું. પછી એક મુહૂર્ત થયું એટલે રાજાએ ગગનમાર્ગે આવતો દિવ્ય વસ્ત્રથી ઢાંકેલો એક પલંગ દીઠો. તેના તરફ વારંવાર જોઈ વિચારવા લાગ્યો કે, આકાશમાં વિદ્યાધરના વિમાનની પેઠે આજાબન વગર આ પલંગ શી રીતે આવતો હશે. એટલામાં તે પલંગ અંદર સૂતેલા એક માણસ સાથે ગગનમાંથી ઉતરી ક્ષણવાર સુખી ગુરુની પાસે સ્થિર રહ્યો. તે જોઈ રાજાએ પૂછ્યું કે, “મહારાજ, આ પલંગ શો ? અને આ પુરૂષ કોણ ? એ અહીં ક્યાંથી આવ્યા. ?” ગુરુએ કહ્યું કે, “એ તારા ઉપર ચઢી આવેલો મહા બલવાન ધિજનીનો રાજા છે. એને મેં સૈન્યમાં સૂતેલો હતો ત્યાંથી પલંગ સાથે ઉચકી મંગાવ્યો છે.” તે સાંભળી જોયો રાજા સંજ્ઞમથી તેના મુખ સામું જોવા જતો હતો એટલામાં તે શકાધીશ એકાએક જાગી ઉઠ્યો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “અહો, તે સૈન્ય ક્યાં ? હું ક્યાં ? હું અહીં ક્યાંથી આવ્યો ? વળી આ સિંહાસનપર ધ્યાન લગાવીને ક્યો યોગીંદ્ર પુરૂષ બેઠો છે ? અને આ તેની આગળ પોતાની લીલાથી ઈંદ્રને પણ હેલના કરે એવો આ રાજા કોણ છે ? એ પ્રમાણે તેને ચિંતામાં પડેલો જોઈ સૂરિ બોલ્યા કે, “હે શકાધીશ, દિશાઓ જોઈને જાનું ધ્યાન કરો છો ? આ તમારી સામે કુમારપાળ રાજકુંજર બેઠેલો છે. એણે પૃથ્વીપર પોતાનું અને ધર્મનું એક છત્ર રાખ્યું કરવા માંડ્યું છે. તે મહાકાર્યમાં દેવતાઓ પણ એને સહાય કરે છે. તેઓ એની આજ્ઞાનું કદી ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી. એ

ભાગ ઓગણીસમો.

૨૧૫

પોતાની શક્તિથી રિપુ રાજ્યોને ધરમાંથી અથવા સૈન્યમાંથી જ્યાં હોય ત્યાંથી ક્ષણવારમાં દાસની માફક બંધાવી મગાવે છે. તમે સૈન્ય લેઈને આ-યા છો એમ ખબર પડવાથી એણે તમને પણ અહીં બાંધી મંગાવ્યા છે. એ ત્રણ જીવનને શરણ લેવા યોગ્ય અને શરણે આવેલાને વજનના પાંજરા સમાન છે; માટે જો તમારું પોતાનું હિત તાકતા હો તો એનું શરણ લ્યો.”

તે સાંભળી આશ્ચર્ય, ભય, ઉદ્વેગ, ચિંતા અને લજ્જાદિથી વ્યભિચારી, સુંદર ચેષ્ટાથી યુક્ત અને અવ્યભિચારી ભક્તવડે તે શકેદ્રે અહંકારની સાથે પક્ષંગ છોડયો; પછી સૂરિને પગે લાગી કુમારપાળને નમનપૂર્વક બેહાથ જોડી વિનંતી કરી કે, “હે રાજેન્દ્ર, દેવતાની આપને આવી સહાય છે એ મને ખબર નહોતી. હવેથી હમેશને માટે હું આપની સાથે સંધિ કરું છું.”

કુમારપાળ બોલ્યો, “હે શકાધિપ, મારી કુશળતા અને શત્રુ ઉપરનો તાપ સાંભળ્યા છતાં તમે અહીં કેમ આવ્યા ?”

શકેદ્રે કહ્યું કે, “હે રાજેન્દ્ર, હાલ આપ વ્રતમાં સ્થિર હોવાથી નક્કી જીતાયા પ્રમાણે નગરની બહાર નહીં નિકળો અને તેથી છળથી સૈન્યવડે દેશનો ભંગ કરવો ઠીક પડશે, એમ વિચારી હું અહીં આવ્યો હતો; પરંતુ આવા ગુરૂ મહારાજ જાતે છતાં આપને છળ શી રીતે યાય ? પ્રથમ આપ વીર પરાક્રમી છો એમ સાંભળ્યું હતું તે આજ વિશેષ પ્રકારે સિદ્ધ થયું છે. હાલતું મારું અજ્ઞાન કદી ભૂલાય તેમ નથી. ઈશ્વર આપનું કલ્યાણ કરે. હવે કૃપા કરીને મને મારા સૈન્યમાં પહોંચાડો. મારાવિના સર્વ સૈનિકા ગલરાટમાં પડશે.”

રાજર્ષિ બોલ્યો, “હે શકાધિપ, જે તમે તમારા નગરમાં છ મહિના સુધી અમારિ પળાવો તો હું તમને છોડું. મારી એવીજ

૨૧૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

આજ્ઞા અને વાંછા છે કે બળથી અથવા છળથી હરેક પ્રકારે પ્રાણીનું રક્ષણ કરાવવું. મારા કહેવા પ્રમાણે કરવાથી તમને પણ પુણ્ય થશે.”

શકેન્દ્ર સમજ્યો કે અહીંથી બીજી રીતે છૂટાય તેમ નથી અને એ બળિયા આગળ આપણું કંઈ ચાલે તેમ નથી, એમ વિચાર કરી તેણે કુમારપાળનું વચન માન્ય રાખ્યું.

પછી પોતે અતિશયવાળો રાજા છે એમ જણાવવા કુમારપાળ તેને પોતાના મહેલમાં લેઈ ગયો અને અનેક પ્રકારે સત્કાર આપ્યો. ત્યારપછી તેને જીવદયાના સંબંધમાં શિક્ષા આપી પોતાના ઠેટલાક આત્મજનોને હુકમ કરી તેમની સાથે સ્વસ્થાનકે એટલે સૈન્યના પડાવમાં પહોંચાડ્યો. ત્યાંથી તેઓ તેની સાથે ધિજની ગયા અને ત્યાં છ મહિના સુધી જીવરક્ષા પળાવી પાછા ફર્યા. વિદાય-ગીરીમાં શકેન્દ્રે ઘોડા વિગેરેની ભેટ આપી, તે લાવી કુમારપાળને અર્પણપૂર્વક આનંદિત કર્યો.

ईदृग्जगद्गुरुः शक्तिभुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥

ईदृग्गृहव्रतो राजा श्राद्धः काले कलौ कुतः ॥ ૧ ॥

“શક્તિ, ભુક્તિ અને મુક્તિના આપનાર આવા જગદ્ગુરુ અને આવા દૃઢવ્રતી શ્રાવક રાજા કલિકાળમાં ક્યાંથી હોય” ?

એ પ્રકારે સર્વ નરેન્દ્રો અને મુનીન્દ્રો જની સ્તુતિ કરતા હતા એવા કુમાર ભૂમિપતિએ સેંકડો કબૂતર પડે છતે છકું વ્રત શુદ્ધ રીતે પાળ્યું.

૭ ભોગોપભોગનું પરિમાણ—કુમારપાળ રાજર્ષિએ ભોજનની અંદર માંસ, મધ, મધ અને માખણ વિગેરે બાવીસ અલક્ષ્ય અને બત્રીશ અનંત કાય વિગેરેનો નિયમ રોગાદિ મહાકષ્ટનો પણ આગાર રાખ્યા શિવાય લીધો. દેવપૂજના અવસરે

ભાગ ઓગણીસમો.

૨૧૭

દેવની આગળ ધરાવ્યા પછી ફલ, પુષ્પ, પત્ર અને અહારાદિ સર્વ વસ્તુઓ વાપરવાનો અભિગ્રહ કર્યો. સચિત્તમાં ફક્ત નાગરવેલનાં આઠ ખીડાં દરરોજને માટે રાખ્યાં. રાત્રે ચારે અહાર લેવાનો ત્યાગ કર્યો. ચોમાસાની અંદર ફક્ત ધી વિગય મોકળું રાખ્યું. લીલાં સર્વ શાક ખાવાની ખાધા કરી. તપના પારણા અને ઉત્તર પારણાના દિવસો વર્ષ ખીજ દિવસોમાં નિરંતર એક ભુક્તા કરવાનો નિયમ લીધો. હમેશ દહાડે બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો અને પર્વતિથિઓમાં અબ્રહ્મ, સંચિત્ત તથા વિગયનો ત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. એ રીતે સર્વ ભોગ અને ઉપભોગમાં નિઃસ્પૃહ છતાં કુમારપાળ રાજ-ધેંચે રાજધર્માદિને આધીન હોવાથી પરિમિત અને નિરવધ ભોગો-પભોગ વિગેરે વાપર્યાં.

એક વખત ઘેબર જમતાં જમતાં કંઈક વિચાર આવવાથી તે એકદમ જમવાનું પડતું મૂકી સ્વચ્છ થઈને ધર્મશાળામાં આવ્યો; અને ગુરુને નમસ્કાર કરી પૂછ્યું કે, “મહારાજ, અમને ઘેબર કલ્પે કે નહીં ?”

હેમાચાર્યે કહ્યું કે, “વાણિયા બ્રાહ્મણ ઘેબર વાપરે પરંતુ અલક્ષ્યના નિયમવાળો ક્ષત્રિય ન વાપરે. કારણ કે, તે ખાધાથી ક્ષત્રિયને માંસાહારનું સ્મરણ થાય છે.”

રાજા બોલ્યો, “મહારાજ ! આજે મને તેવોજ અનુભવ થયો હતો; પણ આપે શી રીતે જાણ્યું ?”

હેમાચાર્યે કહ્યું કે, “શ્રીજિનાગમથી સર્વ પ્રકારનો બોધ થાય છે.”

એ સાંભળી રાજાનો શ્રીજિનાગમ ઉપર બહુ આદર થયો અને તેણે સર્વ શ્રીસંધની સમક્ષ ઘેબર ખાવાનાં પરચખાણ કરી

૧. સ્ત્રીસંભોગ. ૨. ચેતનાયુક્ત પદાર્થો. ૩. સ્ત્રી વનસ્પતી અને કાચું પાણી વિગેરે.

૨૧૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

પૂર્વે બક્ષણ કરેલા અલક્ષ્ય અહારના પ્રાયશ્ચિતમાં લોહોને જણાવવા સાડ દાંતની સંખ્યા જટલા એટલે ખત્રીશ રાજવિહારે એક જથે કરાવ્યા. તે પૈકી ચોવીસ વિહારમાં બે શ્વેત, બે શ્યામ, બે લાલ, બે લીલા અને સોળ કંચનસમા એ રીતે ઋષભાદિ ચોવીસ વર્તમાન તીર્થંકરો, ચારની અંદર સીમંધરાદિ ચાર વિહરમાન તીર્થંકરો, એકમાં રોહિણી, એકમાં સમવસરણ, એકમાં ગુરુપાદુકા અને એકમાં વિસ્તીર્ણ અશોકવૃક્ષ એ પ્રમાણે સ્થાપન કર્યા.

એ રીતે ભોજનમાં તેણે ઘેબર વિગેરે રસયુક્ત અહારનો ત્યાગ કર્યો અને કર્મમાં અંગાર (અગ્નિ), વન (જંગલ) અને શકટાદિ (ગાડાં વિગેરે) ઉપર લેવાતો સરકારહક્ક માફ કરી તે સંબંધનાં બહેરનામાં કાઢ્યાં. એ પ્રકારે ભોગોપભોગમાં વિરક્ત એવા નિઃસ્પૃહી પરમાર્હતે શ્રાવકનું સાતમું વ્રત રૂઢી રીતે પાળ્યું.

૮. અનર્થ દંડનો ત્યાગ.—કુમારપાળે સર્વત્ર સાત વ્યસનોનો નિષેધ કરાવ્યો અને પોતે પણ પ્રમાદ, ક્રીડા, હાસ્ય, ઉપચાર, શરીરનો અતિશય સત્કાર અને વિકૃત્યા વિગેરે કરવાનો ત્યાગ કરી નિરંતર જગતા ધર્મધ્યાન રૂપી અમૃતના સાગરમાં જ નિમગ્ન રહ્યો. બીજા શબ્દોમાં જણે સાત વ્યસનોને ત્રાસ પમાડ્યો હતો અને જની દુર્ધ્યાનના વિષયમાં સ્થિતિ નહોતી તે દંડ નહીં કરનાર રાજર્ષિએ સર્વ અનર્થ દંડનો ત્યાગ કર્યો.

૯. સામાયિક વ્રત.—કુમારપાળે દરરોજ બે સામાયિક કરવાનો નિયમ લીધો હતો. પાછલી રાત્રના સામાયિકમાં તે યોગ-શાસ્ત્રના બાર પ્રકાશ અને વીસ વીતરાગસ્તવનું સ્મરણ કરતો અને ત્યારબાદ બીજું કામ કરતો. બીજું સામાયિક પોષધશાળામાં કરતો અને તે સમયે ગુરૂ શિવાય બીજાની સાથે મૌનપણે રહેતો..

૧. ગંધાં. જેમાં ધર્મનો સંબંધ ન હોય એવી દેશ, રાજા, સ્ત્રી, અને ભોજન સંબંધી વાતો.

ભાગ ઝોગણીસમો.

૨૧૯

ખત્રે સામાયિક વસ્ત્ર તપાસી અને ભૂમિ 'પ્રમાર્જ'ને શુદ્ધ 'સમાચાર' રી પૂર્વક કરતો. એક પાસે રાગ રૂપી મહાસાગર અને એક પાસે દ્વેષરૂપી દાવાનળ એ બેની વચ્ચેમાંનો માર્ગ તે સાચ્ય અથવા સમતા કહેવાય છે. એ સમતારૂપી અમૃતના આસ્વાદમાં રક્ત આત્માવાળો અને અંગ ગોપવવામાં ઉદ્ધમવંત રાજા એ પ્રમાણે સામાયિકમાં તત્પર રહેતો.

૧૧. પોષધોપવાસ વ્રત.—કુમારપાળ હ્રમેશ પર્વતિથિયોમાં પોષધ લેતો અને તે દિવસે ઉપવાસ કરી રાત્રે ખિલકુલ સૂતો નહીં. ગુરુને વંદન કરવામાં તત્પર રહેતો. ઉધાડે મુખે બોલતો નહીં. પ્રમાર્જન કર્યા વગર ચાલતો નહીં. ઘણો વખત કાયોત્સર્ગમાં રહેતો, અને તેમ ન બને ત્યારે દર્ભના આસન ઉપર બેસી પ્રાણાયામ કરતો. આ દેહમાં બે નેત્ર, બે કાન, નાસિકાનો અગ્રભાગ, લલાટ, મુખ, નાભિ, મસ્તક, હૃદય, તાલુ અને બ્રહ્મડી એ નિર્મળ બુદ્ધિવાળાઓને ધ્યાન કરવાનાં સ્થાન બતાવેલાં છે. રાજયોગીંદ્ર એમાંના કોઈ પણ એક સ્થાન ઉપર વિષય રહિત નિશ્ચળ ચિત્ત રાખી એક આસનમાંજ રહેતો. એ પ્રકારે દેહ અને 'ઉપધિ વિગેરેમાં મૂછી રહિત તે રાજર્ષિ સર્વ પર્વના દહાડામાં નિયમપૂર્વક પોષધ લેતો.

૧૨ અતિથિસંવિભાગ.—કુમારપાળે પોતાના રાજ્યની અંદરના શ્રાવઠા પાસેથી લેવાતો જ્યાંતેર લાખ રૂપિયાનો વાર્ષિક કર ખંધ કર્યો. તુટી ગયેલા પ્રત્યેક સધર્મિક આશ્રય માગવા આવેથી એક હજાર દીનાર આપવાની આમડશેઠને ભલામણ કરી. ગુરુ મહારાજને પણ નાગાભૂખ્યા શ્રાવક જણાય તેની પોતાને ખબર આપવા વિનંતી કરી. પછી વર્ષે દહાડે આંકડો મંગાવ્યો તો એક કરોડ રૂપિયાનો આવ્યો. રાજાએ તેટલા રૂપિયા આમડશેઠને આપવા માંડ્યા તે લેવાની ના પાડી તેમણે કહ્યું કે, “ મહારાજ !

૧. ચવળાથી જીવજંતુ વિગેરે દૂર કરી.

૨. વિધિ.

૩. વસ્ત્રાદિ.

૨૨૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ઠાશ બે પ્રકારના હોય છે. સ્થાવર અને જંગમ. તેમાં અમે આપના જંગમ ઠાશના સ્થાનકે છીએ. ” તે સાંભળી કુમારપાળ બોલ્યો કે, “હે શેઠ ! તમારે એમ ન કરવું. એથી તો મારા વ્રતનો ભંગ થશે. ” એમ કહી તેણે આલકશેઠને સર્વ રૂપિયા આપ્યા અને એવી રીતે ઘણાં વર્ષ સુધી પોતાનો અભિગ્રહ ખરેખર પાળ્યો.

એક વખત સૂરિએ રાજર્ષિ કુમારપાળને ઉપદેશ દીધો કે, “પાલખીમાં બેસવાની, હાથી ઘોડે ચડવાની, તાંબુલાદિ ખાવાની, માલમતા જમવાની અને મોટા પ્રાસાદો (મહેલો) માં રહેવાની નવાઈ નથી. કારણ કે, બેવકૂફ માણસો પણ પાલખીમાં બેસે છે, મહાવત તથા રાવત હાથી ઘોડે ચડે છે, નટ અને વિટ પુરુષો તાંબુલાદિ ઉઠાવે છે અને હસ્તિ વિગેરે માલદાર ચીજો ખાય છે. મતલબ કે, તેઓ સ્તુતિને પાત્ર નથી. પરંતુ જે કૃતકૃત્ય થયેલો પુરુષ જગતમાં લોકોને ઇચ્છિત દાન આપે છે તેજ સ્તુતિને લાયક છે. દાનમાં પણ અન્નદાન મોટું ફળ આપનાર છે, કારણ કે, તે પ્રાણીઓના પ્રાણ, તેજ, શક્તિ અને સુખરૂપ છે. સંગીત, અદ્ભુત રૂપ, સુંદર સ્ત્રી, ખરાસ, કસ્તૂરી, ચંદન, અગર, હાથી, ઘોડા, સુવર્ણ અને રત્નાદિ વસ્તુઓ જે કે યોગ થયે પ્રાણીને સુખ આપે છે તોપણ વિરહમાં તે ભારે દુઃખ કરે છે. માટે સમજી પુરુષો તત્કાળ પ્રસન્ન કરનાર અમૂલ્ય અન્નદાનજ આપે છે. તીર્થંકર ભગવાન પણ અન્નદાતા આગળ હાથ પસારે છે. બીજું અનુકંપાર્થી આપવાના દાનમાં પાત્રાપાત્ર બેવાતો નથી. પણ ધર્મમાં આલંબનની બુદ્ધિથી આપવાના દાનમાં પાત્ર બેવાની જરૂર છે. પાત્ર ત્રણ પ્રકારનાં છે. તેમાં ઉત્તમ પાત્ર સાધુ, મધ્યમ પાત્ર શ્રાવક અને જંઘન્યપાત્ર ઔવરિતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગણાય છે. કહ્યું છે કે, હજાર મિથ્યાદૃષ્ટિમાં એક અણુવ્રતી સારો, હજાર અણુવ્રતીમાં એક મહાવ્રતી સારો અને હજાર મહાવ્રતીમાં એક તત્વજ્ઞાની સારો.

૧. કનિષ્ઠ. ૨. જેણે એક વ્રત લીધું નથી એવો સમક્રિતી.

ભાગ ઝોગણીસમો.

૨૨૧

તત્વજ્ઞાનીના જેવું પાત્ર તો થયું નથી અને થશે નહીં. મતલબ કે, તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ પાત્ર છે. ”

સદરહુ ઉપદેશથી ઉલ્હાસ પામી કુમારપાળે સંધર્મીનું વાત્સલ્ય કરવા સાડ્ આદરપૂર્વક દાણાના કોઠાર અને ધી મૂકવાના ધરથી યુક્ત અને ભોજનશાળાથી વિભૂષિત એક વિશાળ સત્રાગાર કરાવ્યો. તેની નજીકમાં જાણે કોઈ જૈન ધર્મની હસ્તિશાળા હોય નહીં તેવી અતિ વિસ્તીર્ણુ વિશાળ અને ઉંચી પોષધશાળા બંધાવી. ત્યાં શ્રાવકો સુખે બેસતા અને આરામ લેતા. તેમની દેખરેખ રાખવાને રાજાએ શ્રીમાળ કુળના નેમિનાગ શેઠના પુત્ર અભયકુમારને અધિકારી નિમ્ણે. એક વખત શ્રીપાળના પુત્ર સિદ્ધપાળ કવિએ રાજાને કહ્યું કે, “ હે મહારાજ ! બીજાંયકી બીને સમુદ્ર મણિયોને તળીએ નાખી મૂકે છે, રોહણામળ રત્નોને રેતીમાં ઢાંકી દે છે. મેરુ પર્વત સુવર્ણને પોતામાં દૃઢ બાંધી રાખે છે અને કુબેરભંડારી ધનને જમીનની અંદર દાટી મૂકે છે. એવી રીતે એ સર્વ કૃપણો છે, તેમની સાથે સર્વ યાચકોને પોતાનું ધન આપનાર આપ દાનેશ્વરીને શી રીતે સરખાવાય ? આપે એવા ધર્માદાયના કામમાં અભયકુમાર શેઠને આધકારી નિમ્ણા છે એ યુક્ત કર્યું છે. ત્યાં આવી રીતે સંધર્મીવાત્સલ્ય થાય છે. તે શ્રાવકોને સત્કારપૂર્વક પૂરી, રોટલી, ધી, વડાં, ભાત અને મગ વિગેરે તરેહવાર ભોજન કરાવે છે અને સારાં સારાં વસ્ત્રો આપે છે. ” એ પ્રમાણે જૈનધર્મીના કુટુંબોને તારવાના હેતુથી તે રાજાએ સત્રાગાર બંધાવ્યો. ઉપવાસના પારણાને દિવસે ત્રિભુવનપાળ વિહારમાં સ્નાત્રાવસરે મળેલા સર્વ સંધર્મીઓ સાથે ભોજન કરતો અને હુમેશ ભોજન વખતે દીન, દુઃસ્થિત, અનાથ અને ક્ષુધાર્ત વિગેરેને અનુકંપાદાન દેવાસાડ્ રાજદ્વાર ખુલ્લાં રાખતો. કારણ, સુશ્રાવક ભોજન વખતે ખારણાં બંધ ન કરે. તીર્થંકર મહારાજે શ્રાવકોને અનુકંપાદાનની મનાઈ કરી નથી, એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

૨૨૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

એ પ્રમાણે ખારમું વ્રત પાળતાં સર્વ સધર્મીઓને ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિથી પ્રસન્ન કરી ખાર પ્રકારના શુદ્ધ શ્રાવક ધર્મનું વિધિ સહિત રૂઢીરીતે આરાધન કર્યું, અને બીજા ધર્મીજનોને દાનાદિવડે ધર્મમાં વિશેષ રીતે સ્થિર કર્યા. સંક્ષેપમાં તેણે દુષ્ટ કલિને જીતી અરિહંતના ધ્યાનમાં એક તાન રાખી કૃતયુગના ઐશ્વર્યને જાગૃત કર્યું.

ભાગ વીસમો.

૨૨૩

ભાગ ૨૦ મો.

સાત ક્ષેત્રનું પોષણ.

એક વખત તે નરપુંગવે ખાર વ્રત શુદ્ધ રીતે પાળનામાં તત્પર રહી શુર મહારાજને સાત ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ વિચાર્યું.

શુરએ કહ્યું કે, “હે નરાધિપ ! જિનમંદિર, જિનપ્રતિમા, જિનાગમ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ સાત ક્ષેત્રો ન્યાયોપાર્જિત ધન વાપરવાસાઝ શ્રીજિનેશ્વર ભગવાને ખતાવેલાં છે.

જિનમંદીર બંધાવવાથી બંધાવનારના સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ થાય છે. તેનાં દર્શન કરવાથી અનેક લબ્ધિઓ સમ્યક્ત્વ પામી ધર્મમાં સ્થિર થાય છે, શાસનની ઉન્નતિ થાય છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ-યો અજાયબી પામે છે. જો જિનમંદિર મત્સર અને અહંકારને દૂર કરી કાંક્ષાદિ મળ રહિત મનના શુદ્ધ યોગે કરીને ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યવડે બંધાવ્યું હોય તો તેથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય થાય છે અને તીર્થંકરની પદવીની ઋદ્ધિ પણ પામે છે. કહ્યું છે કે, પોતાના બાહુ બળથી મેળવેલા ધનવડે જે મોક્ષાર્થી, સદાચારી અને પવિત્ર પુરુષ સુંદર જિનમંદિર બંધાવે છે તે રાજા અને ઈંદ્રથી પૂજતા તીર્થંકરની પદવીને પામે છે, સ્વજન્મનું સાર્થક કરે છે, અને ધર્મનો તથા ગોત્રનો ઉદ્યોત કરે છે. જે તીર્થંકરને પધરાવવાસાઝ ઝૂંપડી બંધાવે છે તે રત્ન અને સુવર્ણનાં વિમાનોની સંપદા ભોગવે છે તો જે સુવર્ણ અને માણિક્યાદિ રત્નોથી જિનમંદિર બંધાવે તે પુણ્યભૂતિ-યોને ઉત્તમ ફળ થાય એમાં શું કહેવું ? મંદિર બંધાવનાં જટલાં કાષ્ઠાદિ વપરાયાં હોય તેના પરમાણુ જટલા લાખ વર્ષ તે મંદિરનો બનાવનાર સ્વર્ગનું સુખ ભોગવે અને જટલા વખત સુધી તે મંદિર ઉભું રહે તેટલા વખત સુધી તેણે પૃથ્વીપર ધર્મની સ્થિતિ કરી

૧. ધર્મની. ૨. વૃદ્ધિ. ૩. જેમાંથી આગળ જતાં પુણ્ય બંધાય એવું પુણ્ય.

૨૨૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

એમ કહેવાય. જિનમંદિર ખનાવવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે. પ્રથમ શલ્યરહિત ભૂમિનું શોધન કરવું. વાપરવાનાં પથ્થરની ખાત્રી કરવી. સલાટ વિગેરે કારીગર લોકોને ખુશી રાખવા. મજૂરોને ઠરાવ કરતાં પણ કંઈક અધિક આપવું. હરેક રીતે અને તેમ ઇકાયના જીવની વિરોધના થતી અટકાવી મંદિર ખંધાવવું. વધારે દ્રવ્ય ખર્ચવાનું હોય તો ભરત વિગેરે રાજાઓની પેઠે ઉંચા પર્વતના શિખરપર તીર્થંકરના જન્મ, દીક્ષા, કેવળ જ્ઞાન અને મોક્ષ કલ્યાણ-કની જગોએ અને સંપ્રતિ રાજાનીપેઠે ગામેગામ એવું મંદિર ખંધાવવું કે, જેની ભૂમિ રત્નાદિથી ખચિત કરી હોય, જેના સ્તંભ અને દાદર માણેકના ખનાવ્યા હોય, જેમાં રત્નનાં તોરણો ખાંધ્યા હોય, જેમાં વિશાળ મંડપ અને ગોખ હોય, જેના થાંભલા વિગેરેના પ્રદેશ પૂતળીઓની રચનાથી ભૂષિત હોય, જેની અંદર ખળતા કપૂર કસ્તૂરી અગર વિગેરે ધૂપના ધૂમપટલ જાણે વાદળાં હોય નહીં એવી શંકાથી નૃત્ય કરતા હંસોનો ઢોલાહલ થતો હોય, જેમાં વાજતા વાજિત્રના નાદથી સ્વર્ગ અને ભૂમિ ગાજી રહેતી હોય, જે વિચિત્ર રંગના રેશમી અંદરવામાં લટકતા મોતીના ઝૂમખાથી અલંકૃત હોય, જેમાં સર્વ લોકનું વિચિત્ર ચિત્રામ કાઢ્યું હોય, જે આમર છત્ર અને દ્વજાદિ અલંકારથી વિભૂષિત હોય, જેના શિખર ઉપર ચકાવેલી વિજયપતાકાને ખાંધેલી ધંટડીઓના રણકારાથી દિશાઓના અંત મુખરીત (અવાજિત) થતા હોય, જેની અંદર કૌતુકથી આવેલી દેવદાનવની સ્ત્રીઓના મંડળે સ્પર્ધાથી સંગીતનો પ્રારંભ કર્યો હોય, જ્યાં ગંધર્વનો ધ્વનિ તંબુરાના મહિમાનો તિરસ્કાર કરે એવો ચાલતો હોય, જ્યાં તાલીઓ અને નૃત્ય વિગેરેમાં આસક્ત કુલાંગનાઓ ભવ્ય લોકોને ચમત્કાર પમાડતી હોય અને જ્યાં રચાતા કરોડો નાટકના રસમાં રસિક જનો ગુલતાન રહેતા હોય. જે પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચવાનો યોગ ન હોય તો પોતાના વૈભવને અનુસાર પણ જિનમંદિર કરાવવું. કહ્યું છે કે, પ્રથમ તો

૧ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ જીવોની. ૨ નાદા.

ભાગ વીસમો.

૨૨૫

સ્વદ્રવ્યવટે જિનગૃહ બંધાવવું. કારણ કે (જિનભુવનથી) શુભ-
ક્રિયાઓ પ્રસાર પામે છે. જિનખિંબની પ્રતિષ્ઠા, સાધુઓની ધર્મ-
દેશના, પ્રભુનાં કલ્યાણકની ભૂમિનો સ્પર્શ, અષ્ટાદિક મહોત્સવ
અને નિત્ય પૂજા એ સંસારસમુદ્રમાં હૂબતા પ્રાણીને માટે ઝાઝ સ-
માન છે. જિનદર્શન શિવાય દર્શનશુદ્ધિનો સંભવ નથી. જીવોને
અન્ય વિષયમાં રમણ કરવાથી લાગેલું પાપ જિનમંદિર બનાવ-
વાથી શુદ્ધ થાય છે. વધારે શક્તિ ન હોય તો તૃણનું પણ જિન-
ગૃહ બંધાવવું. કહ્યું છે કે, જે તૃણનું જિનગૃહ કરાવે અને
ભક્તિપૂર્વક એક ફૂલથી પણ જિનની પૂજા કરે તેના પુણ્યનું
માન કહી શકાય નહીં. તો પછી સારી બુદ્ધિથી માન રાખ્યા
વગર જે મોટાં પથ્થરોનાં જિનમંદિર બંધાવે તેને તો ધન્યજ
કહેવો. ખીજી શું ? જે કંઈ દેવકાર્ય નિમિત્ત થાય છે તેજ
જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, કળા-કૌશલ્ય, બુદ્ધિ, તેજ અને પરાક્રમ છે. જે
જિનમંદિર કરાવનાર રાજા હોય તો તેણે મંદિરના ખર્ચમાં મોટા
ભંડાર, ગામ, નગર, તાલુકા અને ગોદુધ વિગેરે આપવાં ઉચિત
છે. વળી નવીન મંદિર કરાવવા કરતાં જીર્ણ, ખખળી ગયેલાં અને
પડી ગયેલાં મંદિરો સમારવાનું વધારે ફળ કહેલું છે. નવીન
મંદિર બંધાવવાનું જે ફળ કહ્યું છે તેનાથી આઠ ગણું ફળ જીર્ણો-
દ્ધારનું બતાવેલું છે. જે શુભ દ્રવ્ય ખર્ચી જીર્ણોદ્ધાર કરાવે છે
તેણે કલહસમુદ્રનો પાર આપનારી જિનાજ્ઞાનું પાલણ કર્યું કહે-
વાય છે. આ લોકમાં તેની સુકીર્તિ ફેલાય છે અને અન્ય લોક
જીવોને સત્પુરુષોનો માર્ગ દેખાડાય છે. આ લોકમાં પણ જીર્ણોદ્ધાર
કરાવનાર કલ્પવૃક્ષ, ચિંતામણિ રત્ન, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવની પેઠે
પૂજાય છે.

જિનમંદિર કરાવ્યા પછી તેમાં પધરાવવા સારૂ હીરા, ઈંદ્ર-
નીલ, અંજન, ચંદ્રકાંત, સૂર્યકાંત, રેષાંક, કર્કેતન, પ્રવાલ, સુવ-
ર્ણ, રૂપું, ચંદન, પથ્થર અને મૃત્તિકા વિગેરે શુભ પદાર્થોની વિશે-
ષ લક્ષણયુક્ત અને આદહાદકારી જિનપ્રતિમા કરાવવી. જે પુરુષ

૨૨૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

પોતાની લક્ષ્મીને અનુસાર સારી મૃત્તિકા, નિર્દોષ પથ્થર, કાષ્ઠ, ચાંદી, સોનું, રત્ન, મણિ અને ચંદન વિગેરેની જિનપ્રતિમા કરાવે છે તે મનુષ્ય અને દેવલોકમાં મહા સુખ પામે છે અને જે તીર્થંકરની પ્રતિષ્ઠા કરે છે તે તીર્થંકરની પ્રતિષ્ઠાને પામે છે. કહેવત છે કે, વાવે તેવું લાણું. વળી કહ્યું છે કે, જે વીતરાગ પરમાત્માની પ્રતિમા કરાવે છે તે પરભવમાં સંસારનું મથન કરનાર ધર્મ-રત્નને પામે છે. જે વિશેષ લક્ષણે કરી દર્શનીય અને સર્વ અલંકારે કરી ભૂષિત જિનપ્રતિમા મનને પ્રદહાદ કરે તો નિર્જરા થઈ એમ ગણાય છે. જે એક આંગળથી માંડી એકસો ને આઠ આંગળ સુધીની મણિ રત્ન વિગેરેની જિનપ્રતિમા કરાવે છે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. જેમ મેરુથી મોટા પર્વત અને કદપવૃક્ષથી મોટું ઝાડ નથી તેમ જિનપ્રતિમા ભરાવવા કરતાં બીજે વધારે મોટા ધર્મ પણ નથી. માટે ધન વાપરવાની શક્તિ હોય તો ૫૦૦ ધનુષ્યના પરિમાણવાળી પ્રતિમાઓ કરાવે. જે ધનની તદ્દન અપ્રાપ્તિજ હોય તો એક આંગળની પણ કરાવેલી જિનપ્રતિમા મુક્તિ સુખને આપે છે. કહ્યું છે કે, “જે ધીર પુરુષ એક અંગુઠા જેવડી પણશ્રી ઋષભાદિ તીર્થંકરોની વીરાસનમાં મૃત્તિયો કરાવે છે તે સ્વર્ગમાં ઉત્તમ પ્રકારની પુષ્કળ ઋદ્ધિ ભોગવી અનુત્તરપદ (મોક્ષપદ) પામે છે.

જિનપ્રતિમા તૈયાર થયેથી તેમની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે પોતાની સંપત્તિને અનુસાર મહોત્સવ પૂર્વક શુદ્ધચારિત્રી ગુરુ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવવી. પછી પાંચ આઠ અને ચાવત્ સર્વ શુભ દ્રવ્યોથી નિલ્લભેવ પૂજા કરવી. પ્રસંગોપાત યાત્રાનો સમારંભ કરવો. વિશેષ આભરણો પહેરાવવાં અને દમયંતી વિગેરેની પેઠે વિચિત્ર પાંચ રંગનાં વસ્ત્રો ચડાવવાં. કહ્યું છે કે, નિર્મળ જળ, મુગંધિત ચંદનાદિ, સુવાસિત પુષ્પ, દશાંગ ધૂપ, ધૃતમય દીપ, ઉજ્જવલ અક્ષત, અખંડ ફળ અને સુંદર નૈવેદ્યથી જિનેશ્વરની પૂજા કરનાર સત્વર મોક્ષ સુખને પામે છે. બીજું જિનેશ્વરની

ભાગ વીસમો.

૧૨૭

વસ્ત્રવડે પૂજા કરવાથી વસ્ત્રની વિભૂતિ મળે છે, શુભ અલંકારો ચડાવવાથી અલંકાર મળે છે, પ્રુપ્પપૂજા કરવાથી પૂજ્ય પદવી મળે છે, ચંદનાદિ ગંધની પૂજા કરવાથી શરીર સુગંધિત થાય છે, હીપક ધરવાથી આવરણે રહિત જ્ઞાન થાય છે અને રત્નાદિની પૂજા કરવાથી નિરૂપમ ભોગવાળી ઋદ્ધિ મળે છે. એમાં કંઈ નવાઈ જવું નથી. કારણ કે પૂજાથી તો પ્રાણીઓને યાવત્ મોક્ષસુધીનાં સુખ મળે છે.

શંકા—જિનપ્રતિમાની પૂજા વિગેરે કરવામાં કંઈ ઉપયોગ નથી. કારણ પૂજાદિથી કંઈ દેવ તૃપ્ત કિંવા સંતુષ્ટ થતા નથી અને અતૃપ્ત કિંવા અસંતુષ્ટ દેવોથી ક્ષણની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

સમાધાન—એમ ન કહેવું. કેમકે, અતૃપ્ત અને અસંતુષ્ટ ચિંતામણિ વિગેરે થકી ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને વિરોધ આવશે. કહ્યું છે કે, અપ્રસન્નથી ક્ષણ કેમ મળે એ કહેવું અસંગત છે. શું ચિંતામણિ વિગેરે જડ પદાર્થો ક્ષણ નથી આપતા? જો કે પૂજાથી પૂજ્ય એવા તીર્થંકર ઉપર ઉપકાર થતો નથી તોપણ જીવી રીતે મંત્રથી શરણ કરેલા અગ્નિ વિગેરેના સેવનથી ક્ષણ થાય છે તેવી રીતે પૂજાથી પૂજકને ઉપકાર થાય છે.

આ સર્વ અધિકાર પોતે કરાવેલી જિનપ્રતિમા સંબંધે છે. હવે ખીજાએ કરાવેલી અને શાશ્વતી (વગર કરાવેલી) પ્રતિમા વિષે કહેવામાં આવે છે. જિનપ્રતિમા ત્રણ પ્રકારની છે. પોતે ભક્તિપૂર્વક કરાવેલી, ખીજાએ ચૈત્યોમાં પધરાવેલી અને શાશ્વતી. વિશેષમાં લોઠા મંગળગૃહના દ્વારપાટ ઉપર મંગળને માટે જિનપ્રતિમા કરાવે છે. શાશ્વતી પ્રતિમા સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાલ લોકના ચૈત્યોમાં વિધમાન છે. ત્રણ લોકમાં એવું સ્થાન નથી કે જે પરમેશ્વરની પ્રતિમાથી પવિત્રિત નહીં હોય. જિનપ્રતિમામાં વીતરાગનું સ્વરૂપ અધ્યારોપણ હોવાથી તેમની પૂજાદિ કરવી યોગ્ય છે.

૨૨૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

શંકા—પાપ રહિત જિનધર્મ આચરનારા ચતુર પુરુષોને જિન મંદિર કરાવવું, જિન પ્રતિમા ભરાવવી અને તેની પૂજા વિગેરે કરવી યોગ્ય નથી. કારણ કે, તે છ કાયની વિરાધના વગર ખનતું નથી. જિનચૈત્યને સાડ ભૂમિ ખોદવાનું, પથ્થર ફેંડવાનું, ખાડા પૂરવાનું, ઈંટા પકવવાનું અને પાણી રેડવાનું સ્થાવર અને ત્રસ કાયની વિરાધના વગર થાયજ નહીં.

સમાધાન—જે પુરુષ આરંભ અને પરિબ્રહ્માં મચી પોતાના પરિપાલન સાડ ધન મેળવે છે, તેનું ધન મેળવવું નિષ્ફળ ન થાય તેટલા સાડ જિનભવનાદિમાં એ ધનનો વ્યય કરવો એ કદયાણુકારી છે. કારણ, આરંભમાં પ્રસક્ત વિરતિ અને અવિરતિને કુવાના દૃષ્ટાંત પ્રમાણે સંસારનો છેદ કરનાર દ્રવ્યસ્તવ કરવું યોગ્યજ છે. પણ ધર્મનેજ માટે ધન મેળવવું એ યુક્ત નથી. ધર્મને માટે જે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરે છે તેને તો નિઃસ્પૃહતા રાખવી એ શ્રેયકારી છે. કાદવથી પગ ખગડીને ધોવા કરતાં તેનાથી દૂર રહેવું તેજ સાડ. જિનભવનાદિ કરાવવાથી નવીન વાવ, કુવા, તલાવ વિગેરે ખોદાવવાની પેઠે ઉત્તર કાળમાં અશુભ કર્મનો ઉદય થતો નથી. પરંતુ ત્યાં સંધના એકત્ર થવાથી, ધર્મની દેશના થવાથી અને વ્રત લેવા વિગેરેનાં કારણથી ઉત્તર કાળમાં તે કરાવનારને બ્રહ્મેંદ્રની પેઠે શુભ કર્મનો ઉદય થાય છે. કહ્યું છે કે, જેના શિખર ઉપર અંખાનું ડોકું, રંગમંડપમાં શંખ અને ગવાક્ષમાં સિદ્ધિ વિનાયક પ્રતિહાર તરીકે બેસાડેલાં હતાં એવો પ્રાસાદ્ર બ્રહ્મેંદ્રે રેવતા-ચળ ઉપર પૂર્વ દિશા સન્મુખ કરાવ્યો વિગેરે.

વળી પ્રાસાદ કરાવનાર ગૃહસ્થીઓ દયાને વશ હોય છે અને તેઓ તેવા શુભ કામમાં વિશેષે કરીને સૂક્ષ્મ જંતુની પણ ચેતના કરેછે. તેથી તેમનાથી થયેલી છ કાયની વિરાધના પણ અવિરાધના (આરાધના) છે. કહ્યું છે કે, સૂત્રની વિધિ પ્રમાણે કાર્યમાં વિશુદ્ધ અને બરાબર ચતના કરનારથી થતી વિરાધના નિર્જરા ફળ આપે.

ભાગ વીસમો.

૨૨૯

નારી છે. માટે દેહાદિ નિમિત્ત કાર્યમાં પ્રયત્ન કરનાર પુરૂષે જિન પૂજના કાર્યમાં અવશ્ય ઉદ્યમ કરવો. જો તે ન કરે તો તેને મોહનો ઉદય સમજવો. પણ જે પુરૂષ પોતાના કુટુંબ માટે પણ આરામ ન કરતાં પ્રતિમા વેહેતો હોય તે જિનબિંબ ન કરાવે.

જિનાગમ કુશાસ્રથી થયેલા સંસ્કાર રૂપ વિષનું સમ્યક્ પ્રકારે ઉચ્છેદન કરવામાં મંત્ર સમાન છે. ધર્મ, કૃત્યાકૃત્ય, ગમ્યા-ગમ્ય અને સારાસાર વિગેરેનું વિવેચન કરવામાં હેતુભૂત છે. તે અંધકારમાં દીપક સમાન, સમુદ્રમાં દ્વીપ સમાન અને મરૂદેશમાં કદપતરૂ સમાન છે. સંસારમાં તે દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વીતરાગ સંબંધી નિશ્ચય પણ જિનાગમના પ્રમાણથી થાય છે. જિનાગમનું બહુ માન કરનારાને દેવ, ગુરૂ, ધર્મ વિગેરે બહુ માન્ય થાય છે. દેવળજ્ઞાનથી પણ જિનાગમ પ્રમાણતામાં વધે છે. જીવો જિનાગમનું એકજ વચન વેલાતી પુત્ર વિગેરે ભવ્ય જીવોને ભવનો નાશ કરવામાં કારણ ભૂત થયું. જીવી રીતે રાગીઓને પથ્ય રોચતું નથી, તેવી રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિઓને જિનવચન રોચતું નથી. પણ સ્વર્ગ અને મોક્ષના માર્ગમાં પ્રકાશ કરવા જિનાગમ વિના કોઈ સમર્થ નથી. માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિએ જિનાગમનું આદરપૂર્વક શ્રવણ કરવું. કહ્યું છે કે, સત્ત્વર કદ્યાણુને ભજનારા પુરૂષો ભાવથી જિનવચનનું સેવન કરે છે. બીજા જમને કર્ણશૂલનો વ્યાધિ હોયછે તેમને તો અમૃત પણ વિષતુલ્ય લાગે છે. આ દુષ્કર્મ કાળના વશે કરી જિનવચન ઉચ્છિન્નપ્રાય થશે એમ વિચારી ભગવાન નાગાર્જુન અને સ્કંદિલાચાર્ય જિનાગમ પુસ્તકારૂ કરી ગયા છે. માટે ભવ્ય જીવોએ જિનાગમનું વસ્ત્રાદિથી પૂજન કરવું. જિનાગમ લખાવનાર, તેમનું વ્યાખ્યાન કરનાર, તેમને ભણનાર અને બીજાને ભણાવનાર મનુષ્ય દેવ અને મોક્ષ ગતિને પામે છે. તે દુર્ગતિ, મૂળાપણું, જડતા, અંધતા અને બુદ્ધિહીનતા પામતા નથી. જિનાગમનાં પુસ્તક લખાવનાર અને

૧.-૨. જીવો પારિભાષિક કોષ.

૨૩૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

જિનાગમ ભણનારનું જે ભક્તિ પૂર્વક સન્માન કરેછે તેમને ધન્ય છે. તેઓ વાહ્મય સર્વ (પદાર્થ) બાણી સિદ્ધિ પામે છે. કહ્યું છે કે, પોતે ભણે, બીજને ભણાવે અથવા ભણનારને વસ્ત્ર ભોજન અને ભોજનાદિ વસ્તુથી સહાય કરે તે સંશય વગર સર્વજ્ઞની પદ્મીને પામે છે. લખેલાં પુસ્તકો સંવિગ્ન ગીતાર્થ આચાર્યને બહુમાન પૂર્વક વ્યાખ્યાન કરવા આપવાં અને વ્યાખ્યાન કરે તે નિરંતર પૂજાપૂર્વક સાંભળવું. એ પ્રકારે જિનાગમ નામના ત્રીજા ક્ષેત્રમાં ધનાદિને ઉપયોગ કરવો.

જે સંસાર ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળી મતિ રાખી મુક્તિને માટે યત્ન કરે છે, જેને પાવન કરવાના ગુણને લીધે તીર્થ કહે છે, જેની બરાબર બીજે કાંઈ નથી, જેને તીર્થંકર નમસ્કાર કરે છે, જેનાથી સત્પુરુષોનું કલ્યાણ થાય છે, જેની સ્કૃતિ ઉત્કૃષ્ટ છે અને જેનામાં સર્વ ગુણોનો વાસ છે તે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાના સમુદાય રૂપ શ્રીસંધની રત્ન અને સુવર્ણના આભરણ, રેશમી વસ્ત્ર અને અન્નપાનાદિથી શક્તિ પ્રમાણે પૂજા કરવી.

જે કે સર્વ વ્રતાદિ ધર્મ શુદ્ધ ભાવે પાળવાથી પોતાનો આત્મા ભવસમુદ્ર તરે છે, તોપણ સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાપરવાથી તેનો વિશેષ સંભવ થાય છે. તેનાથી પોતાને અને બીજને ચિરકાળ સુધી રહે એવું મહાશ્રાવકપણું મળી પ્રાંતે મુક્તિ મળે છે.

એ પ્રમાણે ગુરૂના ઉપદેશરૂપ અમૃતરસનું પાન કરી ધર્મના કલ્પવૃક્ષ સમાન તે પરમાર્હતને પોતાની લક્ષ્મી કૃતાર્થ કરવાની ઇચ્છા થઈ અને તેથી તે મહા શ્રાવકની પદ્મી મેળવવા સાડ ચૈત્યાદિ કરાવવામાં પ્રવૃત્ત થયો.

પાટણ મધ્યે ૨૫ હાથ ઉંચો, ૭૨ જિનાલયથી યુક્ત અને ૧૨૫ આંગળ ઉન્નત શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની પ્રતિમાથી અલંકૃત ત્રિભુવનપાળ નામનો વિહાર પોતાના પિતાના કલ્યાણાર્થે બંધાવ્યો.

૧. ત્યાગી.

ભાગ વીસમો.

૨૩૧

પૂર્વે ઉંદરનું દ્રવ્ય હરણુ કર્યું હતું તેના પ્રાચીનતામાં ઉંદર-વસાહિકા ખંધાવી. પૂર્વે માર્ગમાં દેવશ્રીએ કરંબો આપ્યો હતો તેના સ્મરણાર્થે કરંબવસાહિકા કરાવી. પૂર્વે બક્ષણુ કરેલા માંસાહારથી લાગેલા પાપની મુક્તિ કરવા એક વેદીમાં સામસામાં સોળ એ રીતે બત્રીસ પ્રાસાદ ખંધાવી તેમાં ૨૪ વર્તમાન તીર્થંકર, ૪ વિરહમાન તીર્થંકર, શેહિણી, સમવસરણુ, અશોકવૃક્ષ અને ગુરુપાદુકાની સ્થાપના કરી. પૂર્વે જૈન ધર્મ સ્વીકારતા પહેલાં અર્જુનરાજને હરાવવા તેણે ૧૧ વાર મરુદેશના દુર્જય ગઢ ઉપર ચડાઈ કરી; હતી પરંતુ તે ગઢની ચારે બાજુએ બળે યોજન મુધી બાવળ અને બોરડીના વનની દાટ ઝાડી આવેલી હોવાથી તેનાથી તે લેધ શકાયો નહીં. તેથી ખેદ પામી એક વખત તેણે વાગ્મટ મંત્રીને પૂછ્યું કે, “તમારા સાંભળવામાં ઠાઠ જાગતો દેવ છે કે જની ઉપાસનાથી શત્રુનો તત્કાળ પરાજય થાય.” તે સાંભળી મંત્રીએ કહ્યું કે, “મહારાજ, અહીં પાટણુમધ્યે મારા પિતા શ્રીઉદયનમંત્રીના કદ્યાણુર્થે મેં કરાવેલી દેવકુલિકામાં છાડાશેઠની ભરાવેલી અને શ્રીહેમાચાર્યે પ્રતિષ્ઠા કરેલી શ્રીઅંજિતનાથની પ્રતિમા છે. તેનો મહિમા જગતમાં અતિ અદ્ભૂત છે. તેની પૂજા ભક્તિવડે આપનો અવશ્ય વિજય થશે.” રાજ તેનો અમત્કાર બોલ્યા તે મંદીરમાં ગયો અને તે પ્રતિમાની યથાવિધિ પૂજા કરી વિજયયાત્રા કરવા નિકળ્યો. થોડા દિવસમાં વૈરિને પકડી પાછો ફર્યો. માર્ગમાં તારણનો મનોહર અને દુર્ગાદ્ય પર્વત ઢીઠો. અનુક્રમે મહોત્સવ પૂર્વક પાટણુમાં પ્રવેશ કર્યો. જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા પછી એક વખત શ્રીહેમાચાર્યને વાંદવા ગયો. તે વખત સૂરિ શ્રીઅંજિતનાથની સ્તુતિ બણતા હતા. તે સાંભળી તેને તેમની ભૂતિનો પ્રભાવ યાદ આવ્યો અને ગુરુપ્રત્યે તારણ પર્વતના મહિમાનો અધિકાર પૂછ્યો. ગુરુએ કહ્યું કે, “હે યૌલુક્ય, તારણ પર્વત ઉપર અનેક મુનિયો સિદ્ધિપદ પામ્યા છે અને તેથી તેને

૧. આ પર્વત ખેરાળથી સમારે પાંચ ૭ માઈ છેડે દીંબા ગામ નજીક છે.

૨૩૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

મહિમા શ્રીશત્રુંજય પર્વતના જોવો છે. ” કુમારપાળે તે સાંભળી તે પર્વત ઉપર ૨૪૧ હાથ ઉંચો પ્રાસાદ કરાવી તેમાં ૧૦૧ આંગળના માપવાળી શ્રીઅજિતનાથની પ્રતિમા પધરાવી.

શ્રીખંભાત (સ્તંભતીર્થ) માં હેમાચાર્યની દિક્ષાની જગોએ આલોગ નામની વસતિ^૧ બંધાવી શ્રીમહાવીરસ્વામીની રત્નમય મૂર્તિ અને ગુરુની સુવર્ણમય પાદુકા પધરાવી.

એક વખત કુમારપાળ સવારે સૂરિને વાંહવા જતો હતો. તે રસ્તે બાહડ મંત્રીએ એક અતિ શોભાયુક્ત પ્રાસાદ બંધાવવા માંડ્યો હતો. તે જોઈ રાજા કૌતુકથી અંદર ગયો. બાહડ મંત્રીએ સામા આવી પ્રણામ કર્યા અને હાથ ઝાલી બધે ફેરવ્યા. પછી રાજા તે ચૈત્યની લોકોત્તર અને વાણીને અગોચર શોભા જોઈ મનમાં વિસ્મય પામી બેસવા જતો હતો એટલામાં ત્યાં નેપાલના રાજા તરફથી ૨૧ આંગળના માપની શ્રીપાર્શ્વનાથની ચંદ્રકાંત મણિની પ્રતિમા બેઠ આવી. તે ચંદ્રની કાંતિ વાળી પ્રતિમા વારંવાર જોતાં રાજાના કમળ જવાં નેત્રો ઘણાં સંતૃપ્ત થયાં. તે મૂર્તિને હાથમાં લેઈ રાજા વાગ્બટપ્રતિ બોલ્યો, “હે મંત્રીજી, તમે મને આ ચૈત્ય આપો એટલે હું તેમાં આ પ્રતિમાજી પધરાવું.” તે જોઈ લોકો બોલ્યા કે, “અહો! જૈનધર્મનો કેવો મહિમા છે, જે રાજા આવી રીતે વિનયપૂર્વક મંત્રીની પાસે યાચના કરે છે.” મંત્રીએ પ્રસન્ન થઈ નમ્ર વચ્ચેથી કહ્યું કે, “આ મહા પ્રાસાદનું નામ કુમારવિહાર થાઓ.” એમ કહી તે પ્રાસાદને ચોવીસ જિનાલયોથી યુક્ત અષ્ટા-પદ જોવો કરાવ્યો.

કહ્યું છે કે, કનકના જવી નિર્મળ અને ઉત્તમ શોભાએ કરી યુક્ત મેરુ પર્વતના જવા જે ચૈત્યના ઉપર કલ્પવૃક્ષના સરખા સુવર્ણમય ધ્વજ દંડ શોભતા હતા, જ્યાં ચંદ્રની કાંતિવાળી ચંદ્રની

૧. વસી. મોહું દેરં.

ભાગ વીસમો.

૨૩૩

મૂર્તિની પેઠે લોકોના નેત્રરૂપી કમળને ઉલ્હાસ કરનારી શ્રીપાર્શ્વનાથ-
ની પ્રતિમા મૂળનાયકની જગોએ સ્થાપવામાં આવી હતી, જેમાંની
ખીજ સોના રૂપા અને પિત્તળની પુષ્કળ પ્રતિમાઓ પ્રેક્ષક જનોને
વિસ્મય પમાડતી હતી અને જ્યાં મૂળનાયકની સામેની ઉપ-
રની જળીમાંથી આવતા ચંદ્રમાના કિરણોના યોગે અમૃતના જેવા
ઝરતા દિવ્યોષધી જેવા રસથી લોકોના નેત્રાદિ રોગ શાંત થતા.
કવિ શ્રીપાલે કહ્યું છે જ:-

સ્તમ્ભૈઃ કન્દલિતેવ કાંચનમયૈરુત્કૃષ્ટપટાંશુકો-

લ્હોચ્ચૈઃ પલ્લવિતેવ તૈઃ કુસુમિતેવોચ્છુલમુક્તાફલૈઃ ॥

સૌવર્ણૈઃ ફલિતેવ યત્ર કલશૌરાભાતિ સિક્તા સતી

શ્રીપાર્શ્વસ્ય શરીરકાન્તિલહરીલક્ષણલક્ષ્મીલતા ॥ ૧ ॥

“શ્રીપાર્શ્વનાથના શરીરની કાન્તિની લહરી રૂપી લક્ષ્મી-
લતા સુવર્ણના કલ્પશ વડે જે વખતે સિંચાય છે, તે વખતે (સિંહા-
સનના) સોનાના થાંભલા વડે જાણે તે અંકુરિત થઈ હોય, ઉત્કૃષ્ટ
રેશમી ચીરના ચંદરવા વડે જાણે તે પાંદડાવાળી થઈ હોય, ધ્વજ-
ઓને વિશે રહેલા મોતીના ગુચ્છોઆવડે જાણે તે પુષ્પિત થઈ હોય
અને સોનાના કળશવડે જાણે તે પ્રલવાળી થઈ હોય તેવી
શોભે છે. ”

આ સર્વ ચૈત્યોમાં મોટા ઉત્સવ પૂર્વક શ્રીદેમાચાર્યે પોતાના
હાથે વિધિ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા કરી. આ ચૈત્યોની પૂજા માટે રાજ્યે
પ્રલઝાડથી વ્યાપ્ત ધણા ખાગ અર્પણ કર્યા. પછી પોતની આજ્ઞા
માનનારા રાજ્યો પાસે “ અમને આપવાની ખંડણીમાંથી તમારા
દેશમાં હિમાલયના શિખર જેવા ખડુ વિહારો કરાવો ” એવો મંત્રીની
સહીથી હુકમ કઢાવીને પર મુલકમાં તેણે ચૈત્યો કરાવ્યાં. ગૂજરાત,
લાટ, સૌરાષ્ટ્ર, ભંભેરી, કચ્છ, સૈંધવ, ઉંવા ? , બલંધર, કાશી,
સપાદલક, અંતર્વેદિ, મારવાડ, મેવાડ, માળવા, આણીર, મહા-

૧. ગંગા અને યમુના નદીઓ વચ્ચેનો મુલક.

૩૦

૨૩૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

રાષ્ટ્ર, કર્ણાટક અને ઢાકણ એ અઢાર દેશોમાં ચૌલુક્ય રાજ્યે કરાવેલા વિહારો સાક્ષાત્ તેની કીર્તિનો સમુદાય હોય તેમ શોભે છે. એ પ્રકારે વિચિત્ર અને શુભ ખિંબે કરી ખિરાજમાન ચૌદશે નવાં દેરાં અને સોળ હજાર જીર્ણોદ્ધાર કરાવીને રાજ્યે પોતાની લક્ષ્મીને સફળ કરી.

જિનાગમનું આરાધન કરવામાં તત્પર તે રાજર્ષિએ ૨૧ જ્ઞાન ભંડાર કરાવ્યા. ત્રેશઠ શલાકા પુરુષના ચરિત્ર સાંભળવાની ઈચ્છાથી ગુરુને પ્રાર્થના કરી અને તેમની પાસે છત્રીશહજારશ્લોકખદ્ધ નવો ગ્રંથ રચાવ્યો. તે ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત્ર નામના ગ્રંથને સોના રૂપાના અક્ષરોથી લખાવ્યો. લખાઈને તૈયાર થયો એટલે તેને પોતાના ભવનમાં લેઈ ગયો. રાત્રે રાત્રિજાગરણ કરાવ્યું. પ્રાતઃ કાળે પદ્મજા ઉપર પધરાવી છત્રચામરાદિના ઠાઠમાઠથી મહોત્સવ પૂર્વક ધર્મશાળામાં આણ્યો. ત્યાં સામંતાદિ મંડળ સાથે સુવર્ણ રત્ન અને વસ્ત્રાદિથી પૂજા કરીને શ્રીગુરુમુખથી સાંભળ્યો.

એજ વિધિ પ્રમાણે અગિયાર અંગ અને ખાર ઉપાંગ પણ તેમની એક એક પ્રત સુવર્ણાદિ અક્ષરોથી લખાવીને સાંભળ્યાં. યોગ-શાસ્ત્ર અને વીતરાગસ્તવના મળી બત્રીશ પ્રકાશ સુવર્ણના અક્ષર-થી હસ્તપુસ્તિકામાં લખાવ્યા અને તે સર્વનું નિરંતર પૂજા વખતે એક વાર મૌનપણે સ્મરણ કરવા લાગ્યો. ગુરુએ રચેલા સર્વ ગ્રંથો લખાવવાનો અભિગ્રહ કર્યો અને ૭૦૦ લહિયાને કામે લગાડ્યા.

એક વખત તે હેમાચાર્યને અને ખીજા સાધુઓને વંદન કરી લેખકશાળામાં તપાસ કાઢવા ગયો. ત્યાં લહિયાઓને કાગળ ઉપર પુસ્તક લખતા જોઈ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો કે, “ મહારાજ, આ બધા કાગળ ઉપર પુસ્તકો કેમ ઉતારે છે? ” ગુરુ બોલ્યા, “ હાલ જ્ઞાનભંડારમાં તાડપત્રોની જરા તૂટ છે. ” તે સાંભળી રાજા લજ્જા પામ્યો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “ અહો ! ગુરુ મહારાજની નવીન ગ્રંથો રચવાની શક્તિ છતાં મારી તે લખાવવાની પણ શક્તિ

ભાગ વીસમો.

૨૩૫

નથી. માઈં શ્રાવકપણું શા કામનું ? ” એમ વિચારી એકદમ ઉભો થઈને ગુરુ મહારાજ પ્રતિ બોલ્યો, “ મહારાજ, ઉપવાસનું પચ્ચખાણ કરાવો. ” ગુરુએ પૂછ્યું કે, “ આજે શેનો ઉપવાસ ? ” રાજા બોલ્યો કે, “ જ્યારે તાડપત્રો પૂરાં પડશે ત્યારે હું ભોજન કરીશ. ” તે સાંભળી ગુરુએ અને સામંત વિગેરેએ કહ્યું કે, “ તાડપત્રો અહીંથી કેટલે છેટે થાય છે તે એકદમ શી રીતે લાવી શકાશે. ” પણ રાજાએ ન માનતાં ઉપવાસ કર્યો. તે જોઈ સર્વ સંધ તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. અહો ! રાજાની જિનાગમ ઉપર કેટલી ભક્તિ છે, એ ગુરુનું કેટલું બહુમાન રાખે છે અને એનું સાહસ કેટલું અદ્ભુત છે !

પછી રાજા પોતાના ઉપવનમાં આવ્યો. ત્યાં ખરતાડના આડ હતાં તેમની ચંદન ખરાસ વિગેરે સુગંધિત પદાર્થોથી પૂજ કરી અને જાણે પોતાને મંત્રસિદ્ધ હોય નહીં તેની પેઠે બોલ્યો કે, “ જવી રીતે હું મારા આત્મા ઉપર આદર રાખું છું તેવી રીતે જો માઈં ચિત્ત શ્રીજૈન ધર્મ ઉપર આદરવાળું હોય તો તમે સર્વ ખરતાડો તાડ થઈ જાઓ. ” એમ કહી તે થોડીવાર કોઈ આડની ડાળ ઉપર બેસીને પોતાના ભવનમાં ગયો અને સર્વ રાત્રિ ધર્મધ્યાનમાં કાઢી. રાત્રે શાસનદેવીએ પણ તે સર્વ ખરતાડોને તાડ કરી નાખ્યાં. પ્રાતઃકાળે તે અદ્ભુત બનાવ જોઈને માળી વધામણી ખાવા આવ્યો. રાજાએ તેને ભારે ઈનામ આપી ખુશી કર્યો અને તેની પાસે થોડાં તાડપત્ર મંગાવ્યાં. તે લેઈ ગુરુની પાસે મૂક્યાં અને વંદન કરી બેઠો. તે જોઈ ગુરુએ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું કે, “ આ શું ? ” કુમારપાળે સભા સમક્ષ સર્વ ચમત્કાર કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી આચાર્ય, સભાસદો, બ્રાહ્મણો અને લલિયા વિગેરે સર્વે ઉપવનમાં ગયા. ત્યાં રાજાના કહેવા પ્રમાણે અદ્ભુત બનાવ જોઈ સર્વે આશ્ચર્ય પામ્યા. આ વખતે સૂરિ બોલ્યા કે, “ અહો ! શ્રીસર્વજ્ઞના ધર્મનો મહિમા અન્ય ધર્મો કરતાં અતિશય મોટો છે કે, જેના પ્રભાવથી કલિયુગમાં પણ ખરતાડો પોતાનો ગુણ છોડી તાડમાં રૂપાંતર થઈ ગયાં. ચંદન

૨૩૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

વૃક્ષમાં ખીજ ઝાડો કરતાં પુષ્કળ ગંધ ન હોય તો તેના યોગથી દુ-
ર્ગંધવાળાં ઝાડો સુગંધમય શી રીતે થાય ? ” એ પ્રકારે ત્રિભુવનમાં
જેન ધર્મનું સામ્રાજ્ય કરી ગુરુ પોતાના આશ્રમમાં પધાર્યા. શાસન
દેવીએ રાજના ઉપવાસના મહિમાની શોભા કરી તેથી તેના પ્રતા-
પનો વૈભવ સર્વત્ર વિશેષ પ્રકારે પ્રસિદ્ધ થયો. પછી તે મહેલે આંવ્યો
અને મહોત્સવ કરીને પારણું કરવા બેઠો. હુશીઆર લહિયાઓ તે-
ના પ્રતાપથી થયેલા વિશાળ તાકપત્રો ઉપર સૂરિએ રચેલા ગ્રંથો
લખવા લાગ્યા.

એ રીતે જિનાગમની લક્ષિતમાં અને નિરંતર ચાર પ્રકારના સં-
ધના સન્માનાદિમાં પોતાની લક્ષ્મીનો અનેક પ્રકારે ઉપયોગ કરી તે
ઉત્તમ રાજ લોકોત્તર શ્રાવકપણું પામ્યો.

એક દિવસ શ્રીદેમાચાર્ય કુમારવિહારમાં ચતુર્વિધ સંધ
આગળ ધર્મદેશના દેતા હતા તે સાંભળવા દેશદેશાવરના ધણા
ધનવાન લોકો ત્યાં આવેલા હતા. તેમણે શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનની
સેનાના આભૂષણોથી પૂજા કરી, શ્રીગુરુના ચરણમાં સેનાનાં પૂલ
મૂકી વંદન કર્યું. તે બેઠી રાજ બોલ્યો કે, “ આપ અહીં કેમ પધા-
ર્યાછો ? ” તેમણે પ્રણામ કરી કહ્યું કે, “ મહારાજ સાંભળો. પૂર્વે
શ્રીમહાવીરસ્વામી પોતે વ્યાખ્યાન કરનારા હતા અને બુદ્ધિશાળી
અભયકુમાર મંત્રીશ્વર હતા તો પણ શ્રીશ્રેણિક રાજ જે કરવાને
સમર્થ થયો નહીં તે જીવરક્ષા કરવામાં કુમારપાળ રાજ વિના
પ્રયાસે જમના વચનામૃતના પાનથી સમર્થ થયા તે શ્રીદેમાચાર્ય
મહારાજ મોટા છે. તેમના ચરણ-કમલની રજથી આત્માની
વિશુદ્ધિ કરવા, તેમના મુખેંડુના દર્શનથી નેત્રને સફળ કરવા અને
તેમના વાક્યામૃતના પાનથી કર્ણને ઉત્સવ આપવા ભક્તિ, ઉત્કર્ષ
અને કુતૂહલના પ્રેર્યા અમે સર્વે અહીં આંવ્યા છીએ. પૂર્વે જગ-
તનો પ્રકાશ કરવામાં સૂર્ય સમાન ધણા મુનિયો થઇ ગયા. પરંતુ

ભાગ વીસમો.

૨૩૭

શ્રીહિમસૂરિ જેવા અભય રૂપી અમૃતથી પ્રાણીઓને તૃપ્ત કરનાર
કોઈ થયા નથી."

પરદેશી આવકોનાં એવાં ગુણક્ષિતગર્ભિત વચનો સાંભળી
રાજા ચમત્કાર પામ્યો અને તે વખતથી તેણે નિયમ કર્યો કે, મારે
નિરંતર સોનાના કમલથી ગુરૂની પૂજા કરવી.

૨૩૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૨૧ મો.

યાત્રા.

કેટલાક દિવસ પછી યાત્રાનો ઉત્સવ કરવાનો ઉત્સાહ થતાથી શાસનની પ્રભાવના કરવામાં સાવધાન તેણે શ્રીહેમાચાર્યને પૂછ્યું કે, “મહારાજ યાત્રા કેટલા પ્રકારની છે ?”

શ્રીહેમાચાર્ય બોલ્યા:—શાસ્ત્રકારે યાત્રાના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. ૧ અષ્ટાહિકા યાત્રા, ૨ રથયાત્રા અને ૩ તીર્થયાત્રા. તેમાં ત્રીજી તીર્થયાત્રા એ સર્વ પ્રકારના પુણ્યની વૃદ્ધિનું કારણ અને સર્વ શુભ કૃત્યોમાં મુખ્ય છે. કારણ કે તીર્થયાત્રામાં દાનાદિ સર્વ ધર્મની સીમા છે. આરંભનું નિવારણ, દ્રવ્યની સફળતા, સંધનું વાત્સલ્ય, સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ, સ્નેહી જનોનું હિત, જીર્ણ ચૈત્યનો ઉદ્ધાર, તીર્થનો પ્રભાવ, શાસનની ઉન્નતિ, જિનવચનનો આદર, સુરનરનો વૈભવ, તીર્થકરની ઋદ્ધિ અને મુક્તિની સમીપતા એ સર્વ તીર્થયાત્રાનાં મહા ફળ છે. તીર્થયાત્રા કરનારા પોતાના પૂર્વજ્ઞેના માર્ગમાં પ્રકાશ નાખી અનુજ્ઞેને સન્માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે. શ્રીભરત ચક્રવર્તી અષ્ટાપદપર, શ્રેણિક રાજ વૈભારગિરિપર અને આમ રાજ ગિરિનારપર પૂર્વે જિનેશ્વરનાં દર્શન કરવા ગયા હતા. હાલ પણ ધણા જીવો સ્વપરાક્રમથી મેળવેલા ધનથી વિધિ પૂર્વક યાત્રા કરી તે માર્ગને અશૂન્ય રાખે છે. તીર્થયાત્રા કરવામાં પણ સંધપતિની પદવી ભાગ્યશાળીને જ મળે છે. ચક્રવર્તીની પદવી કરતાં ઇંદ્રની પદવી વખાણવા લાયક છે અને ઇંદ્રના કરતાં સંધપતિની પદવી વધારે વખાણવા જેવી છે. તેનાથી તીર્થકર નામ કર્મ બંધાય છે અને નવીન નવીન પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. આ સંસારમાં પ્રાણીઓ વારંવાર દેવતા અને મનુષ્યના ભવ પામે છે, કીર્તિથી સ્ફૂરાયમાન ઉત્કૃષ્ટ સામ્રાજ્ય મેળવે છે અને દેવસમૂહથી આરાધિત સ્વર્ગનું રાજ્ય ભોગવે છે.

ભાગ એકવીસમો.

૨૩૯

પણ પુણ્યના પુંજ સમાન સંધાધિપતિની પદવી વારેધડીએ મળતી મુશ્કેલ છે. જ્યારે તીર્થંકરને પણ શ્રીસંધ સર્વદા માન્ય અને પૂજ્ય હોય છે ત્યારે તે શ્રીસંધનો અધિપતિ લોહાત્તર સ્થિતિ ભોગવે એમાં નવાઈ નથી. સંધપતિ ચતુર્વિધસંધ સાથે શુભ વાસના વડે રથમાં દેરાસર અને જિનપ્રતિમા પધરાવી મહોત્સવ પૂર્વક પાંચ પ્રકારના વાજિત્રોના નાદ વચ્ચે નિકળે. માર્ગમાં દીન જનોનો પાંચ પ્રકારનાં દાન વડે ઉદ્ધાર કરે. ગામેગામ જિનમંદીરમાં ધ્વજરોપણ કરે. શત્રુંજય, રૈવતાયળ, વૈભારગિરિ, અષ્ટાપદ અને સમ્મેતશિખર એ ઠેકાણે શુભ શ્રદ્ધાથી તીર્થંકર મહારાજને પૂજે. સર્વ તીર્થભૂમિમાં અને તેમ ન બને તો એક શ્રીશત્રુંજયગિરિ પર ઈંદ્રોત્સવાદિ મહા કૃત્યો કરે.

હવે જનાથી સંસાર સમુદ્ર તરાય તેનું નામ તીર્થ. તે તીર્થ શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારનાં કહ્યાં છે. ૧ સ્થાવર અને ૨ જંગમ. જંગમ તીર્થમાં મુનિયો પોતે અને સ્થાવર તીર્થમાં તે મુનિયોએ સેવેલાં સ્થાનાદિ ગણાય છે. તીર્થંકર, ગણધર અને ચતુર્વિધ સંધ એમનો સમાવેશ જંગમ તીર્થમાં થાય છે. સ્થાવર તીર્થોના સંબંધમાં આચારાંગ સૂત્રની નિર્ણયિતિમાં આ પ્રમાણે પાઠ છે:—

“તીર્થંકર મહારાજનો જે સ્થાનકે જન્મભાલિષેક થયો હોય, જ્યાંથી ભગવાન દિક્ષા ગ્રહણ કરવા નિકળી જ્યાં અણુગાર થયા હોય જ્યાં ભગવાનને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય અને જ્યાં ભગવાન મુક્તિએ ગયા હોય તે સ્થાનકો, દેવલોક, પાતાલભૂમિ, નંદીશ્વર-દ્વીપ અને નગરોમાં આવેલાં દેવાલયો, અષ્ટાપદ, ગિરિનાર, ગંજ-અપદ, ધર્મચક્ર, પાર્શ્વ, રક્ષાવર્ત અને મેરૂપર્વત એ સર્વનું હું વંદન કરું છું.”

આ પાઠમાં બતાવેલા તીર્થો કરતાં શ્રીશત્રુંજય શ્રેષ્ઠ છે. તે સર્વ તીર્થોના અવતાર રૂપ અને સર્વ તીર્થોની યાત્રાના રૂળનો આપનાર છે. તે તીર્થ મહા પ્રભાવિક અને અનાદિ

૨૪૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

મહિમા શ્રીઅતિમુક્ત દેવલીએ નારદમુનિ આગળ આ પ્રમાણે વર્ણવ્યો હતો. ‘અન્ય તીર્થોપર ઉત્તર તપસ્યા કરવાથી અને બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરવાથી જટલું ક્ષણ થાય છે તેટલું જ ક્ષણ શ્રીશત્રુંજય ગિરિપર માત્ર વાસ કરવાથી થાય છે. કારણ કે, તે પર્વતપર અનેક મુનિયો કેવળ જ્ઞાન પામી સિદ્ધપદને વર્યા છે તેથી તેનું વંદન કરવાથી સર્વ તીર્થોનું વંદન થાય છે. અષ્ટાપદ, સમ્મેતશિખર, પાવાપુરી, ચંપાપુરી અને ગિરિનાર પર્વતની યાત્રાથી જટલું પુણ્ય થાય તેનાથી સો ગણું ક્ષણ શત્રુંજયની યાત્રા કરવાથી થાય છે. શાસ્ત્રમાં તીર્થકર મહારાજની પૂજા કરવાનું જટલું ક્ષણ કહ્યું છે તેનાથી સો ગણું પ્રતિમા ભરાવવામાં, હજાર ગણું ક્ષણ પ્રાસાદ બંધાવવામાં અને અનંત ગણું ક્ષણ પ્રાસાદનું રક્ષણ કરવામાં કહેલું છે. શ્રીશત્રુંજયપર સ્નાત્રપૂજા વિગેરે કરવાથી જટલું પુણ્ય બંધાય છે તેટલું પુણ્ય અન્ય તીર્થો ઉપર દ્રવ્ય, સુવર્ણ, ભૂમિ અને આભૂષણ વિગેરેનું દાન કરવાથી પણ થવું મુશ્કેલ છે. શ્રીશત્રુંજયગિરિનું વંદન કરવાથી સ્વર્ગ, પાતાલ અને મનુષ્ય લોકના સર્વે તીર્થોનું વંદન થાય છે.’ વિદ્યાપ્રાભૂત નામના ગ્રંથમાં શ્રીશત્રુંજયના એકવીસ નામો આપેલાં છે. ૧ પુંડરિકગિરિ, ૨ સિદ્ધિદેવ, ૩ મહાચળ, ૪ સુરશૈલ, ૫ વિમલાદ્રિ, ૬ પુણ્યરાશિ, ૭ શ્રીપદ, ૮ પર્વતેન્દ્ર, ૯ દૃઢશક્તિ, ૧૦ અકર્મક, ૧૧ મુક્તિગેહ, ૧૨ મહાતીર્થ, ૧૩ શાશ્વત, ૧૪ સર્વકામદ, ૧૫ પુષ્પદંત, ૧૬ મહાપદ્મ, ૧૭ પૃથ્વીપીઠ, ૧૮ પ્રભાપદ, ૧૯ પાતાલમૂલ, ૨૦ કૈલાસ અને ૨૧ ક્ષિતિમંડલમંડપ.” અન્ય ગ્રંથોમાં તે ગિરિનાં ૧૦૮ નામો પણ આપેલાં છે. પહેલા આરામાં શ્રીશત્રુંજયનું માન એંશી યોજનનું હતું તે બીજા આરામાં સીત્તર યોજન, ત્રીજા આરામાં સાઠ યોજન, પાંચમા આરામાં બાર યોજન અને છઠ્ઠામાં સાત હાથનું કહેલું છે. જેવી રીતે અવસર્પિણીમાં એના માનની ક્રમે ક્રમે હાનિ કહેલી છે તેવી રીતે ઉત્સર્પિણીમાં વૃદ્ધિ કહેલી છે; પરંતુ એનો મહિમા તો હમેશ કાયમજ રહે છે. શ્રીયુગાદીશના સમયમાં એ પર્વતનો મૂલ આગળ

ભાગ એકવીસમો.

૨૪૧

પચાસ યોજન અને શિખર આગળ દશ યોજન વિસ્તાર હતો અને ઉંચ્યાઈમાં તે આઠ યોજન હતો. સર્વ તીર્થોની હજાર યાત્રા કરવાથી જટલું ક્ષણ થાય છે તેટલું ક્ષણ શ્રીશત્રુંજયનો એક યાત્રાથી થાય છે. કહ્યું છે કે, સદ્દ્રવ્ય, સત્કુલમાં જન્મ, સિદ્ધિક્ષેત્ર, સમાધિ અને સંધ એ પાંચ સકાર લોકમાં અતિ દુર્લભ છે. સિદ્ધિક્ષેત્ર (શત્રુંજય) ઉપર પૂર્વે અનંતા તીર્થકરો સમવસર્પી હતા અને અનંતા મુનિયો સિદ્ધિપદને વર્ષા હતા. તે કારણથી પાંડિતો તેને મહા તીર્થ કહે છે. એના સ્પર્શથી યૌવન અથવા વૃધાવસ્થામાં અજ્ઞાનને લીધે જે પાપ કર્યું હોય તે નાશ પામે છે. અન્ય તીર્થોપર કરેલું જે સુકૃત ઘણું ક્ષણ આપે છે તેજ સુકૃત શત્રુંજય ઉપર કરવાથી ક્ષેત્રના પ્રભાવને લીધે અનંતું ક્ષણ આપે છે. શ્રીનંદીશ્વર દ્વીપની યાત્રાથી જટલું પુણ્ય થાય તેનાથી બમણું પુણ્ય કુંડળ પર્વતની, ત્રણ ગણું રૂચક પર્વતની, ચાર ગણું હસ્તિદંત પર્વતની, પાંચ ગણું જંબુ ચૈત્યની, છ ગણું ધાતકી ચૈત્યની, બાવીસ ગણું પુષ્કર દ્વીપની, સો ગણું મેરુચૈત્યની, હજાર ગણું સમ્મેતશિખરની, લાખ ગણું અંજનગિરિની, દશ લાખ ગણું રેવતાચલની અને અષ્ટાપદની અને કરોડ ગણું શ્રીશત્રુંજય તીર્થની યાત્રાથી થાય છે. પરંતુ મન, વચન અને કાયાના શુદ્ધ યોગથી કરેલી શ્રીશત્રુંજયની યાત્રાનું ક્ષણ અનંતું છે. કહ્યું છે કે,

શત્રુંજય સામે એક એક ડગલું ભરતાં હજાર કરોડ ભવનાં પાતિક દૂર થાય છે. શત્રુંજય પર્વત, ગજેન્દ્રપદકુંડ અને નવકાર મંત્ર એ ત્રણનો જગતમાં જોડો નથી. શત્રુંજયનાં દર્શનથીજ કરોડો ભવમાં કરેલાં ઋષિકલ્યાદિ મહા પાપો નાશ પામે છે. તો એના સ્પર્શની શી કથા? સેંકડો જંતુનો ધાત અને હજારો પાપ કરનાર તિર્થયો પણ આ તીર્થનું શરણ લેઈને દેવલોક ગયાં છે. એમ સાંભળવામાં છે કે, શત્રુંજયનો સ્પર્શ કરવાથી, રેવતાચલનું વંદન કરવાથી અને ગજેન્દ્રપદકુંડમાં સ્નાન કરવાથી પુનર્જન્મનું નિવારણ થાય છે.

૨૪૨

શ્રીકુમારપાલ પ્રબંધ.

જેના દર્શનથી પાપસમૂહનો નાશ થાય છે, જેના વંદનથી નરક અને તિર્યચ ગતિનું નિવારણ થાય છે, જેના સંધપતિ તીર્થ-કરની પદવી પામે છે, જેના ધ્યાનથી હજાર પદ્યોપમનાં પાપ મટે છે, જેના દર્શનના અભિગ્રહ માત્રથી લાખ પદ્યોપમના દોષ દૂરે ટળે છે અને જેની યાત્રા નિમિત્ત માર્ગમાં ચાલવાથી સાગરો-પમનાં દુષ્કર્મોનો ક્ષય થાય છે તે વિમલાચળ જયવંતો વર્તો. જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ આ તીર્થ ઉપર એકલુક્ત અને ભૂમિશયનની સાથે જિતેન્દ્રિય થઇને પ્રલયર્ય પાળે, ષડાવશ્યકપૂર્વક ત્રિકાળ દેવપૂજમાં આદર કરે, ક્રોધાદિ કષાય અને કૂટ ક્રિયાનો ત્યાગ કરી સત્ય અને મધુર વચન કાઢે અને હમેશ શમાદિ ગુણના યોગે શીતલ રેહે તેને ત્રણ લોકના સર્વ તીર્થોની યાત્રાનું ફળ થાય એ નિઃસંશય છે.

આ અવસર્પિણી કાળમાં શ્રીશત્રુંજય તીર્થના પહેલા સંધપતિ શ્રી ભરતચક્રવર્તી થઇ ગયા. તેમણે તે તીર્થ ઉપર ચોરાશી મંડપોથી અલંકૃત ત્રૈલોક્યત્રિવ્રમ નામનો રત્ન અને સુવર્ણમય પ્રાસાદ કરાવી શ્રીઋષભદેવની રત્ન અને સુવર્ણમય પ્રતિમાઓ પધરાવી. એ તીર્થના અસંખ્યાતા ઉદ્ધાર થઇ અસંખ્યાતી પ્રતિમાઓ ખદલાઇ ગઇ છે. એના ઉપર ક્રોધ્યાદિ મુનિયો સિદ્ધિપદને વર્ષા છે. શ્રીઋષભદેવના વંશમાં અને ભરતચક્રવર્તીના રાજ્યક્રમમાં સૂર્યયશા, મહાયશા અને અતિખલાદિ ત્રણ ખંડના ભોક્તાઓ પણ ભરતની પેઠે સંધપતિ થઇને ઘણા ઇક્ષ્વાકુ રાજકુમારો સાથે ત્યાં જઇ કેવળ જ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા છે. પચાસ લાખ કરોડ સાગરોપ સુધી સર્વાર્થસિદ્ધથી અંતરિત ચૈદ્ર લાખ વિગેરે અસંખ્યાતા શ્રેણિઓમાં અહીં મુક્તિએ ગયા છે. વધારે શું? અન્ય સ્થલે કરોડો વર્ષ સુધી તપ, દયા અને દાન વિગેરે કરવાથી જેટલું પુણ્ય ઉપાર્જન થાય તેટલું પુણ્ય શ્રીશ-ત્રુંજયપર તેવી ક્રિયાઓ એક મુહૂર્ત માત્ર કરવાથી થાય છે. એ તીર્થ-નું નામ માત્ર સાંભળવાથી સર્વ પાપ પલાયમાન થાય છે. માટે હે પ્રજાવશિરોમણિ ચૈલુક્ય ! તમે સંધપતિ થઇને એ મહાતીર્થા-દિની યાત્રા કરો.

ભાગ એકવીસમો.

૨૪૩

કુમારપાળે પૂછ્યું, “ મહારાજ, સંઘપતિમાં કેવા ગુણ હોવા જોઈએ ”. શ્રીહેમાચાર્ય બોલ્યા કે, “ સંઘપતિ માતાપિતાનો ભક્ત અને સ્વજન પરજનને આનંદ આપનાર હોવો જોઈએ. તેનામાં મદ અને કલકનો અભાવ હોઈ તે ટાઇનાથી કોલ ન પામે. તે શાંતિ, શ્રદ્ધા, યુદ્ધ બુદ્ધિ, દયા, દાન અને શીળથી ભૂપિત અને પર ગુણના વૈભવના ઉત્કર્ષમાં હર્ષ માને એવો જોઈએ. ટુંકામાં સાક્ષાત્ દેવ સમાન મોક્ષ ગામી પુરુષજ સંઘપતિના ઐશ્વર્યનો અધિકારી થાય. સંઘ જત્રાના ક્ષણની ઇચ્છા રાખનાર સંઘપતિ મિથ્યાત્વીનો સંગ છોડે અને તેમના વચન પર પણ આદર ન કરે. યાત્રાગુઓને પોતાના ખાંચેવો કરતાં પણ અધિક લેખે. સર્વ ઠેકણે શક્તિથી અથવા ધનથી અમારિ-પટક દેવડાવે. શ્રીઅરિહંતનું ભજન રાખી નિરંતર સાધુ સાધ્વી અને સંધર્મિકોને અન્નવસ્ત્રાદિના દાન અને પ્રણામ વડે પ્રસન્ન રાખે ”. એ પ્રકારે ગુરુનો ઉપ-દેશામૃત સાંભળવાથી કુમારપાળના હૃદયમાં તીર્થયાત્રા કરવાના મનોરથનો અંકૂરો કુટ્યો તેથી તેણે તત્કાળ શુભ મુદૂર્ત જોવડાવી પ્રસ્થાન સાડુ સુવર્ણ અને રત્નથી જડિત પદ્મગજ ઉપર સુવર્ણમય પ્રતિમાથી અલંકૃત દેરાસર પધરાવ્યું. સર્વ મંદીરોમાં અઢાઇ મહોચ્છવ મંડાવ્યો, અમરપડો વજડાવ્યો, બંધીવાનો છોડાવ્યા અને સ્વામીવત્સલાદિ બહુ ધામધુમ કરી. પછી વરઘોડામાં સર્વથી આગળ રાજનું દેરાસર, પછી ૭૨ સામંતોનાં દેવાલય, પછી ૨૪ પ્રાસાદના બનાવનાર વાગૂલટ મંત્રીનાં અને તેની પાછળ અઢારસો શેડિયાનાં દેરાસર એ રીતે મોટી હારનીહાર મેઘાડંબર અને છત્રચામગદિથી શોભિત નિકળી.

આત્રી રીતે પ્રસ્થાન મહોત્સવ ચાલતો હતો તેવામાં ચરોએ આવી ખબર કહી કે, “ મહારાજ, ડાહલ દેશનો કર્ણદેવ રાજા મોટું સૈન્ય લેઈને આપની સાથે યુદ્ધ કરવા આવે છે ”. તે સાંભળ્યા બરોબર કપાળ ઉપર પ્રસ્વેદના ગિંદુઓ જાણે તે ચિંતા-સાગર-માંથી નિકળતા હોય તેમ છુટ્યા. પછી તે વાગૂલટ મંત્રીને

૨૪૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

સાથે લેઇ ગુરુ પાસે ગયો અને કાનને કર્કશ લાગે તેવી સર્વ હકીકત નિવેદન કરી બોલ્યો કે, “ મહારાજ ! જે હું યાત્રા કરવા જઈછું તો પાછળથી શત્રુ આવીને દેશની ખરાબી કરે છે. જે સામો થઇને યુદ્ધ કરું છું તો બંને પક્ષનું સૈન્ય સખળ હોવાથી મોટું પાપ લાગે છે. ખરેખર હું ચિંતા સાગરમાં પડ્યો છું. રિક્કાર છે મને અધમાધમને, જે મારા યાત્રાના મનોરથ પણ પૂરા થતા નથી. શાખાશ છે વણિગ લોકોને જે સુખે સંઘપતિ થાય છે. હું તો દેવતાની માફક સંઘપતિ થવાને ભાગ્ય હીન થયો છું ”. તે સાંભળી ગુરુ બોલ્યો કે, “ હે નરેન્દ્ર ! તમે ખેદ મા કરો. સુરેન્દ્રની માફક તમે પ્રારભેલું કાર્ય કદાપિ ભગ્ન થવાનું નથી. ખાર પહોરની અંદર સર્વ ઉપદ્રવ શાંત થશે. ” એ પ્રકારે ગુરુએ બહુ ધીરજ આપ્યા છતાં ‘શું થશે’ એવી ચિંતામાં ને ચિંતામાં આતુર રાજ ત્યાંથી નિકળી સભામાં આવી બેઠો. ત્યાં થોડી વારે બીજા ચરોએ આવી ખબર કહી કે, “ મહારાજ ! કર્ણદેવ મરણ પામ્યો ”. તે સાંભળી રાજાએ પૂછ્યું કે, “ કેવી રાતે ? ” ચરો બોલ્યો, “ મહારાજ ! તે આપણા નગરને ઘેરો ઘાલવાના ઇરાદાથી સવારના પહોરમાં સૈન્ય સાથે નિકળ્યો. માર્ગમાં રાત પડી અને તે નિદ્રાવશ થયો. એવામાં કોઈ ઝાડની ડાળીએ તેના ગજાની સાંકળી પાશબંધની માફક ભરાઇ ગઇ અને નીચેથી હાથી તો ચાલ્યો ગયો. તેથી તેનું શરીર અંધર લટક્યું અને શ્વાસ રૂંધાવાથી પ્રાણ છુટી ગયા. અમે તેની દહનક્રિયા જોઈને અહીં આવ્યા છીએ. ” તે સાંભળી, ‘ચરે ! તે બિચારાની શી વસ્તે થઈ’ એમ જરા ખેદ કરી રાજા ગુરુ પાસે ગયો અને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી બોલ્યો કે, “ મહારાજ ! આપનું જ્ઞાન અતિ ચમત્કારી છે. ”

પછી તેણે મોટો આગ્રહ કરી સંઘયાત્રાનો ઉઠા વગડાવ્યો અને પોતે મુખ્ય સંઘપતિ થયો. તે સંઘમાં જવા સાર કુમાર-પાળના સામંતો, વાગ્બટાદિ મંત્રીઓ, રાજમાન્ય નગરશેઠના પુત્ર આલક, પડ્માષા ચક્રવર્તી શ્રીદેવપાલ, કવિઓ અને દાનાઓમાં

ભાગ એકવીસમો.

૨૪૫

અગ્રણી એવો સિદ્ધપાળ, ભંડારી કર્પદિ, પાલણપુરનો પ્રદહાદ રાણો, નવાણુ લાખની પુંજવાળો છાડા શેઠ, રાજનો ભાણેજ પ્રતાપ-મદલ, અઢારશેં શાહુકાર, હેમાચાર્યાદિ મૂનિયો અને બીજાં પણ છએ દર્શનના-ગામ નગર અને સ્થાનના કરોડો લોકો તૈયાર થયા. અગીઆર લાખ ઘોડા, અગીઆરસો હાથી અને અઢારલાખ પાય-દળને સાથે લેવાનો હુકમ થવાથી તે પણ તૈયાર થયા. અનેક યા-ચક લોકાનાં ટોળાં પણ ત્યાં મળ્યાં. એ પ્રમાણે અદ્વૈત યાત્રા-મહોત્સવ ચાલતો હતો તેવામાં જૈનધર્મના ધોરી તે રાજાએ ગુરુને સ્વાભાવિક રીતે સદાચારનો ખરો વિધિ પૂછ્યો. ત્યારે ગુરુ ગુણથી હજીવલ અને સત્યવાદી ગુરુજી બોલ્યા કે, “સમકિત ધારી, પાદચારી, સચિત્તપરિહારી, બ્રહ્મચારી, ભૂમિસંચારી અને એકલ અહારી એ છ ‘રી’ને શુદ્ધ રીતે પાળી યાત્રા કરવી”. તે સાંભળી સર્વ કર્મવૈરિનો નાશ કરવામાં મુખ્ય છે વૃત્તિ જેની એવા મેરુ સમાન નિશ્ચળ અને તત્ત્વવેત્તા રાજાએ ગુરુએ કહેલી છ ‘રી’ પાળવાનો અભિપ્રાય કરી યાત્રા નિમિત્ત પ્રસ્થાન કર્યું.

માર્ગમાં તેને વગર જોડે પગે ચાલતે જોઈ ગુરુ બોલ્યા કે, “રાજેન્દ્ર ! ઉઘાડે પગે ચાલતાં આપને ક્વેશ થશે માટે અશ્વાદિનો આદર કરો”. તે સાંભળી રાજા નમ્ર વચને બોલ્યો કે, “મહારાજ ! પૂર્વે હું પરવશપણે પગે કંઈ થોડું ભટક્યો નથી. પણ તે સર્વ ફેાકટ ગયું છે. આ મારો પાદચાર તો તીર્થ નિમિત્ત હોવાથી અતિ સાર્યક છે. એ મને અનંતા ભવનો ફેરો ટાળવામાં કારણભૂત છે. એવી યુક્તિથી ગુરુને સંતોષ પમાડીને તેમની સાથે પગે આગળ ચાલ્યો. તે જોઈ બીજાં લોકો પણ તેમની ભક્તિ કરવા મુનિયોની પેઠે પગે ચાલ્યા. સમુદાય ઘણો હોવાથી ઢાઢને અડચણ ન પડે એ ઉદ્દેશથી રાજાએ પાંચ પાંચ ગાઉના પડાવ નાખવાનો રિવાજ રાખ્યો. સ્થાને સ્થાને મોટી પ્રભાવનાઓ કરી. દેરે દેરે સુવર્ણમય રત્નજડિત છત્ર ચામરાદિ મૂકી કક્ષામતુ, મોતી અને પ્રવણાદિથી ભરેલી

૨૪૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

રેશમી ધ્વજાઓ ચઢાવી. સંધાળુઓને મનમાનતાં ભોજન આપ્યાં. સામા આવેલા રાજા, શેઠીઆ અને સંધના લોઢાને ભારે પોશાક કર્યા. નિરંતર સ્નાત્રમહોત્સ કરાવ્યા. દરેક ગામ અને નગરમાં ભોજન, આચ્છાદન અને દ્રવ્ય વિગેરે અર્પણ કરી સંધર્મી જનોનો ઉદ્ધાર કર્યો. સર્વ સંધાળુઓના જમી રહ્યા પછી કોઈ ભૂખ્યો રહી ન જાય એટલામાટે દયા, દાન અને કટ્યાણાર્થે તપાસ ઠઢાવી પોતે ભોજન કરવાનો નિયમ રાખ્યો. દરરોજ ત્રિકાળ જિનપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ અને પર્વતિથિની ક્રિયાઓમાં ઉપયોગ રાખ્યો. વાંછિત દાન આપી યાચકોના મનોરથ સિદ્ધ કર્યા.

એ પ્રમાણે લોઢાત્તર કરણીની શ્રેણિવડે લોઢાને આશ્ચર્ય પમાડતો અને જૈન ધર્મનો ઉત્તરોત્તર ઉદય કરતો શ્રીહેમાચાર્યની જન્મ-ભૂમિ જે ધંધુકા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પોતે બંધાવેલા સત્તર હાથ ઉંચા ઝોલિકા વિહારમાં સ્નાત્ર તથા દ્વજરોપણાદિ કૃત્યો કર્યા. ત્યાંથી આગળ ચાલી અનુક્રમે વલ્લભીપુરની સીમમાં આવ્યા. તેની નજીકમાં સ્થાપ અને ઇર્ષ્યાલુ નામની બે ટેકરીઓ હતી. તે બેની વચ્ચેની ખીણમાં ગુરુએ સવારનું આવશ્યક કર્યું. રાજાએ તે ટેકરી-ઓપર ભક્તિવડે તેમનાં જવડાં ઉંચ્યાં બે મંદીર બંધાવ્યાં અને તેમાં અનુક્રમે શ્રીઋષભદેવ અને શ્રીમહાવીરસ્વામીની પ્રતિમાઓ મૂલ સ્થાનકે પધરાવી. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં શ્રીશત્રુંજય ગિરિનાં દર્શન થયાં. એટલે રાજાએ સર્વ સંધની સાથે દંડવત પ્રણામ પૂર્વક પંચાગ પ્રણામ કર્યા અને તે દિવસે તીર્થોપવાસ કરી ત્યાંજ રહ્યો. પછી ઉત્તમ મોતી, પ્રવાસ અને સોનાનાં ડુલવડે ડુંગરને વધાવી તેની આગળ કેશર અને ચંદનાદિથી અષ્ટભાંગલિક આલેખ્યા. મહોત્સવ પૂર્વક પૂજા ભણાવી અનેક પ્રકારનાં નૈવેદ્ય ચઢાવ્યાં. રાજપત્ની ભોપલ દેવી, લીલપ્રમુખ રાજપુત્રીઓ અને સર્વ સામંતોનો રાણી ઓએ પણ સર્વ શ્રીસંધની સાથે સુવર્ણના થાળામાં ભરેલા મુક્તા-કૃણ અને અક્ષતની અંજલિયો વડે પર્વતને વધાવ્યો. પ્રાતઃકાળે

ભાગ એકવીસમો.

૨૪૭

રાજાએ પાત્રદાન અને અતિથિપોષણ પૂર્વક પારણોત્સવ કર્યો. ત્યાંથી આદ્યા ત્રીજે દિવસે પાલીતાણે આવીયા.

ત્યાં પોતે બંધાવેલા પાર્શ્વવિહારમાં પુણ્યવંતોમાં મુકુટસમાન તેણે સુવર્ણમય કળશ દંડ અને ધ્વજ ચઢાવી સ્નાત્ર મહોત્સ કર્યો. ત્યાંથી હર્ષના ઉમંગમાં તળેટીએ જઈને ગુરુને જમણી બાજુએ રાખી સામંત અને મંત્રી મંડળ સાથે પરમ પવિત્ર શ્રીશત્રુંજય ગિરિપર ચઢવા માંડ્યું. માર્ગમાં કપર્દિમંત્રી પાસે રખાવેલા સુવર્ણ પુષ્પ ચંદનાદિ પૂજનાં દ્રવ્યો વડે દરેક વૃક્ષની પૂજા કરતો અને દરેક સ્થાનકે પદ્મકુળાદિ ચડાવતો શ્રીમરુદેવાની ટુંકે આવીયા. ત્યાં જગન્માતા આદિયોગિની શ્રીમરુદેવા, શ્રીશાંતિનાથ અને કપર્દિયક્ષ એમની સર્વોપચારથી પૂજા કરી. ત્યાંથી પહેલી પોળમાં આવીયા. ત્યાં યાચકસમૂહને પાંચ પ્રકારનાં દાનથી પ્રસન્ન કરી શ્રીયુગાદિદેવના પ્રાસાદના દ્વારને સવાશેર મોતીથી વધાવ્યું. પછી તે પ્રાસાદની પ્રદક્ષિણા કરતાં તેની લોકોત્તર રમ્યતા જોઈ વાગ્બટ મંત્રી પ્રતિ બોલ્યો, “હે મંત્રીશ્વર ! તંમાઈં પરાક્રમ અદ્ભુત છે. તમે ખરેખર મહાપુરુષોના માનને લાયક છો. સર્વ જગતના આધાર-ભૂત આ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવામાં તમે પૃથ્વીનું રત્નગર્ભો નામ સાર્થક કર્યું છે. આપ કૃપા કરીને આગળ-થાઓ અને મને યાત્રા કરવામાં સહાય આપો.”

મંત્રીએ રાજાનાં પ્રશંસાયુક્ત વચન સાંભળી માથું નમાવ્યું અને વેત્રીની પેઠે રાજાનો હાથ ઝાલી સર્વ ખતાવવા લાગ્યો. એટલામાં રાજાએ સૂરિરાજને ભગવાનની ટાંઢ રસાલંકાર યુક્ત સ્તુતિ બોલવાની વિનંતિ કરી. ત્યારે સૂરિ મહારાજ સર્વલોકપ્રસિદ્ધ જય જન્તુકવ્વ ઇત્યાદિ ધનપાલે કરેલી ઋષમવંચાશિકા કહેવા લાગ્યા. તે સાંભળી રાજા વિગેરે બોલ્યા કે, “મહારાજ ! આપ કલિકાળસર્વજ્ઞ થઈ બીજાની કરેલી સ્તુતિ કેમ કહો છો ?” ગુરુએ કહ્યું કે, “એના જેવી સદ્ભક્તિગર્ભિત સ્તુતિ અમારાથી થાય તેમ

૨૪૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

નથી. ” ગુરુનાં એવાં નિરઅભિમાન યુક્ત વાક્યામૃતથી સર્વેનાં મન ઉદ્ધાસ પામ્યાં અને તે સ્તુતિ લણુતા રાયણુ વૃક્ષ નીચે આઠ્યા.

આ વખતે ગુરુ બોલ્યા કે, “ આ ઝાડ નીચે પૂર્વે નાભિરાજના પૂત્ર શ્રીઋષભદેવ ભગવાન્ સમવસર્યા હતા અને તે કારણથી આ ઝાડ સર્વે તીર્થોમાં ઉત્તમ તીર્થ તરીકે વાંદના યોગ્ય છે. એનાં ડાળ, પત્ર અને ફળ એ દરેક ઉપર દેવતાનું સ્થાનક છે માટે ધર્મી જન પ્રમાદથી પણ એનાં શાખાદિનુ છેદન ન કરે. જ્યારે કોઈ પુણ્યશાળી સંધપતિ સોનું, રૂપુ, મોતી અને ચંદનાદિથી એની પૂજા કરે છે ત્યારે એનામાંથી સર્વ વિઘ્નોનો નાશ કરે એવું કહે છે અને તે સંધપતિનો આવતો ભવ સુખદાયી છે એમ સૂચવે છે. આપો આપ પડેલાં એનાં સૂકાં પાંદડાં પણ પૂજવામાં આવેથી વિઘ્નોનું હરણુ કરી સુખ આપે છે. એની પૂજના પ્રભાવથી શાકિની, ભૂત, વૈતાલ, દુષ્ટ જ્વર અને વિષાદિનો નાશ થાય છે. એની સાક્ષી રાખી પરસ્પર મિત્રાચારી કરનારા પરભવમાં જગદૈશ્વર્યથી ભરપૂર સુખ પામે છે. એના પશ્ચિમ ભાગમાં સર્વ કાળમાં દુઃખે કરી પામવા યોગ્ય રસકૂપી (વાવ) છે. તેના રસના યોગથી લોહાનું સોનું થાય છે. અષ્ટમના તપની સાથે ભાવ યુક્ત પ્રભુની પૂજા પ્રણતિ વિગેરે કરવાથી કોઈ વખતે કોઈ કોઈને તે રસની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી આ ઇંદ્રે કરાવેલી શ્રીયુગાદીશ્વરની પાદુકાઓ (પગલાં) છે. તેમની ઉપાસના જીવોને સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખ આપે છે. કહ્યું છે કે, શ્રીઋષભદેવ, પુંડરીકસ્વામી, રાયણુ, પાદુકાઓ અને શ્રીશાંતિનાથ એમની મંગળોપચાર પૂર્વક સૂરિ-મંત્રવડે મંત્રેલા ગંધ પુષ્પાદિથી યુક્ત શુદ્ધ જળના ૧૦૮ કુંભવડે સ્નાન કરનાર પરભવમાં જયશ્રી, સર્વ પ્રકારનાં કામ, આતંક, દોષનિગ્રહ અને ઉત્તમ પ્રકારના ભોગ પ્રાપ્ત કરે છે.”

આ સર્વ ઉપદેશ શાંભળ્યા પછી રાજાએ રાયણુ અને પાદુકાઓને મોતી વિગેરેથી વધાવી પૂજા કરી અને ત્રણ પ્રદક્ષિણા પૂરી

ભાગ એકવીસમો.

૨૪૯

કરી શ્રીયુગાદિ દેવના સન્મુખ આવ્યો. ત્યાં કાણુ વારતો જાણે તેને ત્રણ ભુવનનું ઐશ્વર્ય મળ્યું હોય, ઉત્કૃષ્ટ સુખના સ્વાદમાં મગ્ન બન્યો હોય, ઇન્દ્રિય વ્યાપારથી વિરક્ત થયો હોય, સિદ્ધિ મહેલમાં વિરાજમાન હોય, દૈવ્ય પરમાનંદના આવેશમાં આવ્યું હોય, અને ચક્ષુ ઉઘાડીને વગરની થઈ હોય તેમ ભગવાનના સુખકમળ ઉપર સ્થિર દૃષ્ટિ રાખી હર્ષાશ્રુના પૂરથી સર્વ તાપને દૂર કરતો હોયો રહ્યો. ત્યાર પછી પોતાની લઘુતાએ ગાંભીર્ય ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો કે, “હે જગદીશ ! હું દરિદ્રી આપની પૂજા શી રીતે કરું ? આપ મારો પૂજાને યોગ્ય નથી.” ઇત્યાદિ પ્રકારે સ્તુતિ કરીને ભગવાનના નવ અંગે નવ લાખની કિંમતના નવ રત્નો ચડાવ્યાં. પછી અકાઠ મહોચ્છવના વિધિ પ્રમાણે સ્નાત્ર લણાવી એકવીસ સોના રૂપાના અને ઝવેરાતના કામવાળી દંડ ચુકત ધ્વજાઓ ચડાવી. ખીજાં પણ તેવાં અમૂલ્ય છત્ર ચામર અને થાળા વિગેરે પૂજાનાં સર્વ ઉપકરણો ચડાવ્યાં. પછી સર્વ પ્રકારના વાજિત્રોનો નાદ કરાવી અદ્વૈત લોહાત્તર મહિમા વિસ્તાર્યો. મંદીરમાં પૂર્વના અનેક રાજાઓએ પૂજાનાં ઉપકરણો વિગેરેની ભેટો આપેલી તે જોઈ કુમારપાળની તે તીર્થના અનાદિ પણા વિષે ખાત્રી થઈ અને મન સાથે ચિંતવવા લાગ્યો કે, ખરે ખર હું ધન્ય છું મારો મનુષ્ય જન્મ સફળ થયો છે. કારણ કે હું આવા જગતને પાવન કરનાર શ્રીજિનેન્દ્રના શાસનમાં રસીક બન્યો છું.

પૂર્વે જમણે કઠી સૂર્યનું સુખ પણ જોયેલું નહીં તે ભોપદ્મ દેવી વિગેરે રાણીઓ અને રાજપુત્રી લીલૂ વિગેરે એમણે પણ મોજમાં દરેક મંદીરમાં પૂજા કરવા ફરવા માંડ્યું અને ઉઘાપનાના સદ્કૃત્યો વડે પોતાની લક્ષ્મીને તીર્થમાં વાપરી. પછી કુમારપાળે મહાપૂજા રચી. આ વખતે એક ચારણ કવિ બોલ્યો કે,

इकह फुलह माटि, देइ जु नरसुरसिवसुहाइ ॥

एही करइ कंसाटि, बपु-भोलिमाजिनवरतणी ॥ १ ॥

૨૫૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

“જિનેશ્વર ભગવાન એક કુલના માટે મનુષ્ય દેવ અને મોક્ષનાં સુખ આપેછે એવું કુસાદું કરે છે, એજ એમના શરીરનું ભોળા-પણું બતાવી આપેછે.”

રાજાએ તેના એ વચનથી પ્રસન્ન થઈ તેને નવ લાખનું દાન આપ્યું. પછી ઈંદ્રમાળા પહેરવાની વખત થઈ. તેની ઉછળામ-ણીમાં પ્રથમ વાગ્લટમંત્રી ચાર લાખ બોલ્યો. તેના રાજાએ આઠ લાખ કર્યા. તે ઉપર મંત્રીએ વધીને સોળ લાખ કર્યા. ત્યારે રાજાએ ઉપડીને ખત્રીશ લાખ કહ્યા. એવી રીતે સ્પર્ધાથી ઈંદ્રમાળા પહેરવાનું મૂલ્ય બોલાતું હતું એટલામાં એક ગુપ્ત દાતાએ આવીને એકદમ સવા કરોડ કર્યા. તે સાંભળી રાજા ચમત્કાર પામી બોલ્યો કે, “જેઘએ તે ભાગ્યશાળીનું મુખકમળ.” એટલે મહુવાના શેઠ મહાસાધારણ પુત્ર જગદુશા સાધારણ વેશમાં આગળ આવી બેઠા. તે જોઈ રાજાનું મન વિસ્મયથી આકુળ થયું અને તેથી તે મંત્રી પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, “પહેલો મૂલ્યનો ખદોખસ્ત કરીને માળા આપજો.” તે સાંભળી જગદુશા સવા કરોડનો ઢગલો કરી બોલી ઉઠ્યા કે, “મહારાજ, આ તીર્થ સર્વને સાધારણ છે. અહીં કોઈ નાણાંની સવડ કર્યા વગર બોલેજ નહીં. એ બનાવ જોઈ રાજાતો ચકિત બની ગયો અને જગદુશાને ખુશીની સાથે ભેટીને બોલ્યો કે, “આપ અમારા સર્વમાં મુખ્ય સંધવી છો. આપ આ તીર્થમાળ સ્વીકારી કૃતાર્થ થાઓ.” એમ કહી તેને માળા આપી. તેણે તે લઈને ૬૮ તીર્થો કરતાં પણ તીર્થભૂત એવી પોતાની માતાને પહેરાવી. ખીજા શુભલક્ષ્મીના સ્વામીઓએ પણ એજ પ્રમાણે સ્પર્ધાથી સ્વયંવરની માળાની પેઠે તીર્થ માળાઓ આદર પૂર્વક ગ્રહણ કરી. જિનેશ્વર ભગવાનના મંદિરમાં પોતાનું સર્વસ્વ આપીને પણ કયો પુરૂષ માળા ગ્રહણ ન કરે? એ માળાના પુણ્યથી મનુષ્યોને આ લોકમાં પણ ઈંદ્રની પદવી સ્ફુરાયમાન થાય છે. એ પ્રમાણે આરતી મંગળદીવો વિગેરે પૂજના સર્વ ઉપ-

ભાગ એકવીસમો.

૨૫૧

ચાર કરી રહ્યા પછી સત્કૃત્યનો વેત્તા પ્રજાગુરુ કુમારપાળ ભગવાનની
આગળ નમસ્કાર પૂર્વક બે હાથ બેડી આ પ્રમાણે બોલ્યો:-

વ્યુતીર્થુર્દિવસા દેવ, ત્વત્સેવાવિનાકૃતાઃ ॥

તે વ્યથંતે હૃદન્તર્મા, કરચ્યુતસુરત્નવત્ ॥ ૧ ॥

સાર્વભૂમોપિ માભુવં, ત્વદ્દર્શનપરાઙ્મુલઃ ॥

ત્વદ્દર્શનપરઃ સ્યાંતુ, ત્વચ્છૈત્યે વિહગોપ્યહં ॥ ૨ ॥

“હે દેવ ! તારી સેવા વિના મારા જે જે દિવસો ગયા તે
તે હાથમાંથી ગયેલા સુરત્નની પેઠે મારા અંતરમાં વ્યથા કરે છે.
તારા દર્શનથી પરાઙ્મુખ એવો ચક્રવર્તી થવાને હું નથી માગતો
પરંતુ તારા દર્શનમાં તત્પર એવો પક્ષી પણ તારા ચૈત્યમાં થવાને
મારી ખુશી છે. ” એમ કહી પાંચ શકસ્તવ ભણીને પ્રણિધાન
દંડક ‘જય વીરરાય’ ઈત્યાદિનો પાઠ કર્યા પછી બોલ્યો કે,

પ્રાપ્તિ સ્ત્વં બહુમિઃ શુભૈસ્ત્રિજગતશ્રૂડામણિર્દેવતા ।

નિર્વાણપ્રતિભૂરસાવપિગુરુઃ શ્રીહેમચંદ્રપ્રભુઃ ॥

કિંચાતઃ પરમસ્તિ વસ્તુ કિમપિ સ્વામિન્ યદમ્યર્થયે ।

કિંતુત્વદ્વચનાદરઃ પ્રતિભવં સ્તાદ્ધર્મમાનો મમ ॥ ૩ ॥

“હે ભગવન્ ! બહુ પુણ્યના યોગે ત્રણ જગતમાં ચૂડા
મણિ સમાન તું દેવ મળ્યો છે અને મોક્ષના સાક્ષીભૂત એવા
ગુરુ શ્રીહેમાચાર્ય મળ્યા છે. હવે એથી બીજું શું છે કે જની હું
તારી પાસે યાચના કરું ? તો પણ દરેક ભવમાં તારા વચનપર મારો
આદર વધતો જાયો એવી મારી પ્રાર્થના છે. ”

પછી ગુરુને વંદન કર્યું એટલે ગુરુએ તેની પીઠપર હાથ મૂક્યો.
તે બેઠ કાઈ ચારણ બોલ્યો કે,

હેમ તુમ્હારા કર ભરડં, જાંહ અચ્ચંભૂઅરિદ્ધિ ॥

જે ચંપડ હિઠામુહા, તાંહ ઉપહરી સિદ્ધિ ॥ ૧ ॥

૨૫૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

“હે હેમચંદ્રસૂરિ ! તમારા હાથ લરાઓ, જેમની આશ્ચર્યકારી ઋદ્ધિ છે. કારણ, જે તમારા હાથ હેઠા મુખ કરીને જાય છે તેમને (સર્વ પ્રકારની) સિદ્ધિ આવી મળે છે. ”

આ કવિત તેણે નવ વખત કહ્યું. રાજાએ તેને નવ લાખનું દાન આપ્યું. ત્યાર પછી ગુરુ મહારાજ બોલ્યા, “જે પુરુષો સર્વ પ્રકારની વિધિમાં તત્પર થઇને આ તીર્થની યાત્રા કરે છે, તેઓ પોતાનું પવિત્ર નામ ચંદ્રમાં આલિખિત કરે છે, પૃથ્વીને પવિત્ર કરે છે, કૃતકૃત્ય થઇ સારાં કાર્યો કરે છે, લોકોમાં વંદનિક થાય છે, વંશનું ભૂષણ ગણાય છે, પુષ્કળ વૈભવ પામે છે, કલ્યાણનું મંદીર બને છે અને સર્વદા જીવંત અને જયવંતા વર્તે છે. કહ્યું છે કે, તીર્થયાત્રાવડે દેહ પવિત્ર કરવો, ધર્મની વાંછાવડે મન પવિત્ર કરવું, પાત્રદાન વડે ધન પવિત્ર કરવું અને સચ્ચરિત્રોવડે કુલ પવિત્ર કરવું. ” ઇત્યાદિ ગુરુનો ઉપદેશામૃત સાંભળી સુહિતાત્મા રાજર્ષિ સુવર્ણ, રત્ન વસ્ત્ર, હાથી અને ઘોડા વિગેરેના દાનથી યાચક વર્ગનો ઉદ્ધાર કરી શ્રીપુંડરિક ગિરિને સર્વ તરફથી પદ્મકુલાદિવડે ઢાંકી અનુક્રમે શ્રીસંધ સાથે ઉતરીને પાલીતાણે આવી.

ત્યાં સૂરિરાજે ઉપદેશ કર્યો કે, “હે રાજા ! શ્રીજિનેશ્વર ભગવાને રૈવતાચળને શ્રીશત્રુંજયનું દેવગજાનદાયક પાંચમું શિખર કહેલું છે. કૈલાસ, ઉજ્જયંત, રૈવત, સ્વર્ણપર્વત, ગિરિનાર અને નંદલદ્ર એ એનાં છ આરામાં અનુક્રમે છ નામો છે. એ સર્વ પાપનું હરણ કરનાર મહાતીર્થ છે એના વંદનનું ફળ શાસ્ત્રમાં શત્રુંજયના જેટલું વર્ણવેલું છે. ” આ ઉપરથી ઉત્સાહિત થયેલો રાજા પોતાને કૃતકૃત્ય માનતો, મનમાં શ્રીરૈવતેશ્વરનું ધ્યાન ધરતો, સુખે પ્રયાણ કરીને માર્ગમાં વૃક્ષોનું પાણી સર્વ પ્રકારના પૂજના ઉપચાર વડે સન્માન કરતો અનુક્રમે ઉજ્જયંત તીર્થે આવી.

અહીં રાજાએ અને સૂરિએ સાથે ચડવા માંડ્યું ત્યારે તે પર્વત લંકાપતિએ ઉખેડી નાખેલા પર્વતની પેઠે કંપવા લાગ્યો. તે-

ભાગ એકવીસમો.

૨૫૩

ના પ્રકંપનું કારણ પૂછવાથી સૂરિએ તેને કહ્યું કે, “હે રાજન્! આ માર્ગમાં છત્રશિલા નામની બે શિલાઓ છે. તે એકી વખતે નીચેથી ચડતા બે પુણ્યશાળીઓ ઉપર પડશે એવી વૃદ્ધ પુરૂષોની વાણી છે. એટલા માટે આપણ બે પુણ્યવંતોને સમકાળે ચડવું યુક્ત નથી. કદાચિત્ એ પડી બેસે માટે પ્રથમ તમે શ્રીનેમીશ્વર ભગવાનનાં દર્શન કરો, હું પછીથી કરીશ.” તે સાંભળી રાજાએ કહ્યું કે, “મહારાજ! વિનયનો ભંગ કરવાથી યાત્રાનું ફળ ન થાય માટે પ્રથમ આપ પધારો.” એમ કહી સૂરિને આગળ મોકલ્યા અને પોતે પાછળથી ચડ્યો. એવી રીતે સૂરિ અને સંઘસહિત રાજાએ જન્મના અધિષ્ઠાતા પ્રત્યક્ષ છે એવા શ્રીનેમીશ્વર ભગવાનને નમન કર્યું અને રાજાએ તેમજ બીજાએ પુષ્કળ સ્નાત્ર અને વિલેપનાદિવડે પૂજા કરી પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું. ત્યાં શ્રીનેમિનાથની પ્રતિમાને વજ્રમયી અને સર્વ અતિશયવાળી બેઈ ગુરુને પૂછ્યું કે, “મહારાજ! આ મૂર્તિ કોણે ક્યારે કરાવી?”

ગુરુએ કહ્યું કે, “આ ભારતક્ષેત્રને વિષે ગદ્ય ચોવીશીમાં ત્રીજા તીર્થંકર શ્રીસાગરના સમયમાં ઉજ્જયિની નગરી મધ્યે નરવાહન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં એક વખત શ્રીસાગર જિન સમવસર્યા. રાજા તેમને વાંદવા ગયો. ત્યાં ધર્મોપદેશ સાંભળી રહ્યા પછી કેવલીની પરિષદ (સભા) બેઠને પૂછ્યું કે ‘હે સ્વામિન્! હું ક્યારે કેવલી થઈશ?’ સ્વામીએ કહ્યું કે, ‘આવતી ચોવીશીમાં બાવીશીમા શ્રીનેમિનાથના વારે તમે કેવલી થશો.’ એ સારી રીતે સમજી લેઢને તે ભવમાં શ્રીસાગર જિનેશ્વર પાસે વ્રત લેઈ મરીને બ્રહ્મ લોકને વિષે દશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો ઇંદ્રાધિપતિ થયો. ત્યાં અવધિ જ્ઞાનવડે પૂર્વ ભવ બાણીને વજ્રમય મૃત્તિકા આર્ણીને પૂજાને સાડ શ્રીનેમિનાથની પ્રતિમા તૈયાર કરી અને યાવત્ દશ સાગરોપમ સુધી પૂજા આયુષ્યના છેટલા ભાગમાં શ્રીનેમિજિનનાં શ્રીરેવતા ચળને વિષે દીક્ષા કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ ત્રણ કદયાણુકો બાણી

૨૫૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

સ્વર્ગથી શ્રીનેમીશ્વરની પ્રતિમા લેઇને રૈવતાચળ પર આંચો. ત્યાં વજ્ર વડે પર્વતને ખોદી ભૂમિમાં, પૂર્વાભિમુખ રૂપાનો પ્રસાદ કર્યો. તે માંહે ત્રણ ગભારા કરીને રત્ન મણિ અને સુવર્ણનાં ત્રણ ખિંબ સ્થાપી તેમની આગળ સોનાનું પવાસન કરી તે વજ્ર-મૃત્તિકામય ખિંબ સ્થાપ્યું. પછી તે ઇંદ્ર સ્વર્ગ થકી ચવીને બહુ સંસાર ભમીને શ્રીનેમિનાથના તીર્થમાં પદ્મિમહાપદ્મિ દેશને વિષે ક્ષિતિસાર નામના નગરમાં પુણ્યસાર નામે રાજ થયો. એક સમયને વિષે શ્રીનેમિ ભગવાન ત્યાં સમવસર્યા. રાજ તેમને વાંદવા ગયો અને દેશના સાંભળીને શ્રાવક થયો. પછી ભગવાનના મુખ થકી પાછલા ભવનો વૃત્તાંત જાણીને રૈવતાચળ ગયો. ત્યાં પોતે કરેલા વજ્રમય તે ખિંબને પૂજીને પાછો કર્યો અને પુત્રને ગાદી ઉપર બેસાડી ભગવાન પાસે દીક્ષા લેઇ સાધુ થયો. અનુક્રમે તપવડે કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયો. શ્રીનેમિનાથ ભગવાનના રૈવતાચળને વિષે ત્રણ કલ્યાણકો થયાં તે કારણથી તે પર્વત ઉપરનું ચૈત્ય અને તેમાંનું લેપમય ખિંબ લોકમાં પૂજ્યમાન થયું.

“ પછી શ્રીનેમિભગવાનના નિર્વાણથી ૯૦૯ વર્ષે કાશ્મીર દેશથકી રત્ન નામનો શ્રાવક (કલ્પના પ્રમાણથી) રૈવતગિરિપર શ્રીનેમિનાથની યાત્રા સાડ આંચો. હર્ષના ઉત્કર્ષમાં કળશ-ભર જળથી ભગવાનને સ્નાત્ત કર્યું. જળના યોગે લેપમય ખિંબ ગળી ગયું. તે જોઈ રત્ન શ્રાવકે પોતાથી તીર્થનો વિનાશ થયો એમ વિચારી બે માસના ઉપવાસ કર્યો. તેથી પ્રસન્ન થઈ શ્રીઅંબિકા દેવીએ તેને બ્રહ્મેંદ્રના ચૈત્યમાં સોનાના પવાસન ઉપર પધરાવેલી વજ્રમય પ્રતિમા ખતાવી. તે લેઈ આવી તેણે મૂળ નાયકની જગોએ સ્થાપન કરી. તે આ અમરગણને પણ પૂજનિક છે. વામનાવ-તારને વિષે વિષ્ણુએ બલિરાજને બાંધવા સાડ શ્રીરૈવતાચળ ઉપર નેમિનાથની પાસે તપ તપ્યો હોતો એવું લોકોએ પણ કહે છે. પ્રભાસનું દેવી પ્રતિ વચન છે કે, ભવના પાછલા ભાગમાં વામને

ભાગ એકવીસમો.

૨૫૫

તપ કર્યો. તે તપના આકર્ષણથી પદ્માસનમાં બેઠેલા શ્યામ મૂર્તિવાળા દિગંબર નેમિનાથ જન્મને વામને ઉંચે સ્વરે શિવ કહીને બોલાવ્યો. તે પ્રગટ થયા. તે શ્રીનેમિનાથનાં દર્શનથી મહાધોર કલિકાળમાં કંલહ અને પાપનો નાશ થાય છે અને સ્પર્શથી કોટિ યજ્ઞ (પૂજા) તું કૃણ મળે છે.”

એ પ્રમાણે રૈવતાચળનો અપૂર્વ મહિમા સાંભળી રાજા કુમાર-પાળને હજાર ગણો ઉત્સાહ વધ્યો. તેથી સર્વ પ્રકારના ઉત્સવવડે આત્માને કૃતાર્થ કરતો બહુ દિવસ સુધી ત્યાં રહ્યો. અહીં માળા વખતે તેજ સુબુદ્ધિશાળી જગદુશાએ પૂર્વની પેઠે અદ્ભુત માણેક આપીને ઇંદ્ર પદવી લીધી. રાજાએ તીર્થોચિત સર્વ ક્રિયાઓ કરીને ભગવાન આગળ હાથ જોડી વિનંતી કરી કે,

“ હે વિશ્વેશ ! મને તારું એકલાનું જ શરણ છે. તું મારા ઉપર એવા પ્રકારે પ્રસન્ન થાકે જેથી કરીને હું તારા ધ્યાનના થોગે તારામયજ થઈ જઉં.”

પછી સાંકળ જેવી પાજથી તે પર્વતને દુરારોહ બણી તેણે સુરાધૂના દંડનાયક શ્રીમાલજ્ઞાતિના મુકુટ સમાન શ્રીઆંબદેવ રાણા પાસે જીનાગઠ બણીની પાજ નવીન સુખે ચડાય તેવી કરાવડાવી. ત્યાંથી કેટલાક મુકામ કરીને દેવપત્તન આવ્યો. અહીં શ્રીચંદ્રપ્રભ સ્વામીની યાત્રા કરી. અહીં પણ જગદુશાએ સવા કોટિ મૂલ્યનું માણેક આપીને માળા ગ્રહણ કરી. જગદુશાના જગતમાં અતિશયવાળા એ ચરિત્ર વડે કુમારપાળ અમત્કાર પામ્યો અને સર્વ સંઘ સમક્ષ તેના પ્રતિ બોલ્યો કે, “ હે શેઠ ! રાજાને પણ દુર્લભ એવાં સવા કરોડ મૂલ્યનાં ત્રણ રત્નો આપને ક્યાંથી મળ્યાં અને મળ્યાં તે પણ આવા પુણ્ય માર્ગમાં શાથી વાપર્યા ? સ્થાનકે સ્થાનકે આપનો પેઠે કોઈ એવાં રત્ન નથી ચડાવતું.” તે સાંભળી જગદુશા બોલ્યો—

૨૫૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

“હે રાજન્ ! મહુવા નગરમાં પૌરવાડ વંશના મારા પિતા હંસ મંત્રીને વડિલોપાર્જિત પાંચ રત્નો મળ્યાં હતાં. તે મારા પિતાને તીર્થયાત્રા કરવાની ઇચ્છા થઈ હતી. પણ તેવા કોઈ મોટા સંઘનો યોગ ન બનવાથી તેઓ યાત્રા કર્યા વગર પ્રાંત સમયે મને શત્રુજય ગિરિનાર અને દેવપત્તન એ ત્રણ જગોએ ત્રણ રત્નો આપવાનું અને બે રત્ન વડે મારો નિર્વાહ કરવાનું કહી કાળ કરી ગયા. તેમના વચનનો આદર કરી મેં તેમના પુણ્યાર્થે ત્રણ રત્નો વડે ત્રણ તીર્થો ઉપર તીર્થ માળાઓ પહેરી અને આ બે રત્નો સર્વ તીર્થના આધારભૂત સંઘપતિ એવા આપને થાઓ કારણ કે, એ પ્રકારે શ્રીસંઘના અધિપતિનું વાત્સલ્ય કરવાથી હું કૃતકૃત્ય થઈશ. ” એમ કહી રાજના પદ્મહસ્તમાં બે રત્નો મૂક્યાં. રાજ પણ તેના ભક્તિ વિનય અને ઔદાર્યોદિ ગુણોથી ચિત્તમાં અમત્કાર પામી શ્રીસંઘ સમક્ષ તે બે રત્નો ખતાવીને બોલ્યો, “ રાજ છતાં પણ હું પ્રશંસા કરવા લાયક નથી અને આ વણિક છતાં એ બહુ પ્રશંસા કરવા લાયક છે. એમણે ત્રણ જગતના ગુરુની માણેકો વડે ઘણા તીર્થો ઉપર પૂજા કરી છે. ” (જગદુશા પ્રતિ) “ હે શ્રાદ્ધવર્ચ ! આપને ધન્ય છે. આપજ પુણ્ય-શાળીઓમાં અગ્રણી છો. કારણ કે, આપે ત્રણ તીર્થો ઉપર એ પ્રકારે ઇંદ્રપદ લીધું. ” ઇત્યાદિ પ્રકારે જગદુશાના વખાણ કરી તેને પોતાના અર્ધાસન ઉપર બેસાડ્યો અને સ્વર્ણ ભરણાદિથી સત્કાર કરીને અઢી કરોડ રૂપીઆ આપી તેનાં બે રત્નો લીધાં. પછી તે બે રત્નોને વચમાં રાખીને બે નવીન હાર ખનાવ્યા અને શ્રીશત્રુજય તથા ગિરિનાર પર તીર્થકરની પૂજામાં મોકલ્યાં. ત્યાંથી પ્રયાણ કરી મહોત્સવ પૂર્વક પાટણ આવ્યો.

અહીં યાત્રા કરી આવેલા શ્રીસંઘને સોનાના આભરણ અને પટકુળ વિગેરેથી સત્કાર કરી વિસર્જન કર્યો. કારણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, શ્રીશત્રુજયનાં દર્શન કર્યા હોય તેવા અને નહીં કર્યા હોય તેવા સંઘને પ્રતિલાભવો. વગર દર્શન કરેલાને પ્રતિલાભવાથી

ભાગ એકવીસમો.

૨૫૭

ઠાટિ ગણું ફળ થાય છે અને દર્શન કરેલાને પ્રતિલાભવાથી અનંત ગણું ફળ થાય છે.

પછી તીર્થયાત્રાથી જનો આત્મા પવિત્ર થયો હોતો એવા રાજર્ષિએ અઠાઇની રથયાત્રાનો મહોત્સવ કરવા માંડ્યો. ઉત્તરાધ્યયન વૃત્તિમાં બે શાશ્વતી અઠાઇઓ કહી છે. એક ચૈત્રમાસમાં અને બીજી આસોમાસમાં. આ બે અઠાઇની યાત્રાઓ સર્વ દેવતાઓ પણ નંદીશ્વર દ્વીપે જઈ કરે છે અને વિદ્યાધરો તથા મનુષ્યો પોતપોતાના સ્થાનકને વિષે કરે છે. આગમોક્ત માર્ગ પ્રમાણે વર્તવામાં તત્પર કુમારપાળે સર્વ અઠાઇ શ્રીકુમારવિહારમાં હર સામંતાદિ શ્રીસંઘ સાથે વિધિપૂર્વક સ્નાત્રપૂજા બળિ વિગેરે અનેક પ્રકારના મહોત્સવ કરવામાં ગાળી. આ સંબંધે અન્ય ગ્રંથમાં લખેલું છે કે, શ્રીકુમારરાજર્ષિએ કુમારવિહારની અંદર શાશ્વતી અઠાઈનો મહિમા કર્યો. તે શુભકાર્ય સાઝ બળિના વિશાળ થાળા ભરાવ્યા. આઠે દિવસ આઠ કર્મથી મુક્ત શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનને પોતે સ્નાત્ર કરી સર્વ ઉપચારથી પૂજા રચી. તેજ ગ્રંથમાં રથયાત્રા સંબંધે આ પ્રમાણે વર્ણન આપેલું છે. ચૈત્ર સુદિ ૮ ને દિવસે ચોથે પહોરે ભારે પોશાક પહેરી હર્ષભેર મળેલા નગરજનોના જય-જય-કારના માંગલિક શબ્દો વચ્ચે સોનાના ઢંચા ઢંડવજ છત્ર અને ચામરાદિથી દીપતો ચાલતા મેરુ જોવો જિનેશ્વર ભગવાનનો સુવર્ણમય રથ નીકળતો. તેની અંદર મહાજન લોકો કુમારવિહાર આગળ મહાસ્નાત્ર વિલેપન અને કુસુમાદિથી પૂજિત શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પધરાવતા. રથની આગળ વાગતા વાદિત્રના નાદથી સર્વ આકાશ છવાઈ જતું અને સુંદર તરૂણીવૃંદનો વેગ સહિત નાચ ચાલી રહેતો. એવી ધામધુમમાં તે રથ મંત્રી અને સામંતાદિથી પરિવર્યો રાજના મહેલ આગળ આવતો. ત્યાં વસ્ત્રાભૂષણથી અલંકૃત રાજ સ્વયંમેવ રથમાંની પ્રતિમાની પૂજા રચી વિવિધ પ્રકારનાં નાટક કરાવતો. તે રાત રથને ત્યાંજ રાખી બીજે દિવસે સિંહદ્વારની બહાર લેઈ

૨૫૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

જતા. ત્યાં પણ એજ પ્રમાણે નૃત્ય વિગેરે કરાવી રથને પંટમંડપમાં રાખતા. ત્યાં ત્રીજે દિવસે સવારે રાજા પોતાના હાથે ચતુર્વિધ સંધના દેખતાં રથમાંની જિનપ્રતિમાની પૂજા કરી આરતી ઉતારતો. ત્યાંથી હાથીએ જોડેલો તે રથ નગર મધ્યે ફેરવવાની સાથે ઠેકાણે ઠેકાણે વિશાળ પટમંડપોની અંદર ઘણીવાર સુધી ઉભો રાખવામાં આવતો. મંડપો ઘણા જોવા લાયક અને ભવ્ય થતા. તેમના ઉપર ધ્વજઓ ફડ ફડ કરતી તે જાણે હસતી હોયની તેમ દેખાતી. તેમની અંદરની બાજુએ સ્ત્રીઓનાં ગાન-તાન ચાલતાં. બહારની બાજુએ કેળના સ્તંભો શોભી રહેતા અને તોરણો ફરફર થતાં. ઘણા લોકો તે જૈન રથોત્સવ જોવાને કૌતુક-થી એકઠા મળતા અને વિધાતાને હજાર નેત્રો કરવા માટે પ્રાર્થના કરતા. રથની બે બાજુએ ગર્જના કરતા ગજરાજ ઉપર બેઠેલા મહા સામંતો ભગવાનને ચમર વીંઝતા અને આગળ રાજપુરુષોની હારને હાર ચાલતી. થોડા શબ્દોમાં અર્થોજનોના મનોરથને પૂર્ણ કરનાર તે જૈન રથ આઠે દિવસ વિશ્વત્રયને સર્વ તરફથી લીલાયુક્ત સંચાર વડે મહોત્સવમય કરી નાખતું. જીવી રીતે ચૈત્રી અઠાઈ-માં તેવીજ રીતે આશ્વિન માસની અઠાઈમાં પણ કુમારપાળ આઠ દિવસ સુધી લોકોને ચમત્કાર પમાડનાર રથયાત્રા કાઢતો. પોતાના માંડલિક રાજાઓને પણ તમે એ પ્રકારે શ્રીજૈન ધર્મ આદરે એમ કહેતો અને તેથી તેઓ પોતપોતાના નગર મધ્યે કુમાર વિહાર બંધાવી વિસ્તાર પૂર્વક રથયાત્રા અને મુનિભક્તિ કરતા. મતલબકે તે સમયે સર્વ જગત જૈનધર્મમય થઈ જતું.

એ પ્રકારે યાત્રાત્રયથી ઉદ્ધાસ પામતા અમૃતના પૂરથી સર્વ જીવલોકને જીવિત કરતો, પાપવૃદ્ધિના પ્રકારથી સર્વ રીતે દૂર રહે-તો અને દુર્વિલાસને ત્રાસ પમાડતો કુમારપાળ રાજા રાજ્યલક્ષ્મી વડે કાળરૂપી વ્યાલની લીલાનો ભોગ કરતો.

એક વખત શ્રીહેમાચાર્ય વીરચરિત્રનું વ્યાખ્યાન કરતા હતા. તેમાં “શ્રીદેવાધિદેવ વીર ભગવાનની પ્રતિમાનો સંબંધ સાંભળી

ભાગ એકવીસમો.

૨૫૯

અભયકુમાર મંત્રીના પૂછવાથી શ્રીવીરપરમાત્માએ સ્વમુખે કહ્યું કે, કુમારપાલ રાજા વીતલય પાટણથી શ્રીવીર પ્રતિમાને અણહિલપુર પાટણમાં મહોત્સવ પૂર્વક લાવીને પૂજા કરશે ” વિગેરે પોતાનો અધિકાર સાંભળી કુમારપાળ હૃદય સાથે વિચારવા લાગ્યો કે, અહો! હું જ ધન્ય પુરુષોમાં ધન્યતમ અને અગણિત પુણ્ય લક્ષ્મીનું પાત્ર છું. કારણ કે, થનારો એવો જે હું તેનું પણ ચરિત્ર અભયમંત્રી આગળ દેવ દાનવ અને મનુષ્યોની સલાના દેખતાં શ્રીવીરપરમાત્મા પોતે કહી ગયા છે. પછી તે પ્રતિમા મેળવવાનાં વાક્યો કહી ગુરુએ તેના ઉત્સાહમાં વધારો કર્યો. તેથી તેણે એકદમ પોતાના સામંતોને વીતલય મોકલી તે પ્રતિમાને પાટણના પરિસરમા મંગાવી. પછી સાક્ષાત્ પ્રમોદરૂપ ગુરુને આગળ કરી મોટી ધામધુમથી સામે ગયો. સાં તે પ્રતિમાને જોઈ સાક્ષાત્ વીરપ્રભુને દેખ્યા હોય તેમ પ્રસન્ન થઈ સુવર્ણનાં પુષ્પોથી પૂજાને ચૈત્ય વંદન કર્યું. પછી પોતાના હાથે સ્થમાંથી ઉતારીને કર્ણીદ્ર ઉપર પધરાવી અને જાણે પોતાની પુણ્ય રૂપી લક્ષ્મી હોય તેમ મહેલ મધ્યે આણી. અહીં કીડાલયમાં સ્ફટિકનું નવીન ચૈત્ય કરાવી તેમાં તે પ્રતિમા પધરાવી અને ત્રિકાળ અર્ચા કરવા માંડી. તે પ્રતિમાના પ્રભાવથી કુમારપાળની વૃદ્ધિમાં દિન દિન વૃદ્ધિ થતી ગઈ અને જૈન શાસનને વિષે પુંડરિકાદિ તીર્થની પેઠે તે પ્રતિમાનાં એકાગ્ર ચિત્તે દર્શન કરવા બીજા દૂર દેશના લાખો ધર્મી જનો આવવા લાગ્યા. હાલ તે પ્રતિમા રામસૈન્યમાં છે. એવી લોકોક્તિ ચાલે છે.

એ પ્રકારે શ્રીહેમસૂરિ પાસે તત્ત્વો શીખી જૈન ધર્મમાં પરાયણ થયેલો અને સર્વ આત્માથી તેજ ધર્મને ભાસમાન કરતો રાજર્ષિ તે ધર્મમય અને જ્ઞાનીઓના શૃંગાર રૂપ થયો.

કુમારપાળ રાત્રિ શેષ રહેતી ત્યારે પાંચનમસ્કારનું સ્મરણ કરીને જાગતો. એ પ્રકારે દેવ ગુરુ અને ધર્મની શ્રદ્ધાનું ચિંતવન

૨૬૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

કરતો, કાયશુદ્ધિ પૂર્વક પુષ્પ નૈવેદ્ય અને સ્તોત્રાદિ વિવિધ પૂજા વડે જિનપ્રતિમાનું પૂજન કરી પાંચ દંડકે યુક્ત ચૈત્ય-વંદન કરતો. નિરંતર સત્ત્વગુણ રૂપી રત્નથી શોભિત તે યથાશક્તિ પ્રત્યાખ્યાન કરતો અને સર્વ જયલક્ષ્મીનું તિલક છતાં તિલકના અવસરે બેસતો. હાથીના સ્કંધ ઉપર બેસી સર્વ સામંત અને મંત્રી વિગેરેથી પરિવર્યો જિનભુવનમાં જઈ વિધિ પૂર્વક પ્રવેશ કરતો. પછી અષ્ટ પ્રકારી પૂજા રચીને ભૂમિએ મસ્તક લગાડી પ્રણામ કરતો અને પવિત્ર સ્તોત્રોવડે સ્તવના કરતો. ગુરુ શ્રીહેમાચાર્યની ચંદન ખરાસ અને સોનાના કમળવડે પૂજા કરતો અને તેમની સામે બેસીને ઉભય લોકમાં સુખ આપનારી ધર્મદેશના સાંભળતો. ઘેર જઈને ધરચૈત્યની પૂજા કરતો અને પદ્માવતના થાળ ચડાવી તથા સંવિભાગ કરી પવિત્ર અહારનું ભોજન કરતો. ભોજન કરીને સિંહાસનપર બેસી પંડિતો સાથે શાસ્ત્રવાર્તા કરતો. આઠમ ચૌદસ શિવાય બીજી વાસ્તું ભોજન દિવસના આઠમા ભાગે કરી સંધ્યા વખતે ધરચૈત્યની કુસુમાદિથી પૂજા કરતો. એવી રીતે તે પુણ્યનિધિનો સર્વ કાળ સુચરિતમાં જતો.

એક વખત અનેક પ્રકારના પુણ્યરૂપી રસામૃતના સ્વાદથી પણ અતૃપ્ત રહેલા ચૌલુક્યને જગત અનૃણી કરવાનો મનોરથ થયો. તેથી તેણે સુવર્ણસિદ્ધિ સાડ ગુરુના ઉપદેશથી પોતાના અને સંધના નામના બે વિનંતિપત્રો શ્રીદેવચંદ્રાચાર્ય ઉપર મોકલ્યા. તે મહાન્ આચાર્ય ત્રીવ્ર તપસ્યામાં તત્પર છતાં કોઈ સંધનું મહા કાર્ય હશે એમ વિચારી વિહાર કમથી દરવાન પણ ન દેખે તેવી રીતે એકદમ હેમાચાર્યના ઉપાશ્રયમાં આવી પહોંચ્યા. કુમારપાળ પણ સમૈયાદિ સામગ્રી તૈયાર કરતો ગુરુએ ખબર કહાવવાથી ત્યાં આવ્યો, અને દ્વાદશાવર્ત વંદન કરી વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેઠો. હવે જ્યારે વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ થયા પછી શ્રીદેવચંદ્રાચાર્યે સંધનું કાર્ય પૂછ્યું ત્યારે બીજા બંધાને વિસર્જન કરી પડદા નાખી હેમાચાર્યે અને રાજાએ ગુરુના પગે પડી સુવર્ણ-

ભાગ એકવીસમો.

૨૬૧

સિદ્ધિની યાચના કરી. હેમાચાર્યે પણ વિનંતિ કરી કે, “ મહારાજ ! બાહ્યાવસ્થામાં મારો પાસેનો તાંબાનો કટકો આપના આ દેશથી લાકડાની ભારીવાળા પાસેથી માંગી લીધેલી વક્ત્રીનો રસ લગાડીને અગ્નિમાં નાખ્યા બરોબર સોનામય થઈ ગયો હતો, તે વક્ત્રીનાં નામ સંકેતાદિ કૃપા કરીને કહો. ” તે સાંભળ્યા બરોબર ગુરુએ કાપાટોપથી હેમસૂરિને દૂર હટાડેલી મૂકી કહ્યું કે, “ તું યોગ્ય નથી. પૂર્વે આપેલી આસામણ જેવી વિદ્યાનું જે તને અજ્ઞાન થયું છે તો આ મોઢક જેવી વિદ્યા તને મંદાગ્નિ વાળાને શી રીતે અપાય ? ” એ પ્રકારે હેમસૂરિને નિષેધ કરી કુમારપાળને પણ સમજાવ્યું કે, “ તમારું ભાગ્ય એવું નથી જે તમને જગત અનૂણી કરનારી સુવર્ણસિદ્ધિની વિદ્યા સિદ્ધ થાય. પણ હિંસાનું નિવારણ અને પૃથ્વીનું જિનભુવનથી મંડન એ વિગેરે પુણ્યનાં કાર્યોને લીધે તમારા ઉભય લોક સિદ્ધ થયા છે. હવે વધારે શા માટે ઈચ્છા રાખો છો ? ” એ રીતે તે બન્નેનું સમાધાન કરી શ્રી-દેવચંદ્રાચાર્ય તેજ ક્ષણે વિહાર કરી ગયા.

૨૬૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૨૨ મો.

કુમારપાળનો પૂર્વજન્મ અને લૂતા રોગ નિવારણ.

એક દિવસ વ્યાખ્યાન કરતાં સૂરિ “ હાહા ” કરી ઉઠ્યા. એટલે દેવબોધિ હાથ ધસીને બોલ્યા કે, “ એતો કંઈ નથી ” એક બીજાના આવા સંકેતથી રાજ ચમત્કાર પામ્યો અને વ્યાખ્યાન મૂકાયા પછી બોલ્યો કે, “ હે ભગવન્! આપે બેએ માંહોમાંહે શું કર્યું? ” ગુરુએ કહ્યું કે, “ હે રાજન્! દેવપાટણમાં શ્રીચંદ્રપ્રભ સ્વામીના પ્રાસાદની અંદર ઉંદર દીવાની દીવેટ લેઈ ગયો તેથી અંદરવો લાગી ઉઠ્યો તે મેં દીઠો અને દેવબોધિએ હાથ ધસીને તે ખૂઝવી ગયો એમ સૂચવ્યું. ” રાજાએ ચમત્કાર પામી પોતાના પુરૂષોથી નિર્ણય કરાવ્યો તો તે વાત ખરી પડી.

એવી રીતનો નિરતિશય કલિકાળમાં પણ સૂરિનો જ્ઞાનાતિશય બેઈ રાજ તેમનાં વખાણ કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે, “ હે ભગવન્! પૂર્વે હું કોણ હતો અને હવે હું કોણ થઈશ? સિદ્ધરાજ મારા ઉપર શા કારણે અતિશય દ્રોહ ધરતો હતો અને ઉદયન મંત્રી તથા આપ શા હેતુથી વત્સલભાવ રાખ્યો છો? એ સર્વ કોઈ પણ જ્ઞાનથી જાણીને મને કૃપા કરીને ખરેખર કહો. પાછલા ભવના સંબંધ વગર કોઈ કોઈના ઉપર અત્યંત વૈર અથવા સ્નેહ રાખતું નથી એ તો નિર્વિવાદ છે. કહ્યું છે કે, જને દેખીને ક્રોધની વૃદ્ધિ થાય અને સ્નેહની હાનિ થાય તે પોતાનો વૈરી છે એમ સમજવું અને જને દેખીને સ્નેહ વધવાની સાથે ક્રોધ નાશ પામે તે પોતાનો પૂર્વ ભવનો બાંધવ છે એમ સમજવું ”

સારે ગુરુ બોલ્યા:— “ હે રાજન્! આ કાળ અતિશય વિનાનો છે. કારણ કે, શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણથી ૬૪ વર્ષ

ભાગ બાવીસમો.

૨૧૩

ચરમકેવલી શ્રીજંબૂસ્વામી મોક્ષે ગયા તેમની સાથે મનઃપર્યવજ્ઞાન, પરમાવધિજ્ઞાન, પુલાકલખિધ, આહારક શરીર, ક્ષપકત્રેણિ, ઉપ-શમત્રેણિ, જિનકલ્પ મુનિની રીતિ, ત્રણ પ્રકારનાં ચરિત્ર, કેવળ-જ્ઞાન અને મોક્ષ એ બાર વસ્તુ વિચ્છેદ ગઈ. એક હજાર વર્ષ પછી સર્વ પૂર્વજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયું. હાલતો અલ્પશ્રુત રહેલું છે. તો પણ દેવતાના આદેશથી જાણીને કંઈક કહીશ. ”

પછી સૂરિએ સિદ્ધપુર જઈ સરસ્વતીના તીરે અક્રમનો તપ કર્યો અને સૂરિમંત્રના આઘ પીઠની અધિષ્ઠાત્રી ત્રિભુવનસ્વામિની દેવીનું આરાધન કરી તેના મુખથી પૂર્વભવ વિગેરે સાંભળી રાજની આગળ આ પ્રમાણે કહ્યું.

“હે રાજન્! પૂર્વભવને વિષે મારવાડ દેશમાં જયકેશી રાજને નરવીર નામનો પુત્ર હતો. તે સાતે વ્યસન સેવવા લાગ્યાથી તેના પિતાએ તેને દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો. ત્યારથી તે મારવાડની જ નજીકમાં પર્વતની હારે મધ્યે પક્ષીપતિ તરીકે રહેવા લાગ્યો. એક વખત તેણે માળવેથી આવતા જયતા નામના સાર્યવાહનો સાથ લૂટ્યો. સાર્યવાહે પાછા ફરી માલવેંદ્રને ખુશી કરી મેળવેલા સૈન્ય વડે પક્ષીને ઘેરો ઘાલ્યો. અહીં નરવીર શત્રુનું વધારે બળ જાણી નાશી ગયો. સાર્યવાહે તેની સગર્ભા સ્ત્રીને હણીને ભૂમિ-પર પડેલા બાળકને પણ પક્ષીમાં કીડાના મોતે માર્યો. પછી માળવે જઈ રાજને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી રાજ બોલ્યો કે, “હે દુરાત્મન્! તું બે જીવની હત્યા કરી માટે તારું મુખ જોવું ઉચિત નથી. ” એમ કહી તેને દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો. લોકો પણ તેને તુચ્છાકાર કરવા લાગ્યા. આથી તેને ઘણું પશ્ચાતાપ થયો અને વૈરાગ્ય આવવાથી તાપસની દીક્ષા લીધી. ત્યાં તીવ્ર તપ તપીને મરણ પામી જયસિંહદેવ-પણે જન્મ્યો અને બે જીવની હત્યાને લીધે અપુત્રિયો રહ્યો. કહ્યું છે કે, જે પાપી પશુ પક્ષી અને મનુષ્યનાં બાળકોનો વધ કરે છે તેને પુત્ર થતો નથી અને કદા-

૨૬૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ચિત્ થાય છે તો તે જીવતો નથી. નરવીર પણ દેશાંતરમાં ભ્રમતો. શ્રીયશોભદ્ર સૂરિને મળ્યો. તેમણે તેને ઉપદેશ કર્યો કે, “ હે રૂપ-વંત અને ભાગ્યશાલી ક્ષત્રિયવર! કાન સુધી ધનુષ્ય ખેંચીને શિકારમાં તત્પર રહી જીવવધ કેમ કરો છો ? તમે તમારું ખાણુ પાછું ખેંચી લ્યો. તમારું શસ્ત્ર દુઃખીઆનું રક્ષણ કરવા અર્થે છે. નિરપ-રાધી પ્રાણીઓને મારવા માટે નથી. શત્રુઓને પણ પ્રાણાંતે તૃણ ધારણ કરવાથી છોડી દેવામાં આવે છે તો નિરંતર તૃણનોજ અહાર કરનારા પશુઓને કેમ મરાય ? જન્મ સુધીનું દારિદ્ર્ય અને પરાયે ઘેર દાસત્વ સારાં, પરંતુ જીવહિંસા અને ચોરીથી થતો વૈભવ નહીં સારો. ” એ ઉપદેશ સાંભળી નરવીર લજ્જા પામીને બોલ્યો કે, “ હે મહારાજ ! ” ભૂખ્યામાણસ શું પાપ ન કરે ? પછી તેણે સૂરિના વચનથી સર્વ વ્યસનનો ત્યાગ કર્યો અને શ્રાવકોએ ભાથું આપ્યું તે લેઈ ફરતો ફરતો નવલાખ તિલંગ દેશના એકશિક્ષા નગરમાં આવ્યો. ત્યાં ઓઠર નામના કોઈ શેઠને ઘેર ખાવા માટે નોકરી રહ્યો. શ્રીયશોભદ્રસૂરિ પણ તેજ નગરમાં ચોમાસુ રહેવા આવ્યા. ઓઠર શેઠે ગુરુના ઉપદેશથી તે નગરને વિષે શ્રીમહાવીર-સ્વામીનું દેરાસર બંધાવ્યું હતું અને તે સર્વ નગરમાં પ્રસિદ્ધ હતું. એવામાં પર્યુષણ પર્વના દહાડા આવ્યા તેથી ઓઠરશેઠ સહકુંડુંબ ઉત્તમ દ્રવ્યો લેઈ પોતાના ઘેરે પૂજા કરવા ગયો. નરવીરને પણ સાથે લીધો. ત્યાં વિધિપૂર્વક સ્નાત્ર વિલેપન વિગેરે ભગવાનને ચડાવી ઓઠરે નરવીરને કહ્યું કે, “ ભાઈ! આ પૂલ લે અને ભગવાનને પૂજા તારો જન્મ સફળ કર. ” ત્યારે નરવીરે વિચાર કર્યો કે, આ પર-મેશ્વર અપૂર્વ છે. એ સર્વ પ્રકારના ભોગ અને મોક્ષ સુખના દાતા છે તો ખીજના ફુલથી શા માટે એમની પૂજા કરું ? પછી તેણે પો-તાની પાસેની પાંચે કોડીનાં પૂલ લેઈ આંખમાંથી આનંદનાં આંસુ વહેતે છતે પ્રસન્ન મન વચન અને કાયાના યોગે પરમાત્માની પૂજા કરી. ત્યારપછી પોતાનાં શેઠને સર્વ પ્રકારના ભોગ વિવશાન છતાં તપ કરતાં જોઈ મારે તો વિશેષ પ્રકારે તપ કરવો જોઈએ,

ભાગ પાવીસમો.

૨૬૫

એવો વિચાર કરી તેણે તે દિવસે ગુરુમુખથી ઉપવાસ કર્યો. પાર-
ણાના દિવસે શુદ્ધ શ્રદ્ધા પૂર્વક સાધુને દાન આપ્યું. આ વખતથી
તે જૈન ધર્મમાં સન્મુખ અને સ્વભાવે ભદ્રક થયો. ત્યાંથી મરી-
ને ત્રિભુવનપાળનો પુત્ર કુમારપાળ રાજ થયો. ઓઢરનો જીવ
ઉદયન મંત્રી થયો અને યશોભદ્રસૂરિ તે હું પોતે. અહીંથી
તમે મરીને મહર્ષિ વ્યંતર દેવતા થશો અને ત્યાંથી ચવીને આજ
ભરતક્ષેત્રના ભદ્રિલપુર નગરને વિષે શતાનંદ રાજ અને ધારણી
રાણીના શતબલ નામના પુત્ર થશો. ત્યાં પિતાનું રાજ્ય પામી
ભાવી શ્રીપદ્મનાભ તીર્થંકરની દેશના સાંભળી બોધ પામશો અને
રાજ્યલક્ષ્મી છાંડી દીક્ષા લેઈ ભગવાનના અગ્નીઆરમા ગણધર થશો.
અનુક્રમે ઠેવળ જ્ઞાન પામી મોક્ષે જશો. મતલબ કે, આ ભવથી
ત્રીજા ભવે શ્રીજૈન ધર્મના પ્રભાવથી તમે મોક્ષે જશો. એ પ્રકારે
સૂરિમંત્રની અધિષ્ઠાત્રી દેવીની વાણીથી મેં તમારા ગયા અને
આવતા ભવ સંબંધી હકીકત સાંભળી તે કહી છે. ”

કુમારપાળ પોતાને સિદ્ધિ નજીક છે તે વાત સાંભળી ઉદ્દાસ
થવાથી જાણે નિર્વૃત્ત થયો હોય તેમ ગુરુપ્રતિ હાથ જોડી વિનવવા
લાગ્યો કે, “ હે ભગવન! આપનાથી ખીજે ટાણુ સર્વજ્ઞની માફક
ભૂત અને ભવિષ્યત્ કાળની વાત કહે? જેમ ભગવંતની ભાષા
વ્યભિચાર દોષવાળી ન હોય તેમ આપની વાણી પણ તેમના
ધ્યાનના અતિશયથી દોષરહિતજ હોય. પરંતુ જો આપની
આજ્ઞા હોય તો કૌતુકમાત્રથી મારા કોઈ આત્મ પુરુષને એકશિલા
મોકલી ઓઢરશેઠને ઘેર સ્થિરદેવી નામની દાસીને પૂછાવું. ”

ગુરુએ કહ્યું કે, “ વિશેષ પ્રકારે પૂછાવો. ”

પછી રાજાએ તાબડતોપ એક આત્મજનને એકશિલા
મોકલ્યો. કહ્યું છે કે, કૌતુકી પુરુષો આળસ નથી રાખતા. આત્મ
પુરુષે ઓઢરશેઠના પુત્રને ઘેર જઈ તે દાસીને સર્વ હકીકત આઘંત

૨૬૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

પૂછી અને ઓઠરે કરાવેલું વીરચૈત્ય બેઠ રાજને સર્વ યથાસ્થિત બેઠેર કર્યું. રાજની ખાત્રી થઈ. પછી તેણે સર્વ સંધને એકઠો કરી આણંદભેર ગુરુ મહારાજને “કલિકાળ સર્વજ્ઞ” એવું બિરુદ આપ્યું; અને સિક્કરાજની સાથે પોતાના વૈરનું કારણ બાણી ચિત્તમાં ચિંતવવા લાગ્યો કે, “અહો! આ સંસાર મહા દારુણ છે. હે જીવ! તું એક મરણથી બીજો છે પણ ભવેભવ તને મરણ થવાનાં છે. કારણ કે, તેં અનેક કાટિ જીવેનો નાશ કર્યો છે. વળી તું અદ્યપ દુઃખ થકી નાશી જાય છે, પણ તારે ભવેભવ અનેક દુઃખો સહેવાનાં છે. કારણ, તેં અનેક જીવેને દુઃખમાં નાખ્યા છે.” એ પ્રકારના સંવેગ અને નિર્વેદથી જનો આત્મા આલિંગિત હતો એવા રાજર્ષિએ પુણ્યથી પ્રકાશવંત ઘણા દિવસો કાઢ્યા.

એક દિવસ કુમારપાળ સુખશય્યામાં સુતો હતો તેવામાં રાતને વિષે શ્યામ અંગ અને કૂર રૂપ ધારણ કરનારી કાઠ દેવી તેને પ્રત્યક્ષ થઈ બોલી કે, “હું લૂતારોગની અધિષ્ઠાત્રી દેવી તારા વંશમાં પૂર્વે થયેલા શાપને લીધે તારા અંગમાં પ્રવેશ કરીશ.” એમ કહી તે દેવી અદૃશ્ય થઈ અને રાજ ચિંતામાં પડ્યો. બીજા દિવસે સૂરિએ ચિંતાનું કારણ પૂછવાથી તેણે સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. ત્યારે સૂરિ બોલ્યા કે, “ભાવી ભાવ હમેશ થયાજ કરે છે. તે દેવતાથી પણ મિથ્યા થતા નથી. પૂર્વે કમળદેવીએ મૂળરાજને શાપ આપ્યો હતો તેનો આ વિપાક છે. કહ્યું છે કે, અવશ્ય થનારા ભાવ મહાત્માઓને પણ થાય છે. જુઓ શંકરને નમ્ર ભટકવું પડ્યું હતું અને વિષ્ણુને મહાનાગ ઉપર શયન કરવું પડ્યું હતું. પાતાલમાં પેશી જાઓ અથવા સ્વર્ગમાં નાશી જાઓ અથવા નગેન્દ્ર મેરુ ઉપર ચઢી જાઓ અથવા મંત્રૌષધી અને શસ્ત્રોના પ્રયોગો ચલાવો પણ જે થવાનું તે યાય છે. એમાં કંઈ વિચાર કરવાનું કારણ નથી. પરંતુ હે રાજન્! પુણ્ય કરો. કારણ કે, જેવી રીતે દીપક અંધકાર સમૂહનો, રસ (રસાયણ) રોગના ભરનો અને અમૃતબિંદુ વિષના આવેગનો નાશ કરે છે

ભાગ ખાત્રીસમો.

૨૬૭

તેવી રીતે ધર્મ એ પાપનો નાશ કરનાર છે. ” તે રાત્રે રાજાને મહાવ્યથાની સાથે પીઠ ઉપર એક રાઈના દાણા જેવી ફોલી થઈ. તેની અગળ ધણા ધણાને કર્યા છતાં પણ ધીમી પડી નહીં. એટલે સૂરિને બોલાવ્યા. સૂરિ રાજાને દુઃખથી પીડિત બોધ બોલ્યા કે, “હા ! વિધાતા સર્વ ગુણના સ્થાન અને પૃથ્વીના અલંકાર રૂપ પુરુષરત્નને પેદા કરી તરતજ તેના ભંગ કરે એ તેની મોટી અકુશળતા ગણાય ! ” ગુરુના દર્શનથી રાજાને જરાવાર શાંતિ પડી. તે ફરીને બોલ્યા કે, “હે રાજા ! મહાપુરુષોને તો દુઃખ પાપનો ક્ષમ થવામાં કારણ છે, શત્રુઓ ક્ષમા કરવાનું સ્થાન છે, શરીરની અશુચિ વૈરાગ્યનું નિમિત્ત છે, જરા સંવેગનો હેતુ છે, મરણત્યાગ-રૂપ મહોત્સવની તક આપે છે અને જન્મ મિત્રવર્ગની પ્રીતિ વધારે છે. તેમની દૃષ્ટિએ આ સર્વ જગત્ સંપ્રત્તિથી પરિપૂર્ણ છે તેમાં વિપત્તિને સ્થાતિ ક્યાંથી મળે ! ” એ પ્રકારે ઉપદેશ કરી મંત્રી પ્રતિ કહ્યું કે, “મંત્રીશ્વર ! અપાય માત્રના ઉપાય હોય છે મટિ બોળ કરો. બહુરત્ના વસુધરા. ” મંત્રી બોલ્યો, “મહારાજ ! જેમ હેમની પાછળ ધાતુઓ અને ચંદનની પાછળ કાષ્ઠ તેમ આપની પાછળ બધાએ કબાવંતો. જેમ અધિકારનો તાશ કરનાર સૂર્ય, વિષતું હરણ કરનાર અમૃત અને જગતને જીવન આપનાર શ્રેષ્ઠ તેમ કુઆરપાળને જીવાડનાર તેના ગુરુ એવા આપ સાહેબ, ” ગુરુ બોલ્યા, “આમાં મંત્ર અને ઔષધીનો પ્રભાવ ચાલે તેમ નથી. પરંતુ એક બુદ્ધિનો પ્રકાર સૂઝે છે, જે ખીજા દોધને રાજ્ય અર્પણ કરવામાં આવે તો રાજાને કુશળ થાય. પણ એ કરવું જૈનધર્મને કલ્પે નહીં. કારણ તેમ કરવાથી જીવહિંસા થાય અને જીવ તો સર્વે સરખા છે. જેવો મહીપાલ તેવાજ ઉદકમાલ. વાડ ! કંઈ અડચણ નહીં. મનેજ રાજ્ય થાઓ, જગતને વિશે અભયદાન સમાન કંઈ નથી. ”

સૂરિનાં એ વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો, “અરે ! એ શું ! ખીસીવે મટિ પ્રાસાદનો ભંગ દોણ કરે ? ભસ્મને મટિ ચંદન-વનને દોણ ખાળી નાખે ! ”

૨૬૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

સૂરિ બોલ્યા, “હે રાજન્! જો મારામાં શક્તિ ન હોય તો તમારું કહેવું યુક્ત ગણાય. પરંતુ જવી રીતે શક્તિ હોવાથી હનુમાન્ પોતાની મેળે બંધાયો, વિષ્ણુએ શિવનું રૂપ ધારણ કર્યું અને ભીમે વિરાટના અંતઃપુરમાં દાસીપણે રહેલી દ્રૌપદીનું રૂપ ધારણ કર્યું તેવી રીતે આ કાર્ય કરવામાં હું પણ સમર્થ છું. એ આખતનું મારા મનમાં જરાએ કષ્ટ નથી. કારણ લોભથી કરેલી મૈત્રી ન કહેવાય. પરદ્રોહથી મેળવેલી લક્ષ્મી લક્ષ્મીમાં ન લેખાય, લોહપાત્રથી આપેલું દાન દાનમાં ન ગણાય અને પરોપકારાર્થે સહેલું કષ્ટ કષ્ટમાં ન ગણાય એવી નીતિ છે. ”

એટલામાં વેદના વધવા માંડી. રાજ બેભાન થતો ગયો. તે જોઈ બધાનો તો જીવ ઉડી ગયો. ખરું છે. મહાપુરુષોની આપત્તિ જોઈને કોણ દુઃખી ન થાય? કાગડો પણ સૂર્યના અસ્ત થવાથી આંધળાપણું પામે છે. પછી શ્રીહેમાચાર્ય સર્વની સંમતિથી રાજ્યાસન ઉપર બેઠા અને તેજ વખતે રાજની પીડા કમી થઈ મનતા શરીરમાં પેઠી. પોતાને લીધે પોતાના ગુરુને પીડા થઈ બળી રાજ પોતાનું સર્વસ્વ ગયું હોય તેમ વજાહત જવો થઈ ગયો અને મનમાં ખેદ પામી ચિંતવવા લાગ્યો કે, “મહાપુરુષોનો સ્વભાવ કેવો વિચિત્ર છે! દીવેટ પોતે બળીને બીજને પ્રકાશ કરે છે. લવણ પરલોકની શાંતિમાટે અગ્નિમાં બળે છે. પાષાણ પોતે બળીને બીજને રંગ આપે છે. વૃક્ષો પોતે તડકામાં ઉભા રહી બીજને છાયા આપે છે અને પોતાને માટે નહીં પણ બીજને માટે ફળે છે. ”

ગુરુ બોલ્યા, “હે રાજન્! ચિંતા મા કરો. મારામાં શક્તિ હોવાથી મને કંઈ બાધા થતી નથી. ”

પછી જો તે લૂતાને મૂળમાંથી ઉખેડી ન નાખે તો તે પાછી પોતાની સંતતિને નડે એમ વિચારી સૂરિએ એક મોટું પાકું ડાહું

ભાગ બાવીસમો.

૨૬૬

મંગાવ્યું અને તેની અંદર પ્રવેશ કરી લૂતાને ત્યાં મૂકી દીધી !
 તેજ વખતે તે જાણે હતીજ નહીં તેમ થઈ ગઈ. પછી સૂરિએ
 તે કાળાને ઉચકીને ક્રોધ અધૂરપમાં નખાવ્યું કે તે બીજા ક્રોધના
 જાળધ્યામાં ન આવે. એ રીતે બધું સ્વસ્થ થઈ ગયું અને સૂરિની
 શક્તિ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થઈ. સર્વ નગરમાં ગુરુના અને રાજના પુનર્જ-
 ન્મનો ઉત્સવ થયો. ઘેર ઘેર ધવળ મંગળ ગવાયાં, દેવળોમાં
 અક્રોધ મહોચ્છવ મંડાયા, યાચકોને મોંમાગ્યાં દાન અપાયાં
 અને શ્રીજૈન શાસનની ઉન્નતિ અને મહિમા સર્વત્ર ફેલાયાં.

૨૭૭

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ભાગ ૨૩ મો.

હેમાચાર્યને મોક્ષ સંબંધી ઉપદેશ, અભાસની
ચાંદની અને જૈન ધર્મ ઉપર પ્રાક્ષણોનો
દ્રેષ હોવાનું કારણ.

“એક વખત શ્રીહેમાચાર્યે રાજાને વૈરાગ્યમય ઉપદેશ દીધો કે-
નિર્ભણ કુલાદિ ગુણે કરી યુક્ત અને રમણીય મનુષ્ય જન્મ પામીને
દીર્ઘબુદ્ધિવાળો પુરુષ મોક્ષને માટે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે. જેમાં સંસાર-
રતો ભય નથી, જેમાં મોક્ષના અભિલાષનો લેશ માત્ર નથી અને
જેમાં શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞા વિરુદ્ધ પ્રવર્તન હોય છે તેવાં
ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણ અનુક્રમે કિંપાકરૂણ, ખળ પુરુષના
સમાગમ અને વિષમય ભોજનની પેઠે પરિણામે સુંદર રૂળ આપ-
નારાં નથી. સાચાદિ નાના મોટા શત્રુને લીધે પાપનાં અનુબંધી
છે. ભોગ તેમનાથી પણ સર્પની પેઠે વધારે ભયંકર અને સેંકડો
સંકટના હેતુ ભૂત છે. પુરૂષોમાં પુંડરિક સમાન શ્રીતીર્થંકર ભગ-
વાને પ્રરૂપેલો ક્ષમાપ્રધાન ધર્મ તેજ મુખ્ય ધર્મ છે. કારણ કે,
તેનું પ્રળ મોક્ષ છે. અર્થ અને કામ એ ભાવ થકી અનર્થના
હેતુ છે. તેમનું પરિણામ ભોગવતા અનેક પુરૂષો નજરે પડે છે.
એનાથી વધારે શું કહેવું? વિવિધ પ્રકારના અદ્ભુત ભોગ અને
વીરવિલાસો મરણ સમયે વિરક્ત થાય છે તેથી તે કામના નથી.
જગતમાં ઉત્તમ તો એક મોક્ષજ છે અને તેના ઉપાય આ છે:-
વિવિધ પ્રકારની ત્રિકાળ પૂજા પૂર્વક ચૈત્યવંદન કરવું, નિપુણ
બુદ્ધિથી દેવદ્રવ્યનાં રક્ષણાદિ શુભ કાર્ય કરવાં, આચારમાં પ્રવીણ
અને બહુશ્રુત સુમુનિયાનું બહુમાનથી વંદન કરવું, વિધિ પ્રમાણે
દર્શનશુદ્ધિના ઉપાય લેવા, સિદ્ધાંતસારનું શ્રવણ કરવું, નવીન
શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો, ભણેલાં શાસ્ત્રોનું સ્મરણ કરવું, તત્ત્વનો

ભાગ તેવીસમે.

૨૭૧

વિચાર કરવો, આર પ્રકારની ભાવનાઓ ભાવની અને સર્વદા ઉત્તરોત્તર ગુણોનો અભિલાષ રાખવો. આ કાર્યોના યોગે સર્વ ગુણરત્નોમાં પ્રધાન એવા સર્વ અર્થ આજ જન્મમાં શરદઋતુના સમયે જવા સ્વચ્છ યશસમૂહને આપી સિદ્ધ થાય છે. ઇત્યાદિ ધર્મદેશના સાંભળી રાજાએ સંસારની અસારતા વિચારી અને એક મોક્ષમાં જ પોતાનું અંતઃકરણ લીન કર્યું.

પછી રાજાએ સૂરિને પૂછ્યું કે, “ મહારાજ! આજે કંઈ તિથિ થઈ? ” ત્યારે સૂરિ તે દિવસે અમાવાસ્યા છતાં સહસા બોલી ગયા કે, “ આજે પૂર્ણિમા થઈ. ” તે સાંભળી તક મળવાથી જહારથી મિત્ર અને અંતરથી શત્રુ સમાન મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવબોધિ ઉપહાસમાં બોલ્યો કે, “ અહો! જ્યારે કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રીહિમસૂરિએ આજે પૂર્ણિમા કહી છે ત્યારે ખરેખર લોકોના સદ્ભાગ્યથી પૂર્ણિમાજ થશે.

ગુરુએ તેમના દુરાશય સમજીને કહ્યું કે, “ તમારું કહેવું સત્ય છે. ”

દેવબોધિ બોલ્યા કે, “ એની ખાત્રી શી? ” ગુરુબોલ્યો, “ અહો! કેવી તમારી ચાતુરી! ચંદ્રોદય એજ ખાત્રી. ”

એ સાંભળી સર્વે ચકિત બની ગયા અને માંહોમાંહે કહેવા લાગ્યાકે, “ શું એવું એ થશે? ” પછી મનમાં આશ્ચર્ય પામેલો રાજા, દેવબોધિ અને સામંત વિગેરે રાજસભામાં આવ્યા અને ક્યાં ચંદ્રોદય થશે તે બાજુવા સારૂ એકઘડીમાં યોજન ચાલનારી સાંઠ-છિથો ઉપર પોતાના પુરુષોને બેસાડી પૂર્વ દિશામાં મોકલ્યા. પછી શ્રીહિમાચાર્યે પૂર્વે શ્રીસિદ્ધચક્ર મંત્રના દેવતાએ આપેલો ઉત્તમ પ્રયોગ કર્યો અને તેથી સંધ્યાસમયે પૂર્વ દિશામાં ચંદ્રનો ઉદય થયો. તે ચંદ્ર સારી રાત ચાંદનીમય કરી ચાર પહોર ગગન મંડળને અવગાહી પરાડિયાની વખતે સર્વ લોકના સમક્ષ અશ્વિ-મમાં જઈને અસ્ત પામ્યો. પ્રાતઃકાળે રાજાએ મોકલેલા પુરુ-

૨૭૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ષોએ પણ આવીને તેજ પ્રમાણે હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી સર્વને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને ઠેકાણે ઠેકાણે એવી વાત ચાલી કે, શ્રીહેમસૂરિની શક્તિ બેહદ છે અને શ્રીજૈન ધર્મનો મહિમા અલૌકિક છે.

દેવબોધિનું તે છળ યુક્ત વચન યાદ લાવીને રાજાએ એક વખત સૂરિને પૂછ્યું કે, “હે ભગવન્! જગતમાં ઘણા ધર્મો છતાં બ્રાહ્મણોને શ્રીજૈન ધર્મ ઉપર વધારે દ્વેષ કેમ છે?”

ગુરુ બોલ્યા “હે રાજન્! પૂર્વે યુગની આદિમાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવ પરોપકારાર્થે વિનીતા નગરી નજીક પુરિમતાલપુરને વિશે સમવસર્થા. તેની વધામણી લાવનારને ભરત ચક્રવર્તીએ સાડાબાર કરોડ સોનૈયાનું દાન આપ્યું. પછી તે વિવિધ પ્રકારના અહારાદિથી ભરેલાં પુષ્કળ ગાડાં લેઈને પરિવાર સાથે વંદન કરવા ગયા. ત્યાં દશ અભિગમ સાચવી ત્રણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક નમસ્કાર કરીને યોગ્ય સ્થાનકે બેઠા. પછી શ્રીયુગાદિદેવે દેશના દીધી કે, “ધર્મકળામાંથી સર્વ કળા નિકળે છે, ધર્મકથામાંથી સર્વ કથાઓ આવે છે. ધર્મબળથી સર્વ બળ થાય છે અને મુક્તિ સુખથી સર્વ સુખ યાય છે.”

આ ઉપદેશ સાંભળી શ્રીભરતચક્રીએ પૂછ્યું કે, “મહારાજ! ધર્મનું સ્વરૂપ શું?”

શ્રીપરમાત્મા બોલ્યા, “ધર્મરૂપ પુરુષનું દાન એ ઔદારિક શરીર છે, શીળ એ વસ્ત્ર છે, તપ એ તેજ છે અને ભાવ એ તેનો સ્વામી જીવ પોતે છે.”

આ પ્રકારના વીતરાગના ઉપદેશથી ભરતચક્રીએ દાનનેજ ધર્મરૂપે માન્યું અને ભગવાનને નમસ્કાર કરી પોતાની સાથે આણેલું ભોજનાદિ ગ્રહણ કરવા સાધુપ્રતિ નિમંત્રણ કર્યું. ત્યારે ભગવાન્ બોલ્યા, “હે ભરત! આધાકર્મી, સામો આણેલો અને

ભાગ તેવીસમો.

૨૭૩

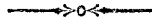
રાજપિંડાદિ દોષથી દૂષિત અહાર સાધુ મહારાજને ન કદપે. ” એ વચન સાંભળવાથી ભરતચક્રીને દૂનાયલો બેઠ શકે સ્વામી શ્રીઋ-ષભજિનેંદ્ર આગળ પાંચ અવગ્રહનું સ્વરૂપ પૂછીને કહ્યું કે “હે રાજન્ ! ખેદ મા કરો. શ્રીસર્વજ્ઞના શાસનમાં જિનમંદીર, જિન ખિંબ, જિનાગમ અને સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા રૂપ ચાર પ્રકારનો સંઘ એ પ્રમાણે સાત ક્ષેત્રો કહેલાં છે. તેમાં તમે જે સંઘર્ષિઓ ગૃહારંભથી પરાડ્મુખ સંયમના પરિણામવાળા અને સંવેગ વૈરાગ્યાદિ ગુણે કરી ભૂષિત હોય તેમનું વાત્સલ્ય કરો.”

શકેંદ્રનું એ વચન સાંભળી ભરત ચક્રીએ પૂર્વે આણેલી વસ્તુઓથી સંઘર્ષિજનોની ભક્તિ કરી અને ગૃહારંભાદિનું નિવારણ કરાવી વૃત્તિ ખાંધી આપી. પછી તે લોકો ગૃહસ્થના આચાર વિચારથી યુક્ત ચાર અધ્યાયનો ભગવદ્રચિત શ્રાવક પ્રજ્ઞપ્તિ ગ્રંથ અર્થ થકી શીખ્યા અને બીજા લોકોને માહન ! માહન ! (“ મારીશ નહીં ! મારીશ નહીં ! ”) એ પ્રકારે ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. તે કારણથી માહન (સં. બ્રાહ્મણ) ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. કાળે કરીને તેમની વૃદ્ધિ થતી ગઈ, ત્યારે છ છ મહિને તેમના આચારાદિની પરીક્ષા કરી જે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રના આચારમાં શુદ્ધ જણાયા તેમને ચિન્હ તરીકે ગળામાં કાકિની રત્નથી ત્રણ રેખાઓ કરી આપી. પછીથી કાકિની રત્નના અભાવે અનુક્રમે સોનાના અને રૂપાના ત્રણ દોરા આપવામાં આવ્યા. પણ નવમા શ્રીસુવિધિનાથ અને દશમા શ્રીશીતળનાથ તીર્થંકરની વચમાં સાધુ મુનિરાજનો વ્યચ્છેદ જવાથી બીજા ધર્મોપદેશકોના અભાવે તેઓ પોતાને ગુરુ મનાવવા લાગ્યા. કાળે કરીને અબ્રહ્મચારી થઈ ગળામાં સૂત્રના ત્રણ દોરા ધારણ કરવા લાગ્યા. પછી જ્યારે દશમા શ્રીશીતળનાથ ભગવાન થયા તેમણે કેવળ જ્ઞાન પામીને ધર્મનો પ્રકાશ કરતાં એવી પ્રરૂપણા કરી કે, “ ગૃહારંભમાં પ્રવૃત્ત અને અબ્રહ્મચારી પુરૂષ ગુરુ ન હોય. ” આથી પેલા માહનો (બ્રાહ્મણો) નો મહિમા લોકોમાં ઘટ્યો તેથી તેઓ જૈન ધર્મ

૨૭૪

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

ઉપર ભારે દ્વેષ રાખી મૂઢમતિ લોકોને ભમાવવા લાગ્યા અને અનુક્રમે મિથ્યાત્વી થયા. એ પ્રકારે બ્રાહ્મણોના દ્વેષનું કારણ સાંભળી રાજ ચિંતવવા લાગ્યો કે, “ અહો! આ તો ચંદ્રમંડળમાંથી અગ્નિ પેદા થાય અને અમૃત કુંડમાંથી વિષનો પ્રાદુર્ભાવ થાય તેની પેઠે શ્રીજૈન ધર્મમાંથી મિથ્યાત્વ નીકળ્યું છે! ” એ રીતે શ્રીહિમસૂરિએ અનેક કુતીર્થાઓના પ્રવાદ રાજસભામાં નિરૂત્તર કરી નાખ્યા અને રાજાને પ્રતિબોધ કરવાની સાથે સર્વજ્ઞના શાસનનું એકછત્ર રાજ્ય કર્યું.

ભાગ ચોવીસમો.

૨૭૫

ભાગ ૨૪ મો.

શ્રીહેમાચાર્ય અને કું પાળનો અંતકાળ.

હવે કાળ એક પછી એક પુરુષરત્નોના કોળિયા કરવા લાગ્યો. તે ઝપાટામાં રાજ્યવ્યાપારનો ત્યાગ કરી અનેક નવીન જિનચૈત્ય, જીર્ણોદ્ધાર, પરોપકાર અને દીનોદ્ધારાદિ પુણ્ય કૃત્યોમાં લાગેલા જૈન ધર્મના પ્રભાવક બાહડ અને અંબડ મંત્રી આવી ગયા. યાચકસમૂહની પ્રાર્થનાના કદપવૃક્ષ અંબડ મંત્રીના મરણની નોંધ એક કવિએ આ પ્રમાણે લીધી છે:—

વરં મદૈર્ભાવ્યં વરમપિચ સિદ્ધૈર્ધનકૃતે
વરં વેશ્યાચાર્યૈર્વરમપિ મહાકૂટનિપુણૈઃ
દિવં યાતે દૈવાદુદયનમુતે દાનજલધૌ
ન વિદ્વદ્ધિર્ભાવ્યં કથમપિ બુધૈર્મૃમિવલયે ॥ ૧ ॥

“ દાનસાગર ઉદયનપુત્ર સ્વર્ગે ગયે છતે ધનને માટે થોદ્ધા થવું સાડું, ગરીબ થવું પણ સાડું, ભડવા થવું સાડું અને મોટાં કાવતરાં કરવામાં નિપુણ થવું પણ સાડું; પરંતુ હવે સમજી પુરુષોએ ભૂમંડલમાં કોઈપણ પ્રકારે વિદ્વાન થવું સાડું નથી. ”

શ્રીહેમસૂરિના ગચ્છમાં માંહોમાંહે વિરોધ પેઠો એક તરફ રામચંદ્રમુનિ અને ગુણચંદ્રમુનિનું મંડળ અને બીજી તરફ બાળચંદ્રમુનિનું મંડળ. બાળચંદ્રે કુમારપાળના ભત્રિજ અજય પાળની સાથે મૈત્રી કરી. એવામાં એક દિવસ રાત્રે રાજ્યે શુરને એકાંતમાં વાત કરી કે, “ મહારાજ ! આપણે બે તપથી કૃતકૃત્ય અને વયથી વૃદ્ધ થયા છીએ. મને આપ વિદ્યાસાગર ગુરુ છતાં અભાગ્યને લીધે ગૃહસ્થ ધર્મનું ફળ (પુત્ર) મળ્યું નથી. શરીર દહાડે દહાડે જરાને લીધે ક્ષીણ થતું જાય છે અને રાજ્યલક્ષ્મીનું દાન કોને

૨૭૬

શ્રી કુમારપાલ પ્રખંધ.

આપવું તેની ચિંતા તેમાં વધારો કરે છે. રાજ્ય અજયપાળને આપવું કે પ્રતાપમદ્દલને ? એનો આપ વિચાર કરીને ચોગ્ય સલાહ આપો. ”

સુરિ બોલ્યા, “ હે રાજન્ ! અજયપાળ દુરાશયી, અસત્યવાદી અને અધર્મી છે; તેથી તે રાજવર્ગને અને પ્રજાને માન્ય નહીં થાય. વળી તે દ્રેષથી તમે કરાવેલાં ધર્મસ્થાનકોનો ભંગ કરે માટે મારી ધ્યાનમાં તે નથી આવતો. પ્રતાપમદ્દલ લોકોને પ્રિય અને ધર્મનિષ્ઠ હોવાથી રાજલાયક જણાય છે. રાજનીતિમાં કંઈ છે કે, ધર્મશીળ, ન્યાયી, પાત્રદાતા, ગુણાનુરાગી અને પ્રજાવત્સલ રાજ હોય તે રૂઢી રીતે રાજ્ય કરી શકે. ”

આ સર્વ વાત બાળચંદ્રના સાંભળવામાં આવી. તેણે લેઈને બીજે દિવસે અજયપાળ આગળ ફેાડી; તેથી અજયપાળ તે દિવસથી હેમાચાર્ય, રામચંદ્ર અને કુમારપાળ ઉપર વિશેષ દ્રેષ રાખવા લાગ્યો. આવી રીતે ખટપટ ચાલી રહી હતી, તે દરમિયાન શ્રીહેમાચાર્ય પોતાનું ચોરાશી વર્ષનું આયુ પૂર્ણ થયું જણી અંત સમયે શ્રીસંધને રાજ સુદ્ધાંત એકઠો કર્યો અને બંધાના દેખતાં રાજાને પ્રિકરમાં પડેલો જોઈ કંઈ કહે, “ હે રાજન્ ! તમે ગભરાઓ ના. હવે તમારું આયુષ્ય પણ છ મહિના બાકી રહેલું છે. ” એમ કહીને દશ પ્રકારની આરાધના પૂર્વક સમાધિયોગથી પોતાનું કૃત્ય સાધ્યું. પછી રાજર્ષિ ગુરુના પાદાભિજમાં પડી ક્ષામણાં દેતાં આંખમાંથી આંસુ પડતે ગદગદ કંઠે બોલ્યો, “ હે મહારાજ ! સ્ત્રીવર્ગ અને રાજ્યાદિ ભવેભવ અલ્પ પ્રયાસે મળી શકે છે; પણ આપ જેવા કલ્યાણ ઇચ્છનારા કલ્પવૃક્ષ સમાન ગુરુનાં દર્શન મળવાં દુષ્કર છે. હે ભગવન્ ! આપ મારા એકલા ધર્મદાતાજ નથી પણ જીવદાતા છો. અરે! હું આપના ઋણમાંથી ક્યારે મુક્ત થઈશ. આપના સ્વર્ગગમન પછી મને પુણ્ય ક્રિયાઓ કોણ શીખવશે ? અગાધ મોહસાગરમાં ડૂબતા મને નિર્ધામણા રૂપ કરાલંબ કોણ આપશે? ” એ પ્રકારે રાજાના

ભાગ ચોવીસમો.

૨૭૭

કરુણામય વિલાપથી સૂરિનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. તો પણ તે જ તે પ્રકારે આંખોની આંખ બાંજી દરતાં આંસુને રોકી પોતાના પગે લાગેલા રાજને મોટા કપ્પે ઉઠાડીને ક્ષીરસમુદ્રની લહેરો જવી પવિત્ર વાણી કાઢી બોલ્યા કે, “ હે રાજન્ ! તમે જન્મથી માંડીને ખરા અતઃકરુણથી મારી ભક્તિ કરી છે, તેથી સ્વર્ગે ગયા પછી પણ હું જાણું તમારા અતઃકરુણમાં કોતરેલો હૃદય તેની પેઠે તમારાથી ભિન્ન નહીં રહું. બીજું તમે મનની શુદ્ધિથી શ્રીજિનધર્મનું આરાધન કર્યું છે તેના પ્રતાપથી તમારા આગળ મોક્ષ પણ અતિ-દુર્લભ નથી તો સદ્ગુરુનું શું કહેવું? વળી તમે મારા વચનથી શ્રીઅર્હદ્ધર્મનો સ્વીકાર કરી ભૂમંડળમાં તેનું સાર્વભૌમ રાજ્ય કર્યું છે; તેથી મારા ઋણમાં ખીલકુલ રહેતા નથી. ” ઈત્યાદિ આશ્વાસનાનાં વચનોથી કુમારપાળને જરા હિંમત આવી; તેથી તેણે સૂરિના માનાર્થ ઉત્સવની રચના કરાવવા માંડી. સૂરિએ પોતે મનમાં નિરંજન નિરાકાર અને સહજનંદિત પરમેશ્વરનું નિત્યસ્વરૂપ ધારણ કરી પોતાના આત્માને તન્મય કરી નાખ્યો અને આત્માથી ભિન્ન સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરી સ્વાત્મબોધથી ઉદ્ભવ પામેલી જ્યોતિવડે આ પ્રમાણે લાવના લાવી:—“ હે આત્મન્ ! તુંજ દેવ છે, તુંજ ત્રણ જીવનના પ્રદેશને ઉદ્ધોત કરનાર દીપક છે, તુંજ બ્રહ્મ જ્યોતિઃ છે, તુંજ સર્વ વિષયમાં જીવન લાવનાર આયુ છે, તુંજ કર્તા અને ભોક્તા છે, તુંજ જગતમાં ગમન કરે છે અને સ્થાણુ રૂપે પણ તુંજ છે. હવે તું પોતાનું સ્વરૂપ જાણીને બહિર્ભાવ શા માટે દેખાડે છે ? ” એ પ્રકારે ધ્યાન કરી છેલ્લા ઉચ્ચૈશ વખતે તેમણે દશમ દ્વારથી પ્રાણ છોડ્યા.

શ્રી હેમસૂરિનો સંવત્ ૧૧૪૫ની કાર્તિક પૂનમે જન્મ, સંવત ૧૧૫૪ માં દીક્ષા, સંવત્ ૧૧૬૬ માં સૂરિપદ અને સંવત ૧૨૨૯ માં સ્વર્ગ.

ત્યાર પછી ચંદન, મલયાગરુ અને કર્પૂરાદિથી સૂરિના દેહને સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. રાજાએ તેમાંની ભસ્મ પવિત્ર છે એમ

૨૭૮

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

કહી તિલક કરીને નમસ્કાર કર્યો. તે જોઈ સામંતોએ પણ તેમનું અનુકરણ કર્યું અને લોકોએ ભસ્મના અભાવે ત્યાંની માટી સુદ્ધાં ખોદીને લેઈ જવા માંડી, તેથી ત્યાં ખોદો ખાડો પડ્યો જે હાલ હેમખાડના નામથી પાટણમાં પ્રસિદ્ધ છે.

રાજા લુઠતિ પાદાગ્રે જિવહાગ્રે ચ સરસ્વતી
શ્રિયેડસ્તુ શશ્વચ્છીમાન્ હેમસૂરિર્નવઃ શિવઃ ॥ ૧ ॥
પ્રાણિત્રાણે વ્યસનિનાં શાંતિસુવ્રતનેમિનાં
હેમાચાર્યોડન્ન ચાતુર્યે તુર્યઃ કિં તુર્યદુર્યુગે ॥ ૨ ॥

“ જેમના પાદાગ્રને વિષે રાજા અને જીવહાગ્રને વિષે સરસ્વતી લુઠન કરતાં હતાં તે નવા શિવ શ્રીમાન્ હેમસૂરિ, ચિરકાળ તમારા કદ્યાણુ માટે હો કરો. પ્રાણીઓના રક્ષણરૂપ વ્યસનવાળા શાંતિનાથ, મુનિસુવ્રતનાથ અને નેમિનાથ એ ત્રણ હતા. તેમનો ચોક પૂરવા આ ચોથા દુર્યુગને વિષે હેમાચાર્ય ચોથા થયા કે શું ? ”

ગુરુના વિરહને લીધે કુમારપાળ ભારે શોકમાં પડ્યો. આંખોમાંથી આંસુ સૂકાયાં નહીં. રાજચિન્હોને દુર્ગતિનાં ચિન્હ તરીકે છોડી દીધાં. રાજ્યવ્યાપાર સંસારની વૃદ્ધિ કરે માટે તે કરવો મૂક્યો. ભોગને રોગ માની નાટ્ય હાસ્યાદિથી પરાક્રમુખ થયો. કળાવિદ્યાએ અનેક પ્રકારના વિનોદ કર્યા તે પણ ફેંકટ ગયા. એવામાં એક દિવસ સંધ્યા થઈ રહ્યા પછી સંધ્યા સમય જણાવવા સાડ કોઈ એક પંડિત બોલ્યો,

ધ્વાન્તં ધ્વસ્તં સમસ્તં વિરહવિગમનં ચક્રવાકેષુ ચક્રે ।
સંકોચં મોચિતં દ્રાક્ કિલ કમલવનં ધામ લુપ્તં ગ્રહાણામ્ ॥
પ્રાપ્તા પૂજા જનેભ્યસ્તદનુ ચ નિશિલા યેન મુક્તા દિનશ્રીઃ ।
સંપ્રત્યસ્તં ગતોડસૌ હતવિધિવશતઃ શોચનીયો ન માનુઃ ॥ ૧ ॥

ભાગ ચોવીસમો.

૨૭૯

“જેણે સર્વ અધકારનો નાશ કર્યો, ચક્રવાકનો વિરહ મટાડ્યો, કમળવનનો સંકોચ મૂકાવ્યો, ગ્રહોનું તેજ લોપ્યું, લોકોની પૂજા લીધી અને પછી સર્વ દિવસની શોભા ભોગવી તે હાલ અસ્ત પામતો સૂર્ય શું શોચ કરવા જવો નથી?”

એ સાંભળી રાજા શોક કિંચિત્ કમી કરી ગુરૂના ગુણ વારં-વાર યાદ લાવી ધણા વખત સુધી આ પ્રમાણે બોલ્યો, “હે શ્રીહે-મચંદ્રસૂરીશ્વર! જે હું આપના ચરણને કામધેનુના દુધથી પખાલી ચંદનથી વિલેપન કરું અને કમળ તથા મોતીથી પૂજા કરું તોપણ આપે મને વિશ્વનું ઐશ્વર્ય આપનાર જૈનધર્મના વિવિધ આશ્રાય શીખવ્યા છે તે ઋણમાંથી કોઈ પ્રકારે હું છૂટું તેમ નથી. હે પ્રભો! આપે મારા લલાટપટમાંથી ‘રાજ્યને અંતે નરક છે’ એવા અક્ષર કાઢી નાખ્યા છે અને મને લવસમુદ્રમાંથી તારનારા ઝાઝ તરીકે પણ આપજ થયા છો. માટે હું આપના પાદપદ્મને વંદન કરું છું.”

પછી ગુરૂના વિરહથી આતુર કુમારપાળે પોતાના ભાણેજ પ્રતાપમહાને ગાદીએ બેસાડવાની તજવીજ ચલાવી. તેની ખાતમી કોઈ રાજવર્ગીએ પૂટીને અજયપાળને આપી અને એ ઉપરથી અજયપાળે કોઈ દુષ્ટના હાથે રાજાને ઝેર ખવડાવ્યું. તે વિષના યોગે રાજાનું અંગ ધુજવા લાગ્યું અને તે સર્વ પ્રપંચ તેના સમજવામાં આવ્યો. એવામાં તેણે સ્મરણ થવાથી આમ પુરુષો પાસે ઝેર ઉતારનારી છીપ મંગાવી. અજયપાળ પહેલીથીજ તે છીપ લેઈ ગયો છે એવી ખબર મળવાથી તેઓ મૌન રહ્યા. આ વખતે સર્વ રાજમંડળ ગભરાઈ ગયું. એવામાં છીપ નહીં આવવાનું કારણ જાણી કોઈ કવિ બોલ્યો કે,

કુમરહ ! કુમારવિહાર एता काइं कराविया ?

ताहं कु करिसइ सार सीप न आवइ सयं धणी ?

૨૮૦

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

“ હે કુમારપાળ ! આપે એવડા બધા કુમારવિહાર કેમ કરાવ્યા ? જ્યારે આપના છતાં એ છીપ નથી આવતી ત્યારે આપની પાછળ તેમની સારસંભાળ કોણ રાખશે ? ” એ સાંભળી રાજા કંઈ વિચારમાં પડ્યો. તે જોઈ પાસે ઉભેલો ખીજો કવિ બોલ્યો કે,

ઠલ્યઠલ્યોડસિ, મૂપાલ ! કલિકાલેડપિ મૂતલે ।
આમંત્રયતિ તેન ત્વાં વિધિઃ સ્વર્ગે યથાવિધિ ॥

“ હે રાજન, કલિકાળને વિશે પણ ભૂતળની ઉપર આપ કૃતકૃત્ય થયા છો તેથી પ્રસન્ન થઈ વિધાતા આપને સ્વર્ગમાં યથાવિધિ નિમંત્રણ કરે છે. ” રાજાએ તે બંનેને એક એક લાખનું ધન આપ્યું અને છીપ નહીં આવવાનું કારણ સમજી બોલ્યો કે, “ મેં અર્થીજનોને દાન આપવામાં કરોડો સોનાની પીળી કાથળીઓ ખાલી કરી નાખી છે. વાદમાં પ્રતિવાદીઓનાં શાસ્ત્રાર્થ ગણિત વચ્ચેનો ઉથલાવી નાખ્યાં છે અને એકવાર ઉન્મૂલન કરી પાછા રોપેલા રાજાઓની સાથે સરોવરની માફક ક્ષીડન કર્યું છે. હવે જો વિધાતાની ઈચ્છા હશે તો તેને માટે પણ હું તૈયાર છું. ” એ પ્રકારે બોલી રહ્યા પછી તે રાજાશ્રિએ દશ પ્રકારની આરાધના કરી અનશન લીધું. હૃદયમાં સર્વજ્ઞ દેવ, હેમચંદ્ર ગુરુ અને પાપરૂપી મપીતું પ્રક્ષાલન કરનાર સૂરિકથિત ધર્મ એ ત્રણનું સમ્યક્ પ્રકારે સ્મરણ કરી સંવત્ ૧૨૩૦ ની સાલમાં પોતાના રાજ્યના ૩૦ વર્ષ ૮ માસ અને સત્તાવીસમા દિવસે વિષની લહેરથી ઉછળતી મૂર્છામાં મરણ પામી વ્યંતરદેવલોકમાં ગમન કર્યું.

તેના મરણની ખબર ફેલાતાં સર્વત્ર હાહાકાર વર્તી રહ્યો. વનમાં પ્રરતાં પશુનાં ટોળાં પણ કુમારપાળનું મરણ એવા અક્ષરે સાંભળતાં રડવા લાગ્યાં અને પરસ્પર કંઈલાસ્વરે બોલ્યાં કે, “ આજે આપણા કુળની વૃદ્ધિ કરનાર સુકૃતી રાજા અસ્ત પામ્યો, માટે આલો આપણે દિશાંતરમાં જઈ રહીએ. નહીં તો હવે

ભાગ ચૌવીસમો.

૨૮૧

આપણને કુદૃષ્ટ પારધીઓ મારી નાખશે.” કુમારપાળ રાજાની કીર્તિરૂપી નટડી પૃથ્વીતળમાં તેણે જીવેને અભયદાન આપવાનો ઢંઢેરો પિટાવ્યો તેથી મચ્છ, મોર, તિત્તર, બકરાં, ઘેટાં, સૂઅર અને હરણાદિ પ્રાણીઓનાં મનની સાથે નાચ કરી રહી છે. જૈન ધર્મના સ્વીકાર કરીને રાજાઓમાં જીવ દયા ન હોય એવો લોકોનો ગ્રહ તેણે ખોટો પાડ્યો છે અને તે કારણને લીધે તે દરેકનાં વખાણને પાત્ર થયો છે. એનાં જેવા જિનભક્ત રાજા અને હેમસૂરિ જેવો ગુરુ પૃથ્વીપર કયો નથી અને થવાનો નથી. લોકો ભલે મૂઠતાથી બોલે કે, કુમારપાળ રાજા સ્વર્ગે પહોંચ્યો; પણ વિજ્ઞાનથી કહીએ તો તે અહીંજ ચિરાયુષી છે. જો કે તે આ દુનિયા બહાર ગયો છે તો પણ તેનાં મુવા પછી તેનાં ચરિત્રો અને કૈલાસને હસી કાઢનારાં ચૌદસેં ચુંવાળીસ જિનમંદિરોને લીધે તે પ્રત્યક્ષજ દેખાય છે.

કુમારપાળ રાજાએ ૭૨ સામંતો પાસે પોતાની અસા મનાવી. અઢાર દેશોમાં અમરપડો દેવડાવ્યો. ચૌદ દેશોમાં મૈત્રીના બળથી અને અર્થના બળથી જીવ રક્ષા કરાવી. ચૌદસો ચુંવાળીસ નવીન જિનપ્રસાદોપર કળશ ચડાવ્યા. સોળ હજાર જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલા ચૈત્યોપર ધ્વજાઓ ચઢાવી, સાત તીર્થોની યાત્રાથી આત્મા પવિત્ર કર્યો. પહેલી યાત્રામાં નવલાખ સૈનૈયાની કિંમતના નવરત્નોથી જિનરાજ પૂજ્યા. એકવીસ જ્ઞાન ભંડાર લખાવ્યા. અપુત્રિયાના ૭૨ લાખ દ્રવ્યનો લેખ પ્રાડી નાખ્યો. અઠાણુ લાખ દ્રવ્ય ઉચિત દાનમાં વાપર્યું. ખેડોંતેર લાખનો શ્રાવક ઉપરનો કર માફ કર્યો. તૂટેલા સંધર્મીઓના ઉદ્ધારાર્થે દરેકને હજાર દીનાર આપવામાં વાર્ષિક એક કરોડનો ખર્ચ રાખ્યો. પરનારી-સહોદર, શરણાગતવજ્રપંજર, વિચારચતુર્મુખ, પરમાર્હત, રાજર્ષિ અને જીવદાતા મેઘવાહન ઇલાદિ જગતને વિસ્મય પમાડે એવા બિરુદ મેળવ્યા. સાત વ્યસનનું નિકંદન કાઢ્યું. સંધ ભક્તિ, સંધર્મિવાત્સલ્ય ત્રિકાળ જિનપૂજ, બેવાર પ્રતિક્રમણ,

૨૮૨

શ્રી કુમારપાલ પ્રબંધ.

પર્વદિને પોષધ, ધર્મની પ્રભાવના, દીનજનનો ઉદ્ધાર, અન્યથા
અને એવાં બીજાં અનેક પુણ્યનાં કામ કર્યાં.

કુમારપાલભૂપસ્ય કિમેકં વર્ણ્યતે ક્ષિતૌ ॥

જિર્ણેદ્રધર્મમાસાદ્ય યો જગત્તન્મયં વ્યધાત્ ॥ ૧ ॥

જેણે જૈન ધર્મ પામીને સર્વ જગત તન્મય કર્યું તે કુમાર
રાજર્ષિનું પૃથ્વી ઉપર શું એક વર્ણન કરીએ ?

શ્રીકુમારપાળ રાજના આ સુંદર પ્રબંધની યોજના શ્રીસોમસુંદર
સૂરિના શિષ્ય શ્રીજિનમંડન ગણિએ સંવત્ ૧૪૯૨ ના વર્ષે
પોતે ગુરુપરંપરાથી સાંભળ્યું તેને અનુસરીને કેટલાક નવીન
અને કેટલાક પૂર્વાચાર્યો કૃત ગદ્યપદ્યથી કરી છે.

ઇતિ શ્રીજિનમંડનમણિ વિરચિત કુમારપાલ
પ્રબંધ ગૂર્જર ભાષાંતર સંપૂર્ણ.

સૂચના.

ભાગ ૯ માં શબ્દપાંડિત્યનો વિષય નીચે પ્રમાણે વધારી વાંચવો:—

* એક દિવસ કુમારપાળના દેખતાં કપર્દિમંત્રી એક હાથે મૂઠીવાળી શ્રીહેમાચાર્યને પગે લાગ્યા ત્યારે સૂરિએ પૂછ્યું કે “હાથમાં શું છે?”

કપર્દિમંત્રી—“હરહે”

સૂરિ—“મેં શું કર્યું છે? હરહે! કેમ રડે છે?”

કપર્દિમંત્રી—“સર્વ વ્યંજનમાં તેને છેલ્લો ધાડ્યો છે માટે.”

સૂરિ—“શું હજી પણ?”

કપર્દિમંત્રી—“નાહી. કારણ કે તે છેલ્લો હતો તે આ નામમાં પેહેલો અને વળી માત્રા એ અધિક થયો છે.

* આ શબ્દવિનોદ અન્ય ગ્રંથોના આધારથી રચી કરી લખ્યો છે. મૂલમાં તે આ પ્રમાણે પાઠ છે.

एकदा हेमसूरि—

मू करि किसिउ ? ह रडइ ! कांइ रडेइ ?

जेण कारण हुं घल्लिउ सन्निहु वजण छेहि.

પારિભાષિક કોષ.

જ્ઞાન—પાંચ પ્રકાર જ્ઞાનના માન્યા છે. ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ૫ કેવલજ્ઞાન.

મતિજ્ઞાન—સ્વાભાવિક બુદ્ધિથી થતો જ્ઞાન.

શ્રુતજ્ઞાન—શાસ્ત્રાભ્યાસથી થતું જ્ઞાન.

અવધિજ્ઞાન—ઈંદ્રિયોની અપેક્ષા વગર આત્માને અર્થનું ગ્રહણ કરાવનાર જ્ઞાન (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૪૫ ઉપર ટીપ).

મનઃપર્યવજ્ઞાન—મનમાં ચિંતવેલા અર્થને સાક્ષાત્ કરનાર જ્ઞાન.

કેવલજ્ઞાન—કેવલ સંપૂર્ણ નિઃકલંક જ્ઞાન.

૬ તત્વ—જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એવાં નવ તત્વો માને છે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૪૫ ઉપર ટીપ).

જીવ—શુભાશુભ કર્મના કર્તા, હર્તા અને ભોક્તા એવા ચેતનારૂપ લક્ષણવાળા આત્માને માન્યો છે.

અજીવ—જીવથી વિપરીત લક્ષણવાળો પદાર્થ. એમાં જીવ શિવાયનાં પાંચ દ્રવ્યોનો અંતર્ભાવ થાય છે.

પુણ્ય—જીવને સુખનું નિમિત્ત.

પાપ—જીવને દુઃખનું નિમિત્ત.

આશ્રવ—જેણે કરીને આત્મામાં કર્મ આવે તે આશ્રવ કહેવાય છે, ઈંદ્રિય કષાયોદિ.

સંવર—જે થકી આવતાં કર્મ દૂર થાય તે સંવર, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ વિગેરે.

નિર્જરા—(જુઓ પૃષ્ઠ ૧૪૫ ઉપર ટીપ).

બંધ—જેણે કરીને જીવ કર્મ સાથે બંધાય તે બંધ.

મોક્ષ—સર્વ કર્મોનો ક્ષય થવો તે મોક્ષ.

૬ દ્રવ્ય—જીવાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાલ એ ૬ દ્રવ્યો છે. અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશનો સમૂહ.

જીવાસ્તિકાય—જીવના લક્ષણવાળો છે.

૨

ધર્માસ્તિકાય—જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ કરવામાં સહાય કરે છે.

અધર્માસ્તિકાય—જીવ અને પુદ્ગલને સ્થિતિ કરવામાં સહાય કરે છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાય—જે પૂરાય છે અને વિખરાઈ જાય છે તે પરમાણુ આદિ પુદ્ગલ કહેવાય છે.

આકાશાસ્તિકાય—જીવ અને પુદ્ગલને અવકાશ આપે છે.

કાલ—ઐટલે સમય.

જીવાસ્તિકાય શિવાયનાં પાંચ દ્રવ્યોનો ખીજા અજીવ તત્વમાં સમાવેશ થાય છે.

૭ નય—નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, શબ્દ, ઋણુમૂત્ર, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ પ્રકારે સાત નય જૈનો માને છે.

નૈગમનય—જે કામના ધરાદાથી બહાર ગયા હોય તે કામનું અંગભૂત કામ પ્રથમ કરવા જતાં કોઈ પૂછે તો ધરાદાવાળું કામ કરવા જઈ છું એમ કહેવામાં આવે તે નૈગમનયથી સાચું છે.

સંગ્રહનય—સમુદાયને માટે તેના મુખ્યનું નામ લેવામાં આવે એટલે પાન, સોપારી અને એલચી વિગેરે આપવાનાં હોય છતાં પાન આપો એમ કહેવું તે સંગ્રહનયથી થાય છે.

વ્યવહારનય—નિશ્ચિતવાત કોરે મૂકી વ્યવહારનો આધાર લેઈ કહેવામાં આવે તે વ્યવહારનયથી સત્ય છે.

શબ્દનય—નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચારના આધારે બોલવું શબ્દનયથી સત્ય છે.

ઋણુમૂત્રનય—ભોજાપણથી મનમાં આવે તેવું કહેવું આ નયથી સત્ય છે.

સમભિરૂઢનય—કંઈ અંશ ઓછો છતાં પૂર્ણતાથી કહેવામાં આ નય વપરાય છે.

એવંભૂતનય—સંપૂર્ણ લક્ષણવાળાને એટલે પાણી ભરેલા ઘડાને ઘડો કહેવો તે એવંભૂતનયથી કહેવાય.

૮ કર્મ—મન, વચન અને કાયા એ ત્રણના વ્યાપારવડે આત્મા સાથે પુદ્ગલનો સંબંધ થાય તે કર્મ કહેવાય છે. કર્મના આઠ ભેદ છે: જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામગોત્ર અને અંતરાય.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ—જ્ઞાનને આવરણ (આચ્છાદન) કરનાર કર્મ.

દર્શનાવરણીય કર્મ—ચક્ષુરાદિથી થતા બોધને આવરણ કરનાર કર્મ.

વેદનીય કર્મ—જેનાથી સુખ દુઃખ ભોગાય તે કર્મ.

3

મોહનીય કર્મ—જે મોહ કરી જીવને વિચિત્રતા પમાડે તે કર્મ.

આયુ કર્મ—જેના ઉદયથી જીવ જીવે છે તે કર્મ.

નામ કર્મ—જે શુભાશુભ ગતિએ કરી જીવને નમાવે છે તે કર્મ.

ગોત્ર કર્મ—જેના ઉદયથી જીવ ઉંચ નીચ કુળનો કહેવાય છે તે કર્મ.

અંતરાય કર્મ—જીવને લાભ દાનાદિ થતાં હોય તે ન થવા દેનાર કર્મ.

૫ સમિતિ—૪થાસમિતિ—નીચી દષ્ટિથી ચતના પૂર્વક ચાલવું તે. લા-
પા સમિતિ—પાપ વગરનું બોલવું અને તેવીજ ચેષ્ટા કરવી તે. એષણા સમિતિ-
દોષ ટાળી આહાર લેવો તે. આદાનનિક્ષેપણા સમિતિ—ભૂમિ પ્રમાણને આસન
પ્રમુખ લેવું કે મૂકવું તે. પરિષ્કાપનિકા સમિતિ—મળ મૂત્રાદિક ઉપયોગ પૂર્વક
પરંકવવું તે.

૩ યુષ્ઠિ—મન, વચન અને કાયાને ગોપવાં કે રોધવાં તે અનુક્રમે મન
યુષ્ઠિ, વચન યુષ્ઠિ અને કાય યુષ્ઠિ કહેવાય છે.

ધ્યાન—ધ્યાન ચાર પ્રકારનું થાય છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ.

આર્તધ્યાન—(જુઓ પૃષ્ઠ ૮૩ ઉપર.)

રૌદ્રધ્યાન—હિંસા. અસત્ય વચન, ચોરી અને સ્વરક્ષણ એનું ધ્યાન ધરવું.

ધર્મધ્યાન—તીર્થકરના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તેમના નામાદિતું સ્મરણ
કરવું વિગેરે.

શુક્લધ્યાન—મોક્ષનાજ હેતુરૂપ શુભ ધ્યાન.

સ્વાધ્યાય—વાંચવું, પૂછવું, શીખેલું સંભારવું અને અથનું ચિંતવન
કરવું એ સ્વાધ્યાયના ચાર પ્રકાર છે.

૧૦ ત્રિક—આવકને દેરાસરમાં ૧૦ ત્રિક સાચવવાની હોય છે. ૩ નિસિહી
કહેવાની હોય છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૭૮ ઉપર ટીપ). જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના આ-
રાધન માટે ૩ પ્રદક્ષિણા દેવી. એ હાથ જોડીને, કેડેથી વાંકા વળીને અને પંચાગ
એટલે માથું, એ હાથ અને એ જાતુ જમીનપર અડાડીને ૩ પ્રકારે પ્રણામ કરવા
૩ પ્રકારે ચંદનાદિથી અંગ, ધૂપાદિથી અગ્ર અને સ્તવનાદિથી ભાવ પૂજા કરવી.
સ્નાન કરતાં પિંડસ્થ (કેવલ જ્ઞાન પહેલાંની), પૂજા કરતાં પદસ્થ (કેવલીની)
અને કાઉરસગ કરતાં રૂપસ્થ (સિદ્ધ) અવસ્થા ભાવવી. ઉંચું, નીચું અને
તિર્થુ અથવા પાછળ, જમણું અને ડાણું જોયા વગર પરમેશ્વર સામે જોવું. પગ
મૂકવાની ભૂમિ ત્રણ વાર પ્રમાળવી. ચૈત્યચંદન કરતાં અક્ષર, અર્થ અને ભગવંત-
ની પ્રતિમાનું આલંબન કરવું; યોગ, જિન અને મુક્તાશુક્તિ એવી ત્રણ
મુદ્રાઓ યથાસ્થાનકે સાંચવવી. મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિ રાખવી.

૪

૫ અભિગમન—શ્રાવકને દેરામાં ૫ અભિગમન સાંચવવાં પડે છે. સચિત્ત પ્રજાદિનો ત્યાગ કરવો, અચિત્ત વસ્ત્રાદિને ધારણ કરવાં, એકાગ્ર ચિત્ત કરવું, અખંડ એકસાડિ ઉત્તરાસન કરવું અને પ્રતિમા દેખી બે હાથ જોડી માથે લગાડવા.

૨૨ અલક્ષ્ય—ઉંઘરાનાં ફળ, કચ્ચુંઘરાનાટેટા, પીપળના ટેટા, પીપળાના ટેટા, વડના ટેટા, માંસ, દારૂ, માખણ, મધ, ઝેરી વસ્તુ, હીમ, બરફના કરા, કાચી માટી, બોળતું અથાણું, રાત્રિ ભોજન, કંદમૂળ, બહુળીજ, દિલ (કાચા દુધ દહીં અથવા છાશના ભેયું કઠોળ), રીંગણા, અન્નાણ્યુ ફળ. તુચ્છ પ્રજા અને ચલિત રસ (જે વસ્તુનો સ્વાભાવિક સ્વાદ બદલાયો હોય તે).

૩૨ અનંતકાય—નવા પ્રાણની કુંપળ, લુણાની છાલ, યુવર, ગજો, કુંવાર, વ-રીઆળીની જડ, સતાવરી, પીલૂડી, લીલીમોથ, લીલી હળદર, અમૃત વેલ, લોઢો-લુણ, બિલાડીના ટોપ, કચુરો, કઠોળના ઉંગતા અંદૂરા, પતંગની ભાણ, વાયલો, વંશ કારેલાં, સૂરણ, વજ્રકંદ, બટાટા, મૂળા, ગાજર, શકરીઆં, ડુંગળી, લસણ, રતાળું, પીંડાળું, ભોંય કોળું, આદું, પંચવર્ણી સેવાળ અને (જે છેઘાં થકાં ઉગે તે, જેની નસો ચુપ્ત હોય તે અને જે ભાગ્યાથી સમ ભાગ થાય તે) ગળી પીલુડી વિગેરે.

૧૫ કર્મોદ્ધાન—કર્મોદ્ધાનનાં ધંધા પંદર છે. અંગારકર્મ, વનકર્મ, શકટ-કર્મ, ભાટકકર્મ, રેફેટકકર્મ, દાંત, લાખ, રસ, કેશ, વિષ, યંત્રપીલણ, નિર્લેછન કર્મ, દવદાનકર્મ, સરોદુહતડાગશોષણ કર્મ અને અસતીપોષણ કર્મ. એ બધા ધંધા કર્મોનું વિશેષ ગ્રહણ કરાવનાર છે માટે કર્મોદ્ધાન કહેવાય છે.

અંગાર કર્મ—ચુનારા અને લુહારાદિનાં કામ જે અગ્નિ વિના થતાં નથી.

વનકર્મ—ખેડુત માણી વિગેરેનું કામ.

શકટકર્મ—ગાડીવાન અને વહાણવટી વિગેરેનું કામ.

દાંત, લાખ, રસ, કેશ, વિષ—એ સમન્વય તેવા પદાર્થ છે તેનો વ્યાપાર કર્મોદ્ધાનમાં ગણાય છે.

યંત્રપીલણ—ધાણી ફેરવવી વિગેરે.

નિર્લેછન કર્મ—કાન નાક વિંધવાતું અને ખસી કરવાતું વિગેરે કામ.

દવદાન કર્મ—વગડામાં દવ લગાડવો વિગેરે.

સરોદુહતડાગશોષણ કર્મ—સરોવર, ઝરા, તળાવ વિગેરેને કાઠપિણ કારણ-સર સૂકવવાતું કામ.

અસતીપોષણ કર્મ—દારી, નપુંસક, પશુ અને પક્ષી વિગેરેને પોષવાં તે.

૫

પડાવશ્યક—સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન એ છ આશ્રયક એટલે આવશ્ય કરવા યોગ્ય છે.

સામાયિક—(જુઓ પૃષ્ઠ ૧૯૮)

ચતુર્વિંશતિસ્તવ (ચઉવિસત્થો)—જેમાં ચોવીસ તીર્થંકરના નામા-દ્વિતું કીર્તન કરેલું છે તે સ્તવન.

વંદન—ગુરુની યથાવિધિ સેવા કરવી તે.

પ્રતિક્રમણ (પડિક્રમણ)—સમ્યક્ત્વ અને વ્રતાદિમાં રખલના થઇ હોય તેની નિંદા કરવી તે.

કાયોત્સર્ગ (કાઉત્સગ્ગ)—(જુઓ પૃષ્ઠ ૧૮૮ ઉપર ટીપ.)

પ્રત્યાખ્યાન (પ્રત્યખ્યાણ)—(જુઓ પૃષ્ઠ ૨૮ ઉપર ટીપ.)

ચોમાસી તપ—એકાંતરા ઉપવાસ એટલે એક દિવસ નોકાયડો ઉપવાસ અને એક દિવસ બેસણું (સવાર સાંજમળી બે આસન ઉપર બેસીને ખાવું) કરીને વર્ષાઋતુના ચાર માસમાં તપસ્યા કરવી તેને. ચોમાસી તપ કરવો કહે છે.

૮ મહાસિદ્ધિ.—મહાસિદ્ધિયો આઠ છે તેમનાં નામ : અણિમા, મહિમા, લઘિમા, ગરિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઇશિત્વ અને વશિત્વ.

અણિમા—જેના યોગે અતિસૂક્ષ્મ રૂપ કરી બીણા છિદ્રમાં પેસે તેવી સિદ્ધિ.

મહિમા—જેના યોગે મેરૂથી પણ મોટું રૂપ કરવાની શક્તિ આવે તેવી સિદ્ધિ.

લઘિમા—જેના યોગે વાયુથી પણ હલકું શરીર કરવાની શક્તિ પેદા થાય એવી સિદ્ધિ.

ગરિમા—જેના યોગે વજ્રથી પણ ભારે શરીર કરવાની શક્તિ થાય એવી સિદ્ધિ.

પ્રાપ્તિ—જેના યોગે ભૂમિથી આંગળી વડે મેરૂનો સ્પર્શ કરી શકે તથા સૂર્યના કિરણને હાથ લગાડી શકે એવી સિદ્ધિ.

પ્રાકામ્ય—જેના યોગે જમીનમાં પાણીની પેઠે ડુબકી ખાય અને પાણી ઉપર જમીનની પેઠે ચાલે તેવી સિદ્ધિ.

ઇશિત્વ—જેના યોગે ત્રણ લોકની ઠકરાઇ ભોગવે, અથવા તીર્થંકર કે ઇંદ્રની ઋદ્ધિ વિસ્તારે એવી સિદ્ધિ.

વશિત્વ—જેના યોગે સર્વજીવ વશ થઇ જાય તેવી સિદ્ધિ.

પુલાકલબ્ધિ—સાધુઓને ચોથા આરામાં તથા પાંચમા આરાની શરૂઆત

૬

તમાં ૨૮ લખિયો થાય છે તે પૈકી આ એક છે. એના યોગે ધર્મની રક્ષા કરવા માટે સાધુ ચક્રવર્તિને સેનાસહિત ચૂંટીવત્ કરી શકે છે.

ક્ષપકશ્રેણિ } જુઓ જૈનતત્વાર્થનો છઠ્ઠા પરિચ્છેદ. પૃષ્ઠ ૨૭૧
ઉપશમશ્રેણિ }

પ્રતિમા વહેવી—શ્રાવકને અગીઆર પ્રતિમા વહેવાનું એટલે પ્રતિમા નામના તપ વિશેષને આદરવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. પહેલી પ્રતિમામાં એક મહીના સૂધી સમાક્રિતના યથાર્થ સેવન પૂર્વક ભય લગ્નદિનો ત્યાગ કરી ત્રિકાલ દેવપૂજા કરવાં પડે છે. બીજી પ્રતિમામાં બે માસ સૂધી ઉપરની ક્રિયા સાથે અહિંસાદિ પાંચ આયુષ્યત પાળવાં પડે છે. ત્રીજી પ્રતિમામાં ત્રણ માસ સૂધી ઉપરની ક્રિયા કરવાની સાથે બે વખત પ્રમાદ રહિત સામાયિક કરવું પડે છે. ચોથી પ્રતિમામાં તે ઉપરાંત ચાર માસ સૂધી બે આઠમ અને બે ચૌદશ એ ચાર પાર્શ્વમાં પોષધ કરવો પડે છે. પાંચમી પ્રતિમામાં ચોથીની ક્રિયા કરવાની સાથે પાંચ માસ સૂધી રનાન ન થાય, રાત્રે ચાર આહારનો ત્યાગ કરવો પડે, દહાડે બ્રહ્મચર્ય પાળે, કાછડી ધાલે નહીં અને ચારપર્વી ધરમાં તથા ચોકમાં નિઃપ્રકંપ પણે રહી આખી રાત કાઉરસગ કરે. છઠી પ્રતિમામાં ઉપર પ્રમાણે કરવાની સાથે છ મહીના સૂધી બ્રહ્મચારી રહે. સાતમીમાં છઠીની ક્રિયા ઉપરાંત વધારેમાં સાત માસ સૂધી સચિત આહારનો ત્યાગ કરે. આઠમીમાં વળી તે ઉપરાંત આઠમાસ સૂધી પોતે ચારલ એટલે જોમાં પાપ લાગે એવા ધંધો ન કરે. નવમીમાં તે ઉપરાંત નવમાસ સૂધી ચારલ કરાવે નહીં. દશમીમાં દશમાસ સૂધી નવમીના અનુધાન સાથે હુરમુડિત રહે (અજ્ઞાથી હજમત કરાવે) અથવા થોડી ચોટલી રાખે. પોતાના માટે ધરમાં કરેલા આહારાદિ ન લે અને ધરનું સર્વ કાર્ય વર્જી માત્ર દાટેલા ધન વિષેહાં અથવા ના કહે. અગીઆરમી પ્રતિમામાં અગીઆર મહીના સૂધી દશમીની ક્રિયાના સેવન પૂર્વક આટલું વિશેષ કરવું પડે છે: ધરનો ત્યાગ કરે, માથાના ટેશનો લોચ કરે અથવા હુરમુડિત કરે, રંગેહરણ પાત્રાદિ લેધ મુનિનો વેષ ધારણ કરી સ્વકુલમા ભિક્ષા લે અને મુખે ધર્મલાભને બદલે એમ કહે કે, પ્રતિમાપ્રાંતપન્નાય શ્રમણોપાસકાય ભિક્ષાં દેહિ “ છેલ્લી પ્રતિમા વહેનાર સાધુના ઉપાસક (શ્રાવક) ને ભિક્ષા આપો, ” એમ સર્વ રીતે સાધુ પ્રમાણે વર્તે. એકંદર અગીઆર પ્રતિમા વહેતાં સાડાપાંચ વર્ષ લાગે છે.

કાળીમાપ—આંખ મટમટાવીએ એટલામાં અસંખ્યાત સમય થાય છે. અસંખ્યાત સમયની એક આવળી. ૪૪૪૬૧ આવળીનો એક ધ્વાસો ધ્વાસ થાય. ૧૬૭૭૭૨૧૬ આવળીનું એકમુહૂર્ત થાય, ૩૦ મુહૂર્તનો એક અહોરાત્ર, ૩૦ અહોરાત્રનો એક માસ, ૧૨ માસનું એક વર્ષ. અસંખ્યાત

૭

વર્ષે એક પદ્મોપમ થાય. દસ કોડા કોડી (કોડપ્રકોડ) પદ્મોપમે એક સાગરોપમ થાય, દસ કોડાકોડી સાગરોપમે એક ઉત્સર્પિણી થાય અને અવસર્પિણી પણ દસ કોડાકોડી સાગરોપમે થાય. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બે મળીને એક કાળચક્ર થાય, અનંત કાળચક્રનું એક પુદ્ગલ પરાવર્તન થાય. એમ કાલ અનંતો છે.

આરા.—ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ દરેકના છ ભાગ કદાચા છે અને તે આરા કહેવાય છે. તેમનાં નામ: સુખં સુખં, સુખં, સુખં. દુઃખં, દુઃખં સુખં, દુઃખં અને દુઃખં દુઃખં. આ છ આરા અવસર્પિણીમાં ઉપરના ક્રમથી વર્તે છે ત્યારે ઉત્સર્પિણીમાં ઉલટી રીતે વર્તે છે. મતલબ કે, અવસર્પિણીમાં જ્યારે શુભ વસ્તુની ક્રમે ક્રમે હાનિ થતી જાય છે ત્યારે ઉત્સર્પિણીમાં તેની ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિ થતી જાય છે. હાલ અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો દુઃખં આરા પ્રવર્તે છે.

શ્રી.

વાંચનારને બે બોલ.

શ્રીમંત મહારાજ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી

પુસ્તકપ્રતિષ્ઠિના કામમાં થતા પ્રયત્ન.

વાંચનારાઓની આગળ આવનાં આ પુસ્તકો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર એમના હુકમથી તૈયાર થયેલાં છે, તેથી ભાષાની વૃદ્ધિ કરવાના કામમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ એમના તરફથી જે પ્રયત્ન ચાલે છે તે લોકોમાં મશહૂર થાય એ ઇષ્ટ જણાયાથી નીચે દર્શાવવામાં આવે છે.

૧. પુસ્તક સાફ હોય તે તેને આશ્રય આપવાના નિયમ શાળાખાતા તરફથી ઠરેલા છે તે પ્રમાણે તે આપવામાં આવે છે.

૨. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ એમની સ્વારી કડી પ્રાંતમાં ગઈ હતી, તે વખતે પાટણમાં સંસ્કૃત ગ્રંથસંઘાર તેમના બેવામાં આવ્યો. તે ઉપરથી તેમાંના ઉપયોગી ગ્રંથોની પસંદગી કરવી, અને સારા માણસ પડે તેના જ્ઞાનનો લાભ જે લોકોને સંસ્કૃત આવડતું ન હોય તેમને સહજ મળી શકે, એવા હેતુથી (૧) ઇતિહાસ, (૨) શાસ્ત્ર, (૩) નાટક, (૪) ધર્મ, આ ચાર વિષયો ઉપર, સંસ્કૃતમાંથી ભાષાન્તર કરાવવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો, તે અન્વયે તે તૈયાર થયાં, અને હજી બીજાં પુસ્તકોનાં ભાષાન્તર કરવાનું કામ ચાલે છે. શ્રાવણ માસની દક્ષણ સરખા ફાંડમાંથી નવીન પુસ્તકો અને નિબંધો તૈયાર કરવાની તજવીજ થયેલી વાંચનારને માણસ હશેજ.

૩. આ રાજ્યનાં જૂનાં જૂનાં ખાતાને ઉપયોગમાં આવે તેવાં પુસ્તકો ઈતર ભાષામાંથી તરજુમા કરી ડિંવા નવીન તૈયાર કરી છાપવામાં આવે છે, અને હવે પણ તેવાં બીજાં તૈયાર કરવાને માટે હુકમ આપવામાં આવ્યો છે.

(૨)

૪. નિયમરૂપે છાપવામાં આવતાં કેટલાંક પુસ્તકો જૂદાં જૂદાં ખાતાં માટે કરવામાં આવ્યાં છે, તથા પિ તેનો પણ મુખ્ય ઉદ્દેશ એવો છે કે તેથી કરીને લોકોને પદ્ધતસર કામ કરવાની ટેવ પાડવી. આ પ્રકારે પદ્ધતસર કામ કરવાની ટેવની આપણામાં કેટલી ખામી છે, તે કહેવાના જરૂર નથી. સરકારવાડા સંબંધી થયેલાં પુસ્તકોનો પણ ઉદ્દેશ એવો છે.

૫. સેક્રેટરીની મારફત જે પુસ્તકો આશ્રય માટે આવે છે, તેમાંથી કેટલાંકને ખાનગી ખાતામાંથી સવડ પ્રમાણે આશ્રય આપવામાં આવે છે.

૬. આ પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં ખાતાંના નિયમ અન્વયે તૈયાર થતાં પુસ્તકો ઉપરાંત શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ વખતોવખત વિશેષ હુકમ આપી, તથા નવીન સૂચના કરી પોતાની દેખરેખ નીચે પોતાની હજૂરમાં રહેનાર માણસો પાસે પુસ્તકો લખાવી છપાવે છે. આ રીતે હાલમાં ભાષા ત્રિપથ, પાકશાસ્ત્ર, ગૃહશાસ્ત્ર, કાયદા, કીડાશાસ્ત્ર, અશ્વકળા વગેરે વિષયો ઉપર પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાનો કામ ચાલે છે. સામાન્ય વિષયોપર જરૂરની માહિતીવાળા ગ્રંથ મહારાષ્ટ્ર ગ્રંથમાલા નામની માલામાં પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને તે ઉપરાંત રાષ્ટ્રકથામાલા નામની બીજી એક ઐતિહાસિક ગ્રંથોની માલા પ્રસિદ્ધ થાય છે. 'ઈન્ટર્નેશનલ સાયન્ટિફિક સીરીઝ' નામની માલામાંના અંગ્રેજી ગ્રંથોના નમુના પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં શાસ્ત્રીય વિષયો ઉપર સરેલાં સહેલાં પુસ્તકો તે તે વિષયોમાં પ્રવીણ ગૃહસ્થો પાસે લખાવવાનું કામ કલાલવન નામની શિલ્પશાળાના મુખ્ય ગુરૂને સોંપેલું છે. આ કામને માટે એક મોટી રકમ ખર્ચ કરવાનું સરકારે ઠરાવેલું છે; તેજ પ્રમાણે પાકશાસ્ત્ર ઉપર પણ દેશી ભાષામાં ગ્રંથો લખવાનું કામ ચાલે છે. આ વિષયની ગ્રંથ-માલામાં મરાઠી, હિંદુસ્તાની, કાંસી, મદ્રાસી અને અંગ્રેજી વિગેરે પાકક્રિયાના ગ્રંથોનો સમાવેશ થાય છે. આપણી સ્વદેશી રમતોનો પ્રચાર બંધ ન પડે તેટલા માટે તેનો સંગ્રહ તૈયાર થયો છે, અને જરૂરના અંગ્રેજી ખેલોના સંગ્રહ છપાયા છે. ઉર્દૂ ભાષામાં

(૩)

પણ કેટલાંક અંથો છાપવાનું કામ ચાલે છે, આ સર્વ પુસ્તકો ગુજરાતી તથા મરાઠી, એ બન્ને ભાષામાં પ્રસિદ્ધ કરવા બાબત સરકારનો હુકમ છે. આ ઉપરથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ એમની સમદૃષ્ટિ કેટલી છે, અને દરેક ઉપયોગી વિષયનું લોકોને શિક્ષણ આપવા તરફ તથા ભાષાની અભિવૃદ્ધિ કરવા તરફ તેમનું કેટલું લક્ષ છે તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ એમને દ્રવ્યની અનુકૂળતા હોવાથી આવાં કામ કરવાનો હુકમ કીધો એટલે બસ, તે ઉપરાંત બીજો કંઈ શ્રમ મહારાજ સાહેબને લેવો પડતો નથી, એવું કદાચ કોઈનું ધારવું હોય તો તે ભૂલ ભરેલું છે. કોઈપણ માણસ એકાદ કામ પોતાને માથે લઈ તે કરવા માટે એટલે તેમાં સેંકડો પ્રકારની ભાંજગડના સવાલો કેવી રીતે ઉઠે છે, તે તો તે પોતેજ જાણી શકે છે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનો આ હેતુ આજ ધણા દિવસનો છે, અને તે પાર પાડવાના કામમાં તેઓ પોતે પુષ્કળ શ્રમ લે છે, તોપણ તે હજી જોઈએ તેટલે દરજ્જે ફળીભૂત થયો નથી. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ એમનો વખત અત્યંત અમુલ્ય હોવાથી તેઓ આવા વિષયો તરફ આટલું બધું લક્ષ આપે છે, એજ વિશેષ છે. શ્રીમંત સરકારના આ ઉદ્યોગનો ઉપયોગ સધળાઓએ કરી લીધો, એવું એમને માલુમ પડશે એટલે પોતાના શ્રમ અને પૈસાનું સાર્થક થયું એવું તેઓ માનશે.

આ ઉદ્યોગ સંબંધી વધારે લખી વાંચક વર્ગનો વખત લેવો ખરોખર નથી; તેમાંના ગુણ દોષ જોવાનું કામ વાંચક વર્ગનું છે, તે તેઓ પોતાના સારા જ્ઞાવથી બજાવશે તો શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ એમને ધણો સંતોષ પ્રાપ્ત થશે.

શ્રીમંત સરકારના હુકમથી તૈયાર થતાં ઉપર જણાવેલાં કેટલાંક પુસ્તકોની યાદો આ સાથે આપવામાં આવે છે.

(૪)

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ ગાયકવાડ એમની આજ્ઞાથી તૈયાર થયેલાં અને થતાં પુસ્તકો.
વડોદરા સરકારી કિતાબખાનામાંથી

તથા

મુંબઈ, પુના વગેરે ઠેકાણેથી વેચાતાં મળશે.

પુસ્તકનું નામ,	અંથકર્તાનું નામ.	કિંમત,			ટપાલ ખર્ચ.	
		રૂપિયા	પાણી	પાણી	રૂપિયા	પાણી
ગુજગતી. (છપાઈ તૈયાર.) રાજધર્મ-મેડિયાત્રીના 'પ્રિન્સ' નામના દંબ્રેજી અંથનું બાધાન્ત.	રા. છગનલાલ ઠાકોરદાસ મેદી બી. એ.	૦	૮	૦	૦	૧ ૬
કિડામાલાના ગ્રંથો. કમાન દડાનો ખેલ-કોફે' નામની દંબ્રેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	"	૦	૧	૦	૦	૬
દડામારનો રમત-ક્રિકેટ' નામની દંબ્રેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	"	૦	૨	૦	૦	૬
ગેડીદડાની રમત-ગોફ' નામની દંબ્રેજી રમતની સમજૂતીનું પુસ્તક.	"	૦	૩	૦	૦	૬

(૫)

બાળદહાનો ખેલ-‘લેન ટેનિસ’ નામની ધંધેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	૦	૧	૬	૦	૦	૬
બિક્રિક નામની પાનાની રમત-સદર નામની ધંધેજી રમતની સમજૂતીનું પુસ્તક.	૦	૧	૬	૦	૦	૬
દિલ્લિમ-ધંધેજી ‘રોરી ઓફ ધ નેશન્સ’ સી-રીઝમાંના એ નામના ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષાન્તર.	૧	૧૨	૦	૦	૦	૬
મરાઠી.						
૧ રાષ્ટ્રકથામાલા.						
(Story of the Nations Series નાં પુસ્તકોનો લાઘાન્તર.)						
(છપાઈ તૈયાર)						
દરિયા.	૨	૧૨	૦	૦	૦	૬
કાર્થેઝ.	૧	૧૨	૦	૦	૦	૦
તુર્કસ્થાન.	૧	૧૨	૦	૦	૦	૦
ફ્રાન્સનો જૂનો ઇતિહાસ.	૧	૧૨	૦	૦	૦	૦
સ્પેનિશ મુસ્લોક.	૧	૧૨	૦	૦	૦	૦
જર્મનિ.	૧	૧૨	૦	૦	૦	૦
એસિરિયા.	૧	૧૨	૦	૦	૦	૦
રા. શંકરવિષ્ણુ પુરાણિક બી. એ.						
રા. નાગેશ આબાજી કાથેવટે બી. એ.						
રા. રાવજી ભગવાનરાવ પાવગી બી. એ.						
રા. કૃષ્ણ અર્બુન કેળસકર.						
રા.રામકૃષ્ણ સખારામઆઠવલે.એમ.એ.						
રા. હરિ સદાશિવ બેલવલકર બી. એ.						
રા. સીતારામ રામચંદ્ર ગાગકવાડ.						

(૬)

પુસ્તકનું નામ.	અંથકર્તાનું નામ.	કિંમત		રૂપાન ખર્ચ.	
		૧) 1000	૨) 1000	૧) 1000	૨) 1000
રોમ.	(તૈયાર થાય છે)				
રશિયા	રા. વિનાયકરાવ કોંડદેવ ઝોડ.				
....	સર્જન મેજર કીર્તિકર કા.ર.				
૨ મહારાષ્ટ્રગ્રંથાલ.					
(છપાઈ તૈયાર)					
રાજધર્મ-મેડિયોવેલીના 'પ્રિન્સ' નામના	રા. ગોવિંદ સખારામ સરદેસાઈ બી.એ.	૦	૮	૦	૧
ઇંગ્રેજ અંથનું ભાષાન્તર.					
વિચાર રતનાકર- 'એક્સ એસેઝ' નામના	રા. વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે.	૨	૦	૦	૩
ઇંગ્રેજ અંથનું ભાષાન્તર.					
ઇંગ્લેંડ દેશાચાર્ય વિસ્તાર- 'એક્સપાન્શન	રા. ગોવિંદ સખારામ સરદેસાઈ બી.એ.	૨	૦	૦	૪
આફ ઇંગ્લેંડ નામના ઇંગ્રેજ અંથનું ભાષાન્તર.					
માર્કસ ઓરેલિયસ બાદશાહી બોધ-					
વ્યને- 'મેડિયેશન ઓફ માર્કસ ઓરેલિયસ'					
નામના ઇંગ્રેજ અંથનું ભાષાન્તર.	મી. સિમિયન બેનમિન.	૧	૧	૦	૨

(૭)

પ્રાચ્ય વ પાશ્ચાત્ય દેશાંતીલ ગ્રામસંસ્થા— 'મેન્સ વિઝેજ કમ્યુનિટીઝ' નામના ઇંગ્રેજ પુસ્તકનું લાપન્તર.	૧	૧૨	૦	૦	૨	૬
રોમ વ કાર્થેજ—'એપોકસ ઓફ એન્સ્યન્ટ હિસ્ટરી' નામના ઇંગ્રેજ ગ્રંથ ઉપરથા.	૧	૮	૦	૦	૪	૬
ગૃહણી શંકાનરસન—'હાઉમવાર્ફકસરી- ઝન વ્હાય' નામના ઇંગ્રેજ ગ્રંથનું લાપાન્તર. (તૈયાર થાય છે)	૧	૮	૦	૦	૩	૦
ધર વ ત્યાચ્યા ભોંવતાલરી જગા—'હાઉસ એન્ડ ઈર્સ સરાઉન્ડિંગ્ઝ' નામના ઇંગ્રેજ પુસ્ત- કનું લાપાન્તર.						
ગુન્હા વ ત્યાચી કારણે—'કાપ્તિ એન્ડ ઈર્સ ક્રોઝીસ' નામના ઇંગ્રેજ ગ્રંથ ઉપરથી.						
૩. પાકશાસ્ત્ર. (છપાઈ તૈયાર)						
૫ શ્વિમાત્ય પાકશાસ્ત્ર—ભાગ ૧ લો 'કુલિનરી બેટીઝ ફો: ઓફો' દન્ડિયન એક્સાઇલ્સ' નામના ઇંગ્રેજ ગ્રંથનું લાપાન્તર.	૪	૮	૦	૦	૫	૦
રા. મહાદેવ રાજરામ બોડસ. એમ. એ.						
રા. ગણેશ અતંત લેલે. બી. એ.						
રા. કેશવ બાળકૃષ્ણ પરાંબપે.						
રા. ભાનુ કેશવ ગાંગનાઇક.						
રા. રામચંદ્ર હરિ ગોખલે બી. એ. એસ એલ. બી.						
રા. ભાનુ કેશવ ગાંગનાઇક.						

(૮)

પુસ્તકનું નામ.	અંથકર્તાનું નામ.	કિંમત.		ટપાલ ખર્ચ.	
		ગીલ્ડી	રૂ.	ગીલ્ડી	રૂ.
સુપ્રશાસ્ત્ર-અંક ૧ ભાગ ૧ લો (મદ્રાસી ચાલીચે પદાર્થ. અંક ૧ ભાગ ૨ બે (માંસ મિશ્રિત મદ્રાસી, ઇંગ્રેજી વ મુસલમાની પદાર્થ. અંક ૨ બે (તંબૂરી ચાલીચે પદાર્થ.) અંક ૩ ભાગ ૧ લો (મુસલમાની ચાલીચે પદાર્થ.) અંક ૩ બે ભાગ ૨ બે અંક ૪ (અલવાને ન્યામત)	રા. બળવંત રામચંદ્ર મરાઠે.	૫	૮ ૦	૧	૧ ૬
(તૈયાર થાય છે.) પાશ્વિમાત્ય પાકશાસ્ત્ર ભાગ ૨, ૩. ૪ ક્રીડામાલા. (છપાઈ તૈયાર.)	વરોદરા વસન્તના રેનેજર.	૦	૮ ૦	૦	૨ ૦
કમાન ચેડૂઆ ખેલ- 'કોડ' નામની ઇંગ્રેજી રમત સબધી સમગ્રતીનું પુસ્તક.	રા. ભાનુ કુશવ ગાંગનાઈક. રા. રામચંદ્ર સખારામ આહલે એમ.એ.	૦	૦ ૦	૦	૦ ૦

(૯)

ચેંડૂ હાંડૂયા ખેલ-‘ક્રિકેટ’ નામની ઇંગ્રેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	૨	૦	૦	૦	૦	૬
કુબરી ચેંડૂ અથવા રાંગ ચેંડૂ-‘ગોફ’ નામની ઇંગ્રેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	૩	૦	૦	૦	૦	૬
ઝેલચેંડૂ-‘લોન ટેનિસ’ નામની ઇંગ્રેજી ર- મત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	૧	૬	૦	૦	૦	૬
ચૌરંગ ગોટયાંયા ખેલ-‘બિલિયર્ડસ’ ના- મની ઇંગ્રેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક. પાટ નાંવાયા પત્યાંયા ખેલ-‘બિઝિક’ નામની ઇંગ્રેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	૧૨	૦	૦	૦	૨	૦
મુદ્રા પરિવર્તન અથવા હિલટા પાલટીયા ખેલ-‘રીવર્સી’ નામની ઇંગ્રેજી રમત સંબં- ધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	૩	૦	૦	૦	૦	૬
અંધક-‘મગિન્સ’ નામની ઇંગ્રેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	૧	૬	૦	૦	૦	૬
	૦	૦	૦	૦	૦	૬

રા. રામચંદ્ર સખારામ આહલેએમ. એ.

”

”

રા. ગોવિંદ સખારામ સરદેસાઈ. બી. એ.

”

”

(૧૬)

પુસ્તકનું નામ.	અંથકર્તાનું નામ.	કિંમત.				રૂપાલ અરથ.			
		ગાંધીજી	ગાંધીજી	જી.કે.	જી.કે.	ગાંધીજી	ગાંધીજી	જી.કે.	જી.કે.
ઉતાણા રૂપાયા—‘પીય એન્ડ ટૉસ’ નામની ઇંગ્રેજી રમત સંબંધી સમજૂતીનું પુસ્તક.	રા. ગોવિંદ સખારામ સરદેસાઈ. બી. એ.	૦	૦	૯	૦	૦	૦	૦	૦
મુસાફા કિસ્સા—(દેવ નાગરી લિપીમાં). ઉર્દુ.	પરીકુદીન વલદે હકીમ મૌલવી ખાકી સાહેબ.	૦	૧૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧૬

‘ઈન્ડિયન સાયન્ટિફિક સીરીઝ’ નામની અંથમાલાના નમુના પ્રમાણે શ્રીસયાજી જ્ઞાન મંજુષા એ નામની નવીન અંથમાલા તૈયાર કરવાનું કામ ચાલે છે.

(૧૧)

દેશો કેળવણી ખાતા મારફત તૈયાર થયેલાં અને તૈયાર થતાં પુસ્તકો.
સરકારી પુસ્તકો.
(મળવાનું હેકાણું—વડોદરા સરકારી કિતાબખાનું.)

પુસ્તકનું નામ.	અથ કર્તૃનું નામ.	કિંમત.		ટપાલ ખર્ચ.	
		૦૧૦૫૬	૦૧૦૫૬	૦૧૦૫૬	૦૧૦૫૬
(છપાઈ તૈયાર થયેલાં પુસ્તકો.) ગુજરાતી. નીનિવાક્યામૃત. ગોરક્ષશતક—હૃદયોગ વિષે મૂળ સંસ્કૃત ગ્રં- થ ઉપરથી ભાષાન્તર. તર્કભાષા—ન્યાય વિષે કેશવમિશ્રદ્વૈત મૂળ સંસ્કૃત ઉપરથી ટીકા સાથે ભાષાન્તર. ભોજ પ્રબંધ—ગ્રાસ્તાવિક કથા તથા મુજ અને ભોજનો દતિહાસ, પાના ૨૩૨, મૂળ સં- સ્કૃત ઉપરથી ભાષાન્તર. બુદ્ધિમાગર—નીતિ સંબંધી શ્લોક મૂળ સં- ગ્રામસિંહકૃત સંસ્કૃત ઉપરથી ભાષાન્તર.	રા. રામકૃષ્ણ હર્ષજી શાસ્ત્રી. રા. મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી બી.એ. " " "	૦	૧૦ ૦	૦	૧ ૬
		૦	૪ ૦	૦	૬ ૦
		૦	૪ ૦	૦	૬ ૦
		૧	૦ ૦	૦	૨ ૬
		૦	૪ ૦	૦	૦ ૬

(૧૨)

અનુભવ પ્રદીપિકા—અદ્વૈત વેદાન્ત રાજ યોગ વિષે મૂળ સટીક સંસ્કૃત ઉપરથી ભાષાન્તર. સા. મણલાલ નમ્બાઈ દ્વિવેદી બી.એ.	૬	૦	૦	૪	૦	૬
સમાધિશતક—જૈન મતાનુસાર રાજ યોગ વિષે મૂળ સટીક સંસ્કૃત ઉપરથી ભાષાન્તર.	૬	૦	૦	૪	૦	૬
શ્રુતિસાર સમુદ્ધરણ—તત્ત્વમસિ આદી મહાવાક્ય વિચાર, મૂળ શ્રીમંતં તોટકાચાર્ય કૃત સંસ્કૃત ઉપરથી ભાષાન્તર.	૬	૦	૦	૪	૦	૬
શિશુશિક્ષણ—અંગ્રેજી ‘પેરડાઈઝ બોર્ડ આઈડલ્ડ’ નામના કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ સંબંધી પુસ્તકનું ભાષાન્તર—૭૬ ચીનપટ(પ્લેટ) સાથે.	૬	૩	૦	૮	૦	૬
ઉન્નતિ વિષે નિબંધ—હિંદુ યુનિયલ ક્લબના વ્યાજ્ઞય નીચે અપાયલા મરાઠી વ્યાખ્યાનનું ભાષાન્તર.	૬	૦	૦	૨	૬	૬
બાળવિવાહ ઉપર વ્યાખ્યાન—ઉપર મુજબના મરાઠી વ્યાખ્યાનનું ભાષાન્તર.	૬	૦	૦	૪	૦	૬
સ્ત્રી શિક્ષણ—સ્ત્રી ઉપયોગી મરાઠી ગ્રંથનું ભાષાન્તર.	૦	૦	૦	૪	૦	૦
દ્વયાશ્રય-યુગરાતનો મૂળરાજથી કુમારપાળ મુદીનો ઇતિહાસ.	૧	૦	૦	૮	૦	૩
રા. મણિલાલ નમ્બાઈ દ્વિવેદી બી.એ.						
રા. મણિલાલ નમ્બાઈ દ્વિવેદી બી.એ.						
રા. મણિલાલ નમ્બાઈ દ્વિવેદી બી.એ.						

(૧૩)

પુસ્તકનું નામ.	ગ્રંથકર્તાનું નામ.	કિંમત.		ટપાલ ખર્ચ.	
		રૂ.	પા.	રૂ.	પા.
પડદર્શનસમુચ્ચ-જૈન મતાનુસાર ન્યાય વૈશેષિક આર્વાક મિમાંસક, ઐધ અને સોપ્ત મતોનું ખંડન તથા સ્વાદ્વાદનું સ્થાપન. પાકશાસ્ત્ર ભાગ ૧ લો-મુસલમાની, તંબ-વરી તથા મદ્રાસી ચાલીના મરાઠીમાંથયલા સૂ-પશાસ્ત્ર ગ્રંથ ઉપરથી નિરામિષ ભાગના ભાષા-ન્તરતાં પુસ્તક.	રા. મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી બી.એ.	૧	૪૦	૦	૬
સદર ભાગ ૨ જો.....		૦	૧૨	૦	૦
સદર ભાગ ૩ જો.....		૦	૧૦	૦	૦
દેશી રમતો સચિત્ર-ગુજરાતમાં રમતો દેશી રમતોનો સોટો સંગ્રહ જૂદા જૂદા ભાગમાં વપરાતાં અનેક નામો અને વર્ણન સહિત	રા. છગનલાલ ઠોકરદાસ મોદી તથા રા. છભાઈ ગોકળદાસ.	૦	૧૦	૦	૦
કુમારપાળમ્રબંધ-શ્રી જિન મંડન ઉપા-ધ્યાયકૃત-અણહિલપુરપાટણની સ્થાપનાથી કુ-મારપાળના રાજ્યના અંત સુધીનો ગુજરાતનો	રા. મગનલાલ ચુનીલાલ વૈધ.	૨	૦	૦	૦

(૧૪)

ઇતિહાસ, પ્રાસંગિક નીતિ અને જૈન ધર્મ સં- બંધી ઉપદેશ સાથે.	રા. મણિલાલ નભભાઇ દિવેદી.	૨	૪૦	૦	૪૦	૦
વિક્રમ ચરિત્ર.	"					
ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ.	"					
સારસંગ્રહ—સંસ્કૃત ઐતિહાસિક પુસ્તકો ઉ. પરથી ઇતિહાસનું પુસ્તક.	"					
સુદૃઢ સંકીર્તન.	વે. શા. સં. રામકૃષ્ણ હર્ષશાસ્ત્રી.					
સંગીત પારીખત—સંગીત સંબંધી મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથનું ભાષાન્તર.	વે. શા. સં. કૃષ્ણશાસ્ત્રી યજ્ઞેશ્વરશાસ્ત્રી.					
નરસિંહ મેહતાનું મામેરું.— ભગવંત ગરબાળી.	પ્રો. મૌલાબક્ષ મારફત.					
ગાયનનું પુસ્તક બીજું.	"					
" " ત્રીજું.	"					
" " ચોથું.	"					
" " પાંચમું.	"					
" " છઠું.	"					
મરાઠી નીતિવાક્યામૃત.	રા. નારાયણ ઘોડકેવ ખાંડેકર.	૦	૧૦	૦	૧૦	૦
કાવ્યકલ્પલતા.	પંડિત વામન શાસ્ત્રી દસલામચુરકર.	૨	૮૦	૦	૨	૮૦

પુસ્તકનું નામ.	અર્થકર્તાનું નામ.	કિંમત.		ટપાલ પરચ.	
		૧૫૫૫૬	૧૫૫૫૬	૧૫૫૫૬	૧૫૫૫૬
<p>(છપાવાનાં પુસ્તકો.)</p> <p>ગુજરાતી.</p> <p>સંગીત રત્નાકર—સંગીત સંબંધી મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથનું ભાષાન્તર.</p> <p>કિલ્લો હોમોઇનાં પુરાતન કામો—ગુજરાતમાં આવેલા વડોદરા રાજ્યના કિલ્લો હોમોઇના કોટ વગેરે પુરાતન કામોની હકિકત રર ચિત્રપટ સહીત હા. બર્જેસના ઈંગ્રેજી ઉપરથી ભાષાન્તર.</p> <p>મરાઠી.</p> <p>હરિવિક્રમ ચરિત્ર.</p>	<p>વે. શા. સં. કૃષ્ણશાસ્ત્રી યજ્ઞેશ્વરશાસ્ત્રી.</p> <p>રા. છગનલાલ હોદારદાસ મોદી બી.એ..</p> <p>રા. વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે.</p>				

